

ERMENİ

ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

ARMENIAN STUDIES

A Quarterly Journal of History, Politics and International Relations

FİYATI: 3.000.000

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
INSTITUTE FOR ARMENIAN RESEARCH

ANKARA Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002 Sayı: 4
ANKARA December 2001-January-February 2002 Issue: 4

ERMENİ ARAŞTIRMALARI / ARMENIAN STUDIES

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
A Quarterly Journal of History, Politics and International Relations

Aralık 2001, Ocak-Şubat 2002, Cilt / Volume: 1, No. 4

SAHİBİ / PUBLISHER

Avrasya-Bir Vakfı adına Şaban GÜLBAHAR, Avrasya-Bir Foundation

EDİTÖR / EDITOR

Ömer Engin LÜTEM

(E. Büyükelçi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı / Rtd. Ambassador and Director of Institute for Armenian Research)

EDİTÖR YARDIMCILARI / CO-EDITORS

Alfabetik sıra ile / In alphabetical order

Araştırmacı / Researcher Şenol KANTARCI

(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü / Institute for Armenian Research, and Atatürk University, Erzurum)

Assist. Prof. Dr. Kamer KASIM

(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü / Institute for Armenian Research and Abant İzzet Baysal University, Bolu)

Assist. Prof. Dr. İbrahim KAYA

(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü / Institute for Armenian Research and Onsekiz Mart University, Çanakkale)

Dr. Sedat LAÇNER

(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü / Institute for Armenian Research and Onsekiz Mart University, Çanakkale)

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / ASSISTING EDITOR

Aydan İYİGÜNGÖR

(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü / Institute for Armenian Research, and Rheinische Friedrich Wilhelms University, Bonn)

ABONE SORUMLUSU / SUBSCRIPTION

Ayşe FIRAT

Web: <http://www.eraren.org>

YAZI KURULU / EDITORIAL BOARD

Alfabetik sıra ile / In alphabetical order

Prof Dr. Dursun Ali AKBULUT

(Ondokuz Mayıs University, Samsun)

Gündüz AKTAN

(E. Büyükelçi, köşeyazan / Rtd. Ambassador, columnist)

Prof. Dr. Salim ÇOHÇE

(İnönü University, Malatya)

Dr. Şükrü ELEKDAĞ

(E. Büyükelçi, köşeyazan / Rtd. Ambassador, columnist)

Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU

(Türk Tarih Kurumu Başkanı / President of Turkish Historical Society)

Dr. Erdal İLTER

(Tarihçi / Historian)

Assist. Prof. Dr. Davut KILIÇ

(Firat University, Elazığ)

Prof. Dr. Enver KONUKÇU

(Atatürk University, Erzurum)

Prof. Dr. Hasan KÖNİ

(Ankara University)

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ

(Selçuk University, Konya)

Armağan KULOĞLU

(E. Tüm. ASAM /

Rtd. Major General, Center for Eurasian Strategic Studies)

Assist. Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU

(Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü / Director, Center of Turkish Armenian Relations and Atatürk University, Erzurum)

Ömer Engin LÜTEM

(E. Büyükelçi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı / Rtd. Ambassador and Director of Institute for Armenian Research)

Assoc. Prof. Dr. Nurşen MAZICI

(Akdeniz University, Antalya)

Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ

(ASAM Başkanı / President, Center for Eurasian Strategic Studies and Gazi University, Ankara)

Prof. Dr. Mehmet SARAY

(İstanbul University, İstanbul)

Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ

(Ankara University)

Bilal N. ŞİMŞİR

(E. Büyükelçi, Tarihçi / Rtd. Ambassador and historian)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Alfabetik sıra ile / In alphabetical order

Assist. Prof. Dr. Kalerya BELOVA

(Moskova Uluslararası İlişkiler Enstitüsü / Institute of International Relations Moscow)

Prof. Erich FEIGL

(Tarihçi/Historian)

Andrew MANGO

(Gazeteci, Yazar/Journalist, Author)

Prof. Dr. Justin McCarthy

(Louisville University)

Prof. Dr. Stanford J. SHAW

(Bilkent University, Ankara)

Ermeni Araştırmaları yılda dört kez, İlkbahar, Yaz, Sonbahar ve Kış olarak yayınlanır.
Armenian Studies is published four times a year (Spring, Summer, Fall and Winter)

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmalar ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayınlanır, ya da yayınlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre için tutulur.

Armenian Studies is a referee journal. Articles submitted for consideration of publication are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The appropriate articles are then sent to three referees known for their academic reputation in their respective areas. Upon their decision, the article will be published in the journal, or rejected for publication. The reports of the referees are kept confidential and stored in the Journal's archives for five years.

AVRASYA BİR Vakfı / Foundation, ASAM

Konrad Adenauer Cad., No. 61, 06550, Çankaya, Ankara - Turkey
Tel: 0.312. 491 60 70 • Fax: 0.312. 491 60 99

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü / Institute for Armenian Research

Konrad Adenauer Cad., No. 61, 06550, Çankaya, Ankara - Turkey
Tel: 0.312. 491 70 14 • Fax: 0.312. 491 70 13

Design / Tasarı: **ASAM**

Printing / Baskı: Yorum Matbaası
Tel: 0.312.395 21 12

Yurtiçi Abone Ücreti: 12 milyon TL
Annual Subscription: 30 \$

Aşağıdaki banka hesap numarasına ödeme yapabilirsiniz
Please send your payment to the following bank account

TL-304400-2001540, Döviz TH-4001541, Vakıflar Bankası, Yıldız Şubesi Ankara
Yıldız Branch Ankara Turkey.

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayınlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Dergi sahibini veya editörünü bağlamaz.

Statements of facts or opinions appearing in Armenian Studies are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors or publisher.

Kapak: Ermenilerce bazı sözlerin atfedildiği Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı sırasında bir fotoğrafı.

Cover: *After the war of independence, Atatürk to whom some speeches were attributed by Armenians.*

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the Institute for Armenian Research.

Ermeni Araştırmaları Dergisi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü yayınıdır.
Armenian Studies is an Institute for Armenian Research publication.

Ermeni Araştırmaları
Enstitüsü

Now We are On the Web
Institute for Armenian Research
Click

www.eraren.org
in english and turkish

- **Articles**
- **Comments**
- **Conferences**
- **Links**
- **News**

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü
ŞİMDİ DE İNTERNETTE
ERAREN'e en kısa yoldan ulaşmak için

www.eraren.org
türkçe ve ingilizce

- **Makaleler**
 - **Yorumlar**
 - **Konferanslar**
 - **Diğer sitelere Bağlantılar**
 - **Güncel Haberler**
-

Avrasya Stratejik
Araştırmalar Merkezi

Ermeni Araştırmaları
Enstitüsü

T.C. Kültür

Bakanlığı'nın Katkılarıyla

ERMENİ ARAŞTIRMALARI TÜRKİYE KONGRESİ

20-21 Nisan 2002, Ankara

Açık Davet ve Katılımcılara Çağrı

Ermeni Araştırmaları konusuna ilgi duyan herkes Kongre'ye davetlidir.

Amaçlar

Kongre, bütün disiplinlerden Ermeni Araştırmaları konusunda çalışmalarda bulunan tüm uzman, araştırmacı, yazar, politika belirleyici ve yürütücüleri ulusal düzeyde bir araya getirecektir. İlgililer bu alandaki çalışmalarını geniş dinleyici kitleleriyle paylaşma ve tartışma olanağı bulacaklardır.

Konular

Kongre Tarih, Uluslararası İlişkiler, Hukuk, Toplumsal-Kültürel Çalışmalar gibi alanları kapsamaktadır.

Program

Kongre programı ileri bir tarihte ayrıntılarıyla duyurulacaktır.

Yer

Kongre oturumları Ankara'da Milli Kütüphane konferans salonlarında gerçekleştirilecektir.

Bildiri Sunmak İsteyenler

Konuşma süreleri 15 dakikayı geçmeyecek şekilde düzenlenecektir. Bildiri özeti ve tam metni aşağıda belirtilen tarihlerde Kongre Sekreteryası'na ulaştırılmalıdır.

Finansal Yardım

Kongre Düzenleme Kurulu tarafından bildirisi kabul edilen sınırlı sayıda katılımcının ulaşım ve konaklama giderleri veya bunların bir kısmı, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nce karşılanacaktır. Bu kategoride değerlendirilmek isteyenler bunu başvuru formunda belirteceklerdir ve öncelik tam bildiri metinlerini ilk gönderenlere verilecektir.

Önemli Tarihler

Kongre'ye katılmak isteyenler ilişikte ve Ermeni Araştırmaları Enstitüsü web sitesi (www.eraren.org)'inde bulunan başvuru formunu doldurup 0312 4917013'nolu faksı göndermelidir. Bildiri Özetleri en geç **15 Mart 2002** ve tam bildiri metinleri en geç **30 Mart 2002** tarihine kadar aşağıdaki adrese basılı ve diskete kayıtlı olarak (zengin metin biçimi ve/veya Word belgesi) olarak gönderilmelidir. Postadaki gecikmeler dikkate alınmayacaktır.

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Enver Konukçu (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Saray (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Seçil Karal Akgün (Ortadoğu Teknik Üniversitesi)
Dr. Erdal İlter (Tarihçi-Yazar)
Prof. Dr. Ümit Özdağ (Avrasya Atratejik Araştırmalar Merkezi)
Ömer Engin Lütem (Emekli Büyükelçi-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü)

Kongre Sekreteryası

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaya (Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) (Kongre Koordinatörü)
Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım (Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Sedat Laçiner (Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Şenol Kantarcı (Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk Üniversitesi)
Aydan İyigüngör (Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Rheinische Friedrich Wilhelms Bonn Üniversitesi)
Hatem Cabbarlı (Ermeni Araştırmaları Enstitüsü)

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Konrad Adenauer Cad. No:61 Yıldız, Çankaya-Ankara
Tel: 0312 4917014 • Fax: 0312 4917013 E-Mail: info@eraren.org

İÇİNDEKİLER / CONTENTS
Türkçe Makaleler / Turkish Section

Sayfa No:

Editörün Notu	11
<i>Editorial Note</i>	
MAKALELER / ARTICLES	
Olaylar ve Yorumlar	14
<i>Facts and Comments</i>	
Ömer E. Lütem	
Washington'daki Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Galesi (1887-1896)	32
<i>The Ottoman Ambassador to Washington, Alexandre Mavroyeni and the Armenian Burden</i>	
Dr. Bilâl N. Şimşir (1887-1896)	
Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin "1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları" Adlı Makalesi	55
<i>German Head of the General Staff, Felix Guse's article named "1915 Rebellions and its Results"</i>	
Doç. Dr. Selami Kılıç	
Talat Paşa İçin Şahitlik	76
<i>A Witness for Talat Paşa</i>	
Deutsche Allgemeine Zeitung	
Ermeni, Bizans ve Türk Hakimiyetinde Ani	83
<i>Ani under Armenian, Byzantium and the Turkish Rule</i>	
Yrd. Doç. Dr. Erol Kürkçüoğlu	
Ermenilerce Atatürk'e Atfedilen Sözler Ve Divan-ı Harb-ı Örfi İle Ermeni Teröristleri Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk'ün Gösterdiği İlgisi	92
<i>Speeches on the Armenians Attributed to Atatürk and his help to the Victims of Armenian Terrorists and "Court Martials"</i>	
Şenol Kantarcı	
Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri	122
<i>The Azerbaijani Turks of Armenia from Past to Present</i>	
Hatem Cabbarlı	
2001 Yılı Kronolojisi	147
<i>Chronology of 2001</i>	
Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım	

İNGİLİZCE YAZILARIN TÜRKÇE ÖZETLERİ.....155

TURKISH SUMMARIES OF THE ENGLISH ARTICLES

- **Prof. Erich Feigl** : Franz Werfel ve "Musa Dağında Kırk Gün": Sahte bir Kitabı Mukaddes görevi yapan bir Çoksatan / *The 40 Days of Musa Dagh*

- **Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım** : Türk-Ermeni Barışma Komisyonu: Kaçırılan Fırsat / *Turkish-Armenian Reconciliation Commission: Missed Opportunity*

- **Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaya** : Holokost ve Ermeni Sorunu: Temel Farklılıklar / *The Holocaust and Armenian Case: Highlighting the Main Differences*

- **Dr. Sedat Laçiner** : Ermenistan Yahudi Anlaşmazlığı ve Ermenistan-İsrail İlişkilerine Etkileri/ *Armenia's Jewish Scepticism and Impact on Armenia-Israel Relations*

- **Aydan İyigüngör** : İsrail ve Yahudiler Açısından Ermeni İddialarına Yeni Bir Bakış / *A New Perspective: Armenian Allegations in the Light of Israel and the Jews*

KONFERANSLAR / CONFERENCES.....172

- "Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri ve Türkiye'nin Bölge İstikrarındaki Rolü": Londra'da bir Konferans

- 8. DAVO Kongresi

- Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu ve Ermeni Sorunu

KİTAP TAHLİLLERİ / BOOK REVIEWS.....184

EN SON KİTAPLAR / RECENT BOOKS.....204

BELGELER / DOCUMENTS.....208

CONTENTS/ İÇİNDEKİLER
English Section / İngilizce Makaleler

	Page:
Editorial Note	221
<i>Editörün Notu</i>	
ARTICLES / MAKALELER	
Facts and Comments	224
<i>Olaylar ve Yorumlar</i>	
Ömer E. Lütem	
The 40 Days of Musa Dagh	243
<i>Musa Dağındaki 40 gün</i>	
Prof. Erich Feigl	
Turkish Armenian Reconciliation Commission:	
Missed Opportunity	256
<i>Türk Ermeni Barışma Komisyonu: Kaçırılan Fırsat</i>	
Assist. Prof. Dr. Kamer Kasım	
The Holocaust and Armenian Case:	
Highlighting the main differences	274
<i>Holokost ve Ermeni Sorunu: Temel Farklılıklar</i>	
Assist. Prof. Dr. İbrahim Kaya	
Armenia's Jewish Scepticism and its Impact on	
Armenia-Israel Relations	296
<i>Ermenistan'ın Yahudilere Karşı Güvensizliği ve</i>	
<i>Ermenistan-İsrail İlişkilerine Etkileri</i>	
Dr. Sedat Laçiner	
A New Perspective: Armenian Allegations in the Light of	
Israel and the Jews	336
<i>İsrail ve Yahudiler Açısından Ermeni İddialarına Yeni Bir Bakış</i>	
Aydan İyigüngör	
Chronology of 2001	351
<i>2001 Yılı Kronolojisi</i>	
Assist. Prof. Dr. Kamer Kasım	

ENGLISH SUMMARIES OF THE TURKISH ARTICLES	359
<i>TÜRKÇE YAZILARIN İNGİLİZCE ÖZETLERİ</i>	
- Dr. Bilâl N. Şimşir : The Ottoman Ambassador to Washington, Alexandre Mavroyeni and the Armenian Burden (1887-1896) / <i>Washington'da Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Gaillesi (1887-1896)</i>	
- Assoc. Prof. Dr. Selami Kılıç : German Head of the General Staff, Felix Guse's Article named "1915 Rebellions and its Results" / <i>Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin "1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları" Adlı Makalesi</i>	
- Deutsche Allgemeine Zeitung : Witness for Talat Paşa / <i>Talat Paşa için Şahitlik...</i>	
- Assist. Prof. Dr. Erol Kürkçüoğlu : Ani under Armenian, Byzantium and the Turkish Rule / <i>Ermeni-Bizans ve Türk hakimiyetinde Ani</i>	
- Şenol Kantarcı : Speeches on the Armenians Attributed to Atatürk and his help to the Victims of Armenian Terrorists and "Court Martials" / <i>Ermenilerce Atatürk'e Atfedilen Sözler Ve Divan-ı Harb-ı Örfî ile Ermeni Teröristleri Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk'ün Gösterdiği İlgî</i>	
- Hatem Cabbarlı : The Azerbaijani Turks of Armenia / <i>Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri</i>	
CONFERENCES / KONFERANSLAR	371
KİTAP TAHLİLLERİ / BOOK REVIEWS	381
EN SON KİTAPLAR / RECENT BOOKS	388
DOCUMENTS / BELGELER	391

Pek yakında:

ARMENIA

The Great Deception

Secrets of a "Christian" Terrorist State

Yazar:

- Samuel A. Weems -

Kitabı temin edebileceğiniz internet sayfaları:

www.stjohnpress.com

www.turkishforum.com

Announcement
Soon To Be Released

ARMENIA

The Great Deception

Secrets of a "Christian" Terrorist State

By
Samuel A. Weems

Order Information:

www.stjohnpress.com
www.turkishforum.com

EDİTÖRÜN NOTU

Ermeni Araştırmaları/Armenian Studies Dergisi'nin bir yıldan az bir zamanda dördüncü sayısını yayınlamakla kıvanç duymaktayız.

Geçen sayılarda olduğu gibi bu sayıda da Türkçe yazılarla İngilizce yazıları birbirinden tamamen ayırdık. Ancak İngilizce yazıların Türkçe özetlerini ve Türkçe yazılarımızın da İngilizce özetlerini vermek suretiyle de bu dillerden birini bilmeyenler için kolaylık sağlamayı bir görev bildik.

Derginin Türkçe Bölümü

Dr. Bilal N. Şimşir, Dergimizin son iki sayısında yer alan Amerika'daki Ermeni faaliyetleri hakkındaki incelemelerine bu sayıda "**Washington'da Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Galesi**" başlıklı yazısıyla devam etmektedir. Bir Ortodoks Rum olan Mavroyeni Bey'in Ermenilere karşı verdiği çetin mücadele XIX asrın sonlarında gerçekten bir Osmanlı ruhunun mevcut olduğunun en çarpıcı kanıtlarından birini oluşturmaktadır.

Doç. Dr. Selami Kılıç, "**Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin 1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları adlı makalesi**" başlıklı yazısında Felix Guse'nin makalesini ülkemizde ilk kez yayınlamakta ve ayrıca yazar ve görüşleri hakkında bilgi vermektedir. Bu yazıda değinilen General **Bronsart von Schellendorf**'un 1921 yılında kaleme aldığı "**Talat Paşa için Şahitlik**" başlıklı yazısının çevirisi ve General'in kısa bir özgeçmişi de bu sayıda yer almaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Erol Kürkçüoğlu, genelde sadece Ermenilere ait gibi addedilen Ani şehrinde zamana göre başka medeniyetler de yaşamış olduğunu "**Ermeni, Bizans ve Türk Hakimiyetlerinde Ani**" başlıklı yazısında ortaya koymaktadır.

Bazı Ermeniler, Türkiye'yi zor durumda bırakabilmek ümidiyle, Atatürk'ün sözde Ermeni soykırımını tanıdığını ileri sürerler. **Şenol Kantarcı** "**Ermenilerce Atatürk'e Atfedilen Sözler Ve Divanı**

Harb-ı Örfi İle Ermeni Teröristleri Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk'ün Gösterdiği İlgî" başlıklı yazısında bu konudaki iddiaları ele alarak Atatürk'ün "soykırım" hakkında bir beyanı olmadığını kanıtlamakta ve ayrıca Atatürk'ün divan-ı harb tarafından idam edilenlerin ile Ermenilerce şehit edilenlerin ailelerine yardım edilmesini sağladığını ortaya koymaktadır. Dergimizin kapağında Atatürk'ü Birinci Millet Meclisinde konuşma yaparken gösteren fotoğrafı kendisine şükranlarımızı ifade etmek amacıyla seçtik.

Hatem Cabbarlı "Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri" isimli makalesinde, Ermeni kaynaklarını da kullanarak Ermenistan'daki Azerbaycan Türklerin tarihten günümüze ne denli şiddetli sorunlarla karşılaşmış olduklarını sergilemektedir. Çok titiz bir çalışma ile Azerbaycan Türklerin yerleşim bölgeleri olan kasaba ve köylerden zorunlu göçlerini, tarihi boyutunu inceleyerek detaylı rakamlar vererek açıklamıştır yazar.

Bu sayının Türkçe bölümünde yedi kitap tahlili yapılmış ve son yıllarda yayınlanan yirmi iki kitap hakkında temel bilgiler verilmiştir.

DERGİNİN İNGİLİZCE BÖLÜMÜ

Prof. Erich Feigl vaktiyle çok satanlar listesinde yer almış olan "Musa Dağında Kırk Gün" adlı kitabını konu alan "**Franz Werfel and "The forty days of Musa Dagh" –A bestseller serves as A Fake Bible**" (Franz Werfel ve "Musa Dağı'nda Kırk Gün: Sahte Kitap-ı Mukaddes Görevi Yapan Bir Çok Satar") başlığını taşıyan yazısında bu kitabın yazıldığı ve yayınlandığı koşullar hakkında ülkemizde bilinmeyen bazı hususları açıklamaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım, "Turkish-Armenian Reconciliation Commission : A Missed opportunity" (Türk-Ermeni Barışma Komisyonu: Kaçırılan Fırsat) başlığını taşıyan yazısında, bu resmi olmayan Komisyonun dağılması hakkında bilgi vermekte ve bu olayın Ermenilerin bir diyaloga hazır olmadıklarını gösterdiği sonucuna varmaktadır.

Bu sayıda Ermenistan-İsrail ile Ermeniler ve Yahudileri çeşitli yönlerden ilgilendiren İngilizce üç yazı bulunmaktadır.

Dr. Sedat Laçiner'in "Armenian's Jewish Scepticism and It's Impact on Armania –İsrail Relations (Ermenistan'ın Yahudilere

Karşı Güvensizliği ve Ermenistan İsrail İlişkilerine Etkileri) başlıklı makalesi pek bilinmeyen bir konu olan Ermenistan'daki Yahudi düşmanlığını ele almakta ayrıca iki ülke arasında, çoğu güvensizlikten doğan sorunlara değinilmektedir.

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaya ise Yahudi Holokostu ile Ermenilerin soykırım iddialarını "**The Holocaust and Armenian Case : Highlighting The Main Differences**" (Holokost ve Ermeni Sorunu: Temel Farklılıklar) başlıklı yazısında karşılaştırmalı olarak tahlil etmektedir.

Aydan İyigüngör "**A New Perspective :Armenian Allegations In the Light of Israel and the Jews**" (İsrail ve Yahudiler açısından Ermeni iddialarını Yeni Bir Bakış) başlıklı yazısında Türkiye ve İsrail karşılıklı çıkarlara dayanan ilişkilerin, Ermenilerin 1915 olaylarını holokosta benzetme çabalarını ve bunun İsrail ile olan ilişkilere etkisini incelemektedir.

Bu sayının İngilizce bölümünde üç kitap tahlili ile yeni yayınlanan yirmi kitap hakkında temel bilgiler vardır.

Derginin hem Türkçe hem de İngilizce bölümlerinde yer alan yazılar ise şunlardır: **Olaylar ve Yorumlar**'ın birinci bölümünde 2001 yılının en önemli olaylarının özeti verilmekte ikinci kısmında ise 2002 yılının ilk iki ayının olayları anlatılmaktadır. Dergimiz 2001 yılına ait, **Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım** tarafından hazırlanmış olan ayrıntılı bir **Kronoloji** içermektedir. **Kronoloji** de hem Türkçe hem de İngilizce bölümünde yer almaktadır. **Konferanslar** başlığını taşıyan yazıda Ermeni Araştırmaları Enstitüsü üyelerinin son aylarda katılmış oldukları üç konferans hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Okuyucularımızın beğenisine saygılarımızla sunarız.

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

Ömer E. Lütem*

I. 2001 Yılıın Bilançosu

Bu bölümde 2001 yılının en önemli olaylarını, Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Türk-Ermeni Barışma Komisyonu, sözde Ermeni soykırımını tanıtmaya gayretleri ve Karabağ sorununda gelişmeler başlıkları altında inceleyeceğiz.

1. Türkiye- Ermenistan ilişkileri

Başkan Koçeryan'ın 1998 yılında iktidara gelmesiyle bozulmaya başlayan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde 2001 yılı içinde hiç bir düzelme görülmemiştir. Bunun nedeninin Türkiye'nin bazı ilkelere dayanan politikasına karşılık Ermenistan'ın uzlaşmaz tutumu olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin Ermenistan'a karşı güttüğü politikanın temelinde toprak bütünlüğüne saygı, sınırların dokunulmazlığı ve iyi komşuluk ilkelerine saygı bulunmaktadır. Diğer yandan Türkiye, Ermenistan'ın işgal etmiş olduğu Azerbaycan topraklarından çekilmesini ve Karabağ sorununa Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içinde çözüm bulunmasını istemektedir. Nihayet Türkiye, Ermenistan'ın soykırım iddialarının uluslararası alanda tanınması çabalarının iyi komşuluk anlayışıyla bağdaşmadığını ve iki ülke ilişkilerinin normaleşmesine olumlu etki yapmadığını belirtmekte ve tarihin yargılanmasının tarihe bırakılmasını istemektedir.

Ermenistan'a gelince bu ülkenin Türkiye politikası, Dışişleri Bakanı Oskanyan tarafından kısa süre önce şöyle ifade edilmiştir:² "Türkiye Karabağ anlaşmazlığı ve Ermeni soykırımı sorunu konularında Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmek için koşullar koymaya devam etmektedir. Ermenistan'a gelince biz, hiç

* E. Büyükelçi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı

¹ Bu bölümün kaleme alınmasında Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı 2002 yılı bütçe tasarsını T.B.M.M. Plan ve Bütçe Komisyonuna takdimi vesilesiyle 2 Kasım 2002 tarihinde dağıtılan ve Türkiye'nin dış politikasını açıklayan kitapçıktan yararlanılmıştır.

² Armenpress News Agency 8 Ocak 2001

bir koşul olmadan, diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırların açılması için ısrar ediyoruz.” Oskanyanı aynı beyanatında Ermeni “soykırımı”nın uluslararası alanda tanınmasının ülkenin dış politikası gündeminde bulunmaya devam ettiğini de söylemiştir.

Sonuç olarak Ermenistan Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurulmasını ve sınırların açılmasını ısrarla istemekte ancak Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve sınırlarının dokunulmazlığı teyit etmekten kaçınmakta, ayrıca Türkiye'ye karşı soykırımı iddialarını ileri sürmeye ve Karabağ ile diğer Azeri topraklarını işgale devam etmektedir. Bu, her şeyi almak ancak karşılığında hiçbir şey vermemek olarak özetlenebilecek tutum Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde ilerleme olmamasının başlıca nedenini oluşturmaktadır.

2. Türk-Ermeni Barışma Komisyonu

9 Temmuz 2001 tarihinde altı Türk ve dört Ermeni tarafından bir “Türk-Ermeni Barışma Komisyonu” kurulduğu kamu oyuna duyuruldu. Komisyon üyelerinin hiçbirinin resmi bir unvan ve görevi olmaması bu girişimi ilginç kılıyor ve bir uzlaşmaya varılması konusunda iki ülke resmi temaslarına yardımcı olacak bir çerçeve oluşturulduğu ümitlerini doğuruyordu.

Komisyonun başlıca görevleri,³ Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı anlayış ve iyi niyeti geliştirmek, Ermenistan ile Türkiye ilişkilerinin iyileştirilmesini teşvik etmek, sivil toplum örgütleri arasında temas, diyalog ve işbirliğini desteklemek, hükümetlere sunulmak üzere bazı tavsiyeler geliştirmek, turizm, kültür, eğitim, çevre ile diğer bazı alanlarda ve güven artırıcı önlemlerde resmi olmayan işbirliğini desteklemek ve bazı konularda uzman incelemesi yaptırmak olarak özetlenebilir.

Komisyonun görevleri arasında dikkati çeken nokta ne doğrudan ne de dolaylı olarak “soykırım” konusuna değinilmemesidir. Aynı şekilde Karabağ sorunundan da bahis yoktur. Tarafların üzerinde anlaşılması zor olan konuları bir kenara bırakarak diğer konularda işbirliği yapılmasını öngören bir strateji benimsedikleri anlaşılmaktadır.

Komisyonun kurulmasına karşı Türkiye'den resmi bir tepki gelmez iken Ermenistan Dışişleri bu girişimi genelde olumlu

³ Ermeni Araştırmaları, Sayı 2, sayfa 267, 268

karşılama ancak bu diyalogun sorunların çözümü için devletler düzeyinde yapılacak görüşmelerin yerini alamayacağı belirtmiştir.⁴

Taşnaklar ise Komisyona büyük tepki göstermişler ve şiddetli tenkitler yönelmişlerdir.⁵ Bunların başında Komisyonun sözde soykırımının tanınması faaliyetlerini engelleyebileceği gelmektedir.

Ermenistan millet meclisinde sayısal çoğunluğu oluşturan partiler, Komisyonu kınayan bir karar almışlar. Bu nedenle Komisyon, Ermeni çıkarlarını gözetmeyen bir girişim olarak tanımlanmış ve üyeleri de yetkisiz kişiler olarak telakki edilmiştir. Taşnaklar Türkiye ile diyaloga girmeyi, Türkiye'nin "soykırımı"nı tanınmasına,

Karabağ sorununda "önyargılı tutumunu" değiştirmesine ve Ermenistan'a uygulanan ambargonun kaldırılmasına bağlamışlardır. Taşnakların Komisyona karşı açtıkları bu kampanya etkili olmuş, Ermenistan millet meclisinde sayısal çoğunluğu oluşturan partiler, Komisyonu kınayan bir karar almışlar,⁶ Diaspora basını da çoğunlukla Komisyona karşı çıkmış, Ermenistan Dışişleri de ağız değiştirerek Komisyonun Ermeni "soykırımı" sürecinin durdurulmasından endişe edildiği ancak bu girişimin Ermeni makamlarını "soykırımı"nın tanınması çabalarından saptıramayacağı ifade edilmeye başlanmıştır.

Diğer yandan bu eleştiriler Komisyonun Ermeni üyelerini kendilerini savunmaya ve "soykırım" gerçeğinin tartışılmayacağı, Komisyon faaliyetlerinin "soykırımı"nın tanınması sürecini engellemeyeceği gibi beyanlarda bulunmaya yöneltmiştir. Eleştiriler ve Komisyon'un Ermeni üyelerinin istifa etmesi talepleri devam ederken Alman Parlamentosunun Eylül ayında soykırımı konusunu gündeme almayı reddetmesi gerekçeleri arasında, Türk-Ermeni sivil toplum örgütleri arasında temasların başlanmış olmasını da sayması⁷ ve Avrupa Parlamentosunun da Türkiye'nin üyeliği ile ilgili 15 Kasım 2001 tarihli kararında Barışma Komisyonuna büyük önem vermesi,⁸ Ermeni üyeler üzerinde etkili olmuştur. Sonuç olarak Ermeni üyeler Komisyonun 23-25 Eylül'de İstanbul'da yapılan ikinci toplantısından itibaren soykırımı konusunun dolaylı

⁴ Noyan Tapan News Agency, 13 Temmuz 2001

⁵ Asbarez Online 3 Ağustos 2001

⁶ Asbarez Online 31 Temmuz 2001

⁷ Ermeni Araştırmaları Sayı 3, sayfa 17, 18

⁸ Ermeni Araştırmaları Sayı 3, sayfa 26, 27

veya dolaysız bir şekilde ele alınması ve özellikle bu hususa toplantı bildirilerinde yer verilmesini istemeye başlamışlardır. 18-21 Kasım'da New York'ta yapılan üçüncü toplantıda, 1948 Birleşmiş Milletler soykırım sözleşmesinin 1915 olaylarına uygulanıp uygulanmayacağına bağımsız bir kuruluş olan "Geçişte Adalet Uluslararası Merkezi " (International Center for Transitional Justice) tarafından incelenmesi kabul edilmiştir.⁹ Ancak, toplantılara Başkanlık eden Amerikalı David L. Phillips'in bu husustaki sözleri basında "Osmanlı İmparatorluğundaki Ermenilerin 1915 yılında kitle halinde öldürülmelerinin ve sürülmelerinin bir soykırım olup olmadığının tespit edilmesi" olarak yansıtılmıştır.¹⁰ Kısaca sözleşmenin geriye işleyip işlemeyeceği gibi nispeten basit bir hukuki husus, sözleşmeye göre olayların soykırımı olup olmadığının saptanmasına gibi, tarihsel bir değerlendirmeye dönüştürülmüştür.

Komisyonun Türk üyelerinin bu hususu Geçişte Adalet Uluslararası Merkezine hatırlatması üzerine Ermeni üyeler David L. Phillips'e bir yazı göndererek Komisyonun devam etmeyeceğini bildirmişlerdir.¹¹

Böylelikle Komisyon'un Ermeni üyeleri sudan bir bahane ile Komisyon'un çalışmalarına son vermişlerdir. Bunda, Taşnakların Komisyon ve Ermeni üyeler hakkında yürüttüğü karalama kampanyasının başlıca rolü oynadığı ve kampanyanın etkisinde kalan Ermeni üyelerin tutumlarında, ılımlıdan aşırılığa doğru bir tür metamorfoz geçirdiği görülmüştür. Komisyon'a Rusya'dan katılan Andranik Mihranyan ile Ermenistan'ın eski dışişleri bakanı Aleksandr Arzumanyan'ın basına, Komisyonun Türk üyelerini suçlayacak kadar ileri giden beyanları, bu olumsuz metamorfozun kanıtlarını oluşturmuştur.¹²

Komisyon'un fiilen sona ermesinden sonra Taşnak Partisi bir bildiri yayınlarak Türkler ve Ermeniler arasında Türkiye'nin Ermeni "soykırımı"ni tanımasından sonra diyalog olabileceğini, Türkiye'nin Ermeni "soykırımı" konusundaki sorumluluğunun Türk-Ermeni ilişkilerinden ayrılamayacağını ve bu nedenle de Ermeni "soykırımı"nin tanınmasının Ermenistan dış politikasının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve şimdi her zamandan daha fazla Ermeni

⁹ Gündüz Aktan, *Radikal*, 12 Aralık 2001

¹⁰ RFE/RL *Armenia Report* 28 Kasım 2001

¹¹ *Armenian Assembly of America, Press Release* 11 Aralık 2001

¹² *Arz Daily* 24.11.2001 ve *Noyan Tapan* 12 Aralık 2001

Günümüz koşullarında sorunların halli için masaya oturmaktan başka yol görülmemektedir.

"soykırımı"nın tanınması çabalarına devam olunacağını bildirmiştir.¹³

Ermenistan Başkanının Basın Sekreteri Vahe Gabrielyan ise Barışma Komisyonunun dağılmasının önceden tahmin

edildiğini belirtirken, Türkiye ile Ermenistan arasındaki diyalogun devlet düzeyinde cereyan etmesi gerektiğini ifade etti.¹⁴ Böylelikle Türkiye ile diyalog konusunda Ermeni Hükümeti ile Taşnaklar arasında derin görüş ayrılıkları olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Ermeni gazetelerinin büyük çoğunluğu Komisyon'un başarısızlığından memnuniyet duymuşlar ancak, barışma olmayacaksa, düşmanlık kin ve intikam olacağını belirten gerçekçi görüşlere de¹⁵ ratlanmıştır.

Komisyonun fiilen sona ermesi konusunda Türk makamlarının bir tepkisi olmamıştır.

Türk-Ermeni diyalogunun tamamen sona erdiğini söylemek zordur. Zira günümüz koşullarında sorunların hali için masaya oturmaktan başka yol görülmemektedir. Diğer yandan Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini normal hale getirmeye ciddi ihtiyacı vardır. Komisyonun çalışmasını durduran Ermeni üyeler dahi bu konudaki mektuplarında Ermeni ve Türk sivil toplum örgütleri arasındaki temasların, ilişkilerin normalleşmesi bakımından, gerekli olduğunu belirtmişlerdir. ABD de stratejik nedenlerle güney Kafkasya'da istikrarın hakim olmasını istemekte ve bu çerçevede iki ülkeden sorunlarını halletmelerini beklemektedir. Bu durumda, resmi makamlar arasında görüşmeler yapılamadığı takdirde, sivil toplum örgütleri arasında temasların yararlı olacağına şüphe bulunmamaktadır. Yeni bir tertip içinde Barışma Komisyonunun ihyası dahi düşünülebilir.

3. Sözde Ermeni soykırımını tanıtmaya gayretleri

2001 yılında Ermeni sorunundaki en önemli gelişme Fransız Parlamentosunun Ocak ayında bir kanunla Ermeni "soykırımını" kabul etmesi olmuştur. "Fransa 1915 Ermeni soykırımını açıkça

¹³ Yerkir 13 Aralık 2001

¹⁴ PanArmenian News, 14 Aralık 2001.

¹⁵ Aravot 14 Aralık 2001

tanır" şeklinde kısa bir cümleden oluşan bu kanun, Ermeni militanlarına moral alanda bir tatmin sağlamıştır. Anca "soykırım" için kimseyi suçlamaması, Türkiye'den "soykırım"ını tanımamasını talep etmemesi ve Fransa'da soykırımını inkar edenlere karşı bir müeyyide öngörmemesi nedeniyle pratik bir sonuç doğurmamıştır.¹⁶ Buna mukabil Türk-Fransız ilişkileri bozulmuş ve ancak yıl sonuna doğru askeri alanda bazı temaslarla ağır bir iyileşme sürecine girmiştir.

2001 yılı içinde sözde Ermeni soykırımını tanıyan başka ülke olmamıştır. Aksine, bazı ülkeler, Ermeni militanlarının tüm gayretlerine rağmen, "soykırımını" tanımayı reddetmişlerdir.

Bunları tarih sırasına göre şöyle özetleyebiliriz:

Rus Duma'sı, sözde Ermeni soykırımının tanınması hakkında, Jirinovski'nin başkanı olduğu Liberal Demokratik parti tarafından yapılan bir öneriyi 14 Şubat 2001 tarihinde reddetmiştir. Ancak, Duma'nın 1995 yılında "Ermenilerin imhasını gerçekleştirenleri takbih eden" ve "24 Nisan'ın soykırım kurbanlarının anılması günü olarak kabul" eden kararı yürürlükte olmaya devam etmiştir.¹⁷

İsviçre parlamentosu 13 Mayıs 2001 tarihinde Ermeni "soykırımı"nın tanınmasını talep eden bir karar tasarısını üç oy farkla reddetmiştir.¹⁸ İsviçre'deki Ermeni militanları bu kez bazı Türk Dernek yöneticileri aleyhine dava açarak "soykırımı"ni bir mahkeme kararına koydurmak yolunu denemişler, ancak mahkeme 17 Eylül 2001 tarihinde dava edilen Türkleri beraat ettirmiş ve hakim 1915 olaylarını soykırımı olarak nitelendirmekten kaçınmıştır. Bu hezimet karşısında Ermeniler 10 Aralık 2001 tarihinde Cenevre Kantonu Yönetiminden "soykırımı" konusunda bir karar almayı başarmışlarsa da, daha önce bu kanton meclisi, esasen bu konuda bir karar bulunduğundan¹⁹ bu yeni kararın bir yankı veya etkisi olmamıştır.

Ermeni "soykırımı"ın tanınması hususundaki bir dilekçeye Slovakya Cumhurbaşkanlığı kaleminden verilen bir cevapta, 1915 olaylarını tanımlamanın tarihçilere ait olduğu belirtilerek "soykırım" kelimesi kullanılmamıştır.²⁰

¹⁶ *Ermeni Araştırmaları Sayı 1, sayfa 10-12*

¹⁷ *Ermeni Araştırmaları Sayı 3, sayfa 18-19*

¹⁸ *Ermeni Araştırmaları Sayı 3, sayfa 16, 17*

¹⁹ *Hyetert-Arz-Am, 11 Aralık 2001*

²⁰ *Ermeni Araştırmaları Sayı 1, sayfa 39*

Başkan Bush'un 24 Nisan 2001 tarihindeki geleneksel mesajında "soykırımı" sözcüğünü kullanmaması, Ermeni aktivistlerin şiddetli eleştirilerine yol açmış ve Başkanın "soykırımı"na çok yakın anlamı bulunan "annihilation" (tamamen yok etme) sözcüğünü kullanmış olması yeterli sayılmamıştır.²¹ Ermenilerin bu yıl Kongre'ye "soykırımın" tanınmasını öngören bir karar tasarısı sunamamaları da dikkati çelmiş ve özellikle 11 Eylül terörist olayından sonra ABD'de Türkiye'ye karşı bir harekete girişmenin güçlüğünü ortaya koymuştur. Bazı Amerikan Eyalet Meclisleri veya valileri, geçen yıllarda olduğu gibi 2001 yılı içinde de Ermeni "soykırımı" hakkında bazı kararlar kabul etmişler.²² ancak bunlar Ermeni basınında dahi yeterince yer almamış ve kamu oyunun dikkatini çekmemiştir.

Ermeni asıllı bir milletvekilinin Nisan ve Haziran aylarında Kanada Parlamento-suna sunduğu ve Ermeni "soykırımı"nın tanınmasını öngören öneriler reddedilmiştir.²³

İngiliz Commonwealth Bakanı Baroness Scotland Şubat ayında Lord'lar Kamerasında bir soruya cevaben 1915 olaylarının , Birleşmiş Milletler 1948 Soykırım Sözleşmesine göre soykırımı olarak nitelendirilemeyeceğini söylemiş bu husus Temmuz ayında Ankara'daki İngiltere Büyükelçiliğinin yayınladığı bir basın bildirisiyle tekrarlanmıştır.²⁴

Alman Meclisi soykırımın tanınması için Nisan ayında verilen bir dilekçeyi, Dışişleri Bakanlığının görüşünü aldıktan sonra, Eylül ayında reddetmiştir.²⁵

Buna karşılık Papa Jean-Paul II²⁶ Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin²⁷ ve Polonya Cumhurbaşkanı Kwasniewski²⁸ Ermenistan'ı ziyaretleri sırasında "soykırımı"nı tanıdıkları anlamına gelecek ifadelerde bulunmuşlardır. Vatikan'ın Kasım 2000'de, Rus Duması'nın da Nisan 1995'te Soykırımını tanıdığı dikkate alındığında Papa ve Putin'in değindiğimiz beyanları daha önce

²¹ *Ermeni Araştırmaları Sayı 1, sayfa 39, 40*

²² *Ermeni Araştırmaları. Sayı 3, sayfa 32-33*

²³ *Ermeni Araştırmaları. Sayı 2, Sayfa 26*

²⁴ *Ermeni Araştırmaları. Sayı 2, Sayfa 26*

²⁵ *Ermeni Araştırmaları Sayı 3, Sayfa 17, 18*

²⁶ *Ermeni Araştırmaları sayı 3, Sayfa 13-15),*

²⁷ *Ermeni Araştırmaları. Sayı 3, sayfa 18, 19)*

²⁸ *Ermeni Araştırmaları. Sayı 3, sayfa 19, 20*

2002 yılı içinde, Fransa hariç, sözde Ermeni soykırımını tanıyan ülke olmamıştır.

mevcut bir durumun teyidi anlamını taşımış, Polonya Cumhurbaşkanı'nın sözlerinin ise ülkesini değil şahsını ilgilendirdiği görülmüştür.

Yukarıda ifade edildiği üzere 2002 yılı içinde, Fransa hariç, sözde Ermeni soykırımını tanıyan ülke olmamıştır. Bu durum, "soykırımı"nın tanınmasını sağlamanın dış politikasının öncelikleri arasında olduğunu ifadeden Ermenistan ile tüm gayretlerini bu noktada topladığı görülen Ermeni diasporası için ciddi bir başarısızlık teşkil etmiştir.

4. Karabağ sorununda gelişmeler

2001 yılının ilk ayları Karabağ sorunu için ümit veren gelişmelere sahne olmuştur. Başkan Aliyev ve Koçeryan bu sorunun çözümü için önce Mart ayında Paris'te sonra da Nisan'da Florida'da Key West'e bir araya gelmişler ve daha sonra da Bağımsız Devletler Topluluğunun yapmış olduğu bazı toplantılarda karşılaşmışlardır. Bu, yoğun olarak nitelendirilebilecek temaslara rağmen 2001 yılı içinde Karabağ sorununda hiç bir ilerleme sağlanamamış ve taraflar, önceden kararlaştırılmış olmasına rağmen Haziran ayında Cenevre'de toplanamamışlardır.²⁹ Bu durum tarafların sorunun çözümü ile ilgili görüşlerinin çok farklı, hatta birbirinin tersi olmasından ileri gelmektedir.

Ermenilere göre Karabağ Ermeni toprağıdır ve o nedenle Ermenistan'a ilhak edilmeli ve güvenlik mülahazalarıyla Karabağ çevresindeki bazı Azeri toprakları da alınmalıdır. Ancak Ermenistan, bu çok aşırı tutumunun kabul edilmesine imkan olmadığının bilinciyle, geçici bir düzenleme olarak, Karabağ'a bağımsızlık verilmesini ve bu bölgenin bir koridorla Ermenistan'a bağlanmasını savunmaktadır.

Bu konudaki Azeri görüşleri ise Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğu ve bu nedenle bölgeye ancak geniş bir muhtariyet verilebileceği şeklinde özetlenebilir. Burada hemen belirtilmesi gereken husus uluslararası hukuk yönünden Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunda şüphe bulunmadığıdır.

²⁹ Ermeni Araştırmaları Sayı 2, Sayfa 9-12

Karabağ sorununun çözümü ile görevli AGİT/Minsk Grubu adına hareket eden üç eş başkan Karabağ için taraflarca kabul edilebilir bir özerklik formülü geliştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Karabağ ile Azerbaycan'ı müşterek bir devlet gibi telakki eden ve bu bölgenin Laçin üzerinden bir koridor ile Ermenistan'a, buna karşın da Nahvican Mehri üzerinden bir koridor ile Azerbaycan'a bağlanması dahil, bazı teklifler getirmişler, ancak Ermenistan'ın uzlaşmaz tutumu nedeniyle başarı sağlayamamışlardır. Bu durum Minsk Grubu'nu 2001 yılının ikinci yarısından itibaren hareketsizliğe itmiştir.

1992 yılında kurulan ve üyeleri arasında Türkiye'nin de bulunduğu Minsk Grubu bir süre sonra yetkilerini Rusya, Fransa ve ABD'den oluşan eş başkanlarına devretmiştir. Oysa bu üç ülke de, değişik ölçülerde de olsa, Ermenistan'ı gözetken bir tutum içindedirler.

Karabağ sorunu nedeniyle Ermenistan ile Azerbaycan arasında 1990'lı yılların başlarında çıkan çatışmalarda Ermenistan'ın galip gelmesinin, Rusya'nın bu ülkeye, bir milyar dolar kadar silah yardımı dahil, her türlü yardımı yapmasının bir sonucu olduğunu bugün herkes tarafından kabul edilen bir olgudur. Rusya bu hizmetlerine mukabil Ermenistan'dan askeri üs almış ve ayrıca sınırları koruma bahanesiyle de ülkede yaygın bir şekilde askeri birlikler buldurmuştur. Rusya'nın "stratejik ortaklık" içinde bulunduğu Ermenistan'a karşı hareket etmesini beklemek zordur. Ermenistan ile olan özel ilişkileri Rusya'nın Güney Kafkasya'da nüfuzunu devam ettirmesini de sağlamaktadır. O itibarla Karabağ sorununa Rusya'nın benimsemeyeceği bir çözüm getirmek gerçekçi değildir. Bu nedenle olmalı ki Başkan Aliyev bir süreden beri Rusya ile iyi ilişkiler içinde olmak politikasını sürdürmeye başlamış ve bunun bedeli olarak da Kabala Radar İstasyonunu on yıl süre ile Rusya'ya kiralanmasına razı olmuştur.³⁰

Fransa'nın Kafkasya'da belirli bir çıkarı yoktur. Bu ülkenin Karabağ sorununa gösterdiği ilgi, küçük ve fakat siyasi alanda gayet aktif olan kendi Ermeni azınlığı tatmin etmeye yöneliktir. Ermenilerin Fransa'daki nüfuzları o derecede ileridir ki Türkiye'nin gücendirilmesi ve bazı askeri satın alma sözleşmelerinin feshedilmesi göze alınarak 2001 Ocak ayında Fransa Parlamentosu sözde soykırım hakkında bir kanun kabul etmiştir. Diğer yandan, Azeri ilgililerin Mart ayı Paris toplantısında Karabağ sorununun

³⁰ RFE/RL Russia/Azerbaijan: Radar Deal: Win-Win Situation or Fool's Bargain, 29 Ocak 2002

çözümü için herhangi bir ilke kabul edilmemiş olduğunu ısrarla söylemelerine karşın, Başkan Chirac'ın yeni Fransız Büyükelçisinin göreve başlaması münasebetiyle Başkan Koçeryan'a gönderdiği bir mesajda, 2002'nin Güney Kafkasya'da diyalog yılı olmasını ve bu diyalogun "Paris prensipleri temel alarak" sorunun kesin çözümüne götürmesini dilemesi,³¹ Fransa'nın Karabağ sorununda tarafsız kalamayacağını en çarpıcı örneğidir.³² İçinde bulunduğumuz yıl içinde parlamento ve başkanlık seçimlerinin yapılmasından sonra, diğer bir deyimle Ermeni azınlığının etkisinin azalmasından sonra, Fransa'nın Karabağ sorununa karşı bir ölçüde dengeli davranması beklenebilir.

Amerika'ya gelince bu ülke de Ermeni azınlığının etkisi altındadır. Karabağ çatışmaları sonucunda bu bölgenin ve ayrıca bazı Azeri topraklarını da işgal edilmesine ve buralardan bir milyon kadar Azeri'nin kaçmasına ve sefil koşullar altında yaşamaya mecbur kalmasına rağmen Amerikan Kongresi, sanki saldırıya uğrayanlar Ermeniler imiş gibi, 1992 yılında Azerbaycan'a tüm yardımları durdurmuştur. Amerikan Hükümetlerinin Azerbaycan'ın petrol rezervleri bakımından önemini dikkate alarak bu kararı değiştirme gayretleri sonuçsuz kalmıştır. 11 Eylül terörist saldırısının Azerbaycan'ın stratejik önemini arttırması üzerine, Başkan Bush'un girişiyle bu karar, geçici olarak kaldırılmış ve böylelikle ABD Karabağ sorununda daha dengeli hareket edebilme imkanına kavuşmuştur.

Geçmişe nazaran daha dengeli davranmalar da ABD, Rusya ve Fransa'nın sonunda, yukarıda değinilen nedenlerle, Ermenileri kayırmak durumunda kalacakları görülmektedir. Diğer yandan bu gün Karabağ sorununun Rusya ve ABD'nin rızası olmadan bir çözüme bağlanmayacağı açıktır. Buna karşın Fransa'nın Kafkasya'da bir rolü veya gücü bulunmamaktadır. O itibarla Fransa'nın bu gruptan çıkarılarak yerine Azerbaycan görüşlerini savunacak bir ülkenin, mesela Türkiye'nin getirilmesi veya Fransa muhafaza edilecekse, Azerbaycan'a yakın iki ülkenin daha gruba eklenmesi, başarı şansını arttıracaktır.

On yıldan beri var olan Minsk grubu bu yıl da ciddi bir ilerleme kaydedemediği takdirde Azerbaycan'ın bu grubun aracılığından vazgeçmesinin kendi menfaati olduğu düşünülmektedir. Bu

³¹ Asbarez Online. 23 Ocak 2002

³² Başkan Chirac'ın bu sözleri Azeri Dışişleri Bakanı Vilayet Guliyev'in tepkisine neden olmuştur. Adigeçen bu vesileyle "Paris prensipleri yoktur ve efsanevi ilkeleri esas alarak anlaşmazlığı çözümlenmek mümkün değildir" demiştir. Asbarez Online 23 Ocak 2001

durumda sorun, asli görevi uluslararası anlaşmazlıkların çözümlenmesi olan Birleşmiş Milletlere götürülebilir ve Minsk Grubundaki izole edilmiş durumun aksine, Azerbaycan Birleşmiş Milletler de elliye aşkın İslam ülkesinin desteğinden yararlanılabilir.

II. 2002 'nin ilk iki ayı olayları

1. Türkiye-Ermenistan ilişkileri

Başbakan Bülent Ecevit Ocak ayı ortalarında ABD'ye resmi bir ziyaret yaptı. Basın haberlerine göre³³ Başbakan Başkan Bush'a Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurması için dört şartı

Ermeni uyruklular için sınırda vize verilmesi uygulamasına yeniden başlandı.

olduğunu bildirdi ve bunarı şu şekilde sıraladı: Ermenistan Türkiye'yi suçladığı soykırım iddialarından vazgeçmeli, Karabağ'dan kayıtsız şartsız çekilmeli, bu topraklardan göç etmek zorunda bırakılmış

insanlara geri dönüş hakkı verilmeli, Azerbaycan ile Nahçıvan arasında bir koridor acılmalı.

Aynı habere göre Ecevit Amerikan Başkanına Ermeni uyruklular için sınırda vize verilmesi uygulamasına yeniden başladığını bildirdi. Başkan Bush'ta kendisine "bu kararınız bizim elimizi Ermeni lobilerine karşı ciddi şekilde güçlendirecektir" dedi.

Ermenistan vatandaşlarına sınırda vize verilmesi uygulaması 2000 yılının Ekim ayında kaldırılmış ve Türkiye'ye gelmek isteyen Ermenilerin yabancı ülkelerdeki bir Türk temsilciligidinden vize alması zorunluluğu getirilmişti. Amerikan Temsilciler Meclisind sözde soykırımı hakkında bir karar alınması için Ermenilerin yürüttüğü faaliyetlere bir tür cevap niteliğinde olan bu önlem, Ermenistan vatandaşlarını vize almak için Tiflis veya Moskova'ya gitmek mecburiyetinde bırakmış ve sonuçta Türkiye'ye gelen Ermenilerin sayısında azalma olmuştu.

Türkiye'nin eski uygulamaya dönme kararı Ermenistan'da olumlu karşılanmış ve Dışişleri Bakanlığının bir sözcüsü, bunun "iki halk arasındaki temasları olumlu etkileyeceğini ve gergin olan Türk-Ermeni ilişkilerinin genel havasını iyileştireceği"ni söylemiştir.³⁴ Amerikan Dışişleri Sözcüsü ise bu hususta

³³ *Hürriyet* 20 Ocak 2002

³⁴ *RFE/RL Armenia Report*, 16 Ocak 2002

Türkiye'nin kararını olumlu bulduklarını ve bunun Türk-Ermeni ilişkilerinin iyileştirilmesine katkıda bulunmasını ümit ettiklerini ifade ederek ilişkilerin normalleşmesi yolunda hükümetlerin veya özel kuruluşların girişimlerini teşvik ettiklerini belirtmiştir.³⁵ Diaspora'nın önemli kuruluşlarından Amerikan Ermeni Asamblesi, bu hususta Bush İdaresine teşekkür ederken³⁶ Taşnakların organı olan Amerika Ermeni Milli Komitesi (ANCA) bu hususta "Ermeni halkına karşı soykırım işlemiş bulunan" Türk Hükümetinin bu gibi yapay jestlerden daha öteye gitmesi gerektiğini ve Ermeni ve Türk hükümetleri arasında anlamlı bir diyalogun ancak Türkiye'nin "soykırımı"nı inkar etmeyi terk etmesi, Ermenistan'a uyguladığı ambargoyu kaldırması ve Azerbaycan'a olan yardımını kesmesi" ile mümkün olabileceğini söylemiştir. Görüldüğü gibi yeni vize uygulaması, Taşnaklar hariç herkesi memnun etmiş bulunmaktadır.

Geçmişe bakıldığında Türkiye'nin vize verilmesini güçleştiren kararının hedefini şaşırması olduğu, zira soykırım iddiaları, Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarının işgali gibi nedenlerle şikayet edilen Ermenistan hükümeti yerine Türkiye'ye gelmeyi isteyen Ermenilere zarar verdiği görülmektedir. Oysa Türkiye ile bir dostluk ilişkileri kurulmasına yardımcı olacak olanlar bu kişilerdir ve onların Türkiye ile olacak temaslarının değil önlenmesi veya zorlaştırılması, arttırılmasına yardımcı olmakta yarar vardır.

Belki de yeni vize uygulamasının yarattığı müsait havanın etkisiyle Türkiye ve Ermenistan Dışişleri Bakanları, Dünya Ekonomik Forum'u münasebetiyle New York'da buldukları sırada bir araya geldiler. Ermenistan Dışişleri Bakanı bu konuda verdiği bir mülakatta "Yakın bir gelecekte bu toplantının bir devamı olacağını düşünüyorum"³⁷ dedi ve iki tarafın da doğrudan diyalog yoluyla ikili sorunlara çözüm bulunmasına çalışılması düşüncesinde olduğunu söyledi.

Türkiye'de bu buluşma hakkında bir açıklama yapılmadı.

2. Eçmiyazın - Antilyas rekabeti

Gregoryen (apostolik) Ermeni Kilisesi'nin merkezi Erivan yakınlarındaki Eçmiyazın'dedir. Burada oturan Patrik, kuramsal olarak, tüm Gregoryen Ermenilerin ruhani lideridir. İstanbul, Küdüs ve Antilyas (Lübnan) patrikhaneleri de ona bağlıdır.

³⁵ ANCA Press Release, 16 Ocak 2002

³⁶ Medimax News Agency, 16 Ocak 2002

³⁷ RFE/RL Armenia Report 2 Şubat 2002

Eçmiyazın'ım Sovyet topraklarında bulunması ve buradaki patriğin de ister istemez Sovyet görüşleri dışında hareket edememesi, 1956 yılında Lübnan'da Antilyas'daki "Kilikya" patrikhanesinin Eçmiyazın'den bağımsız bir tutum alması ve bazı mahalli kiliselere (diocese) atamalar yapması sonucunu verdi. Zamanla Gregoryen mezhebinde iki patriklik oluştu³⁸ Suriye, Lübnan, Kıbrıs, Yunanistan İran'daki Ermeni kiliseleri ile ABD'deki bazı kiliseler Antilyas patrikhanesine bağlandılar.

Soğuk harbin bir sonucu olan bu bölünmenin arkasında Taşnakların olduğunu ileri sürenler vardır.³⁹ Diğer yandan Antilyas Patrikhanesinin Taşnaklara olan yakınlığı en ciddi kaynaklar tarafından da doğrulanmaktadır.⁴⁰ Esasen günümüz Antilyas Patriği Aram II'nin zaman zaman Türkiye hakkındaki aşırı sözleri de özdeşliğe benzeyen bu yakınlığı kanıtlamaya yetmektedir. Diğer yandan, kendilerini kayıtsız şartsız destekleyen bir kilise olması Taşnakların Diaspora üzerindeki hakimiyetini de açıklamaktadır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından ve özellikle bağımsız Ermenistan'ın kurulmasından sonra Antilyas Patrikhanesinin, daha önce olduğu gibi, Eçmiyazın'e bağlanması beklenirdi. Ancak siyasal bir nitelik kazanmış olan Antilyas bunu yapmadı. Kuramsal olarak Eçmiyazın'ın ruhani üstünlüğünün tanınmasına karşın Aram II her fırsatta Karekin I' ile eşit olduğunu kanıtlama çabalarına girişti ve bu durum özellikle, Ermeni Kilise'nin kuruluşunun 1700 yıldönümünü törenlerinde ortaya çıktı.⁴¹ Diğer yandan bazı ülke ve makamların Antilyas Patriğine, siyasi etkinliğini dikkate alarak, Eçmiyazın ile olan rekabeti körüklercesine, önem verdiği görüldü. Örneğin, Aram II, sadece 2002 Ocak ayında,, Hıristiyan-Müslüman diyalog ve işbirliğinin görüşüldüğü bir toplantıya İngiltere Başbakanı Tony Blair tarafından davet edildi ve ayrıca Başbakan kendisi ile de görüştü.⁴² Diğer yandan Papa Jean-Paul II, Aram II'yi 24 Ocak 2002 tarihinde Assisi'de düzenlediği ve belli başlı dinlerin temsilcilerinin katıldığı "Barış için Dua Günü" ne davet etti.

³⁸ Eçmiyazın'de oturan patriğin dini ünvanı Katolikos veya Ermenice deymi ile, "Katogikos"tur. Antilyas Patriği de 1956'dan sonra Katolikos ünvanını alarak, Eçmiyazın'e eşit olduğunu göstermek istemiştir. Biz, dini bir inceleme olmayan bu yazımızda, Türkçede karşılığı bulunmayan katolikos sözcüğünün yerine her iki makam için de patrik ünvanını kullandık

³⁹ Tatul Hakobyan, *Arz Daily*, 22 Haziran 2001 ve *La Lettre de l'UGAB* 19 Ocak 2002

⁴⁰ *Encyclopedia Britannica* CD-Rom 2001

⁴¹ Rafik Hovansian. *Arz Daily*, 23 Ocak 2002

⁴² Press Release: *Daily Press – Catholicate of the Great House of Cilicia*, 22 Ocak 2002

Eçmiyazin ile Antilyas arasındaki rekabet Antilyas'ın Kanada'da kendisine bağlı mahalli kilise kurması üzerine Ocak ayında doruk noktasına çıktı.

sürdüğünü gösterdiğini belirtip, bu davranışın Antilyas ve Eçmiyazin arasındaki yaklaşma sürecini durdurabileceğini ileri sürerken Antilyas ilgilileri durumun yeni bir idari yapılanmanın sonucu olduğu belirtilerek konuyu küçümsediler. Diğer yandan Kanada'da Antilyas'a bağlı yeni bir Ermeni kilisesi kurulmasının Taşnakların Aram II'ye verdikleri talimatla gerçekleştiği de iddia edildi.⁴³

Gregoryen kilisesi içinde 1956'dan bu yana mevcut olup üzerinde durulmamaya gayret edilen ancak bundan sonra sıkça bahsedileceği anlaşılan rekabet de böylece bütün boyutları ile açığa çıktı.

3. Avrupa Parlamentosunun Güney Kafkasya Raporu

Güney Kafkasya ülkeleriyle ortaklık ve işbirliği anlaşmaları çerçevesinde Avrupa Parlamentosu bir Güney Kafkasya Raporu hazırlamıştı.

İsveçli Yeşiller Grubu üyesi olan Per Gahrton tarafından hazırlanan bu raporda ve buna ilişkin karar tasarısında adigeçenin Ermenilerin etkisi altında kaldığını açıkça gösteren bazı hususlar vardır. Mesela, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkeleri gereği ve Güvenlik konseyinin bazı kararları uyarınca Ermenilerin Karabağ'ın işgaline son vermesi genel kabul gören bir husus iken Gahrton hazırladığı karar tasarısında Ermenistan'dan bu toprakların işgaline son vermesini açıkça istememiştir. Gahrton, işgal altındaki topraklarda "Ermeni kontrolünün devamlı kılmaya yönelik olduğu şeklinde yorumlanabilecek önlemler almaktan kaçınmasını Ermenistan'dan talep etmekle yetinmiş ve böylelikle Karabağ anlaşmazlığı devam ettiği sürece Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalini meşrulaştırmaya çalışmıştır.

⁴³ La Lettre de l'UGAB, 19 Ocak 2001

Bu karar tasarısının Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren kısmı aynen şöyledir: "Türkiye'den, Avrupa'ya katılmak amacı ile uyum halinde olarak, Ermenistan'a uyguladığı ablukaya sona erdirmeye yönelik uygun önlemleri almasını ister; bu konuda 1915 Ermeni soykırımını bir gerçek olarak tanıyan 18 Temmuz 1987 tarihli kararındaki tutumumu teyit eder ve Türkiye'den de aynıını yapmasını (yani Ermeni "soykırımını" tanınmasını) talep eder. Karar tasarısındaki "abluka" sözcüğü hukuki bakımdan doğru değildir. Zira Türkiye'de Ermenistan'dan ithalata veya bu ülkeye ihracata bir yasak getirilmemiştir. Ancak kara sınırının kapalı olması nedeniyle iki ülke arasında "doğrudan" ticaret yoktur. Bunu karşılık , Ermenistan pazarlarındaki Türk mallarının bolluğu bu ülkeye Gürcistan veya İran üzerinden ihracat yapıldığını göstermektedir. Sınırın kapalı olması Türkiye üzerinden kara yolu ile Ermenistan'a transit geçişleri de engellediği doğru olmakla beraber, alacak ve satacak fazla malı bulunmayan Ermenistan'ın bu yönden de zarara uğradığını düşünmek zordur. Diğer yandan Ermenistan hava yollarının İstanbul'a seferleri bulunması, yabancı hava yolları şirketlerinin Ermenistan'a gitmek için Türk hava sahasını kullanmaları ve yukarıda değindığımız üzere Ermenistan vatandaşlarına tanınan vize kolaylıkları ortada bir abluka olmadığını yeterince göstermektedir. Buna karşın Ermenistan bir süreden beri "abluka" nedeniyle zarara uğradığı iddiasını daha sık dile getirmeye başlamıştır. Ermenilerin istediği her hususu yerine getirmeyi bir görev addettiği anlaşılan Per Garhton da Türkiye'nin "abluka"ya son vermesi talebini Karar tasarısına koymuştur.

Diğer yandan Per Gahrton Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımını tanınması gerektiğine dair malum Ermeni görüşüne de Karar tasarısında yer vermiştir. Ne var ki Türkiye'nin soykırım iddiaları karşısında duyarlılığı ve Avrupa Birliğine tam üyelik için yerine getirilecek hususlar arasında "soykırımını" tanınmasının bulunmaması, Avrupa Parlamentosu Dışişleri Komisyonun 23 Ocak 2002 tarihinde Garhton raporunu görüşmesi sırasında itirazlara neden olmuş ve uzun süren müzakerelerden sonra "1915 Ermeni soykırımını tanıyan 18 Haziran 1987 tarihli Karar" sözlükleri korunurken Türkiye'nin "soykırımını" nı tanınmasını isteyen ibare çıkartılmış bunun yerine Türkiye'den Ermenistan ile "barışmak için bir temel oluşturmasını" isteyen ifadeler konmuştur.

Gahrton Raporunun ve beraberindeki Kararın Avrupa Parlamentosunda kabul edilmesi Türkiye’de şiddetli tepkilere neden olmuştur.

oluşturmuştur.

Dengeli bir karar çıkarılması amacıyla Liberal ve Yeşiller grubundan bazı temsilciler “soykırımı”na atıfta bulunmayan ve aralarındaki tarihi anlaşmazlıkların çözümlenmesi için Türkiye ve Ermenistan’ı beraberce çalışmaya davet eden bir değişiklik önergesi Gahrton raporunun 28 Şubat 2002 tarihinde Parlamentonun Genel Kurul’da yapılan müzakeresi sırasında sunulmuş ancak 391’e karşı 96 oyla reddedilmiştir.⁴⁴

Gahrton Raporunun ve beraberindeki Kararın Avrupa Parlamentosunda kabul edilmesi Türkiye’de şiddetli tepkilere neden olmuştur.

Millet Meclisinde Grubu bulunan siyasi partiler sözkonusu kararın kabul edildiği gün olan 28 Şubat 2002 tarihinde bir ortak bildiri⁴⁵ yayınlamış, özetle, Avrupa Parlamentosunun tarihi gerçekleri bilinçli bir şekilde inkar ettiğini, bu kararın hiç bir dayanağı olmadığını, bu hareket Türkiye’yi tam üyelikten vazgeçirme gayesi güdüyorsa bunda yanıldığını belirtmişlerdir.

Dışişleri Bakanlığı da aynı gün bir basın açıklaması⁴⁶ yaparak, özetle, Avrupa Parlamentosunun sözde Ermeni soykırımını kabul eden 1987 tarihli karara atıfta bulunmasını ve Türkiye’nin Ermenistan’a abluka uygulamakla suçlanmasını kabul edilemez olduğunu bildirmiş, Parlamentoların geçmiş olaylar hakkında siyasi değerlendirmeler yapmasının tarihi gerçeklerin saptırılmasından başka bir amaca hizmet etmediği ifade olunmuştur.

Gahrton raporundaki bir dipnotta Atatürk’ün 10 Nisan 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisinde yaptığı bir konuşmada İttihat ve Terakki rejimini Ermeni halkına karşı soykırım işlemekle

⁴⁴ Sabah, 1 Mart 2002

⁴⁵ Bu bildirin tam metni BELGELER bölümündedir

⁴⁶ Bu açıklamanın tam metni BELGELER bölümündedir

suçladığının iddia edildiği oysa o tarihte TBMM’inde oturum yapılmamış olduğunun tespit edildiği, bunun dahi sözkonusu iddianın mesnetsiz ve ciddiyetten uzak olduğunu gösterdiği belirtilmiştir.⁴⁷

Türk siyaset adamları da Avrupa Parlamentosunun sözkonusu kararını şiddetle eleştirmişlerdir. Türkiye’nin Avrupa Birliğine üye olmasının şampiyonluğunu yapan

ANAP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz bu kararın fiili sonuç doğurmayacağını ve kabul edilemez olduğunu ifadeden sonra “Bu tür çelişkili kararlar AP’nin güvenilirliğini ve inanırılığını zedeliyor” demiştir.⁴⁸ MHP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli ise sözkonusu kararı “önyargılı ve ırkçı bir yaklaşımın yeni bir tezahürü” olarak nitelendirmiştir.⁴⁹ Başkana Bülent Ecevit ise 2 Mart 2002 tarihinde yaptığı bir basın toplantısında bir soruya cevaben, bu kararın değerlendirilecek bir yönü olmadığını, Avrupa Parlamentosunun geçmişe saplanıp kaldığını, geçmiş hakkında da bilgisi olmadığını, bu bilgi eksikliğini gidermek için çaba gösterileceğinin ifade etmiş ve kararın Ermenistan ile olan sorunların çözümünü güçleştirdiğini belirtmiştir.⁵⁰ Cumhurbaşkanı Necdet Sezer’de bu kararı esef verici olarak nitelendirmiş ve Avrupa Parlamentosunun tarihi tarihçilere bırakmak yerine tarihi bir konuda yargıda bulunmak basiretsizliğini gösterdiğini söylemiştir.⁵¹ Diğer yandan sözkonusu karar Türk basınında da şiddetli eleştirilere neden olmuştur. Bu tepkiler Türk kamu oyu soykırım iddialarına karşı ne kadar hassa olduğunu bir kere daha göstermiş, Ermenilerin ve onları destekleyenlerin Türkiye’nin sözde soykırımını tanıyacağı hakkında besledikleri ümitlerin ne derecede boş olduğunu da ortaya koymuştur.

⁴⁷ Gahrton raporundaki dipnotta, Erivan’daki “soykırım” Anıtı Yöneticisinin ve Ermenistan Parlamentosu Hukuk İşleri Komitesi Başkanının, Kemal Atatürk’ün 10 Nisan 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisinde yaptığı bir konuşmada Genç Türk rejiminin Ermeni halkına karşı soykırım yaptığını ifade ettiğini kendisine söyledikleri kayıttır. Atatürk’ün böyle bir ifadede bulunmadığı bilinmekle beraber, TBMM kitaplığına gidilerek tutanaklar incelenmiş ve 10 Nisan 1921 tarihinde oturum olmadığı görülmüştür. Ayrıca 1921 yılı Nisan ayında Atatürk’ün hiç söz almadığı da tespit edilmiştir. Tarafımızdan Per Gahrton’a ve Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komisyonu üyelerine, tarihinde gönderilen e-mail’lerle durum kendilerine bildirilmiş ve ayrıca, Atatürk’ün konuşmalarında hiçbir zaman “Ermeni Soykırımı” deyimini kullanmamış olduğu da belirtilmiştir. Per Gahrton bu müracaatımıza cevap vermemiş ve sonraları başka kişilerin de benzer uyarılarını dikkate almamış ve raporunda bir değişiklik yapmamıştır. Ermeniler tarafından “soykırım” konusunda Atatürk’e atfedilen sözler hakkında ayrıntılı bilgi bu sayımızda Şenol Kantarcı’nın ‘Ermenilerce Atatürk’e Atfedilen Sözler Ve Divan-ı Harb-ı Örfi İle Ermeni Teröristleri Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk’ün Gösterdiği İlgisi’ başlıklı yazısında mevcuttur

⁴⁸ Milliyet, 1 Mart 2002

⁴⁹ Hürriyet, 3 Mart 2002

⁵⁰ CNN Türk, 2 Mart 2002

⁵¹ Hürriyet, 1 Mart 2002

Avrupa Parlamentosunun bu kararı Avrupa Birliği hakkında Türkiye’de bazı çevrelerde mevcut endişe ve şüpheleri güçlendirmiş ve Türkiye’yi Avrupa Birliğine götüren ve esasen güçlüklerle dolu olan yolda yeni bir engel yaratmıştır.

Avrupa Birliği’nin Türkiye Temsilcisi Karen Fogg’un bazı eylemlerinin Türk kamu oyunda yarattığı olumsuz etkilerin hemen ardından gelen Avrupa Parlamentosunun bu kararı Avrupa Birliği hakkında Türkiye’de bazı çevrelerde mevcut endişe ve şüpheleri güçlendirmiş ve Türkiye’yi Avrupa Birliğine götüren ve esasen güçlüklerle dolu olan yolda yeni bir engel yaratmıştır.

Ermenistan’a gelince, Dışişleri Bakanı Oskanyan’ın dediği gibi, Türkiye ile diplomatik ilişki kurulması ve sınırların açılması için ısrar ettiklerine göre, ister istemez Türkiye’yi Ermenistan’ politikasını olumsuz etkileyecek olan bu karar lehlerine olmamıştır. Buna karşın her yer ve fırsatta Türkiye’ye zarar vermek vermeyi amaç edinmiş olan ve Ermeni Diasporası için bu karar, Ermenistan’ın lehine sonuçlar doğurmayacak da olsa, bir başarı olarak görülecektir.

Son olarak bu olayın Avrupa Birliğinin Türkiye ile ilgili kararlarında bir istikrarlığa işaret ettiğini de belirtelim. Avrupa Parlamentosu Türkiye’nin tam üyelik için başvurusunu yaptıktan sonra 14 Haziran 1987 tarihinde aldığı bir kararda sözde soykırımını tanıdı. Türkiye’nin adaylığının kabul edilmesinden sonra kabul edilen 15 Kasım 2000 tarihli ilk ilerleme raporunda “soykırım” konusu yer almıştı. Yaklaşık bir yıl sonra, 25 Ekim 2001 tarihli ikinci ilerleme raporunda ise “soykırıma” değinilmemişti.⁵² Bu son karardan yaklaşık dört ay sonra “soykırımını” tanıyan yeni bir karar alınmaktadır. Bu çelişkili durum aslında Avrupa Parlamentosunun sözde Ermeni soykırımı hakkında kesin bir kanaate sahip olmadığını ve kararların daha ziyade raportörlerin kişiliğine ve Parlamentodaki çeşitli siyasi gruplar arasındaki güç dengesine göre şekillendiğini düşündürmektedir.

⁵² Bu raporlar hakkında bkz. Ermeni Araştırmaları, sayı 3, sayfa 25-27

WASHINGTON'DA OSMANLI ELÇİSİ ALEXANDRE MAVROYENİ BEY VE ERMENİ GAİLESİ (1887-1896)

Dr. Bilâl N. Şimşir*

Türkiye'nin Washington Elçiliği 1867 yılında açılmış. O tarihten XIX. yüzyıl sonuna kadar sırasıyla şu Osmanlı Elçileri Washington'da görev yapmışlardır:

Edouard Blacque Bey (1867-1873),

G. d'Aristarchi Bey (1873-1883),

Hüseyin Tevfik Paşa (1883-1886),

Alexandre Mavroyeni Bey (1887-1896),

Mustafa Tahsin Bey (1896-1897) ve

Ali Ferruh Bey (1897-1901).

Washington'da görev yapmış Osmanlı Elçileri listesinin dördüncü sırasında yer alan **Mavroyeni Bey** (1848-1929), Padişahın birinci doktoru meşhur sertabib-i şehriyâri ve Âyan Meclisi üyesi **Spiridon Mavroyeni Paşa'nın** (1817-1902) oğlu idi.¹ 1887-1896 yıllarında Washington'da bulunmuştur. 1902-1904 yıllarında Sisam Beyi, 1908'da Ayan Meclisi üyesi, 1911-1912 Viyana Büyükelçilisi olarak görev yapmıştır.

Mavroyeni Bey'in Washington Elçiliği, "Ermeni galesi" açısından ilginç bir döneme rastlar.

Mavroyeni Bey'in Washington Elçiliği, "Ermeni galesi" açısından ilginç bir döneme rastlar. Onun Washington'da bulunduğu yıllarda (1887-1896), başlıca şu gelişmeler olmuştur: (i) Amerikan misyoner-

lerinin teşvikiyle Türkiye'den Amerika'ya Ermeni göçleri hızlanmıştır, (ii) Amerika'da hatırı sayılır bir Ermeni kolonisi oluşmuştur (iii) *Hınçak ve Taşnaksutyun* adlı Ermeni ihtilal örgütleri kurulmuş ve Türkiye'de kanlı eylemlere girişmişlerdir (iv) Ermeni ihtilâlcileri, özellikle Hınçak komitecileri, Amerika'daki

* E. Büyükelçi, Tarihçi-Yazar

¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani /Osmanlı Ünlüleri*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul: 1996, Cilt 6 s. 1728 ,1822 & Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli*, İSİS, İstanbul: 1999, s.90

**Türkiye'den Amerika'ya
Ermeni göçlerini Amerikan
Protestan misyonerleri
başlatmıştır.**

Ermeni kolonisine de el atmışlar ve Atlantik ötesinde de Türkiye'yi hedef alan ihtilâlciler Ermeni komiteleri kurmuşlardır (v) Osmanlı vatandaşlığından Amerikan vatandaşlığına geçen, Amerikan pasaportu alan ve dolayısıyla ABD'nin koruyuculuğuna sığınan Ermeni ihtilâlciler Türkiye'ye sızmaya başlamışlardır (vi) Amerika'da bir Ermeni basını doğmuş ve Türkiye aleyhinde sistematik yayınlara girişmiştir, (vii) Amerikan misyonerleri Türkiye aleyhindeki propagandalarına hız vermişlerdir (viii) Amerikan basınında Ermeni propagandası artmıştır vs., vs.

Bütün bu gelişmeler, Washington'daki Osmanlı Elçisi Mavroyeni Beyi sürekli uğraştırmıştır. Onun bu konulardaki çalışmalarıyla ilgili olarak Türk ve Amerikan diplomatik arşivlerinde pek çok belge vardır. Bu belgelerin bir bölümü *Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu / Documents Diplomatiques Ottomans. Affaires Arméniennes* /adlı dört ciltlik kitabımda bulunacaktır.²

Türkiye'den Amerika'ya Ermeni Göçleri

Türkiye'den Amerika'ya Ermeni göçlerini Amerikan Protestan misyonerleri başlatmıştır. Misyonerler, Ermeniler arasında Yeni Dünyaya ilgiyi ve merakı artırdılar. Misyonerlerle tanışmadan önce Ermeniler Amerika'yı tanımıyor ve Amerika'ya göç etmiyorlardı. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Amerika'da bir Ermeni varlığı yoktu.

Misyonerler 1840'lerden başlayarak bazı Ermeni gençlerini seçip yüksek öğrenim için Amerika'ya gönderdiler ve onların bir bölümünü Amerikan teoloji fakültelerinde, bir bölümünü de diğer fakültelerde okutup yetiştirdiler. Bunlardan geri dönenleri misyoner yardımcısı olarak yanlarına aldılar.

Amerikan üniversitelerinde okuyan Ermeni gençlerinin bir bölümü, doktor, dişiçi, mühendis gibi meslek sahibi oldular ve Amerika'da kaldılar. 1890'da 70 kadar Ermeni üniversite genci göçmen olarak Amerika'ya yerleşmişti. Amerika'da okuyup meslek sahibi olan Ermenilerden bazıları da Amerikan pasaportu ile

² Bilâl N. Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans. Affaires Arméniennes (Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu), Cilt I (1886-1893), Cilt II (1894-1895), Cilt III (1895-1896), Cilt IV (1896-1900)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara: 1985-1999

Türkiye'ye dönüp iş tutmuşlardı. Örneğin 1891 yılında, İstanbul'da Amerikan vatandaşı 6 Ermeni doktor ve 2 Ermeni dişi vardı. Amerika'da kalan okumuş Ermeni gençleri Amerikan Ermeni kolonisinin çekirdeğini oluşturdular. Bunlar sayıca azdı, ama yüksek öğrenim görmüşlerdi, genç ve dinamik kişilerdi. Aynı zamanda koyu birer Türk düşmanı olarak yetiştirilmişlerdi. Amerika'da Türk düşmanlığını yaymak ve Türk imajını karalamak yolunda etkin bir rol oynadılar.³

Amerika'ya yerleşen ikinci Ermeni grubu küçük tüccar takımındır. Bunların Amerika'ya göçlerini Türkiye ile ticaret yapan Amerikan tacirleri ile Misyonerler teşvik ettiler⁴ ve onların Atlantik ötesinde iş tutmalarına yardımcı oldular. Bu Ermeni iş adamları Türkiye'den Amerika'ya halı, kilim gibi mallar götürürken Türk düşmanlığını da götürdüler.

Okumuşların ve küçük tüccar takımının ardından, vasıfsız Ermenilerin de Amerika'ya göçlerine sıra geldi. Vasıfsız Ermenileri Amerika'ya göndermek için işbilen bazı Ermeniler Harput'ta, İstanbul'da, Boston'da şebekeler oluşturdular. Neredeyse toplu bir göç hareketi başladı. 1890'larda Osmanlı Ermenilerinin Amerika'ya göçleri gittikçe arttı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Amerika zaten dünyadan göçmen alıyordu. Eski Dünyadan Yeni Dünyaya göçler sürüp gidiyordu. Türkiye'den veya Osmanlı ülkesinden ABD'ye göçler de bu genel göç akını içinde yerini aldı.

Mavroyeni Bey, Türkiye'den Amerika'ya göçleri yakından izliyordu. Onun bildirdiğine göre, 1889 yılında 1190 Osmanlı vatandaşı Amerika'ya göç etmiş. 1890 yılının yalnız ilk yarısında göç edenlerin sayısı 2167 olmuş. Göçmenlerin bir bölümü Suriyeli, geri kalanları ise Ermeni idi. Osmanlı Rumlarından ve Yahudilerinden göç eden pek azdı. Müslümanlardan veya Türklerden ise göç eden hemen hiç kimse yoktu.⁵

Birkaç ay sonra Mavroyeni Bey, "Ermeni" gibi gösterilen bazı Müslümanların da göçmenler arasında karışmış olduğunu bildiriyor.⁶ Bu konuda yapılan bir araştırmada şunlar ortaya çıkmış:

³ Bilâl N. Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerikan Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1884 Erzurum)*, Ankara: 1985, s. 103

⁴ Robert Mirak, *Torn Between Two Lands: Armenians in America 1890 to World War I*, Cambridge, Massachusetts: 1983, p. 37-38

⁵ HNA-VBA (İstanbul Hariciye Nezareti Arşivinde muhafaza edilen Vaşington Büyükelçiliği Arşivi), 1891: Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya yazı 4.5.1891, No. 5978/50 & Bilâl N. Şimşir, *Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu*, Cilt I (1886-1893), Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1985, s.152-153

⁶ HNA-VBA-1892 : Mavroyeni Beyden Said Paşa'ya yazı, 4.10.1892, No. 6336/168 & Şimşir, *op. cit.*, s. 197

**Türkiye'den Amerika'ya
Ermeni göçleri sürüp
gitmiş ve misyonerlerin
belki istemedikleri
boyutlara ulaşmıştır.**

Harputlu Osman Hoca adlı bir Müslüman, iki oğluyla birlikte, Amerika'ya göç etmiş. Ermenilerle birlikte Türkiye'den Amerika'ya göç eden Müslümanların sayısı Kasım 1892 itibariyle şöyle tespit edilmiş: Worcester'de yaklaşık 30, Providence'da da 30, Michigan'da 20, Saint Louis'de 10 kişi. Ayrıca Massachussets eyaletinde 40 kişi. Toplam yaklaşık 130 kişi. ABD'nin başka eyaletlerinde de bazı Müslüman göçmenler bulunabileceği tahmin ediliyor. Bu Müslümanların Amerikan misyonerlerince göçe özendirildiği, misyonerlerin asıl amaçlarının bu insanları Hıristiyanlaştırmak olduğu belirtiliyor. ABD'de Ermeni göçmenlerin sayısı ise 1892 yılında 10.000 kadardı.⁷

30 Haziran 1891'de biten yıl içinde Osmanlı İmparatorluğundan Amerika'ya toplam 3957 kişi, 30 Haziran 1892 sona eren yılda ise 6335 kişi göç etmişti.⁸ Yani göçler yıldan yıla katlanarak artış göstermişti: 1889'da 1190, 1890'da 3957 ve 1891'de 6335 kişi göç etmiştir. Göç edenlerin büyük çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktadır.

Türkiye'den Amerika'ya Ermeni göçleri sürüp gitmiş ve misyonerlerin belki istemedikleri boyutlara ulaşmıştır. Daha sonraki yıllarda Harput gibi, Merzifon gibi yörelerde yaşayan Ermeniler neredeyse topluca Amerika'ya göçmüşler ve misyonerler buralardaki cemaatlerini kaybetmişlerdir. 1890'larda ABD'de küçümsenmeyecek bir Ermeni kolonisi doğmuştur. İlk Ermeni göçmenleri Massachussets eyaletinin Worcester şehrine yerleşmişler ve orada 1891 yılında Amerika'daki ilk Ermeni kilisesini kurmuşlardır. Bu eyaletin merkezi olan Boston şehri, Amerikan misyoner örgütü *The American Board of Commissioners for Foreign Missions*'in de merkezi idi. 1810 yılında kurulmuş olan bu örgüt, 1820'lerden beri Türkiye'ye misyonerler gönderiyordu. Osmanlı İmparatorlundaki bütün Amerikan misyoner kuruluşları bu örgüte bağlı idi. Amerika'da ilk Ermeni kolonisi de bu güçlü misyoner örgütünün yanında ve onun koruyucu kanadı altında oluşmuştur.

⁷ HNA-VBA-1892, Mavroyeni Beyden Said Paşa'ya yazı, 20. 11. 1892, No. 6382/202 & Şimşir, *Ibid.*, s. 199

⁸ *Ibid.*, Mavroyeni Beyden Said Paşa'ya yazı, 3.4.1993, No. 17057/106& Şimşir, *Ibid.*, s. 243

Türkiye Elçisi ile ABD Dışişleri Bakanı Arasında Tartışmalar Başlıyor.

Misyonerlerin yetiştirmesi Ermeni aydınlarının güdümüne giren Ermeni göçmenleri, Amerika'da sistematik Türk düşmanlığı propagandasının başlıca kaynaklarından biri olmuştur. Misyonerler kendilerine bir müttefik daha kazanmışlardır. O zamana kadar misyonerler Amerika'da Türk düşmanlığı propagandasını neredeyse tek başlarına yürütüyor, ancak zaman zaman Amerikan gazetelerini de yanlarına çekiyorlardı. Bundan böyle ise Ermeni göçmenlerini de yanlarına alarak bu propagandaya güç katacaklardı. Koroya çığırkan Ermeniler de katılmıştı artık.

1890'da Washington'daki Türkiye Elçisi ile Amerikan Dışişleri Bakanı arasında yazılı-sözlü bir tartışma başlamıştır. Tartışma konusu, Amerika'daki Ermeni propagandası ve Amerikan dinî kuruluşlarının Türkiye aleyhindeki tutumları idi. **Mavroyeni Bey**, 23 Mart 1893 günü Amerikan Dışişleri Bakanı Mr. **Gresham**'ı ziyaret ediyor ve misyonerlerin Türkiye'ye karşı tutumlarını şikâyet ediyor. Şunları söylüyor:

"Farz ediniz ki, Amerika Birleşik Devletlerine meselâ Fransız misyonerleri gelmişlerdir. Yine farz ediniz ki bu misyonerler, Kızılderililer arasında eğitimi yaygınlaştırmakla yetinmemekte, fakat aynı zamanda onlara din değiştirmek için ve özellikle onların ihtilâl emellerini desteklemek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Bana söyley misiniz: bu durumda Amerikan Hükümeti acaba ne yaptı? Osmanlı Hükümeti, Türkiye'de yaşayan Amerikan misyonerlerinin haklarını tanımaktadır. Fakat misyonerlerin bize karşı olan Ermenilere sempati beslemelerini, arka çikmalarını onaylayamaz"⁹

5 Ekim 1893'te, "Universal Peace Union" (Evrensel Barış Birliği) adlı Amerikan derneği üyeleri, Philadelphia'da, "St. Sauveur" adlı kilisede toplanıp Ermeni ihtilâlcilerin Türkiye'den isteklerini destekleyen ve Osmanlı devletini karalayan bir karar örneği kabul ediyorlar. Bu karar metnini Berlin antlaşmasını imzalamış olan devletlere ve basına gönderiyorlar. Karar, Amerikan misyonerlerinin eseridir, onların kafasından ve kaleminden çıkmıştır.

Osmanlı Elçisi Mavroyeni Bey, bu kararı alıyor, imzalı bir nota ile birlikte Amerikan Dışişleri Bakanı Mr. Gresham'a sunuyor: "Universal Peace Union adlı derneğin amaçları ve teorileri hakkında söyleyecek bir şeyim yoktur. Fakat Ekselânslarına şunu

⁹ HNA-S.III. K. 279, D. 2 & Şimşir, *Ibid.*, 226: Mavroyeni Beyden Said Paşa'ya yazı, 23.3.1893, No. 6491/45

Amerikan misyonerleri ve onlara bağlı olanlar, gayretlerinde Ermeni ihtilâlcilerine karşı sempatilerini hiç gizlememektedirler.

kanıtlamayı arzu ediyorum ki, size daha önce de söylemiş olduğum gibi, Amerikan misyonerleri ve onlara bağlı olanlar, gayretlerinde Ermeni ihtilâlcilerine karşı sempatilerini hiç gizlememektedirler.”¹⁰ diyor.

Mavroyeni Bey, Amerikan misyonerleriyle kapışmaktadır. Kavga devam edecektir.

İstihbarat Toplama ve Ermeni Komitecilerini Yakından İzleme İşi

Hınçak komitesinin Amerika’da da örgütlenmesi üzerine, Türkiye’nin Washington Elçiliği istihbarat toplama ve komitecileri yakından izleme ihtiyacı duydu. Gerçi New York, Boston ve Şikago’da konsolosluklarımız vardı ve oldukça iyi çalışıyorlardı. Ancak onların derledikleri bilgiler yetersiz kalıyordu.

Mavroyeni Bey, Massachussets eyaletinde yoğunlaşmış olan Ermeni kolonisi içinden haber almak istiyordu. Bunun için önce oralarda yaşayan Ermenilerden ajanlar veya muhbirler tutmayı yeğledi. Boston Başkonsolosu **Jasıgi** aracılığıyla, **Bogigian** adlı bir Ermeni iş adamını angaje etti. **Bogigian,** yaklaşık 15 yıldır Boston’da oturuyor, yıldan yıla Türkiye’ye de gidip geliyor ve Türkiye Başkonsolosluğu ile iyi ilişkiler içinde bulunuyordu. **Mavroyeni Bey,** 12 Ocak 1894 günü Hariciye Nazırı **Said Paşa’ya** şunları yazıyor:

“3 Ocak tarihli 4 özel sayılı raporumla, Bay Bogigian’ı hizmetimize almayı başardığımı, onun aracılığıyla “Hınçak” komitesi üyelerini kamuoyuna teşhir ettiğimizi ve nüfuzlu misyonerlerin çoğunun nüfuzunu ve parasını komitecilerden ayırdığımızı Ekselânslarına arz etmekle onur kazanmışım.

“Son olarak Bogigian, kendisini ölümle tehdit eden iki mektup almıştır ki, bunların “Hınçak” komitesinden geldiği apaçıktır.

“Bu mektupları alıp polise götürmesini, polis aracılığıyla mektupları yazanın ortaya çıkarılmaya çalışmasını derhal Boston Başkonsolosumuza yazdım.

¹⁰ NA-USA-T.815-7 (ABD Millî Arşivleri) & Şimşir, *Ibid*, s. 495: Mavroyeni Bey'den Mr. Gresham'a Nota. 5.11.1893, No. 6716/18

"Hınçak" komitesi üyesi bazı Ermeniler, Amerikan Cumhurbaşkanına gönderilecek ve tabii Hükümeti Şahaneyi karalayacak bir dilekçe için Boston'da ve civar kasabalarda imza toplamaya başlamışlardır.

"Bu dilekçe, imzasını almak için Bay Bogigian'a da gösterilmiştir. O bunu, imzalamayı reddetmiştir. Hemen arkasından kendisi Amerikan Cumhurbaşkanına bir mektup göndermiş ve Ermenilerin iftiralarna karşı Başkanı önceden uyarmıştır. Bu gerçekten fevkalâde mektubun örneğini Ekselânslarına sunuyorum.

"Bu arada Türkiye'de yaşayan ve Amerika'daki Ermenilerle haberleşen Ermenilerin isimlerini ortaya çıkarabilmek için araştırmalarımı sürdürüyorum. "Hınçak" komitesinin yıkıcı entrikaları hakkında Amerikan hükümetine ve kamuoyuna ne kadar çok delil gösterilirse, Amerikan kamuoyunun ve özellikle misyonerlerin Ermenilere karşı sempatileri o kadar azaltılmış olur. Son zamanlarda benimsediğim bu plan etkili ve devamıza yardımcı olur diye düşünüyorum"¹¹

Gizli ajan olarak **Mavroyeni Bey**'in hizmetine girmiş olan **Bogigian** adlı Ermeni, 10 Ocak 1894 günü Amerikan Cumhurbaşkanına şu mektubu yazmıştır:

Bogigian'dan ABD Başkanına Mektubun Çevirisi

Boston, 10 Ocak 1894

"Ekselâns,

"Amerikan vatandaşlığına geçmiş olan ve Boston'da oturan bir Ermeni olarak, Amerikan vatandaşlığına geçmiş Ermeniler ve onların Türk Hükümetine karşı niyetleri hakkında Kongreye mesajınız için Ekselânslarına hararetle teşekkür etmekle onur kazanırım.

"Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin bir çoğunun karışıklık çıkarmak niyetiyle Türkiye'ye döndükleri, Türk Hükümetinin de bu kötü niyetlileri yakalamasının tabii olduğu pek doğrudur.

"Birkaç gün önce bana, Ekselânslarına hitaben yazılmış bir dilekçe gösterdiler ve diğer Ermenilerle birlikte bunu imzalamamı istediler. Okuduktan sonra mektubu imzalamayı reddettim, çünkü gördüm ki bunun içinde birçok hata vardır.

"Benim Türkiye'de işlerim vardır ve yılda bir defa oraya gitmek durumundayım. On dört yıldır taşıdığım Amerikan pasaportuma her zaman (Türkiye'de) saygı gösterilmektedir ve gerektiğinde her zaman himaye görmekteyim. Ziyaret veya iş için Türkiye'ye dönen diğer Ermeniler de durum aynıdır.

¹¹ HNA- S.III-K. 280-D. 3 & Şimşir, Documents Diplomatiques...II, s. 5-6, No. 4

"Söz konusu mektup Boston'da ve civarında oturan saygıdeğer Ermenilerin birçoğu tarafından imzalanmamıştır. İmzalamış olanların çoğusunda bir ihtilâl komitesinin üyeleridir.

"Amerikan vatandaşlığına geçmiş olan ve Birleşik Devletlerin refahı için çalışan Ermeniler Türkiye'de herhangi bir güçlkle karşılaşmamaktadırlar.

"Saygı vs.

(İmza) H. BOĞIGIAN¹²

Bu mektubu yazan **Bogigian**, Türkiye'nin Boston Başkonsolosu **Jasigi** ile birlikte, Şubat 1894'te Washington'a gidiyor ve Elçi **Mavroyeni Beyi** ziyaret ediyor. Birlikte, Hınçak komitesinin faaliyetleriyle ilgili haber toplama konusunu görüşüyorlar. **Bogigian**, komitecilere karşı olduğu için Elçiliğe hizmette bulunduğunu, fakat "casus" olarak görülmek istemediğini söylüyor. Yani amacı, Türk hükümetine hizmet etmek değil, kendi inandığı prensiplere hizmet etmek imiş. Bunun için *Hınçak* örgütü hakkında Elçiye bilgi veriyor. **Gülbenkiyan** Kardeşler adlı Ermeni şirketinin de komitecilere para yardımı yaptığını ileri sürüyor. **Mavroyeni Bey**, daha fazla istihbarat toplayabilmek için *Hınçak* üyesi bir Ermeninin para karşılığı kazanılmasını istiyor. Aynı zamanda Amerikan gizli polisinin bir üyesinden de faydalanılması üzerinde duruyor. Türkiye'de işleri olan, zaman zaman Türkiye'ye gelen Amerikalı Ermenilerin, *Hınçak* komitecilerinden uzak durmaya çalıştıklarını rapor ediyor.¹³

Mavroyeni Bey, 1894 Martında, Boston'daki Amerikan gizli polisi içinden bir gizli ajan tutuyor ve onun aracılığıyla *Hınçak* komitesini yakından izletiyor. Bu Amerikalı ajana haftada 65 dolar, ayda 260 dolar ödüyor. Amerikalı gizli ajan, aldığı parayı hak ediyor ve Mavroyeni Bey'e önemli raporlar veriyor. Amerika'daki *Hınçak* örgütünün başında Garabedian adında bir ihtilâlcı vardır, onun Boston'da sağ kolu Chitjian adında bir komitecidir. Aslen papaz olan ve bir süre Amerikan misyonerlerinden maaş alan Chitjian sonra papazlığı bırakıp kendisini tamamen ihtilâlciliğe vermiş. Bunun üzerine maaşı kesilmiş ve o da misyonerlere düşman kesilmiş. Profesyonel bir ihtilâlcı olmuş ve gecesini gündüzünü ihtilâl davasına vermiş. *Hınçak* komitesinin en güvenilir adamı olmuştur. Amerikalı ajan Chitjian ile ahpaplık kuruyor ve

¹² Şimşir, *Ibid.*, s. 6-7

¹³ Şimşir, *Ibid.*, s. 26-28, No. 17

Hınçak' komitesinin Amerrika'daki gizli çalışmaları ve dış ilişkileri hakkında Osmanlı Elçisine üstüste raporlar yetiştiriyor. Mavroyeni Bey, bu raporları Hariciye Nazırı Said Paşa'ya sunuyor. Örneğin yalnız 11 Haziran 1894 tarihli bir yazı ekinde 14 rapor birden gönderiyor.¹⁴ Gönderirken bu raporlara dayanarak, Ermeni ihtilâlcilerin Amerika'daki faaliyetleri hakkında bazı açıklamalarda da bulunuyor. Özetle şunları söylüyor:

"Amerika'daki Hınçak hareketinin başında **Garabedian** ile **Chitjian** vardır. Bu parti veya komite, her ülkede değişik taktikler izlemektedir. Örneğin Atina'da yaptığını Boston'da yapmamaktadır. Amerikalı ajanımız maalesef Ermenice bilmiyor. Ama **Chitjian** iyi İngilizce biliyor ve İngilizce konuşuyor. Birkaç ay öncesine kadar papazlık yapan ve misyonerlerden maaş alan **Chitjian** artık papazlığı bırakmıştır ve şimdi yalnız ihtilâl işiyle uğraşmaktadır. Misyonerlerden aldığı para kesilmiştir. Kendisi dindar bir insan değildir, iki yüzlüdür. **Chitjian** ve partisi Rus dostudur ve Türkiye'deki Ermenilerin imdadına Rusya'nın yetişeceğine inanmaktadırlar. Hınçaklar, Ermeni ihtilal hareketinin asıl başının Eçmiyazin'deki **Katolikos** olduğuna ve onun da Rusya ile tam uyum içinde bulunduğuna inanmaktadırlar. Davalarını soğutmamak için Türkiye'nin sürekli kargaşa içinde bulunmasını istemektedirler. Hınçakların Amerika'da izledikleri taktik ise iki noktada toplanmaktadır: (1) Amerikan kamuoyu önünde Ermeni isteklerinin sürekli propagandasını yapmak ve aynı zamanda Türkiye'yi sürekli olarak kötölemek (2) Amerika'daki Ermenilerini örgütlemek ve her Ermeni ferdiyi Türk olan her şeye karşı bir kin ocağı haline getirmek. *Hınçak*, her yerde kendisine müttetikler aramakta ve örneğin Araplarla işbirliği yapmaktadır. Bu komite için en önemli olan şey paradır ve bunu da Amerika'daki Ermenilerden toplamaktadır. Toplanan para Atina'ya gönderilmektedir. *Hınçak* komitesi Amerika'dan silah ve mühimmat satın almamaktadırlar. Amerika'da, İngiltere'de gördüğü desteği bulamamakta ve buna öfkelenmektedir. Komiteciler bazan kendi aralarında da kavga etmektedirler. Türkiye ile haberleşmelerini doğrudan değil, daha ziyade Atina aracılığıyla yapmaktadırlar. Amerika'daki Hınçak örgütü, Atina'da bulunan örgüt merkezine bağlıdır. **Garabedian** ve **Chitjian** da mektuplarını yalnız Atina'ya göndermektedirler.."

Mavroyeni Bey, bunları **Said Paşa**'ya anlattıktan sonra, gönderilen paranın bitmek üzere bulunduğunu da bildirmekte ve

¹⁴ HNA-VBA-1894-II & Şimsir, *Documents Diplomatiques...II*, s.148-152, No. 86

Khatchadourian, 125 dolar aylıkla Türkiye Elçiliği için ajanlık yapmayı kabul etmiş ve Boston'daki Ermeni komitecileri hakkında raporlar vermeye başlamıştır.

Bogigian tavsiye etmiştir. Bu Ermeni gizli ajanına ayda 125 dolar ödenecektir. Ancak açgözlü biri olduğu anlaşılan **Khatchadourian**, bir yıllık maaş tutarının peşin olarak bankaya yatırılmasını istemiştir. **Mavroyeni Bey** ise aydan aya ödeme yapmak istemektedir. 1894 Haziran başlarında yeni ajan adayı ile görüşmeler devam ediyordu.¹⁵

Bu görüşmeler olumlu sonuçlanmıştır. **Khatchadourian**, 125 dolar aylıkla Türkiye Elçiliği için ajanlık yapmayı kabul etmiş ve Boston'daki Ermeni komitecileri hakkında raporlar vermeye başlamıştır. **Mavroyeni Bey**, **Khatchadourian**'ın verdiği raporlardan birini 9 Ekim 1894'te Hariciye Nazırı **Said Paşa**'ya da göndermiştir.¹⁶

Bu Ermeni üç ay kadar Elçiliğimiz hizmetinde çalışmış ve ücretlerini almıştır. Ancak **Mavroyeni Bey**, onun çalışmalarından hiç memnun kalmamıştır. Bu arada Elçiliğimiz hizmetindeki ilk Ermeni ajan **Bogigian**, hem Türk Hükümeti aleyhine hem de kendisinin tavsiye etmiş olduğu **Khatchadourian** aleyhine dönmüştür. **Khatchadourian**'ın Türk casusu olduğunu Ermenilere ifşa etmiştir. Bunun üzerine bu Ermeni ajanın işine son verilmiş, son maaşı da ödenerek Elçilikle ilişkisi kesilmiştir.

Mavroyeni Bey, bu küçük olaydan bir ders çıkarmış: Böyle Ermenilerle iş görülemeyeceğini, onların sözlerine ve raporlarına güvenilemeyeceğini anlamıştır. İpleriyle kuyuya inilemeyecek olan Ermenilerin yerine Amerikan dedektifleri aracılığıyla iş görmeye yönelmiştir. Ancak Amerikan ajanına, Ermeni ajana ödenenin iki katı para ödemek gerekmiştir. Günlük 8, aylık 250 dolarla bir dedektif aranmış, fakat New York'ta başvuru dedektiflik büroları

¹⁵ *Ibid.*, s. 149

¹⁶ *HNA-S.III-K. 290 - D. 18 & Şimşir, Documents Diplomatiques...II*, s. 206-207, No. 131: **Mavroyeni Beyden Said Paşa**'ya yazı, 9.10.1894, No. 7296/246 ve eki

Ermeni komitecilerini izlemek için bir değil birkaç dedektif kullanmak gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁷

Ocak 1895'te dedektif aramaları devam ediyor. New York'taki dedektiflik bürolarından bir ajan angaje edemeyen **Mavroyeni Bey**, bu defa Boston'a dönüyor ve bir dedektif bulması için oradaki Başkonsolos **Jasıgı**'ye talimat veriyor. Angaje edilecek dedektif, Massachusetts eyaletinin Worcester, Lowell, Lynn şehirlerinden birinde, ama şimdilik Ermeni komiteciliğinin en yoğun olduğu Worcester'de çalışacaktır. Mavroyeni Bey, tutulacak dedektif için şu ayrıntılı direktifi veriyor:

"1. Dedektif, yapacağı araştırmaları sonucunda tespit edeceği önemli ve ciddi olguları rapor edecek, raporlarında gereksiz ayrıntılara girmeyecek,

2. Raporlarını ikişer nüsha olarak gönderecek,

3. Ermenilerin, entrikalarını ortaya çıkaracak,

4. Topladıkları paranın miktarını öğrenecek,

5. Onların projelerini ortaya çıkaracak,

6. Ermenilere para yardımıyla bulunan Amerikalıların isimlerini tespit edecek,

7. Komitecilerin elebaşılarını ortaya çıkaracak,

8. Gizli Ermeni derneklerinin isimlerini bize bildirecek,

9. Amerika'daki Ermenilerin haberleştiği Türkiye'deki Ermenilerin isimlerini saptayacak,

10. Onların neler yazdıklarını öğrenecek,

11. Amerika'dan Türkiye'ye silâh gönderip göndermediklerini öğrenecek,

12. Amerika'da Ermenileri Türkiye aleyhine kışkırtan Rus Hükümeti ajanları bulunup bulunmadığını saptayacak,

13. Rusya hizmetindeki ajanların isimlerini bize bildirecektir.

Yeni ajan, eski ajanın Elçiliğe göndermiş olduğu rapor hakkında da bilgilendirilecektir."

¹⁷ HNA- VBA- 1895-1 & Şimşir, *Documents Diplomatiques...II*, s. 538, No.402: Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya yazı Gizli ve Kişiyeye özel., 19.1.1895, No. 7502/23

Mavroyeni Bey, Boston Başkonsolosuna gönderdiği bu talimatın örneğinin yeni ajana verilmesini istiyor ve bu işin pek ciddi olduğunu, çok sıkı tutulması gerektiğini vurguluyor.

Boston Başkonsolosu **Jasigi**, Elçinin talimatı doğrultusunda Pinkerton Dedektiflik Bürosundan bir detektif tutuyor. Yeni gizli ajan çabucak işe koyuluyor ve ilk çırpıda şu konularda önemli bilgiler toplayıp **Mavroyeni Bey**e rapor ediyor: (i) Belli başlı Ermeni komitecilerinin isimleri, (ii) Ermeni komitelerinin adları, (iii) Türkiye-Iran sınırında Ermeni ajanları ve bunların Türkiye'deki Ermenilerle haberleşmeleri ve (iv) Amerika'daki Ermeni komitecilerin hangi yollarla Türkiye'deki Ermenilerle haberleştikleri.

Mavroyeni Bey, Amerikalı dedektifin bu konularda kaleme almış olduğu üç raporu, 1895 Ocak sonunda Hariciye Nazırı **Said Paşa**'ya gönderiyor.

Osmanlı Elçisi, yeni gizli ajanın çalışmalarından memnun görünüyor. Onun aracılığıyla topladığı istihbaratı İstanbul'a sunuyor. *Hınçak* komitesi, Şubat 1895'te Worcester'de bir toplantı düzenlemiştir. **Mavroyeni Bey**, bunu rapor ederken, Ermeni komitecilerinin planlarının Türkiye aleyhinde sürekli iftiralar olduğunu, bunları icat edip yayarken "çamur at, izi kalsın" düşüncesiyle hareket ettiklerini söylüyor ve bu toplantıda şu yalanların ortaya atılmış olduğunu bildiriyor:

- (1) Kürtler, birçok Ermeninin derilerini yüzmüşlerdir,
- (2) Sultan Abdülhamid'in Başkâtibi Süreyya Paşa zehirlenmiştir,
- (3) Zehirlenme olayları Türkiye'de yaygındır,
- (4) Kürtler, Sasun'da Ermeni kadınlarına, kızlarına tecavüz etmişlerdir...

Mavroyeni Bey, Worcester'deki Ermenilerin her Pazar toplanıp bu gibi iftiraları tekrarladıklarını bildiriyor. New York'taki Ermenilerin de bir toplantı yaptıklarını, toplantıya **Derounian** adlı papazın başkanlık ettiğini ve yaptığı konuşmada Türk Hükümetine saldırdığını bildiriyor.²⁰

¹⁸ HNA-VBA-1895-1 & Şimşir, *Documents Diplomatiques...II*, s. 545-546, No. 412: Mavroyeni Beyden Jassigi'ye yazı, 22. 1. 1895, No. 7512/12

¹⁹ *Ibid.*, s. 550-551, No. 420: Mavroyeni Beyden Said Paşa'ya yazı, 28.1.1895, No. 7522/31

²⁰ *Ibid.*, s. 616-617, No. 550: Mavroyeni Beyden Said Paşa'ya yazı, 13. 2. 1895, No. 7552/51

Amerikan dedektifi Worcester'de işe koyulmuştu ve ilgi çekici raporlar veriyordu. Ancak çok geçmeden işi bıraktı veya bırakmak zorunda kaldı. **Mavroyeni Bey**, 28 Şubat 1895 günü **Said Paşa**'ya şunları yazdı:

"...Worcester'deki Ermeni ihtilâlcilerinin hareketlerini izlemek için bugüne kadar çalıştırmakta olduğumuz Pinkerton Ajansı, durumu dikkatle inceledikten sonra bu işe devam etmesinin imkânsız olduğunu bana bildirdi. Söylediğine göre Worcester'e giden her Amerikalı, Ermenilerin şüphelerini üzerine çekiyormuş. Ajans, bu işi ancak bir Ermeninin yapabileceğini söylüyor..."

"Bir başka ajansın 8 dolar gündelikle bu işi yapıp yapamayacağını araştırması için Boston Başkonsolosumuza yazdım. New York Başkonsolosumuz bu fiyata orada bir şey yapılamayacağını daha önce bana bildirmişti. Şurası kesindir ki, Pinkerton Ajansının Worcester'deki Ermeni ihtilâlcileri hakkında bize sağlamış olduğu bilgiler çok ilginç idi."

"Worcester Ermenileri her Pazar günü seans halinde toplanmaya devam ediyorlar. Bu toplantılarda, Türkiye'den aldıkları mektupları okuyor ve Hükümeti Şahanenin yaptığı sözde zulümleri anlatıyorlar. Bu yolla kamuoyunu uyanık tutmaya çalışıyorlar..."²¹

Mavroyeni Bey, hem Ermeni hem de Amerikalı gizli ajanlar kullanarak ihtilâlcî Hınçak komitesinin faaliyetlerini izlemiştir. Epeyce bilgi toplamış ve bunları bir yandan Hariciye Nezaretine gönderirken, diğer yandan kendi çalışmalarında da yeri geldikçe kullanmıştır. Fakat, çalıştırdığı ajanlar sık sık değişmiş veya değiştirilmiştir. Bu istikrarsızlık iki nedene bağlanabilir: (i) Ermeni tehditleri ve (ii) Parasızlık. Örneğin ilk ajan Bogigian, Hınçaklardan ölüm tehditleri almış ve Osmanlı Hükümeti aleyhine dönmüştür. Belki öteki ajanlar da deşifre olunca ölümle tehdit edilecekler veya öldürüleceklerdi. Fakat asıl parasızlık yüzünden daha fazla ve daha uzun süreyle gizli ajanlar kullanılamamıştır, denilebilir. Mavroyeni Bey'in, gizli ajanlara ödeyebileceği para, günlük 8, aylık 250 dolarla sınırlıydı. O yıllarda bu para oldukça yüksek gibi görünse bile, New York gibi, Boston gibi şehirler için yetersizdi.

²¹ *Ibid.*, s. 654, No. 476: Mavroyeni Beyden Said Paşa'ya yazı, 28.2.1895, No. 7579/68

**Atlantik ötesinde de
Amerikan-Ermeni çeteleri
kuruluyordu, üstelik bu
çeteciler Amerikan
vatandaşları olacaktı.**

Ne olursa olsun **Mavroyeni Bey**, Ermeni komitecilerin peşlerini bırakmıyor. Şubat 1895'te, yeni bir Amerikan gizli ajanı tutması için Boston Başkonsolosuna talimat veriyor. Yeni baştan gizlice gizli ajan arayışı başlıyor...

Amerikan Pasaportlu Ermeni Komitecileri

Elçi **Mavroyeni Bey**'in Amerikan Dışişleri Bakanı ile başlattığı bir başka tartışma konusu Amerikan pasaportlu Ermeni ihtilâlcileri ile ilgiliydi. *Hınçak* komitesi, 1887'de kurulduktan bir süre sonra Amerika'daki Ermeni kolonisine de el atmış ve bu ülkede silâhlı Ermeni çeteleri kurmaya başlamıştı. Bu silâhlı komiteciler, ellerine Amerikan pasaportu verilip Türkiye'ye gönderilecekti. Amerikan vatandaşlığına geçmiş olacakları için bunlar Amerikan himayesinden yararlanacaklardı. Türk makamlarınca suçüstü yakalansalar bile cezalandırılmayacaklardı, çünkü kapitülasyonlar yüzünden suçlu Amerikan vatandaşlarını ancak Amerikan Konsolosluk mahkemeleri yargılayabilirdi, Türk mahkemeleri onları yargılayamazdı. Türkiye'ye saldırtılmak üzere, Rusya'da ve özellikle Kafkaslarda silâhlı Rus-Ermeni taburları kurulduğu gibi, şimdi Atlantik ötesinde de Amerikan-Ermeni çeteleri kuruluyordu, üstelik bu çeteciler Amerikan vatandaşları olacaktı. *Hınçak*ların hesabı kısaca buydu. **Mavroyeni Bey**, gelişmeleri yakından izliyordu ve Ermeni komitecilerin oyununu bozmaya kararlıydı.

Hınçak komitesinin kurucularından ve teşkilâtçılarından biri olan **Nişan Garabedian** (ki kendisi **Rupen Hanazad** adıyla da bilinir), örgütün lideri **Nazarbegyan**'ın özel elçisi ve Merkez Komitesinin delegesi sıfatıyla, 1890 yılında Amerika'ya gönderildi. Garabedian, Amerikan toprağına ayak basar basmaz yoğun bir çalışmalara girişti. Toplantılar, paneller düzenledi, ateşli nutuklar çekti, Türkleri ve Türkiye'yi karaladı, Boston, Worcester, Lowell, Lawrence vs. gibi çeşitli Amerikan şehirlerinde *Hınçak* komitesi şubeleri kurdu ve örgütü için 10.000 dolar kadar para yardımı topladı.²²

Dr. **Sampad Kaprielian** adındaki bir başka Ermeni ihtilâlcî aydını da 1891 yılında New York'ta *Haik* adlı bir Ermeni gazetesi

²² *Haik*, 1. 10. 1893, ve 15.10.1893, No. 18-19, & Şimşir, *Ibid.*, s.184-186, No. 496/1

çıkarmaya başladı.²³ Bu gazete, Ermenilerin yaşadıkları her yerde komiteler kurulmasını savunuyor, sürekli olarak Türkiye'yi karalıyor ve Türkiye Ermenilerini isyana kışkırtıyordu.²⁴ Ermeni ihtilâlcilerin sözcülüğünü yapan bu gazete, bir Ermeni devleti kurabilmek için, kan dökmek, öldürmek ve ölmek gerektiğini haykırıyordu. Ermeni gençlerini Amerika'da da isyana hazırlamak, onlara silah kullanmayı, savaşmayı öğretmek gerektiğini, Doğuda Ermeni-Rus birlikleri kurulmuş olduğu gibi Batıda daha güçlü Ermeni-Amerikan birlikleri kurmak lâzım geldiğini savunuyordu.²⁵

Gerek *Hınçak* komitesi, gerek *Haik* gazetesi, Amerika'da isyana hazırlanan Osmanlı asıllı Ermeni göçmenlerini tezelden Amerikan vatandaşlığına geçmeye ve ondan sonra Türkiye'ye dönüp isyan hareketine katılmaya özendiriyorlardı. Bazı Ermeni gençleri de Türkiye'de ihtilal komitelerine kazanılıyor, sırf ABD vatandaşlığını kazanmaları için Amerika'ya götürülüyor ve Amerikan pasaportu alınca tekrar Türkiye'ye gönderiliyordu.

Amerikan pasaportlu Ermeni komitecileri konusu ciddi bir konuydu, ta başından beri Osmanlı Hükümetinin ve Washington Elçiliğinin önemle dikkatini çekti. **Mavroyeni Bey**, 20 Ağustos 1893 tarihinde Amerikan Dışişleri Bakanı Gresham'a uzunca bir nota verdi ve bu soruna Amerikan Hükümetinin dikkatini çekti:

"Sayın Bakan, Ekselansları tarafından da onaylanacağına eminim olduğum aşağıdaki hususlara, tamamen dostça, Ekselânslarının dikkatini çekmek isterim. Herkesçe bilinmektedir ki, Amerika Birleşik Devletlerine sığınan Ermenilerin çoğunun amacı, Amerikan vatandaşlığını kazanmak için burada bir süre oturmak ve sonra Türkiye'ye dönüp İmparatorluğun düzeni ve huzuru aleyhinde yıkıcı faaliyetlere katılmaktır." dedi.

Bu art niyetli Ermenilere Amerikan vatandaşlığı vermenin Monroe doktrinine de ters düşeceğini hatırlattıktan sonra, Amerikan pasaportu ile geri dönecek olan Ermeni ihtilâlcilerin Türkiye'ye sokulmayacağını, bunun da Türkiye'nin meşru savunma hakkı olduğunu söyledi.:

"Bu durumda, her bağımsız devletin hakkı olan meşru müdafaa hakkını kullanmak düşüncesiyle ve sadece bu düşünceyle Hükümeti Şahane, asıl vatandaşlığını değiştirdiklerini ileri sürececek olan Ermenilerin, Amerikan Makamları onlara Osmanlı İmparatorluğuna

²³ Mirak, *op.cit.*, s. 248

²⁴ HNA-VBA-1892: Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya yazı, 31.10.1892, No. 6356/60

²⁵ *Haik*, 1.10.1893, No. 18 & Şimşir, *op.cit.*, s.484, No. 496

*gitmeleri için pasaport vermiş olsalar bile, Türkiye'ye dönmelerini reddetmek durumunda kalacaktır.*²⁶

Amerikan Dışişleri Bakanı **W.G. Gresham**, 24 Ağustos 1893 tarihli bir notayla **Mavroyeni Bey**'e cevap verdi. Elçinin Monroe doktrinini konusundaki yorumuna katılmadı. Bazı Amerikan vatandaşlarının başka ülkelerin barış ve huzuru aleyhinde faaliyette bulunmalarının Amerikan Hükümetince onaylanmadığını belirtti. Ancak bir sınıf Amerikan vatandaşlarının barış içinde Türk İmparatorluğuna girmeleri ve orada ikamet etmelerinin engellenmesini kabul edemeyeceğini, çünkü bu hakkın antlaşmalarla güvence altına alınmış bulunduğunu söyledi.²⁷

Mavroyeni Bey, dört gün sonra Amerikan Dışişleri Bakanına ikinci bir nota gönderdi. Şunları yazdı:

"Sayın Bakan,

24 Ağustos tarihli notanızı almakla onur kazanırım.

Monroe Doktrininin tanımı konusunda sizinle tamamiyle aynı fikirdeyim ...

Fakat anılan notanın konusunu oluşturan asıl soruna gelince, şu hususta Ekselânslarını tekrar temin edebilirim ki, Hükümeti Şahenenin, geniş Osmanlı İmparatorluğunu oluşturan ırkların herhangi birine karşı hiç bir husumeti yoktur; tam tersine, Hükümeti Şahane herkesi adilane bir şekilde memnun etmeye çalışmaktadır. Ekselânslarının zannettiği gibi söz konusu olan Ermeni ırkı değil, Ermeni asıllı bazı kişilerdir, benim notam da bunlarla ilgilidir. Vatandaşlığa geçmeyle ilgili Amerikan yasalarına uyan herkesin "Amerikan vatandaşlığı yararlarından faydalanmaya hakkı bulunduğunu" söylüyorsunuz. Peki ama Hükümeti Şahenenin de kendi yasaların riayet edilmesini istemeye hakkı yok mudur? Ermeniler arasında bulunan fakat Osmanlı vatandaşlığından çıkma konusundaki Osmanlı yasalarına riayet etmeksizin ve sırf yıkıcı amaçlarla, kendilerini yabancı bir nüfuzun güvencesi altına almak için Birleşik Devletlere gelmiş olan Ermeniler, Amerikan vatandaşları sayılabilirler mi? Hükümeti Şahane, Amerika Birleşik Devletlerine karşı her zaman büyük bir saygı beslemiştir. Fakat her halde siz de kabul edersiniz ki, bu dostluk politikası İmparatorluğun hayati menfaatleriyle ahenk içinde olmalıdır. Ülkemizin barış ve huzuru da bizim için hayati önemdedir. Londra'da, Marsilya'da, Atina'da ve hatta New York'ta çıkan Ermeni gazetelerinin yazdıklarını lütfen tercüme ettirerseniz, yurtlarını terk edip bu büyük Cumhuriyete (ABD'ye) gelen bazı Ermenilerin planlarının ve arzularının ne olduğunu

²⁶ NA-USA-T. 815-7 & Şimşir, *Ibid.*, s.391, No. 396: Mavroyeni Beyden M. Gresham'a imzalı nota, 20.8.1893, No. 6616/11

²⁷ NA-USA- M. 99, Roll 96: Gresham'dan Mavroyeni Bey'e imzalı nota, 24.8.1893

Ermenilerin Amerika'da Osmanlı Devletine karşı isyana hazırlandıklarını ve bunların sırf Amerikan himayesini kazanmak amacıyla Amerikan vatandaşlığına geçtikleri tekrar anlattı.

görürsünüz. İmkânsızdır ama, sizin Kızılderililerinizin büyük bir bölümü bağımsız ve ayrı bir devlet kurmak isteselerdi ve şu veya bu devletin vatandaşlığına geçip onların hukuki desteğini aldıktan sonra Birleşik Devletlere dönselerdi ve size sorun çıkarsalardı acaba o zaman Birleşik Devletler Hükümeti ne yapardı? O takdirde Birleşik Devletler Hükümeti kendisini meşru müdafaa durumunda görmez miydi ve bunun gereğini yapmaz mıydı? Evet, elbette yapardı. İşte bu yüzdendir ki 20 Ağustos günlü notamın sonucu bana mantıklı ve gerekli görünmektedir...²⁸

Mavroyeni Bey, bu girişimleri hakkında Hariciye Nazırı **Said Paşa**'ya da bilgi verdi ve notasının esasına Amerikan Dışişleri Bakanının itiraz edemediğini bildirdi.²⁹

Mavroyeni Bey, New York Başkonsolosu **Baltazzi**'ye ve Boston Konsolosu **Jasigi**'ye de talimat verdi: Vatandaşlıktan çıkmak için Osmanlı mevzuatının gereklerini yerine getirmeden Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin ellerindeki Amerikan pasaportlarının tanınmamasını, onların Osmanlı vatandaşı sayılmasını istedi. Aynı doğrultuda Avrupa'daki Osmanlı Konsolosluklarına da bir genelge talimat gönderilmesini Babıâli'ye telkin etti.³⁰

Osmanlı Elçisi **Mavroyeni Bey** için peşini bırakmadı. 26 Ekimde Amerikan Dışişleri Bakanı **Gresham**'a yeni bir nota yazdı. Ermenilerin Amerika'da Osmanlı Devletine karşı isyana hazırlandıklarını ve bunların sırf Amerikan himayesini kazanmak amacıyla Amerikan vatandaşlığına geçtiklerini tekrar anlattı. Anlattıklarını kanıtlamak için de New York'ta çıkan Haik adlı Ermeni gazetesinden dört yazının çevirisini notasına ekledi.³¹

Bu girişimler etkili oldu. Amerikan Cumhurbaşkanı Cleveland, Aralık 1893'te Kongreye yıllık mesajında bu konu da parmak bastı ve şunları söyledi:

²⁸ NA-USA-T. 815-7 & Şimşir, *Ibid.*, s. 398-399, No. 401; Mavroyeni Beyden Gresham'a imzalı nota, 28.8.1893, No. 6621/12

²⁹ Şimşir, *Ibid.*, s. 414, No.422

³⁰ *Ibid.*, s. 432, No. 447; s. 433, No. 448; s. 436, No. 451

³¹ NA-USA-T.815-7 & Şimşir, *op. cit.*, p.483-486, No. 496; Mavroyeni Beyden Gresham'a nota, 26.10.1893, No. 6693/16

“Türkiye, Ermeni vatandaşlarının, iyi niyetle bu ülke halkına katılmak için değil, fakat doğdukları ülkeye dönüp ayaklanma çıkarmak amacıyla Amerikan vatandaşlığına geçtiklerinden yakınmaktadır. Türkiye’nin bu şikâyeti pek haksız değildir. Ermenice olarak bu ülkede yayımlanan bir gazete, okuyucularına silahlanmalarını, örgütlenmelerini ve Asya eyaletlerinde Türk otoritesini devirme hareketine katılmalarını açıkça tavsiye etmektedir. Osmanlı Hükümeti, 1868 yılından beri Birleşik Devletler vatandaşlığına geçmiş olan Ermenileri ülkesinden sınır dışı etmek niyetinde olduğunu açıkladı.

“Şu veya bu devletin vatandaşlarını sınır dışı etmek bir devletin egemenlik hakkıdır. Bu hak, Birleşik Devletlerce de teyid edilmiş ve Yüksek Mahkemenin onayıyla bir ölçüde kullanılmıştır...”³²

Bu mesaj üzerine, oyunlarının bozulduğunu anlayan Haik gazetesi redaktörü **Gabrielian**, telâşla Amerikan Cumhurbaşkanı’nın bir mektup yazmış. Osmanlı devleti Anadolu’da Ermenilere özerklik verirse Ermeniler ayaklanmaz, demeye getirmiş ve Amerika’nın Ermeniler lehine müdahale etmesini istemiştir. “Çünkü Ermeniler, Amerikan misyonerlerinin verdikleri eğitimden en fazla yaralananlardır ve çünkü Ermeniler, Türkiye’de yaşayan halklar içinde en asil ve en aydın ırktır” demiştir.

Bu kof Ermeni böbürlenmesini Hariciye Nazırı **Said Paşa**’ya rapor eden **Mavroyeni Bey**, “Burada bir parantez açmam müsaadelerini Ekselânslarından rica ederim. Amerika’daki Ermeniler hakkında şunu belirtmek zorundayım ki, bu Ermeniler, aslında, gerek ahlak bakımından, gerekse zekâ bakımından pek aşağı seviyede insanlar olduklarını unutuyorlar” diyor.³³

Amerikan Misyonerlerinin Türkiye’ye Karşı Tutumları ve Mavroyeni Bey

Mavroyeni Bey, Amerikan misyonerleriyle ilgili olarak, Osmanlı Hariciye Nezaretine ve Amerikan Dışişleri Bakanına pek çok yazı ve nota yazmıştır. Ermeni komitecileri kanlı eylemlere giriştikleri dönemlerde, misyonerler de Türkiye aleyhindeki faaliyetlerini attırmışlar ve dolayısıyla **Mavroyeni Bey**’in bu konudaki yazışmalarında da artış görülmüştür.

Türkiye’deki Amerikan Misyonerlerinin en tanınmışlarından biri olan İstanbul’daki Robert Kolejin kurucusu ve uzun yıllar bu

³² HNA-S. III, Kç 279, D. 2 & Şimşir, *Ibid.*, s. 545, No. 557/1: Extrait du Message du Président des Etats-Unis d’Amérique. La Turquie et les Arméniens.

³³ *Ibid.*, s. 544: Mavroyeni Beyden Said Paşa’ya yazı, 29.12.1893, No. 6870/287

kolejin Müdürlüğünü yapmış olan Dr. Cyrus Hamlin'in 28 Aralık 1893 tarihli *Congregationalist* dergisinde "Ermeniler Arasında Tehlikeli Bir Hareket" başlıklı bir makalesi çıkıyor. Makalede, *Hınçak* komitesinin Osmanlı Ermenilerini nasıl bir kanlı eyleme hazırladıkları anlatılıyor. Yazının şu paragrafı çarpıcıdır. Hamlin diyor ki:

"Kusursuz İngilizce ve Ermenice konuşan ve ihtilâlin hararetili savunmasını yapan çok zeki bir Ermeni bana, Rusya'nın Anadolu'yu istilâ edip ele geçirmesini hazırlamayı kuvvetle ümit ettiklerini bildirdi. Nasıl? Sorusuna da şu karşılığı verdi: '*Bu Hınçak çeteleri, İmparatorluğun her tarafında örgütlendiler, Türkleri ve Kürtleri öldürmek ve onların köylerini ateşe vermek, sonra da dağlara çekilmek için fırsat kolluyorlar. Bunu yapınca gazaba gelecek olan Müslümanlar savunmasız Ermenilerin üzerlerine çullanacaklar ve onları barbarca kılıçtan geçirecekler. Bunun üzerine Rusya, insanlık namına ve Hıristiyan uygarlığı adına Anadolu'ya girecektir.*' Bu tasarımı dehşet verici ve her türlü tahayyülün ötesinde gördüğümü bildirince de şu cevabı verdi: '*Hiç şüphesiz size öyle gelebilir, fakat biz Ermeniler hür olmaya kararlıyız. Avrupa Bulgar dehşetine kulak verdi ve Bulgarlara hürriyet verdi. Milyonlarca kadın ve çocuğun çığıllıkları ve kanı ile karışacak olan bizim sesimize de kulak verecektir.*' Bu plan yüzünden bütün uygar insanlar Ermeni adını lânetler diye kendisini vazgeçirmeye çalıştımsa da fayda etmedi. '*Biz ümitsiziz, bunu yapacağız*' dedi. '*Fakat sizin halkınız Rusya himayesi istemiyor. Kötü de olsa Türkiye'yi tercih ediyor. (Rusya ile Türkiye) arasında yüzlerce millik bitişik topraklar var, buralara göçler her zaman kolay olmuştur. Sizin halkınız Rusya Hükümetini tercih etmiş olsaydı, bugün Türkiye'de bir tek Ermeni ailesi kalmazdı (hepsi Rusya'ya göçmüş olurdu).*' Dedim. '*Evet, bu aptallıkları yüzünden şimdi acı çekeceklerdir*' diye cevap verdi..."³⁴

Mavroyeni Bey, Ermeni komitecilerin nasıl kanlı eylemler peşinde olduklarını gösteren bu yazının bir örneğini, 3 Ocak 1894 günlü bir nota Amerikan Dışişleri Bakanı **Gresham**'a sundu.³⁵

Osmanlı Elçisi, 18 Nisan 1894 günü, yine **Dr. Syrus Hamlin** ile ilgili olarak Amerikan Dışişleri Bakanına bir nota daha gönderdi. **Hamlin**, "*Boston Daily Advertiser*" gazetesine bir mektup yazmıştı.

³⁴ Cyrus Hamlin, "A Dangerous Movement Among the Armenians", *Congregationalist*, December 28, 1893 & Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans...II*, s. 3-4, No. 3/1

³⁵ *Ibid.*, s. 3, No. 3

**“Amerikan misyonerleri
Ermenilerin en hakiki
dostlarıdır”**

Burada, “Amerikan misyonerleri Ermenilerin en hakiki dostlarıdır”, diyor, 1878 Berlin kongresi sırasında bu misyonerlerin Ermeniler lehine girişimlerde bulduklarını açıklıyor ve Ermenilerin isyan etmeye hakları bulunduğunu, ancak henüz buna hazır olmadıklarını savunuyordu.

Hamlin’in bu mektubunu ele alan Mavroyeni Bey notasında şunları söylüyor:

“Amerikan Misyoner Örgütünün (Board) Ermenilerin en hakiki dostları olduklarını’ okuyunca şaşırmadım. Fakat Rahip **Hamlin**’in, Hükümeti şahaneyi zalim bir hükümet olarak görmesine ve misyonerlerin ‘yarım yüzyıldan beri zalim ile mazlum arasında olduklarını’ söylemesine pek hayret ettim. Onun şu itirafını da vurgulamam gerekir ki, tarihimizin kritik bir döneminde ve Türkiye’nin dost yardımlarına en fazla muhtaç olduğu bir sırada, Amerikan misyonerleri, bütün Avrupa’yı bizim meşru hükümetimiz aleyhine etkilemeye çalışmışlardır. Gerçekten Rahip Hamlin, ‘1878 Berlin Kongresi toplanmak üzereyken, Amerikan Misyoner Örgütü (Board) sekreterlerinden biri ile iki misyoneri, Berlin’de tanıdıkları Dr. J. T. Thomson aracılığıyla, bütün Ermeni sorunu hakkında Bismarck’a belgeler sunma imkânı bulmuşlardır’ diye yazıyor. Yani ülkemizde oturan Amerikan misyonerleri, çağdaş tarihimizin en korkunç krizi sırasında, bizim otoritemizi sınırlandırmak ve Ermeni emellerini kolaylaştırmak için çalışmışlardır. Rahip Hamlin daha da ileri gitmekte ve “ihtilâl hakkı tartışılmaz” demekte, “ancak şartlar başarıyı imkânsız kılıyorsa, ihtilâle ve isyana kalkışmak cinayet olur” diye eklemektedir. Demek ki Rahip Hamlin’e göre, “Ermeniler ayaklanmamalıysa, isyanın suç olduğu için değil, sadece ve sadece Ermenilerin henüz isyana maddeten hazır olmadıkları için ayaklanmamalıdır. Demek ki bu tuhaf İncil havarisi, Ermenileri korumak için onları yıkıcı faaliyetlerden caydırmaya çalışmaktadır ve yine bunun içindir ki Amerikan misyonerleri samimî barış yanlısıdır.”³⁶

Hınçak komitesi, Ağustos 1894’te, Bitlis’in Sasun kazasında bir ayaklanma çıkarıyor. 14 Ağustosta bölgeye asker sevkediliyor ve on gün içinde ayaklanma bastırılıyor. Sasun’da silahlar patlarken, hem Avrupa’da, hem de Amerika’da Türk aleyhtarı büyük bir propaganda patlaması oluyor. **Mavroyeni Bey**, Amerika’daki propaganda kampanyasının “aşırı fanatizmle dini bir sorun haline dönüştürüldüğünü”, Türkiye aleyhine düzenlenen çeşitli toplantılarda fanatik Protestan papazların başı çektiklerini rapor

³⁶ NA-USA-T.815-7 & Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans...II*, p.96-97, No. 37: Mavroyeni Beyden Gresham’a imzalı nota, 18.8.1894, No. 7072/23

ediyor ve isyan olayının Amerika'da nasıl çarpıtıldığını gösteren on adet örnek veriyor.³⁷

Kısaca "Board" diye anılan Boston'daki Amerikan Misyoner Örgütü American Board of Commissioners for Foreign Missions da Sasun'daki Ermeni ayaklanması üzerine kamuoyuna bir bildiri yayınlıyor ve Ermeni asilerin ağızıyla isyan olayını çarpıtıyor. Bu bildiri dolayısıyla Mavroyeni Bey, Amerikan Dışişleri Bakanı Gresham'a bir nota gönderiyor. Şöyle diyor:

"Birleşik Devletler Hükümetinin bu "Board" üzerinde doğrudan bir yetkisi yoksa da Ekselanslarına şunu sormak isterim: Hükümeti Şahaneye karşı bu saldırıların acaba zamanı mıdır? Biz gerçekten Ermeni ihtilâlcilerinin hayal gücünü ve kinlerini bile aşan iftiralarla karşı karşıya bulunuyoruz. Adı geçen Board da Ermeni asilerince savunulan görüşleri teyid etmek için tam bu zamanı seçmiştir. Ülkemizdeki Amerikan misyonerlerin Ermenileri isyana teşvik etmemelerini pek arzu ederim. Ermeni ihtilâlcilerin dini fanatikleri ve saf kimseleri kendilerine çekebilmek için dayandıkları iftiraların Amerika'daki "Board" tarafından benimsenmemesinin artık zamanıdır diye düşünüyorum..."³⁸

Mavroyeni Bey, bu notadan üç gün sonra bir nota daha yazıyor ve Türkiye'deki Amerikan misyonerlerin Ermeni ihtilâlcilerine kuryelik yaptıklarını Amerikan Dışişleri Bakanına duyuruyor.

"Güvenilir kaynaklardan öğrendiğime göre, Türkiye'deki Ermeni ihtilâlcileri, Birleşik Devletlerde yaşayan Ermeni suç ortakları ile normal Posta aracılığıyla değil, ülkemizdeki Amerikan misyonerlerinin gizli aracılığıyla haberleştiklerini üzümlere Ekselânslarına bildirmekle onur kazanırım.

"Bu haber, Amerikan misyoner örgütü "Board"un Hükümeti Şahaneye karşı düşmanca tutumu ile çelişmiyor. Board'un bu tutumunu evvelki günkü notamla bildirmiştim. Babıâli, Amerikan misyonerlerine karşı pek çok hayırhahlık ve büyük saygı göstermişti. Aynı hayırhahlığı ve saygıyı bugün de sürdürmektedir. Fakat bunun karşılığında Hükümeti Şahane, tabii olarak, Amerikan misyonerlerin de Türkiye'de ayaklanma isteyen Ermenilerine açıkça veya gizlice arka çıkmamalarını istemektedir..."³⁹

³⁷ HNA-S.III, K. 315, D. 78 & Şimşir, *Ibid.*, s. 413, No. 308: Mavroyeni Beyden Said Paşa'ya rapor, 14.12.1894, No. 7420/335

³⁸ NA-USA-T.815-7 & Şimşir, *Ibid.*, s.430-431, No. 320: Mavroyeni Bey'den Gresham'a inzalı nota, 17.12.1894, No. 7428/49

³⁹ NA-USA-T.815-7 & Şimşir, *Ibid.*, s. 449-450, No. 328: Mavroyeni Beyden Gresham'a imzalı nota: 19.12.1894, No. 7434/50

**Müslüman yönetimi
altında milyonlarca
Hıristiyan yaşamaktadır.**

Mavroyeni Bey, bu notadan iki gün sonra ABD Dışişleri Bakanı **Gresham**'a bir nota daha gönderdi. Bu defa, Amerikan misyonerlerin Ermeni olaylarını dini açıdan görmelerinin yanlışlığına parmak bastı. İslâm dinine yöneltilen haksız saldırılara ve iftiralara cevap verdi. Kendisi Rum Ortodoks mezhebinden olduğu halde, bir Müslüman gibi İslâm dinini savundu. Notasında aynen şunları yazdı:

"Birleşik Devletler dini kuruluşlarının son zamanlarda Hükümeti Şahane aleyhinde düşmanca bir tutum takınmalarıyla ilgili 19 Aralık tarihli notamı teyid etmekle onur kazanırım.

"İlişkide sunduğum kesit bu düşmanca tutumun yeni bir delilidir. Çeşitli dini kuruluşların ithamları ve savları tamamen yanlış bir düşünceye dayandırılmaktadır. Gerçekten, İslam dininin hoşgörüsüz bir din olduğunu ileri sürmek, gerçeklere hiç uymayan bir iddia ortaya atmaktır. İslam dininin asıl temellerinden biri, işte bu dini hoşgörüdür. Bunun böyle olduğunun, tabir caizse maddî delilli olarak dünya şunu gözleriyle görebilir ki, Müslüman yönetimi altında milyonlarca Hıristiyan yaşamaktadır. Şu da bir gerçektir ki, örneğin İspanya'da, bugün bazı Müslüman anıtlarının kalıntılarını görüyorsak da çağımızda İspanya'nın hiçbir yerinde hiçbir Müslüman koloni bulunmadığını belirtmeyi hiç kimse mübalağa olarak nitelendiremez.

"Bu basit gerçekler, anılan dini kuruluşların hatalarını gösterdiği gibi, o kuruluşlara konukseverlik göstermiş olan Hükümeti Şahane gibi bir Hükümeti uluorta itham etmenin, -başka bir kelime kullanmamak için diyeyim - haksızlığını ispat eder. Ama bu kışkırtmaların, iki dost Hükümetin öncelikle göz önünde tutmaları gereken daha vahim sonucu şudur: Bu dini kuruluşların Hükümeti Şahaneye karşı düşmanca tutumları, Ermeni ihtilâlcilerini yüreklendirmekte, onların ayaklanma cüretlerini arttırmakta ve huzur ve barışı bozmaktadır ki, her meşru Hükümet huzur ve barışa riayet edilmesini sağlamak için gerekeni yapar..."⁴⁰

Ermeni komitecileri Anadolu'da ayaklanma çıkarıyor. Ayaklanma bastırılınca Amerika'da yaygara koparılıyor. Türkiye, en ağır biçimde karalanıyor. Ayaklanmayı Ermenilerin çıkardıkları göz ediliyor. İsyan eden Ermenilerin, isyan ettikleri ve Türk askerine silâh çektikleri için cezalandırıldığı söz konusu edilmiyor; tersine, sırf Hıristiyan oldukları için Müslümanlarca katledildikleri ileri sürülüyor. Amerikan Protestan kiliselerinde Türkleri lânetleme

⁴⁰ Ibid., s. 463-464, No. 338: Mavroyeni Beyden Gresham'a imzalı nota, 21.12.1894, No. 7441/51

duaları, meydanlarda protesto mitingleri yapıyor. Gazetelerde ve dergilerde koyu düşmanlık yazıları yayınlanıyor. Ermeniler için yardım kampanyaları açılıyor. Yardım toplarken Türkler bir defa daha karalanıyor. Akıl almaz iftiralar ortaya atılıyor. Sonra bir çok broşür ve kitap yayınlanıyor. En düşmanca kitapların çoğu, Türkiye'de görev yapmış misyonerlerin kaleminden çıkıyor. 1890'larda çıkan o kitaplar bugün de kitaplıkları dolduruyor ve Türkiye'ye karşı Ermeni propagandasının "klasik" eserlerini oluşturuyor. Misyonerler, Türkiye'ye karşı düşmanlıkta sanki birbirleriyle yarışıyorlar. Türkiye'de bulunmuş Amerikan misyonerlerinden Rahip **Edwin M. Bliss**, *Turkey and the Armenian Atrocities (Türkiye ve Ermeni Vahşeti)* adlı kitabını piyasaya sürüyor ve kendisine Robert Kolejin kurucusu ve ilk müdürü Rahip **Cyrus Hamlin** de yardım ediyor. **A. W. Williams** adlı bir başka misyoner rahip, *Bleeding Armenia (Kanayan Ermenistan)* adlı kitabı yayınlıyor. Frederic Davis Greene adlı bir başka misyoner onlardan geri kalmıyor ve o da çarpıcı başlıklı şu kitabını Amerikalı okuyucuların istifadesine sunuyor: *Armenian Massacres or The Sword of Mohammed (Ermeni Katliamı veya Muhammed'in Kılıcı)*...

Bu kitapların üçü de 1896 yılında piyasaya sürülmüştür. O tarihte **Alexandre Mavroyeni Bey**, Washington'da Osmanlı Elçisi olarak halâ görev başındadır. O da boş durmaz. Eline kalemi alır, Amerikan Dışişleri Bakanına nota üstüne nota gönderir. Ermeni propagandacılarının, fanatik Amerikan misyonerlerinin Türkiye'nin sırtından nasıl din bezirganlığı yaptıklarını gözler önüne serer... Bunları da anlatabilmek için ikinci bir yazı kaleme almak gerekecektir. **Mavroyeni Bey**'in "Ermeni gailesi" ile upuzun boğuşmaları bu yazıya sığdırılamamıştır.

OSMANLI ÜÇÜNCÜ ORDUSU KURMAY BAŞKANI FELIX GUSE'NİN "1915 ERMENİ AYAKLANMASI VE SONUÇLARI" ADLI MAKALESİ

Selami Kılıç*

Giriş:

Kasım 1835'te Türkiye'ye gelen Helmuth von Moltke heyeti ile beraber nerdeyse aralıksız olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapan Alman askerî heyetlerinin amacı, ordunun yeni baştan ıslahı ve teşkilatlandırılmasıydı.¹ Bu heyetler, salt modern askerî sistemi Osmanlı ordusuna kazandırmak maksadıyla sayıca az, daha çok eğitim kurum ve birliklerinde görev yapan danışman-öğretmen misyonu ile çalışmaktaydı.²

Alman askerî heyetlerinin talim ve eğitim alanında Osmanlı ordusunu ne derece modernleştirdikleri sorusu tartışılabilir. Ancak tartışılmayacak bir konu, bu heyetlerin gelişiyile birlikte Ruhr'daki Alman silah fabrikaları üretiminin, Osmanlı ordusunun alımlarında ön sıraya yükselmesidir.

Esasen Almanya'nın reformcu subaylar yollamaya devam etmesinin başlıca nedeni, silah ticaretini ayakta tutabilmektir. II. Abdülhamid ise Almanya'dan silah alımına dur demeksizin bu işi âdeta Alman ittifakının bir bedeli olarak sürdürmüştü, Alman

* Felix Guse'nin söz konusu makalesi 1925'te Berlin'de yayınlanan "Wissen und Wehr" adlı dergiden alınmıştır. (Felix Guse, Der Armenieraufstand 1915 und seine Folgen, in: Wissen und Wehr 6, Heft. 10, Berlin, 1925, s. 609-621).

** Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

1 Türkiye'ye Alman askerî yardımı konusunda, sadece Alman kaynaklarını inceleyerek en değerli toplu çalışmayı yapan İsrailli tarihçi Jehuda Wallach'dır. Bkz. Jehuda L. Wallach, *Anatomie einer Militär Hilfe - Die preußisch-deutschen Militär Hilfe in der Türkei 1835-1919*, Düsseldorf, 1976. Türkçesi: *Bir Askerî Yardımın Anatomisi (Türkiye'de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919)*, Çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1977.

2 Hayrullah Gök-Mesut Uyar, "Birinci Dünya Savaşındaki Alman Askerî Yardım Heyetinin Bilinmeyen Bir Yönü: Bir Arşiv Yağmasının Hikâyesi", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 83, Kasım 2000, s. 4.

**1913'te General Otto
Liman von Sanders'in
başkanlığındaki yeni
Alman askerî heyetiyle,
sadece Osmanlı
ordusunda değil,
imparatorluğun her örgüt
ve köşesinde Alman
nüfuzu artmaya başladı.**

danışmanları âdeta silah fabrikaları komisyonculuğuna teşvik etmiştir. Balkan bozgunu ve Birinci Büyük Savaşa giriş gibi olaylar, Alman askerî heyetinin üye sayısını artırdı. İstanbul'daki Avusturya-Macaristan askerî ataşesi Joseph Pomiankowski, Büyük Savaş başında Osmanlı ordusunda 40'ı aşkın Alman subayının görev yaptığını bildiriyordu.³

1912 Balkan bozgunundan sonra, orduda Alman askerî heyetinin etkisi ve uzman-subaylarının sayısı artırıldı. İmparatorluk Birinci Büyük Savaşa Alman komutasında girdi denilebilir.

1913'te General Otto Liman von Sanders'in başkanlığındaki yeni Alman askerî heyetiyle, sadece Osmanlı ordusunda değil, imparatorluğun her örgüt ve köşesinde Alman nüfuzu artmaya başladı.⁴

Liman von Sanders başkanlığındaki Alman askerî yardım heyeti ve bu heyetin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetleri, yakın dönem Türk tarihinin en önemli konularından biridir. Bu heyetle birlikte Türkiye'ye gelen Alman subayları, Osmanlı Genelkurmayı'nda ve Osmanlı Ordusunun çeşitli kademelerinde etkili görevlere getirildi.

Osmanlı Genelkurmay Karargâhı Kıdemli Başkanlığı görevine getirilen Prusya Albayı Bronsart von Schellendorf,⁵ 20 Ağustos 1914'ten itibaren olası savaş durumunda açılacak cephelerle ilgili planları hazırlamaya başladı. Savaş başladığında artık denetim mutlak olarak von Schellendorf'un, dolayısıyla Alman Genelkurmayı'nın elindeydi.

Savaşın başlaması ve büyük umutlarla çıkılan Sarıkamış seferinin büyük bir felaketle sonuçlanması, Enver Paşa'nın, ordu ve savaşın denetimini gittikçe artan düzeyde Alman subaylarına

³ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1998, s. 119-121.

⁴ Ortaylı, *Alman Nüfuzu*, s. 125.

⁵ Genelkurmayın harbin idaresine yönelik olarak aldığı ağır eleştiriler ve Liman von Sanders ile Bronsart von Schellendorf arasındaki anlaşmazlık sonucu, von Schellendorf'un Almanya'ya geri çağırılmasına karar verildi. Yerine ise uzun görüşme ve araştırmalar sonrasında Tuğgeneral Hans von Seeckt atandı (Aralık 1917). (Gök-Uyar, "Bir Arşiv Yağması...", s. 8).

terk etmesine neden oldu. Osmanlı İmparatorluğu büyük Avrupa savaşının bir yan cephesi olarak görülmekteydi. Osmanlı Ordusu Alman Başkomutanlığı'na bağlı bir ordu, Osmanlı Genelkurmayı ise Alman Genelkurmayı'na bağlı bir ordu karargâhı olarak muamele görüyordu. Alman denetimindeki Osmanlı Genelkurmayı bütün önemli kararları, sefer planlarını ve her türlü yığınağı artık Alman Genelkurmayı'nın emir ve denetimi altında yapmaktaydı.⁶

Durum böyle olunca; Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'deki siyasi ve askerî gelişmeleri, Türk kaynaklarının yanısıra Alman arşiv belgeleri ve o sırada Türkiye'de bulunan Alman subaylarının raporları ve anıları* ışığında değerlendirmek gerekmektedir.

⁶ Gök-Uyar, "Bir Arşiv Yağması...", s. 4-7.

* Berlin'deki: "Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes" ile "Bundes Archiv" ve Freiburg'daki: "Bundesarchiv-Militärarchiv" de Ermeni sorunu ile ilgili çok sayıda doküman bulunmaktadır. Ancak, bu dokümanları kullanırken; dikkatli davranmak, özenli bir araştırma yapmak, daha doğrusu arşiv belgelerinden, özellikle Alman arşivlerindeki belgelerden yararlanırken şüpheli bir yaklaşım sergilemek ve belgeleri değerlendirirken diğer birincil kaynakları da göz ardı etmemek gerektiği kanısındayım.

Büyük savaşta Türkiye'de bulunan ve Osmanlı Genelkurmayı'nda ve Osmanlı ordusunun çeşitli kademelerinde görev yapan Alman subaylarının yayınlanmış olan hatıralarından bazıları ise şunlardır:

Felix Guse, *Die Kaukasusfront im Weltkriege bis zum Frieden von Brest*, Leipzig, 1940. Türkçesi: *Büyük Harpte "Kafkas" Cephesi'ndeki Muharebeler: Harbin Zuhurundan "Brest-Litovsk"a Kadar*, Çev: Kaymakam Hakkı, 79 Numaralı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, Sayı: 20, İstanbul, 1931.

Friedrich Freiherr Krell von Kressenstein, *Mit den Türken zum Suezkanal*, Berlin, 1938. Türkçesi: *Türklerle Beraber Süveyş Kanalı'na*, Çev: M.B Özalpsan, Askeri Matbaa, İstanbul, 1943.

Joseph Pomiankowski (İstanbul'daki Avusturya Askeri Ataşesi), *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches-Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges*, Zürich. Leipzig. Wien, 1928. Türkçesi: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü 1914-1918 I. Dünya Savaşı*, Çev: Kemal Turan, İstanbul, 1990.

Hans Meier-Welcker, *Seeckt*, Frankfurt/M, 1964.

Carl Mühlmann, *Das Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkriege*, Leipzig, 1940.

Gerold von Gleich, *Vom Balkan nach Bagdad (Militärisch-politische Erinnerungen an den Orient)*, Berlin, 1921.

Freiherr Colmar von der Goltz, *Denkwürdigkeiten*, Berlin, 1929.

Generalfeldmarschall von Hindenburg, *Aus Meinem Leben*, Leipzig, 1920. Türkçesi: *Hayatım*, Çev: Tahsin İsmail, İstanbul, 1341.

Liman von Sanders, *Fünf Jahre in der Türkei*, Berlin, 1919. Türkçesi: *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev: M.Z Yazman, İstanbul, 1968.

Erich von Ludendorff, *Meine Kriegserinnerungen 1914-1918*, Berlin, 1919. Türkçesi: *Harp Hatıralarım*, I-III, İstanbul, 1336.

Friedrich von Rabenau, *Seeckt: Aus seinem Leben 1918-1936*, Bd.II, Leipzig, 1941.

Paul Leverkuehn, *Posten auf ewiger Wache -aus dem abenteuerreichen Leben des Max (Erwin) von Scheubner-Richter*, Essen, 1938. Almanya'nın Erzurum Konsolosu, Max von Scheubner Richter'in macera dolu hayatını konu alan bu kitabın Türkçesi için bkz: *Sonsuz Nöbette Görev -Max Erwin von Scheubner-Richter'in Anıları-*, Çev: Zekiye Hasançebi, İstanbul, 1998.

Wladimir Giesl, *Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient, -Aufzeichnungen des Generals der Kavallerie Baron Wladimir Giesl*; Berlin, 1927.

Alman Subaylarından Felix Guse ve Bronsart von Schellendorf'un* "Ermeni Tehciri" Hakkındaki Görüşleri:

Savaş yıllarında Türkiye'de istenmeden yaşanan olayları, karşılıklı çekilen acıları, çatışma ve boğazlaşmaları ve bugün, gereğinden fazla irdelenen Ermenilere yönelik "zorunlu göç" kararının alınmasındaki etkenleri yukarıda değinilen kaynaklar doğrultusunda ele almak, tarafsız değerlendirmelerle ciddi ve kapsamlı çalışmalar yapmak da artık bir zorunluluk haline gelmiştir.

İlber Ortaylı, zorunlu göç kararının alınması sebebini açıklarken; "Birinci Dünya Savaşı'ndaki ilk yenilginin ardından, istilacı ordulara gösterilen silahlı Ermeni desteği, Alman Genelkurmay'ının da ısrarlı önerileriyle tehcir (zorunlu göç) kararının alınmasına sebep oldu" demektedir.⁷

Alman subaylarından Felix Guse ise Ermenilerin düşmanla işbirliği ettiğini, Ermeni huzursuzluğunun Tüm Anadolu'ya yayıldığını, isyan eden Ermenilerin cephe gerisinde büyük bir tehdit oluşturduklarını belirttikten sonra, ne yapılabilirdi? Sorusunu yöneltmekte ve zorunlu göç kararının alınması ile ilgili olarak şunları yazmaktaydı:

"Bu kritik an da Ermenilerin düşmanca davranışlardan vazgeçip, soyluluk gösterip göstermeyeceklerinin savaşmakta olan bir ordudan beklenmesi biraz fazla iyimserlik olurdu. Türkiye'nin bulduğu çözüm şuydu: 'Ermeniler Türkiye'yi boşaltacaklardı.' Kendilerini savunmak zorunda olan Türklerin başka bir çözüm yolu bulmaları pek mümkün görünmüyordu ve bu konuda söylenecek başka bir şey de yoktu."⁸

Katilin değil, maktulün, yani Talat Paşa'nın yargılandığı Berlin'deki düzmece mahkemede görülen davada, konuyla ilgili bilgisi olmayan veya sadece kulaktan dolma bilgisi olan kişiler tanık olarak dinlendi. Gerçeği gören görgü tanıkları ise mahkemeye çağrılmadı. Ermeni zulmünün yaşandığı bölgede görev yapan

* Oldukça saygın ve başarılı bir subay olan Bronsart von Schellendorf, 119. Humbaracı Alay Komutanı iken Mirliva rütbesi ile Osmanlı ordusunda görevlendirildi. 1917'de Almanya'ya geri çağrıldı. 1920 yılında Korgeneral rütbesindeyken emekli oldu. Türkiye'de, Genelkurmay Karargâhı Kıdemli başkanlığı görevine getirilen Prusya Albayı Bronsart von Schellendorf, daha sonra yapılan bir düzenleme ile 1917 yılına kadar fiilen Genelkurmay Başkanlığı görevini yürütmüştür. (Gök-Uyar, "Bir Arşiv Yağması...", s. 5-10).

⁷ İlber Ortaylı, "Ermeni Sorunu: Soykırım İddialarının Arkasındaki Gerçekler", *Popüler Tarih*, Sayı: 8, Ocak 2001, s. 44.

⁸ Guse, "Der Armenieraufstand 1915...", s. 612-615.

**Ermeni zulmünün
yaşandığı bölgede görev
yapan Alman subaylarının
ifadesi niçin alınmadı?**

Alman subaylarının ifadesi niçin alınmadı? Gerçeğin ortaya çıkmasına katkıda bulunmak için, elimde olmayan nedenlerle yapamadığım tanıklık görevimi, sonradan da olsa, bu yolla yerine getirmek

istiyorum diyen Alman Generali Bronsart von Schellendorf, 24.7.1921'de "Deutsche Allgemeine Zeitung" da yayınlanan yazısında, tarihe ışık tutuyor ve gerçekleri dile getiriyordu.⁹

Ancak, Almanya'nın askerî kanadının Ermeni sorununa bakış açısını yansıtan ve bugüne kadar hiçbir yerde yayınlanmamış olan Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin "Der Armenieraufstand 1915 und seine Folgen (1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları)" başlıklı makalesini Almanca'dan Türkçe'ye olduğu gibi aktarmayı yeterli gördük.

**Felix Guse, (Der Armenieraufstand 1915 und seine Folgen)
1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları, (Orijinal Metin):**

(s.609.) Dünya savaşında oldukça büyük yankılar uyandıran Ermeni sorunu hakkında çoğu defa yanlış bilgilendirmeler yapılmıştır. Aşağıdaki çalışma her şeyden önce bizzat yaşanan olaylara ve gözlemlere dayanmaktadır. Savaşın başlangıcından Brest-Litovsk barış görüşmelerine kadar Türk Kafkas Cephesi'nde Kurmay Başkanı olarak üç buçuk yıl görev yaptım. Böyle bir görevde bulunmam, ülkeyi ve insanlarını yakından tanıyabilme, olaylara ve olayların arka planına derinlemesine bakabilme olanağı sağladı.¹⁰ Ayrıca görev sürem son yılında konuyla -Ermeni sorunu- ilgili olarak özellikle bazılarını dikkate almam gereken, çok zengin ve kapsamlı bir kaynakçayı da tanıma olanağını elde ettim.

Tamamen Ermenilerle meskûn bir Ermeni ülkesi bulunmamaktadır. Ermeniler savaştan önce, çoğunluğu doğu vilayetlerinde olmak üzere, tüm Anadolu'da, başta Türkler ve Kürtler olmak üzere, diğer halklarla karışık bir şekilde oturuyorlardı. Nitekim bir gezgin, "Her yerde Ermenilerle karşılaşılmasının kesinlikle Ermenistan'da bulunulduğu duygusunu

⁹ Ein Zeugnis für Talat Paşa, in: Deutsche Allgemeine Zeitung, No: 342, 24.07.1921, Sabah Sayısı Eki

¹⁰ Felix Guse, "Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi: Brest Barışı'na Kadar" adlı kitabında, Türkiye'nin Doğu vilayetleri, bölgenin coğrafi yapısı, iklimi, halkın geçim kaynakları ve yaşantısı hakkında bilgiler vermektedir. (Felix Guse, Die Kaukasusfront im Weltkriege bis zum Frieden von Brest, Leipzig, 1940, s. 7-14).

vermediğini" söylemektedir. Ermeniler çok iyi birer çiftçi, sanatkâr, fakat her şeyden önce şeytanı bile şişeye sokacak derecede kurnaz birer tüccardır. Ermeniler Türklere daha aktiftir, ancak sırf bu yüzden onları Türkiye'nin temel kültür unsuru olarak nitelemek doğru değildir. Bir Rus, yukarıdaki yaklaşımın aksine, Ermenilerin kültürden yoksun bir ırk olduğunu şu şekilde vurgulamaktadır: "Gerçi Ermeni de bir insandır, ancak kendi ininde dört ayak üzerinde yürür."

Ermenilerin can düşmanı olan Kürtler, hayvan yetiştiricisi ve çapulcudur. Dışarıdan bakıldığında, Kürtler kahraman, Ermeniler de dindar adam görünümündedir, ancak kendini güçlü hissettiğinde Ermeniler de zulmetmekteydi.

(s.610.) Önceleri Türklere Ermeniler arasındaki ilişkiler çok iyiydi. I. Napolyon devrinde İran'da bulunan bir Fransız askeri misyonu, Ermenilerin Türklere yönetimi altında bulunmaktan çok hoşnut olduklarını bildirmekteydi. İki halk (Türklere-Ermeniler) arasındaki düşmanlığın farklı dinlere mensup olmalarından kaynaklandığı şeklindeki bir yaklaşım tamamen yanlış bir düşüncedir. Aradaki düşmanlık, sürekli olarak Türkiye'nin içişlerine karşarak, bundan kendilerine çıkar sağlamak arzusunda bulunan İngilizler ve Rusların sahneye koydukları ulusçuluk fikrinden kaynaklanmaktaydı.

Bu bağlamdaki olanağı ise "Türklere, Ermenilerin yerleşik olarak buldukları bölgelerde reformlar yapmayı taahhüt ederler" ifadesiyle yer alan, 1878 San Stefano Barış Antlaşması'nın ilgili ana maddesi sağlamaktaydı. Bu oldukça elastiki bir paragraftı. İlgili madde, içerik olarak kişinin anlayışına bırakılmıştı. Reformlardan ne anlaşıldığı, ya da yerleşim alanından neyin kastedildiği ise açık değildi. Çünkü, yukarıda da değinildiği üzere Ermeniler az veya çok sayıda Anadolu'nun her tarafında bulunmaktaydılar. Bu tür vaatler, Ermenileri, Türk düşmanı olmaya sürüklüyor ve onların bu hoşnutsuzluğu Ruslar ve İngilizler tarafından sistemli bir şekilde tahrik ediliyordu. Abdülhamid devrinin kötü yönetimini Türklere de yalanlamıyorlardı, fakat devamlı süregelen tahrikler, daha sonraki Türk hükümetlerinin, durumu iyileştirici önlemlerini de sonuçsuz bırakıyordu.

Politik alanda Ermeniler arasında başrolde bulunan Taşnak Sütyun Partisiydi. Bu parti her ne kadar özgürlük üzerinde duruyorsa da ille de Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak gibi bir düşüncesi bulunmuyordu. Bu düşünce, Hınçak Komitesi'nin

**"Hınçak Komitesi
imparatorluğun her
tarafında örgütlenmiş ve
çok sayıda Türkü ve Kürdü
öldürmek, köylerini yakıp
yıkmaq, ateşe vermek ,
daha sonra da dağlara
kaçmak için fırsat
kollamaya başlamıştı.**

bu kin Türkleri ayağa kaldıracak, Ermeniler üzerine saldırtacak ve onları barbarca katlettirecekti. Bunun üzerine insanlık ve Hıristiyanlık adına bir büyük yabancı güç devreye girecek ve sonuçta ülke (Türkiye) işgal edilecekti."* Gerçekleşmesi istenen plan da bu idi.

Böylece iki halk arasında karşılıklı olarak oluşan kin ve nefret 90'lı (1890) yılların Ermeni kıyımını (Ermenilerin yaptığı kırım) doğurdu. Fransız Pierre Loti bu konuda Ermenileri suçlamakta ve şöyle demektedir: "Türkler, Ermenilerin rahat durmayacaklarını, banış günlerinde de Türklere karşı kışkırtıcı ve zararlı girişimlerden uzaklaşmayacaklarını çok iyi biliyorlardı"***

Devamlı olarak sadece bu olaylardan söz edilmesi, (s.611.) Rus ihtilâline kadar Rusya'daki Ermenilerin durumlarının pek de iyiye gitmediğinin unutulduğu gibi bir izlenim vermektedir. Aslında bir Rus valisi "Bizim Ermenisiz bir Ermenistan'a gereksinimiz var"diyordu. Ve Ermeniler arasında da yaygın bir şekilde "Rusların Türklere daha kötü olduğuna" dair meşhur bir söz vardı. Fakat 1905'te Rusya'da bir sistem değişikliği oldu. Rus devlet adamlarından, Prens Woronzoff Daşkov, Ermeni liderlerine, her şeyi unuttur, tüm kışkırtıcı girişimlerden uzak dururlarsa, bütün mal ve mülklerinin geri verileceği, her türlü kovuşturma, kovalamaca ve kasıtlı olarak çıkarılan güçlülere de bir son verileceği önerisinde bulundu. Ermeniler bu öneriyi uygun gördüler ve bundan böyle Türkiye'deki Ermeniler de Rusların dostu oldular.¹¹

* Cyrus Hamlin in "The Congregationalist" (Boston), zitiert in Bratter, *Die Armenische Frage*. Berlin-Concordta 1915. Orijinal metindeki dipnotlar, yani Guse'nin notları bir karışıklığa meydan vermemek için "yıldız" ile gösterildi ve Türkçeye aktarılmadan, olduğu gibi yazıldı.

** Pierre Loti, *Les massacres d'Armenie*. Paris 1918.

¹¹ 1905 yılında Vorontsov Daşkov'un Kafkasya Genel Valisi olmasıyla, Rusya yeniden Ermenileri destekleyen politikasına geri döndü. Vorontsov Daşkov'un Ermeni yanlısı tutumu Taşnak Ermenilerini iyice cüretlendirdi.

**Talat Paşa, Ermeni lideri
Pastırmacıyan'a üç defa
bakanlık teklifinde
bulundu.**

Ermeniler, Abdülhamid'e karşı gerçekleştirilen ihtilâl katıldılar ve Genç Türkler ilk başlarda onlara çok dostça davrandılar. Nitekim, sonradan kaleme alınan Türkçe bir kritikte konu ile ilgili olarak şu görüşlere yer verilmekteydi: "Genç Türkler, çeşitli dinlere mensup cemaatlerle birliktelik yaparak, ayrı bir millet (Osmanlı milleti) oluşturmak gibi, ileride onarımı çok güç olan büyük bir hata ile işe başladılar."* Türkiye barışı koruyabilseydi kim bilir belki de bu birliktelik uzun sürecek bir uzlaşmanın yolunu açabilirdi. Talat Paşa, Ermeni lideri Pastırmacıyan'a üç defa bakanlık teklifinde bulundu. Fakat her defasında olumsuz yanıt aldı. Ermeniler parlamentoda da temsil ediliyorlardı ve bir Rus diyordu ki:

"Ermeni halkı, önceleri uğruna birçok insanın kanının akıtıldığı haklarının büyük bölümünü anayasa gereğince elde etmişti. Ancak halk, bu kanlı yılları unutamıyor ve Türkleri bağışlamıyordu. Bu yüzden Büyük Savaş patlak verir vermez Ermenilerin büyük bir çoğunluğu düşmanlarına karşı ülkelerinin bağımsızlık mücadelesi için aceleyle Rus ordusuna katılmışlardı."

Balkan savaşları sırasında "Ermeni ulusal gösterileri alışılmışın dışında farklı bir yaklaşım gösteriyordu."**; 1913'te Constanza (Köstence)'da Hınçak Cemiyeti'nin son derece ateşli bir kongresi yapıldı. Aynı ayrılıkçı düşünceler Taşnak Sütyun Cemiyeti'nde de ön plana çıkmaya başladı ve Türk tarafında da yankı bulmakta gecikmedi.

"Balkan savaşları esnasında Türkiye'nin çöküşünün çok yakın görüldüğü dönemde, Ermeniler arasında artarak devam eden ulusçu oluşumlar; diğer Türk olmayan çevrelerde de vatana ihanet tarzında kendini göstermekteydi. Doğal olarak bu da Türk Milli Hükümeti'ni 'Komite' de tamamen etkisiz bir duruma getiriyordu" (Büyükelçi von Kühlmann).

Buna karşılık Azerbaycan Türklerine olumsuz tavrı takınan V. Daşkov, her konuda Ermenilerin yanında yer aldı. Nitekim Ağustos 1905'te, 1903'te alınan Gregoryan Kilisesi'ne ilişkin kararı iptal eden Daşkov, Ermenileri yeniden kazanmayı başardı. (Betül Aslan, *I. Dünya Savaşı Esnasında "Azerbaycan Türkleri'nin Anadolu Türkleri'ne "Kardaş Kömeği-Yardımları" ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, Ankara, 2000, s. 32).

* Ahmet Rüstem Bey, *La guerre mondiale et la question Armenienne*. 1914'te Washington'a Büyükelçi olarak atanan Ahmet Rüstem Bey hakkında geniş bilgi için bkz: Bilal N. Şimşir, "Amerika'da Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı:2, Ankara (Haziran-Temmuz-Ağustos), 2001, s.30-48.

** Djemal Pascha, *Erinnerungen*. München, 1922.

Aynı zamanda İtilaf Devletleri, Ermenilere yapılacak reformların (Ermeni reformlarının) bir an önce görüşülmesi doğrultusunda Türkiye'ye baskı yapıyordu. Öte yandan Cemal Paşa'nın da haklı olarak belirttiği gibi, Rusların yaklaşımı(önerileri), İtilaf Devletlerinin (s.612) yardım ve desteği ile Sivas'tan –Sivas vilayeti dahil olmak üzere- doğuya kadar tüm ülkenin (Türkiye'nin) kısa süre içerisinde Rus yönetimi altına gireceği doğrultusunda idi. Balkan savaşlarından sonra, nihayet bir reform planı gündeme geldi. Buna göre, sorun yaşanan bölgelere iki Avrupalı müfettiş atanacaktı. Ancak, savaşın patlak vermesiyle birlikte bu girişim sonuçsuz kaldı.

Büyük Savaş patlak verdiği sıralarda Türklerle Ermeniler arasındaki güvensizlik büyük boyutlara ulaştı. Ne bir Türk'le ne de bir Ermeni ile sakın bir şekilde konuşmak olanaksızdı. Derhal, "arka planda neler döndüğünü ne oyunlar oynandığını anlayamıyorsunuz" deniliyordu. Ancak, Ermeniler gündelik yaşamlarının en ufak ayrıntısına kadar her şeyde güçlük çıkartıyorlardı. Örneğin, Mayıs 1914'te, Sivas'ta bir kışlada bulunduğum sırada, Ermeni cemaatinin isteklerinin derhal yerine getirildiğine bizzat şahit oldum.

Ermeni komitelerinin çalışmaları "Ssy-anusch" adlı romanda kapsamlı bir şekilde anlatılmaktadır.* Öte yandan Türkler, Ermenilerin planlı bir isyan hazırlığı içinde olduklarını ve Ermeni halkını gizlice silahlandırdıklarını açıklayıcı bir dizi belge yayını yapmışlardır. Bu durum, Ermeni lideri Pasırmacıyan'ın kitabında da doğrulanmaktadır.**

Ağustos 1914'te Erzurum'da Taşnaksütyun Cemiyeti'nin bir kongresi yapıldı. Bu kongrede Türkler, kayıtsız şartsız Türk tarafına geçmeleri halinde, Ermenilere, özerklik tanınacağı önerisinde bulundular. Ancak, Ermeniler bu öneriyi reddettiler. Hatta daha önceden bir isyan planlanmış olduğundan, konu çoktan kapanmıştı bile.

Daha seferberlik esnasında Ermenilerde Rus silahları bulunmuştu ve Türkiye'de yaşayan Ermenilerle Rus Başkomutanlığı arasında bir ittifakın yapıldığı Türk Kafkas Orduları Başkomutanlığı tarafından öğrenilmişti. Ermeniler, Ruslar cephede ilerledikçe, durmaksızın telgraf tellerini tahrip edeceklerine ve Türk birlikleri

* Nord, Ssy-anusch. Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart u. Berlin 1920.

** Pasdermadjan, Why Armenia Should be free. Boston 1918.

**Savaş sırasında olağan
sayılan bu tür olaylardan
Türk halkı da şikâyetçiydi
ve bundan dolayı
yakınıyorlardı.**

gerisinde silaha sarılıp isyan edeceklerine dair söz vermişlerdi. Tüm bunlar daha sonra aynen gerçekleşti.

Büyük Savaşın başlangıcından hemen sonra, 1914 Kasım'ında henüz herhangi bir silahlı isyan çıkmamıştı. Çünkü, Rus taarruzları ümit edildiği gibi pek iç açıcı bir şekilde cereyan etmiyordu. Bununla birlikte ta baştan beri Türklerle Ermeniler arasında geçimsizlik bulunmaktaydı.

Ermeniler birtakım olaylardan yakınmakta, Türk hükümeti memurlarının, halktan ve askerlerden bazılarının kendilerine saldırdıklarını ileri sürmekteydiler. Ancak, doğaldır ki bu gibi olaylar sadece Ermenilere yönelik değildi. Henüz devlet işlerinde, Türkiye'de, Avrupa'da olduğu gibi, sıkı bir disiplin ve buna bağlı olarak düzenli bir işleyiş bulunmuyordu. Savaş sırasında olağan sayılan bu tür olaylardan (s.613) Türk halkı da şikâyetçiydi ve bundan dolayı yakınıyorlardı. Diğer taraftan Türkler, Ermenilerin çoğu defa askerlik çağrısına uymadıkları ve kitleler halinde askerden kaçtıkları konusunda şikâyetçiydiler. Bu gibi suçlar diğer topluluklar tarafından da işleniyor ve bu türden olaylar hiç eksik olmuyordu. Ancak işin şaka götürmeyen tarafı, Ermenilerin askeri hedeflere saldırı düzenlemeleri, verilen emirlere karşı gelmeleri, jandarmalara saldırmaları ve hatta onları öldürmeleri (Bitlis'te olduğu gibi). Ancak daha da önemlisi, Ermenilerin çeşitli yerlerde çok düşüncesizce hareket ederek, İtilaf Devletlerinin başarıları üzerine sevinçlerini açıkça göstermeleri idi. Hatta, İtilaf Devletlerinin zaferi üzerine bir ayın düzenleneceği Erzincan'dan bildirilmekteydi. Ermenilerin Türk halkına yönelik taşkınlıkları ise gün geçtikçe şiddetleniyordu. Örneğin, Ermeni kaçınlarının Türk kadınlarına göz dağı verdikleri, Kemah Metropolit'i'ne de saldırılarda buldukları Erzincan'dan gelen haberler arasındaydı. Diyarbakır'da "Emniyet Taburu" olarak adlandırılan ancak, çapulculuk yaptığı saptanan bir çete oluşturulmuştu. Türklere göre, Tüm bu girişimlerin temelinde, tehdit altındaki âilelerini korumak ve gözetmek zorunluluğunu hisseden Türk askerlerinin cepheden kaçmalarını sağlamak yatıyordu. Bu bakış açısı oldukça inandırıcıydı. Bir asker âilesini bulunduğu yerden bir başka yere götürmek zorunda olduğunu açıkladığında, derhal izinli sayılabilirdi. Bu da Türklere özgü bir özellikti. Bir âilenin koruyucusuz ve himayesiz bir yerden bir yere gitmesi kabul edilemezdi. Dolayısıyla, askerin izin alamadığı sürece, bu nazik

**Bu barbarlığın Rus mu
yoksa Türk Ermenileri
tarafından mı
gerçekleştirildiğini tayin
ve tespit etmek ise pek
mümkün
görünmemektedir.**

savaş günlerinde cepheyi boşaltacağı yani askerden kaçacağı da göz önünde bulundurulmalıydı.

Sonradan gelişen olaylar ise çok daha ürkütücüydü. Henüz daha savaşın başlangıcında, 1914 Kasım'ında, Ruslar Bayezid ve çevresini işgal ettiler. Fırsattan yararlanılarak

Türklerin büyük çoğunluğu hunharca katledildi. Tamamen insanlığa karşı yapılmış olan bu tecavüz ilk girişimdi. Bu çirkin girişim, Rusların tarafında yer alan ve aralarında Pastırmacıyan'ın da bulunduğu Ermeni çetelerince gerçekleştirilmişti. Bu konuda doğru bir karar vermenin ne kadar güç olduğu derhal kendini göstermektedir. Nitekim, Türkler, Rusya'nın yanında yer alan tüm Ermeni çetelerini Türk İmparatorluğu'na ihanet etmiş gibi algılamaktaydılar. Fakat, Ermeniler, Rusya'da da yaşıyorlar ve onlarla birlikte hareket etmeyi bir zorunluluk olarak görüyorlardı. Bu barbarlığın Rus mu yoksa Türk Ermenileri tarafından mı gerçekleştirildiğini tayin ve tespit etmek ise pek mümkün görünmemektedir. Devamlı olarak Rus Ermenilerini suçlayan Lepsius'a bakılırsa, tüm bunlar asılsız ve esassızdı. Her ne olursa olsun bu ürkütücü gelişmeler üzücü olaylardı.

1915'te, yeni yılda, savaşın seyri değişti, talih artık Türklerden yana değildi ve Ermenilerin Türklere karşı günden güne şiddetlenerek devam eden aleyhte davranışları 20 Nisan 1915'te Van'da açıkça isyana dönüştü.¹²

(s.614) Van'daki isyan büyük Rus taarruzu ile aynı güne rastlamıştı. Ruslar, Erzurum'un kuzeydoğusundaki dağlık

¹² 1914 sonlarında Osmanlı doğusundaki toplumlararası anlaşmazlığın Ermeni isyanı ile başladığını belirten Justin McCarthy diyor ki: Anadolu Ermenileri Rusya'nın elinde bulunan Güney Kafkasya'ya eğitime gitmişlerdi. Daha sonra yerel isyancılara katılmak üzere geri döndüler ve isyan bütün doğuyu sardı. Askerî hedefler saldırılması gereken ilk yerlerdi: telgraf telleri kesilmişti. Stratejik dağ yolları tutulmuştu. İsyancılar özellikle doğuda asker toplamakla görevli Osmanlı devlet memurlarını hedef almışlardı. Uzak kesimlerdeki Müslüman köylere ilk saldırılar ve Müslümanlara yönelik katliamlar başladı. İsyancılar Zeytun, Muş, Şebinkarahisar ve Urfa'yı almaya çalıştılar. Sınırlarda bulunması gereken Osmanlı silahlı kuvvetleri, bunun yerine içerde isyanları bastırmak zorunda bırakılıyordu. En şiddetli isyan hareketi Van'da görülmüştü. 1915 Martı'nda kenti zayıf bir Osmanlı garnizonunun elinden aldılar ve kaçamayan bütün Müslümanları öldürdüler. Civar bölgelerden toplanan üç bin kadar Kürt, Van'ın dışında yer alan Zeve'ye getirildi ve burada katledildi. Buna cevaben Kürt aşiretler, önlerine çıkan Ermeni köylülerden intikamlarını aldılar. Tarihsel prensipler yine iş başındaydılar. İsyancılar eyleme geçmişler ve sonunda ortaya, savaşan iki taraf çıkmıştı (Justin McCarthy, "Bırakın Tarihçiler Karar Versin", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 2, Ankara (Haziran-Temmuz-Ağustos), 2001, s.119).

**Ermeni ayaklanmasının
büyüklüğü ve ciddiyeti
yeterli derecede bilinmiyor
ve tanınmıyordu.**

bölgelerde üstün kuvvetlerle Türk ordusuna saldırdılar. Aynı zamanda Van'a doğru da ilerlemeye başlayan Ruslar, 18 Mayıs'ta burayı ele geçirdiler ve buradan batıya doğru ilerleyişlerini sürdürdüler.

Genel durum topluca değerlendirildiğinde; Ermeniler arasında bir dizi tutuklama yapıldığına göre, isyanın birden bire ortaya çıkmadığı, kapsamlı bir hazırlık döneminden sonra isyana kalkışıldığı rahatlıkla anlaşılır. Bu durum bizzat Pastırmacıyan tarafından yapılan açıklamalarla da doğrulanmaktadır: "Uygar halklar silaha sarıldığına, sadece üç küçük halk, Sırplar, Belçikalılar ve Ermeniler ilk günlerden itibaren İtilaf Devletlerinin yanında yer alma cesaretini gösterebildi." Ve bundan başka "Türk Hükümeti, düşmanca davranışlarda bulunmalarından önce, Ermenileri, silahsızlandırmak için her türlü önlemi almasına karşın Ermeniler, 1915 yazında Kafkas Cephesi'ne gönderilen beş Türk tümeni ve on bin Kürt'ten oluşan düşmanlarına karşı, Ermenistan'ın dört bir tarafında başarısız, ancak ciddi birtakım ayaklanmaları organize edebilme çaresini bulmuşlardı." Diğer taraftan Ermeniler, Van'daki silahlı adamlarının sayısını on bin olarak vermektedirler. Ancak, yalnızca yarısını Ermenilerin oluşturduğu 40-50 bin nüfuslu bir şehirde, özel birtakım hazırlıklar yapılmaksızın böyle bir sayıdan ve oluşumdan -ayaklanmadan- söz edilmesi inanılır gibi değildir.

Ermeni ayaklanmasının büyüklüğü ve ciddiyeti yeterli derecede bilinmiyor ve tanınmıyordu. Ordunun genel durumu, karşılaşılan güçlükler ve Ermeni ayaklanmasının Türklere karşı organize edildiği de yeterince kavranamadı. Bu da Van ve çevresinde hiçbir Alman'ın olmamasından ve Kafkas Ordusu'nda da benim dışımda herhangi bir Alman subayının bulunmamasından kaynaklanıyordu.

Doğudaki halk, devamlı olarak geri çekilen askerî birliklerle beraber kaçıyordu. Çünkü, burada galip olanın diğerinden öç alacağı bilinmekteydi. Bayezid'deki katliam üzerine sayıları kısa sürede yüz binlere ulaşan Türk halkı burada da göç etmeye başlamıştı. Geri kalanlarsa, çoğu kez Ruslar ve Ermeniler tarafından kötü muamele görüyor veya yok ediliyorlardı.

Ermeni ayaklanması, gittikçe geniş bir çevreye yayılıyor ve Ruslarla yapılan anlaşmalara uygun olarak yürütülüyordu. Ruslar tarafından sürekli olarak kışkırtılan Ermenilere, telgraf tellerini sa-

**Türk Hükümeti'nin
bulduğu çözüm şuydu:
"Ülke -Anadolu- Ermeniler
tarafından boşaltılacaktı".**

bote ederlerken rast geliniyordu. Rusların, cephenin neresinden saldırıya geçecekleri önceden tahmin ediliyor ve işte o zaman Ermeniler, derhal cephe gerisinde silaha sarılıyorlardı.

Tüm bunların yanı sıra, Mayıs ve Haziran aylarında Türk Kafkas Ordusu'nda ağır bir kriz yaşandı. Bu ordunun takviye edilmesi söz konusu değildi. (s.615) Çünkü, İmparatorlukta elde avuçta ne varsa hepsi çok kritik günlerin yaşandığı Çanakkale Cephesi'ne gönderilmişti. Bu yüzden Ermenilerin çıkardığı huzursuzluk, son derece ürkütücü ve korkunç bir tehlike arz etmekteydi. İhtiyaç üzerine daha şimdiden jandarma birlikleri cepheye nakledilmişti ve artık ordunun hinterlandında birkaç acemi eğitim karargâhından fazla bir şey bulunmuyordu. Doğaldır ki bu kuvvetler genel bir ayaklanmaya karşı oldukça yetersiz kalıyordu. **Hâl böyleyken bir defa olsun kendimizi Türklerin yerine koyalım. Türk birliklerinin güçlü olduğu yerlerde Ermeniler bağlılık yemini ediyorlar, Rusların bir taarruzu beklendiğinde ise, cephe gerisindeki köylerden silah sesleri yükseliyordu.**

Bu durum da ne yapılabilirdi?

Bu kritik an da Ermenilerin düşmanca davranışlardan vazgeçip, soyluluk gösterip göstermeyeceklerinin sabırla beklenmesi gerekiyordu. Savaşmakta olan bir ordudan da böyle bir şeyin beklenmesi biraz fazla iyimserlik olurdu. Türk Hükümeti'nin bulduğu çözüm şuydu: "Ülke -Anadolu- Ermeniler tarafından boşaltılacaktı". Kendilerini savunmak zorunda olan Türklerin başka bir çözüm yolu bulmaları pek mümkün görünmüyordu ve bu konuda söylenecek veya yapılacak başkada bir şey yoktu. Cemal Paşa bir konuşmasında diyordu ki: "Türkiye her taraftan kuşatılmış, her an üzerine saldırılacak bir adama benziyordu ve bu kadar hayati tehlikesi olan bir şeyde de gerektiğinde olağanüstü birtakım önlemlere başvurulmalıydı".

Öte yandan Ermeniler tüm Anadolu'da ikâmet etmekteydiler. Dolayısıyla zorunlu göçün boyutu ne olacaktı ve Ermeniler nereye göçürülecekti? Bu arada işin gerçeği Ermeni huzursuzluğu da tüm Küçük Asya'ya -Anadolu'ya- yayılmıştı. Bitlis'te kargaşalık hüküm sürüyordu. Kayseri'de bombalar ele geçirilmişti. Zeytun ve Halep'te çatışma vardı. Cemal Paşa'nın çok ölçülü bir şekilde doğruladığı gibi, tüm bunlar gerçek ayaklanmalardı. Zeytun hakkında Alman

Büyükelçisi de aynı şeyleri rapor etmekte ve açıktan açığa Ermenileri fitnenin başı olarak göstermekteydi. Urfa'daki olaylar üzerine, Alman Konsolosu Halep'ten gönderdiği raporunda aynı şeyleri söylüyordu. İstanbul'da bir komplo ortaya çıkarılmıştı. İtilaf Devletleri donanması Çanakkale Boğazı önlerindedi ve İskenderun Körfezi'nde her an bir çıkarmanın yapılabileceği de göz ardı edilemezdi. Kısaca tehlike her yerdedi. Dolayısıyla Türk Hükümeti mümkün olduğu kadar radikal birtakım önlemler almak durumuyla karşı karşıyaydı. Sonuçta Türk Hükümeti tüm Ermenileri Anadolu'dan tehcir ederek, onları Mezopotamya'ya yerleştirmek istedi.

Zorunlu göç esnasında askerî faaliyetler sürüyor ve bu sırada Türkler birtakım başarılar elde ediyordu. Haziran'ın ortalarında Ruslar, Erzurum'un kuzeydoğusundan sökülüp atılmışlardı. Şimdilik Van'dan ileriye doğru sızılmış ve bazı araziler kazanılmıştı. Temmuz başlarında Muş'un aşağı yukarı 30 km. kadar kuzeydoğusunda bir köprübaşı elde edebilmek için çarpışmalar sürdürülmekteydi. Bu arada Muş'taki Ermeniler ayaklanmış ve bu ayaklanma 10-11 Temmuzda bastırılmıştı. Söz konusu ayaklanmanın bastırılması düşmana iyi bir propaganda malzemesi oldu. (s.616) Nitekim ayaklanma bastırılırken orada herhangi bir Alman subayı olmadığı halde, Almanlara da sitem, ayıplama ve suçlamalarda bulunulmuştu.

Muş ayaklanmasıyla aynı anda Şebinkarahisar'da da çok tehlikeli boyutlara ulaşan bir ayaklanma çıktı.¹³ Eski kale (Şebinkarahisar Kalesi) 12 Haziran'dan 3 Temmuz'a kadar kuşatıldı. Ermeni kaynaklarına göre, Ermenilerin buradaki kuvvetleri 5 bin kişiydi.¹⁴ Sonuçta, Ermeniler kaleden dışarı çıkmak zorunda kaldılar ve çeşitli yönle dağıldılar. Yine Ermenilerin açıklamalarına göre; şehirden diğerleriyle birlikte çıkamayan kadın ve çocuklardan 3 bin kadarı kendilerini zehirlədiler. Geri kalanlar ise zehir stoku yetmediğinden bir başka şekilde hayatlarına son verdiler. Sonraları, çevrede bazı kadın ve çocuk cesetlerinin izlerini bulan Avrupalılar, derhal bunların Türkler tarafından katledildikleri sonucunu çıkarmışlardır. Bu örnekte de görüldüğü gibi, konu hakkında bir sonuca varılırken ne kadar dikkatli davranılması gerektiği ortadadır.

¹³ Şebinkarahisar'daki Ermeni isyanı hakkında geniş bilgi için bkz: Sadık Sarısamam, "Birinci Dünya Savaşı'nda Şebinkarahisar Ermeni İsyanı", *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996*, İstanbul, 1997, s. 203-208.

¹⁴ Sarısamam adı geçen makalesinde; bu sayıyı, 500'ü silahlı ve geri kalanı kadın ve çocuklar olmak üzere 2000 kişi olarak göstermektedir (Sarısamam, "Şebinkarahisar İsyanı", s. 205.)

Ermenilerin tehcir edilmeleriyle birlikte yeni bir Ermeni isyanına da engel olunmuş oluyordu.

Bu olaylarla birlikte Ermeni ayaklanması bastırılmış oldu.¹⁵ Öte yandan Ermenilerin tehcir edilmeleriyle birlikte yeni bir Ermeni isyanına da engel olunmuş oluyordu.

Ruslar, Ağustos'ta Van'da, sınır üzerinde bir kez daha geçici olarak geri atıldılar. Türklerin bu ilerleyişi karşısında, Van ve çevresinde bulunan ve büyük bir korkuya kapılarak, Ruslarla birlikte geri çekilen Ermenilerin sayısının 400 bin olduğu açıklanmaktadır.

Bütün bunlar 1915 yılına ait olaylardır. Şimdi biraz da "tehcir" üzerinde duralım. Böyle bir olay doğuda pek de alışılmamış bir şey değildi. Moltke, bir ordu herhangi bir bölgeyi işgal ettiğinde, oradaki halkı önceden bölgeyi boşaltmak zorunda kalırdı diye anlatmaktadır. Büyük Savaşta da operasyon bölgesinin bir çok yerinde herhangi bir politik art niyet olmaksızın bu türden boşaltmalar gerçekleşmiştir.

Zorunlu göç sırasında elbette Ermeniler birtakım güçlükler ve sertliklerle karşılaşmışlardı. Ancak bu durum, Asyalı ve Avrupalı için aynı anlama gelmiyordu. Araç gereç donanımı bugünde olduğu gibi, tüm bölge halkı için çok kısıtlıydı. Ormandan yoksun bir ülkede birkaç zengin şehir dışında Asyalı mobilyaya sahip bulunmuyordu. Örneğin doğulunun bir yatağı yoktur. Geceleyn çul çaput veya pamuk doldurulmuş bir yatak yere serilirdi. Ayrıca hububat, taşınabilir mallar (madeni para) ve yatak döşek çok çabuk bir şekilde kağınlara veya yük hayvanlarına yüklenir ve taşınma sürpriz bir şekilde çok seri olarak gerçekleşirdi. Bir çoğunun çadırları vardı. Birilerine rast gelinceye kadar, hayvanlar dikkatsiz bir şekilde yol üzerindeki tarlalarda otlatılırdı. Zorunlu göç yağmursuz yaz mevsiminde gerçekleştirildi. Böylece göçe zorlanan halk göç sırasında fazla bir sıkıntıya katlanmadı. Nüfusun yoğun olmadığı bu ülkede, Ermenilere bir başka yerde ekip biçebilecekleri tarlalar verildi ve barınmaları için de çok seri bir

¹⁵ Emekli Büyükelçi Dr.Şükrü Elekdağ, Ermenilerin; savaştan önce ayaklanmayı planlamış olduklarını, Enver Paşa'nın savaşta Osmanlılara destek olmaları için yaptığı talebi kabul etmediklerini, savaş sırasında da Rus ordularına katıldıklarını, bu kuvvetlere öncülük ettiklerini, bir kısmının ise çeteler oluşturup Türk şehir ve köylerine saldırdıklarını, sivil halkı kılıçtan geçirdiklerini ve bu olayların birçok Rus subayının anılarında doğrulandığını, yine Rus ordularının Van'a yaklaştığı zaman isyan edip şehirdeki Müslüman ahalinin büyük bir çoğunluğunu katlettiklerini belirtmekte ve böylelikle Ermenilerin kendilerini korumak amacıyla isyan ettikleri savının doğru olmadığını kanıtlamaktadır Şükrü Elekdağ, "Ermeni Sorunu-Özet", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 1, Ankara (Mart-Nisan-Mayıs), 2001, s.85.

Zorunlu göç sırasında karşılaşılabilecek her türlü tehlikeye karşı alışılmışın dışında güvenlik önlemleri alındı.

devlet ne de devlet görevlileri tarafından yürütülebildi. Hiç şüphe yok ki bu durumda birçok insan istenmeden de olsa göç yolunda yok oldu. Fakat, bugün Batı kamuoyu, Ermenilerin devamlı şikâyet ve yakınmaları üzerine, göç yolundaki Ermeni halkına zulüm ve kitlesel mezalim yapıldığını zannetmektedirler. Halbuki olanları ve yapılanları topluca değerlendirmek, bu konuda biraz ölçülü davranmak gerekmektedir. Ermenilerin anlatıları (raporları) daha çok propagandaya yönelik olarak kaleme alınmıştır. Çoğu defa olaylar abartılmakta ve devamlı olarak hep aynı şeylerden söz edilmektedir. Bundan başka, ne Ermenilerin tüm söylediklerini peşinen ve safça kabul etmek ne de Türklerin tüm söylediklerine inanmak doğru değildir. Bu konuda bizzat olayları gözlemlemekle bir başkasından duyum almak arasındaki farkı da yakalamak gerekir. Aksi taktirde eşyanın tabiatına aykırı davranılmış olur. Örneğin hayatında bir kez olsun Trabzon'da bulunmamış bir kişinin Trabzon'la ilgili olaylar hakkındaki raporu, orada ikâmet edenin raporundan çok daha fazla iç karartıcı kötü haberler içermektedir. Sık sık tekrar edilip, devamlı gündeme getirilen, mezalim haberlerinden oluşan derlemelerin, tarih araştırmacısının kendi sevgisiyle hareket etmesi ve araştırma arzusu üzerinde yönlendirici olması da enteresandır. Böylece elbette objektiflik de kendiliğinden ortadan kalkmaktadır.

Zorunlu göç esnasında doğru olmayan birtakım olumsuzluklar görülmekteydi ve zaten Türkler de bunu inkâr etmemekteydiler. Hatta bu yüzden bazı cezalar da verilmişti. Kötü niyet sahibi bir iki hükümet görevlisinin yanı sıra birçok Alman konsolosluk raporunda; bazı valilerin -Erzurum Valisi gibi- güçleri yettiği kadarıyla, açıktan açığa Ermenilere yardım ettikleri de vurgulanmaktaydı. Diğer taraftan Goltz, Liman, Cemal, ayrıca İzmir Valisi ve diğerleri gibi yetki sahibi kişiler, Ermeni tehcirinden vazgeçilmesi yönünde görüş belirtmişlerdi. Elbette söz konusu bu kişiler bölgelerinde bulunan Ermenilerin güvenliklerini sağlamak sorumluluğunu taşıyacaktı. Bu yüzden böyle ağır bir sorumluluk üstlenenlerden sadece çok güçlü ve yetki sahibi olanları yaptıklarından dolayı incinmemişlerdi.

Türklerin aklanması yönünde şunlar söylenebilir: Daha önce de belirtildiği üzere, jandarmalar ülkenin iç kesimlerinden cepheye sevk edilmişlerdi. Bu tarihten itibaren hükümet memurları memleket içinde güvenliğin sağlanması konusunda birtakım olumsuzluklarla karşılaştılar ve özellikle Kürtlerin soygun, gasp vb. girişimlerinde büyük artışlar oldu. Ancak asıl önemlisi öldürme ve yaralama gibi istenmeyen birtakım olaylarda Ermenilerin can düşmanı Kürtlerin paylarının çok yüksek olmasıydı.

Türklerin, Ermenilerin yok edilmeleri doğrultusunda emir vermiş oldukları iddia edilebilir. Ancak bu konuda elle tutulur bir delil bulunmamaktadır. Gerçi Talat Paşa'nın yargılanması sırasında böyle birtakım deliller mahkemeye sunulmuşsa da tüm bunlar, Ermeniler tarafından kaleme alınmış "tercümeler" ve "suretler" den oluşan ve aslı esaslı bulunmayan bazı düzmece delillerdi. Yani bu konuda mahkemeye, inandırıcı deliller sunulamamıştı.

Dr. Lepsius şu aşağıdaki tahmini rakamları vermektedir: Büyük savaş öncesi ülke genelinde 1.8 milyon Ermeni bulunmaktaydı; 1.4 milyonu sürgün edildi, yani 0.4 milyon (s.618) Ermeni zorunlu göç kapsamı dışında bırakıldı ve 0.2 milyonu şu veya bu şekilde hayatını kaybetti. Geri kalanlardan 0.4 milyonu Rusya'ya göç ettiğine göre, 0.8 milyon Ermeni'nin hayatını kaybetmiş olması gerekir.

Verilen bu tahmini rakamları çok abartılı buldum. Her şeyden önce, ülke genelindeki Ermeni halkının, savaş öncesi sayısının çok yüksek tutulduğunu sanıyorum. Örneğin Erzincan'ın nüfusu 40 bin olarak gösteriliyor ki o sırada Erzincan'ın nüfusu olsa olsa 20 bin civarındadır. Öte yandan göç yolunda kaybolan tüm Ermenilerin yok edildikleri söylenmektedir. Bunun tam aksini savunuyor ve binlerce Ermeni'nin ülkenin kuytu yerlerine kaçtıklarını tahmin ediyorum. Türkiye, kaçkınların izlerini sürecektir ve onları takip edebilecek büyük bir güce sahip değildi. Görünüşe göre, hiçbir iz bırakmadan kaybolan bu kaçkınların büyük bir kısmının daha sonraları sık sık yaşanan şehir yangınları gibi olaylarla ortaya çıkmaları, doğuda yaşayan Avrupalıları hayretler içerisinde bırakıyordu.

Enver Paşa, bir konuşmasında 300 bin Ermeni'nin göç yollarında yok olduğundan söz etmektedir. Lepsius'un verdiği rakamlardan çok bu sayının gerçeklere daha yakın olduğuna inanıyorum. Ancak, ölü sayısı belirtildiği gibi yüz binlere ulaşırsa, bunun belleklerde korkunç bir şey olarak yer edeceği de

muhtemeldir. Öte yandan Ermenilerin soykırma uğratıldığı savı tamamen yanlıştır. Çünkü, dünya savaşı sonuçlandığında hâlen daha güçlü bir Ermeni halkı bulunmaktaydı.

Konuyu daha iyi kavramak ve doğru bir şekilde değerlendirebilmek için gelişen olaylara bir kere daha göz atmak gerekir. 1915/16 kışında ve yazında gerçekleşen Rus ilerleyişi Türk halkının iki büyük iç göç yaşamasına sebep oldu. Bunlardan ilki ağır kış şartlarında gerçekleşti ve yaşanan acılara olumsuz hava koşulları da eklenince binlerce kişi göç yolunda can verdi.¹⁶ Rus işgalinde bulunan bölgeden; Ermenilerin, Rus yönetimi altındaki sınırlar içinde yaşayan Türk halkına mezalim yaptıklarına dair haberler ulaşmaktaydı. Kerenski'nin çöküşünden hemen sonra, Rus orduları dağılır dağılmaz, Ermeni çeteleri bölgenin tek hakimi oldular. Böylece Türk halkına yönelik zulümler daha da arttı ve sadece Türkiye tarafındaki Türk ve Kürtlere karşı değil, aksine Rusya'daki Türklere karşı da büyük kıyımlar yapılmaya başlandı. Türkler 1918'de yeniden taarruza geçerek, topraklarını geri aldılar, Transkafkasya'yı işgal ettiler ve bu defa Ermenilere karşı zulüm yapıldığına dair haberler gelmeye başladı. Ermenilerin, Türklere mezalim yaptıklarına dair Türk anlatımlarına karşılık, Ermeni anlatımlarında; Türklerin yaptıkları olumsuzluklardan söz edilmektedir. Halklarının uğradığı kayıplar hakkındaki Türk istatistikleri şöyledir: Kara Şemsi'ye göre, göç edenlerin ve yok olanların toplamı 1/2 milyon kadardır. (s. 619) Ahmet Rüstem, genel olarak 1.5 milyon Türk ve Kürt'ün yok edildiği görüşündedir. Kanımca verilen bu rakamlar da abartılıdır.¹⁷

İtilaf Devletleri dünya savaşı süresince son derece kapsamlı ve asılsız bir mezalim propagandası üzerinde yoğunlaştılar. Ermeni sorununu kendi hedefleri doğrultusunda kullanmaya, Alman entelektüellerini Ermeni mezaliminin faileri olarak göstermeye çalıştılar. Aslında bu asılsız iddiayı çürütmek için bir şeyler söylemek akılsızlıktan başka bir şey değildir. Yine

**İtilaf Devletleri dünya
savaşı süresince son
derece kapsamlı ve asılsız
bir mezalim propagandası
üzerinde yoğunlaştılar.**

¹⁶ Konu ile ilgili kısa bir değerlendirme için bkz: Selami Kılıç, "Bazı Alman Çevrelerindeki 'Soykırım' İddialarına Eleştirel Bir Yaklaşım" *Yeni Türkiye -Ermeni Özel Sayısı- I*, Sayı:37, Ankara (Ocak-Şubat), 2001, s. 330-334.

¹⁷ Amerikalı tarihçi Justin McCarthy, Osmanlı coğrafyasında 1820 ile 1922 arasında yaklaşık 5.5 milyon Müslümanın ülkelerinden sürüldüğünü, savaş, kıtlık, salgın hastalıklar ve katliamlar dolayısıyla yok olduklarını yazar (Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev: Bilge Umar, İstanbul, 1998, s.1).

Almanların, nüfusu azaltılan ülkeyi -Türkiye'yi- kolonize edebilmek için Ermenilerin Mezopotamya'ya göç ettirilmelerini arzuladıkları iddia edilmektedir. Tüm bunlara rağmen bu iddia kayda değer görülmemiştir. Çünkü bunun bir düşman propagandası olduğu açıktır. İşin asıl garip tarafı ise Alman kamuoyunun bir kısmının müttefikimiz için değil, aksine onun düşmanı Ermeniler için çalışıyor olmalarıdır. Bu da İttifak Devletlerinin yapılan olumsuz propagandayı yeterince kavrayamamasından kaynaklanmaktadır. Almanya'da Türklerden çok Ermenilerin haksızlığa uğradıkları kanısı yaygındır. Türklere Almanya'da çok az sempati duyulduğunu Cemal Paşa oldukça dokunaklı ve acı bir şekilde vurgulamaktadır: "Asıl acınacak olan Türklerti. Çünkü, onların acılarını dindirecek, sıkıntılarını giderecek ve uğradıkları büyük haksızlığı duyuracak ne Alman ne de Amerikan misyonerleri bulunmaktaydı." Ermeniler kendilerini acındırmayı çok iyi becerdiler ve yıllarca bu türden propagandalar yaptılar. Onların bu tür girişimlerini Loti, bir anekdotunda çok güzel tasvir etmektedir. 1896 kırım esnasında Ermenileri koruma çabası içinde olan bir Fransız konsolosuna bir Ermeni tarafından ateş edildi. İfadesine başvuru ve konsolos ile yüzleştirilen Ermeni şu cevabı verdi: "Cinayetden Türklerin sorumlu tutulmaları gerektiğini çok iyi biliyorum."

Alman kamuoyunun sorunu bu şekilde algılamasında Dr. Lepsius'un* büyük katkıları olmuştur. Lepsius daha sonra, Ermeni sorunu ile ilgili Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşiv belgelerini de yayınlamıştır. Kanımca, Lepsius bu konuda büyük bir yanlış içerisindedir ve yanlış bilgilendirilmiştir. Bizzat Lepsius'un kendi ifadesine göre, daha çok İstanbul'daki Amerikalılardan materyal edinmişti ve doğal olarak Amerikalıların, sözü edilen konuda pek tarafsız oldukları da söylenemezdi. Kışkırtıcı propagandalar yapmakta büyük rol sahibi olan Büyükelçi (Morgentau), Türklerin ne Türkçe ne de Fransızca açıklamalarına itibar ediyordu. Tercümanları da her yerde ve her zaman olduğu gibi Ermeni tercümanlardı** Lepsius, Ermenilere Türklerden daha çok güveniyor, isyan ettiklerine asla inanmıyor ve hatta İtilaf Devletlerine karşı ağır ithamlarda bulunarak, Ermenileri savunuyordu. Cemal Paşa'nın onu sert ve kin dolu sözlerle

* a. *Der Todesweg des Armenischen Volkes.* – b. *Deutschland und Armenien 1914-1918:* Tempel 1919. Dr. Johannes Lepsius'un biyografi ve bibliyografyası için benim Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin 51. sayısında yayınlanacak olan " Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius" başlıklı makaleye bakılabilir.

** Kara Schemsi, *Turcs et Armeniens devant e histoire.* Genf 1919. Imprim. Nationale.

ayıplamasında şaşılacak bir şey olmadığı gibi bir başka Türk, Lepsius hakkında çok ağır ve sert konuşuyordu: (s.620) "Lepsius, Fransa'daki Alman savaş esirlerinin yaşadıkları olumsuzluklar üzerine asla sesini yükseltmemiştir."

Alman Büyükelçisi'nin Ermeni ayaklanmasının ciddiyetini ve Türklerin 1915'teki son derece trajik durumunu yeterince kavrayıp kavrayamadığını bugüne kadar yayınlanmış olan Almanya Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerinden anlamak mümkün değildir. Ancak, bu yayınlarda baştan sona asıl noktayı Ermenilere karşı yapılan mezalim oluşturmaktadır. Büyük Savaş sırasında başında bir Alman'ın bulunduğu Türk Genelkurmay Başkanlığı'na yöneltilecek bir soru, konunun açıklığa kavuşturulmasını sağlayacaktır. Böylece bu çalışmada materyal açısından bir eksikliğin bulunduğu görülmektedir. Ancak buradan bu makalenin bir ilk olduğu sonucu da çıkarılabilir.

Alman olmayan birinden (bir Türk'ten*) yapılacak bir iki alıntıyla genel durum daha iyi açıklanabilir: "Ermeniler rüzgâr ektiler, fakat fırtına biçeceklerini hiç düşünmediler." Bir Rus Albayı da; "Ermenilerin, hayatlarını din uğruna feda ediyormuş gibi gösterdiklerini, bu şekilde bir davranışın da Ermenilere uygun düştüğünü belirtiyordu. Ruslar, Ermenileri, aç gözlü, asalak, haris, pinti ve çanak yalayıcılar olarak tanımışlardı. Türkler ise onları daha değişik bir şekilde değerlendirmişlerdi."** İlginç ve bir dereceye kadar en doğru olanı Pierre Loti'nin görüşüdür: Loti, misafirperver Türklerin insancıl ve dost canlısı niteliklere sahip bulduklarını, ancak direkt olarak İslâm'ın etkisinde kaldıkların da ise taassubî bir fanatizmin esiri olduklarını vurgulamaktadır. Loti, İtilaf Devletlerini arabozuculuk ve kışkırtıcılık yaptıkları için ayıplamakta ve esas itibarıyla Ermeni kıyımından Kürtlerin sorumlu olduklarını yazmaktadır. Gerçek bir Fransız olduğunu kanıtlarcasına; tüm bunların asıl sorumlusu olarak da Alman entelektüellerini göstermektedir.

Son olarak, Alman Hükümeti'nin birkaç defa, Türkiye'nin almış olduğu önlemleri yumuşatmaya yönelik etkin girişimlerinin bulunduğunu ve birçok Alman'ın mümkün olduğu kadarıyla çekilen sıkıntıları hafifletmek için elerinden geleni yaptıklarını bir kere daha önemle vurgulamak gerekir. Ancak, Alman Hükümeti

* Schekil Arslan, *Das armenische Lügengewebe*. Berliner Morgen und Abendverlag 1921.

** Bei Ahmet Rustem

daha fazlasını yapabilmek konumunda değildi. Çünkü Türkiye, içişlerine karışılmasını istemediği için haklı olarak bu gibi yakışsız girişimleri de reddetmekteydi. Özetlersek tarafsız bir kişi şu yargıya varabilir:

Ermeniler çatışmayı isyanla başlattılar ve hatta hemen ardından uluslararası hukuk kurallarına aykırı bir şekilde kısıcılıkta bulundular. Den Haag (Lahey) sözleşmelerini imzalamamış olan Türkler de aynı şekilde karşılık verdiler.

Doğu, hem savaş hem de barışta daha önce doğu hakkında hiçbir bilgisi bulunmayan Avrupalıya sefalet görüntüleri sunmaktaydı. Nitekim yokluğun, acıların ve vahşetin izlerini görmek isteyen herkes, kitaplar arasında, savaşan taraflardan arta kalan veya aktarılan ve duygusal her insanda acıma hissi uyandıracak çok zengin bir malzeme ile karşılaşacaktır.

(s.621) Ancak, konu hakkında fikir edinmek ve doğru bir karara varmak için herhangi bir materyal okunduğunda; sadece birkaç tarihi olay göz önünde bulundurulmamalı, aksine gelişen olaylar bir bütün halinde değerlendirilmelidir. Ermenilerin yaşadığı acılar belki çok ağırdı, ancak tamamen masum değillerdi ve Türkler de onlardan daha az acı ve sıkıntı çekmediler.

Ermeni sorunu iç politikamızda da kullanıldı. Buradan da bir şeyler çıkarılabilir. Konuya önyargısız şekilde yaklaşmayan kişi doğru bir yargıya da varamaz. Ancak bu makale, konuyu önyargısız ve ciddi bir şekilde ele almak isteyenler için bugüne kadar yeterince üzerinde durulmamış ya da bilinmeyen bazı kaynaklara işaret etmektedir. Öte yandan düşmana olduğu gibi, müttefiklerimize karşı da aynı oranda sert davrandığımız veya önlemler aldığımız şeklindeki bir yaklaşım asla doğru değildir. Savaşan taraflar aynı şekilde davranıyor veya hareket ediyorsa ve taraf tutmamız gerekirse, yerimiz, düşüncelerimiz de olduğu gibi müttefikimizin yanındır. Diğer taraftan konuya farklı şekilde yaklaşan birine; "Bu gibi kimselerle ittifak yapılamaz" denilirse, buna da şaşkırmamak gerekir.

BRONSART VON SCHELLENDORF

"Talat Pasa İçin Şahitlik"*

Giriş

1 864 Berlin doğumlu olan Friedrich Bronsart von Schellendorf, 1882 de Prusya hassa alayına girmiştir. 1904-1905 Rus-Japon harbine katılan Schellendorf, 1913 yılında Alman askeri heyetiyle birlikte Türkiye'ye gelmiştir. Birinci Dünya Savaşının başından 1917'ye kadar Genelkurmay Başkanı olarak görev yapmıştır. 1918 den itibaren Fransa'da Prusya 5. Piyade Tümen Komutanlığı yapmıştır.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Ordusunda görev alan Alman askerlerin sayısı 40 civarındaydı. Liman von Sanders başkanlığındaki Alman Askeri Yardım Heyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı Genelkurmayı'nı denetim olarak, modernleşme sürecini devam ettirmişler ve hareket planlarının hazırlanmasında büyük bir rol oynamışlardır.

General Bronsart von Schellendorf, Genelkurmay Başkanlığının yeniden yapılandırılması sonucunda, karar verici ve denetim organı olan Genelkurmay Birinci Yarbaşkanlığı, Genelkurmay Karargahı Kıdemli Başkanlığına getirilmiştir, Genelkurmay Başkanı ise Enver Paşa olmuştur. Ancak daha sonra General Bronsart von Schellendorf fiilen Genelkurmay başkanı olmuş, yazışmalarda kendisinden bu sıfatla söz edilmeye başlanmış ve Enver Paşa'nın etkisi sınırlandırılmıştır.

General Bronsart von Schellendorf, görevi itibariyle tüm yazışmalara şahit oluyordu ve yazışmaların birer suretini alarak Almanya'da bir arşiv oluşturuyordu.

General Bronsart von Schellendorf, görevi itibariyle tüm yazışmalara şahit oluyordu ve yazışmaların birer suretini alarak Almanya'da bir arşiv oluşturuyordu. Osmanlı Devleti için savaş tehlikesi yaklaştıkça, von Schellendorf cephelerle

* General Bronsart von Schellendorf ile ilgili giriş *Toplumsal Tarih*, Kasım 2000 dergisinden, *Bir Arşiv Yağması Hikayesi* makaleden derlenmiştir.

**Neden Ermeni olaylarının
olduğunda, bu dava için
son derece önemli bir rol
oynayan, olayların
mekanlarında resmi olarak
görev yapmış Alman
subaylarının ifadeleri
alınmıyor?**

başarılı bir subay olan General Bronsart von Schellendorf, 1920 yılında Korgeneral rütbesiyle emekli olmuştur.

ilgili hazırlıklara katılmıştır. Bunlara, son derece önemli olan, Doğu Cephesi'nin hazırlıkları da dahildir. Doğu Cephesi ile ilgili hazırlıkları von Schellendorf, Yarbay Hafız Hakkı ile gerçekleştirmiştir. Savaş başladığında ise denetim tamamen von Schellendorf'tadır. Bu görevini 1917'ye kadar sürdürmüştür. Çok saygın ve

Talat Pasa İçin Şahitlik*

Emekli Korgeneral Bronsart von Schellendorf. Türk Ordusunun Genelkurmay eski Başkanı ve son olarak Prusya Ordusunun 5. Piyade Tümeni komutanlığı.

Tehliriyan davasında, konu üzerinde bilgisi ve yetkisi olmayanlar ile hikayeleri sadece duymuş olan tanıkların ifadeleri alınmıştır. Olayı yaşayan görgü tanıkları davaya çağrılmamışlardır. Neden Ermeni olaylarının olduğunda, bu dava için son derece önemli bir rol oynayan, olayların mekanlarında resmi olarak görev yapmış Alman subaylarının ifadeleri alınmıyor?

Bu kişilerin adları mahkemeye sunulmuş ve bazılarının ise mahkeme tarafından görgü tanığı olarak ifade vermeleri için hazırlanmaları talep edilmiştir. Ancak netice itibariyle hiçbir mahkeme karşısına çıkartılmamışlardır. Böylece, elimde olmayan nedenlerden dolayı kaçırdığım, bu tanıklık görevimi yerine getirip, hakikatlerin su yüzüne çıkarılmasında yardımcı oluyorum. Bunun bu kadar geç gerçekleşmesinin nedeni malzemeyi ancak teker teker toparlayabilmemden kaynaklanmaktadır.

Bir suikasta kurban gitmiş ve baş vezirin üstüne yıkılmış olan sözde Ermeni soykırımını anlamak için geçmişe dönmek lazım.

Ermeni vahşetlerinin kökleri çok eskiye dayanır. Ermeniler ve Kürtler Rusya, İran ve Türkiye sınır bölgesinde yan yana ve içice bir şekilde yaşamaya başladıklarından beri bölge halkı üzerinde sürekli bir Ermeni baskısı olmuştur.

* *Deutsche Allgemeine Zeitung* gazetesi, No: 342, 24.07.1921, Sabah sayısı eki.

Ermeniler parlamentoda koltuk, seçme hakkı ve hatta bir ara Dışişleri Bakanı pozisyonuna sahiptiler.

Kürt göçebe ve hayvan sahibi iken Ermeni çiftçi, zanaatçı veya tüccardır. Kürt okul eğitimi almamıştır, paranın kullanımını tam olarak bilmemektedir ayrıca faizin yasak olduğuna inanmaktadır. Ermeni, tüccar olarak Kürt'un bu deneyimsizliğinden vicdansız bir şekilde yararlanıp avantajlı bir konum elde etmektedir. Kürt aldatıldığını anlayarak Ermeniye karşı güveni sarsılır- ve işte size Ermeni vahşeti! Dini farklılığın bu olaylarda asla bir neden teşkil etmediklerini özellikle vurgulamak gerekir.

Ermeniler, büyük savaş sırasında Türkiye'nin doğu sınır bölgelerinde tehlikeli bir ayaklanma başlattıklarında bu eski anlaşmazlık tekrar alevlenmiştir; bahsi geçen ayaklanma için belli bir neden yoktur zira (Batılı)``Güçlerin`` Türkiye`den yapmasını istedikleri reformlar işe yaramaya başlamışlardı. Ermeniler parlamentoda koltuk, seçme hakkı ve hatta bir ara Dışişleri Bakanı pozisyonuna sahiptiler. Devletin bütün diğer halkları gibi, onlar da eşit sosyal ve siyasi haklara sahiptiler. Yaşadıkları coğrafyadaki huzur Fransız Generali Baumann tarafından eğitilmiş jandarma ile sağlanıyordu.

Ermenilerin yaşadığı bütün bölgelerde, ele geçirilen basılmış ilânlar, kışkırtıcı broşürler, silahlar, cephane, patlayıcılar v.b. toplamı ayaklanmanın üçüncü bir taraftan hazırlandığını kanıtlamaktaydı; Rusya'nın bu ayaklanmayı kışkırttığı, desteklediği ve finanse ettiği apacık ortadaydı. İstanbul`da, yüksek derecedeki subay ve devlet memurlarına yönelik bir kumpas o dönemde ortaya çıkartılmıştı.

Silah altına alınabilecek Müslümanlar zaten Türk ordusunda oldukları için, Ermeniler kendilerini savunamayan toplum arasında korkunç bir katliama girişmekte zorlanmadılar. Çünkü sadece Rusya cephesi ile Doğudaki Türk Ordusunun arkasından ve yanından saldırmakla kalmayıp o bölgelerdeki Müslüman toplulukların da köklerini kurutmuşlardır. Bir görgü tanığı olarak ben, Ermenilerin yaptıkları vahşetin boyutunun Türklerin sonradan suçlandığı sözde Ermeni vahşetinden kat kat beter olduğunu belirtmek istiyorum.

Cephe arkasındaki bağlantılarının zarar görmemesi için ilk olarak Doğudaki Türk Ordusu olaya müdahale etmiştir. Ama bütün

Talat dengesiz ve intikam peşinde olan bir katil değil, uzun vadeli düşünen bir devlet adamıydı.

gücünü cephedeki Rus üstünlüğüne saklaması gerektiğinden ve isyan, imparatorluğun uzak köşelerine de yayıldığından, başkaldırıcıyı bastırmak için Jandarmaya başvurulmuştur.

Her düzenli devlette olduğu gibi Jandarma İçişleri Bakanlığına bağlıydı ve zamanın bakanı Talat olduğundan, gerekli talimatları o vermeliydi. Ordunun cephe arkasındaki hassas bağlantıları büyük tehdit altında olup, Müslüman halk Ermeniler'in vahşetleri karşısında umutsuzluğa kapılmıştı bu yüzden acele hareket edilmeliydi. Bu kritik durumda Bakanlar Kurulu Ermenilerin devlet için bir tehlike arz ettiklerini açıklayıp, onları ilk olarak sınır bölgelerinden uzaklaştırmaya yönelik zor bir karara vardı. Savaştan uzak, nüfus yoğunluğu az ve verimli toprakları olan Kuzey Mezopotamya'ya yerleştirileceklerdi. İçişleri Bakanlığı ve ona bağlı Fransız General Baumann tarafından meslekleri için özel olarak yetiştirilmiş Jandarmanın tek görevi bu kararın yerine getirilmesini sağlamaktı.

Talat dengesiz ve intikam peşinde olan bir katil değil, uzun vadeli düşünen bir devlet adamıydı. Onun gözünde Anadoludaki Ermeniler, her ne kadar şimdiki durumlarında Rus ve Rus Ermenileri tarafından galyana getirilmiş olsalarda, barış zamanlarında son derece yararlı vatandaşlar idi. Rus etkisi ve Kürt anlaşmazlıklarından uzak, bu yeni, verimli ve gelecek vaat eden topraklara, çalışkanlıkları ve zekaları sayesinde yeniden hayat vereceklerini umuyordu.

Talat, ayrıca dış basının Ermenilerin sınır dışı edilmesini Türklere karşı sözde bir "Hıristiyan-Avı" propagandası için kullanacaklarını önceden görmüştür ve bundan dolayı her türlü şiddetten uzak durmak istemiştir. Haklıydı! Talat'ın korktuğu başına gelmişti. Propaganda devreye girdi ve gerçekten de yurtdışında bu aptallığa inanılması sağlandı! Düşünülmesi ki bu olaylar Hıristiyan devletleri ile yakın müttefik olan, ordu bünyesinde çok sayıda Hıristiyan subay ve asker barındıran bir ülkede oluyor güya.

Şimdi tehcir olayına değinmek istiyorum. Türk imparatorluğunda, büyüklüğünden kaynaklanan ve yetersiz altyapısı yüzünden, vilayetler merkezden bir nevi bağımsızlardır. Örneğin Osmanlı valileri bizim başkanlardan daha fazla yetkiye sahiptirler. Buna dayanarak kendi bölgelerinde gelişen olayları

**Ermenilerin ayaklandıkları
bölgelerde devlet
tarafından
uzaklaştırılmaları gereğini
onaylamak lazım!**

Istanbul'a nazaran daha iyi değerlendirebildiklerini savunurlar. Onun için bazen İçişleri Bakanlığının emirleri istenildiği gibi yerine getirilmiyordu.

Binlerce Müslüman mülteci dışında aynı sayıdaki Ermenileri, iskân bölgesine ulaştırıp, onları beslemek, onlara barınak sağlamak gibi alışılmadık ve zor olan bu görevi yerine getirmek, az sayıdaki eğitimsiz memurların güçlerini aşıyordu. İşte burada Talat büyük bir özveri ve her türlü imkanları kullanarak olaya el attı. Onun tarafından valilere ve jandarmaya gönderilen emirler hala mevcut olmalıdır. İçişleri Bakanlığının Savaş Bakanlığı'na yolladığı birçok yazışmada, ki ben görevim gereği bunların varlığından haberdardım, ordudan acil yardım isteniyordu. Askeri durum elverdikçe bu çağrıya kulak verildi. Ordu, kendisinin bile eksikliğini hissettiği gıda, taşıt, barınak, doktor ve tıbbi teçhizatları yardıma sunmuştur. Ne yazık ki bütün çabalara rağmen binlerce Müslüman göçmen ve tehcir edilen Ermeniler yürüyüşün zorluklarına dayanamayıp ölmüşlerdir.

Burada böyle durumları önceden tahmin edip, tehcire gidilmemesi kararına varılabilir miydi sorusu akla geliyor. Türk göçmenlerin Ermeni vahşeti karşısındaki haklı korkuları yüzünden, kendilerinin durdurulmasına izin vermeyecekleri zaten bir gerçektir. Ayrıca Ermenilerin ayaklandıkları bölgelerde devlet tarafından uzaklaştırılmaları gereğini onaylamak lazım! Ayrıca bunun da sonuçlarına katlanmak gerekiyordu!

Şimdi, günümüz Almanya'sının durumunu ele alalım. Eğer şu talimatları verebilecek yetkiye sahip bir bakanlık olsaydı ve, "Bütün Polonyalı isyancılar *Oberschlesien'den* uzaklaştırılıp tutsak kamplarına götürülecekler!" Ya da: "Bütün şiddet yanlısı Komünistler gemi yolu ile Sovyet-Rusya kıyılarına bırakılacaklar!" şeklindeki emirler çıkarsaydı, bütün Almanya'dan mutluluk çılgınlıkları yükselmez miydi?

Belki Tehliriyani davasındaki yargıçlar kendilerine bu soruları iyice sorarlar-İşte o zaman Ermeni isyanındaki sert tedbirlere yeni bir bakış açısından bakabileceklerdir. Talat, askeri kanat tarafından dile getirilen Akdenizdeki bütün Yunanlıların sınır dışı edilmesini içeren isteğe karşı direnmiştir çünkü orada "sadece casusluk" yapılıyordu. Ermenistan'daki gibi tehlikeli bir ayaklanma akla

yatkın olmasına rağmen gerçekleşmedi. Talat bir devlet adamıydı, bir katil değil!

Şimdi Ermeni Olaylarını Anlatalım

Kürtler ile başlıyorum. Kürtler, bu ender hatta belki de asla yine tekrarlanmayacak fırsatı değerlendirip nefret ettikleri ve Müslümanlara karşı o kadar vahşet olaylarına girişmiş olan Ermenileri, yürüyüşleri sırasında soyup, gerektiğinde de öldürmüşlerdir. Ermenilerin çile yolculuğu birçok gün ve hafta boyunca Kürt yerleşim bölgelerinden geçiyordu!- Mezopotamya'ya başka bir yol yoktu!

Ermeni topluluklara, bölük halinde eskort eden Türk Jandarmalarının davranışları hakkındaki duyular bir birinden

Enver Paşa Ermenilerden yararlanan Halep valisi bir Türk generali anında görevden alarak, uzun bir hapis cezasına çaptırarak cezalandırmıştır.

değişiktir. Bazen Ermenileri Kürt çetelere karşı kahramanca savunmuşlardır. Bazen de onları bırakıp kaçtıkları söyleniliyor. Ayrıca ya Kürtler ile işbirliği yapıp yada kendi başlarına Ermenileri öldürüp soydukları bir çok kez iddia ediliyor, yüksek mevkilerdeki emirler doğrultusunda böyle

hareket ettiklerine dair bir kanıt gösterilememiştir. Talat bu olaylar için sorumlu tutulamaz; bu gelişmeler kendisinden 2000 km uzaklıkta gerçekleşti ve daha önce değinildiği gibi jandarma savaş başlayana kadar sadece Fransızlar tarafından bir eğitim görmüşlerdir.

Türk subayların Ermenilerden yararlandıkları da inkar edilemez ama üstler böyle vakalardan haberdar edilince hemen sert cezalara başvurulmuştur. Diyelim Doğu Ordusunun kumandanı Vehip Paşa bu nedenlerden dolayı iki subayı, askeri bir mahkemede yargıladıktan sonra kurşuna dizdirtmiştir.

Enver Paşa Ermenilerden yararlanan Halep valisi bir Türk generali anında görevden alarak, uzun bir hapis cezasına çaptırarak cezalandırmıştır. Bu örneklerin Ermeni olaylarının istenilmediğini kanıtlayacağını düşünüyorum. Ama savaş vardı ve gelenekler vahşileşmişti. Fransızların bizim tutsaklara ve yaralılara yaptıkları vahşilikleri anımsatmak isterim.

Duyduğuma göre öldürülmüş büyük vezir dışında Enver Paşa da Alman mahkemesi tarafından saldırıya uğramış. Enver, anavatanını tüm kalbi ile sevmektedir.

O yetenekli ve çok defalar Şahit olduğum örneği görölmemiş cesarete sahip onurlu bir askerdir. Onun sayesinde Türk ordusunun yeniden yapılanması mümkün oldu ve ezici üstün bir güç ile onun ruhunu içinde barındırmıştır - bugün bile hala vatani için savaşıyor bu ordu.

1919 yılından 1917 yılına kadar Türk ordusunun Genelkurmay rütbesinde görevi gereği bu iki adam ile ilişkisi olmuş olan benim dışındaki hiçbir başka Alman subayı onun ve arkadaşı Talat Paşa hakkında bir karara varmaya yetkili değildir.

Talat Paşa vatan sevgisinin kurbanı olmuştur! Umarım zamanı geldiğinde Enver Paşa vatanını yeni bir güce getirmekte başarılı olur!

Bu iki adamın zor zamanlarda bana tüm güvenlerini, diyebilirim ki arkadaşlıklarını, hediye etmeleri benim için onurlu bir anıdır.

ERMENİ, BİZANS VE TÜRK HAKİMİYETLERİNDE ANI

Yrd.Doç.Dr. Erol KÜRKCÜOĞLU*

Anı, Ortaçağda tarihi ipek ticaret yolu üzerinde yer alan siyasi, askeri ve iktisadi açıdan önemli bir konuma sahip, tarihi bir şehirdir. Şehir surları, yüksek dağlardan meydana geliyordu ve her dağın tepesinde bir kale bulunuyordu. Anı'nın üç tarafını Arpaçayı çeviriyordu, diğer tarafta ise nehirden alınan su ile doldurulmuş bir hendek, şehrin savunma stratejisinde büyük önem arz ediyordu. Anı bu hali ile Bizans'ın, doğudaki en sağlam bir sınır şehri¹ ve askeri üssü idi.

Anı, tarihte birçok medeniyetlere ve milletlere ev sahipliği yapmış bir şehirdir. Anı'da yapılan arkeolojik kazılar, çağdaş tarihi kaynaklar³ ve bugüne kadar varlığını sürdüren tarihi eserler,⁴ biz tarihçilerin, bu tarihi şehirde Roma, Bizans, İran, Arap, Gürcü, Ermeni ve Türk medeniyetlerinin yaşandığına tanık olmaktadır. Anı, Ermenilerin tarihi yanılarak gündeme getirdiği gibi ortaçağ boyunca kesinlikle bir Ermeni şehri ve başkenti olmamıştır. Elbette Anı'da Ermeniler de diğer milletlerle beraber azınlık halk olarak yaşamışlardır. 961-1045 yılları arasındaki 84 yıllık dönemde, Ermeni Anı Bagratıları bu şehri başkent yaparak hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir. 16 Ağustos 1064'de Selçuklu Orduları ile Ermeni orduları arasında herhangi bir savaş vuku bulmamıştır. Anı'yı Selçuklu ordusu, Bizans kuvvetlerini mağlup ederek, Türk yurdu haline getirmiştir. Anı'daki Ermeni Krallığının ve katolikosluğu'nun varlığına 1045 yılında Bizans İmparatoru Konstantin IX.

* Atatürk Üniversitesi Türk Ermeni İlişkilerini Araştırma Müdürü

- 1 Ahmed Bin Mahmud, Selçuk-name, I, Haz., Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977, s.65-68; Mehmet Altay Köymen, Alp Arslan ve Zamanı, İstanbul, 1972, s.32-35
- 2 İ. Kılıç Kökten, "Orta Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", Belleten, VIII/32, Ankara,1944, s.669-670.
- 3 Povestvovanie Vardapeta Aristakesa Lastivertsı, Eski Ermenice'den Rusca'ya çeviren, K.N. Yüzbaşıyana, Pamyatniki Pismennosti Vostoka XV, Moskva,1968,s. 128-133; Urfa'lı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) çev; Hrants D. Andreasyan, Ankara, 1987, s. 72-81.
- 4 M. Brosset, Les Ruines D'ani, St- Petersburg, 1860,s.65; M.Fahrettin Kırzoğlu, Anı Şehri Tarihi (1018-1236) Ankara,1982, s.59; M.Fahrettin Kırzoğlu, "Selçukluların Anı'yı Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II, Ankara, 1971, s.114; İ.G. Çavçavadze, Armanyan Skie Uçenie i Vopyaşıe Kamni, Baku, 1990, s.15-16.

Ermeniler genel Hristiyanlık ve Ortodoksluk içinde kaybolma endişesiyle, Bizansın isteklerine kabule yanaşmamışlar ve her vesileyle karşı koymuşlardır.

Monomakhos son vermiştir. Selçukluların ele geçirmeye başladıkları Kafkasya ve Anadolu topraklarında, bir başka devlete tabi durumda dahi, bir Ermeni Prenslığı bulunmamaktadır. Bölgede Selçuklu Devleti'nin karşısındaki askeri ve siyasi güç Bizans İmparatorluğu'dur.

Ortaçağda Bizans İmparatorluğu, Hristiyanlığı temsil yetkisini kendisinde görmüş, hakimiyeti altındaki farklı kültür ve Hristiyan anlayışına sahip gruplara baskı uygulamıştı. Monofizit inancı benimseyen Ermeniler, Hristiyanlığı en saf şekliyle kendilerinin temsil ettiğini savunmuşlardır. Ermeniler genel Hristiyanlık ve Ortodoksluk içinde kaybolma endişesiyle, Bizansın isteklerine kabule yanaşmamışlar ve her vesileyle karşı koymuşlardır. Bu karşı koyma, Bizansın Gregoryan Ermenilere karşı en acımasız tedbirleri almasına neden olmuştur. Hristiyanlığı kabul etmeleri, Ermenileri İranlılardan ayırmış ama, Latinlerin ve Greklerin hakimiyetine sokamamıştır. Çünkü Ermeni Piskoposları, Grek ruhban sınıfına karşı uyguladıkları kurnaz politikaları yüzünden kin duymuş ve Grek Ruhban sınıfı da Ermenileri sapık olarak nitelendirmiştir. Bu karşılıklı düşmanlık Ermeni Katogikosu Babgen'in 506 yılında topladığı piskoposlar kurulunda alınan kararla artmış ve bu tarihten başlayarak, Ermeni Kilisesi kesin olarak Grek-Roma Kilisesi'nden ayrılmıştır.⁵

XI. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu ve Kafkasya'da azınlık bir halk olarak yaşayan Ermenilere karşı tarihteki en büyük zulmü yapan, o çağın Bizans imparatorları; II. Basileos ve Konstantinos IX. Monomakhos olmuştur.

Iustinianos'dan Monomakhos'a bütün Bizans İmparatorları, Kafkasya'da Ermenilerin milli kimliklerini ortadan kaldırmak için çalışmışlardır.⁶ Bizans'ın kudretli imparatoru II. Basileios (976-1025) doğu hudutlarını emniyet altına almak ve İslam ülkelerine

⁵ Seyidağa Onullahi, XIII-XVII. Asırlarda Tebriz, Bakü, 1982, s.33-34; Ziya Bünyadov, VII-IX. Asırlarda Azerbaycan, Bakü, 1989, s.90-92; H.F. Lurch, Armenia Travels and Studies, I, London, 1901, s.263-266; T.W Arnold, İntişar-ı İslam Tarihi, Ankara,1982, s.210; Anna Komnena, Alexiad Malazgirt'in sonrası, çev.;Bilge Umar, İstanbul, 1996, s.333-334; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarih, Ankara, 1993, s.278.

⁶ Nicholas Adontz, Armenia in The Period of Justinian, Lisbon, 1970,s.155-163.

doğru genişletmek siyaseti gereğince doğudaki küçük Ermeni prenslik ve krallıklarını ortadan kaldırarak, Ermeni halkını Orta Anadolu ve Sivas'a zorunlu iskân etmiş, Bizans sınırlarını Azerbaycan ve Kafkasya'ya kadar genişletmişti.

Bizans kaynaklarında Ermenilerin sürekli ihanetlerinden, iki yüzlü siyasetlerinden bahsedilmekte ve Bizans İmparatorluğu doğu sınırında, Selçuklu Türklerine karşı verilecek mücadele ve savaşta, kesinlikle Ermenilere güvenmemektedirler. Bu yüzden Basileios, imparatorluğun doğu sınırında, Bizans askeri bölgeleri oluşturmuştur.

Ermeniler'de Bizans'ın kendilerine karşı uyguladığı emperyalist politikalarına karşı, amansız bir mücadeleye girişmişlerdir. Çünkü Bizans imparatorlarının Ermenilere karşı giriştikleri bu siyasette, Kafkasya'nın bu azınlık halkını; Ortodokslaştırmak, milli kimliklerini yok etmek ve tarih sahnesinden silmek gibi bir emperyalist siyaset izliyorlardı.

Ermeni tarihçi Mateos, Bizans'ın izlediği siyaseti şöyle ifade ediyordu; **"Roma Dükü, Bizans İmparatoru büyük bir ordu ile beraber, Ermenistan'a yürüdü. Hıristiyanların üzerine atılıp onları kılıçtan geçirdi ve esaret altına aldı. O zehirli bir yılan gibi her yere ölüm getirdi ve böylelikle dinsiz milletlerin yerini aldı."**

Mateos, Bizanslılara karşı büyük bir kin ve düşmanlık duyuyordu. Eserinde de bu kını sık sık dile getiriyordu: **"Bizanslılar muharebe ve kahramanlık sahasından nefret ederek, Ermeni mezhebinin tetkiki ile uğraştılar ve Allah'ın Kilisesi'nin içinde kargaşalık ve kavga çıkardılar. Onlar, Türklere karşı harp etmekten kaçınıyorlar, fakat hakiki Hıristiyanları inançlarından döndürmek için büyük gayret sarfediyorlardı. Bizanslılar bu gayretleri ile bütün Ermeni prens ve kumandanlarını doğudan çıkarıp, kendi memleketlerinde ikâmet etmeye mecbur ettiler. Kaçmağı kendileri için bir zafer sayan ve kahramanlık addeden bu Grekler, kurtu görür görmez kaçmağa başlayan kötü çobanlara benzediler."**⁷

Bu yüzden de 961 yılında kurulan Anı Bagratıları Krallığını ortadan kaldırmak düşüncesiyle Bizanslılarla Ermeniler arasında yoğun bir mücadele ve savaş dönemi başlamıştır.

⁷ Urfalı Mateos, Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) s.111-112

Anı Ermeni Kralı Yovannes-Smbat (1018-1041) Bizans'a karşı yapılan savaşta, Gürcü Giorgi'nin müttefiki idi. 1021 yılında bütün Gürcistan topraklarının Bizans hakimiyeti altına girmesi üzerine, İmparator II. Basileios'la barış yapmak düşüncesi ile 1022 yılı başlarında Katholikos Petros'u, Trabzon'da bulunan İmparatorun yanına gönderdi. Skylitzes'e göre Petros, Anı'nın anahtarlarını imparatora teslim etti. İmparator bunun karşılığında Yovannes'i Magistros ve ömrü boyunca Anı ve Ermenistan valisi yaptı. Fakat ondan ölümünden sonra, bütün ülke topraklarının Bizans'a geçeceğine dair yazılı bir belge talep etti.⁸

1041 yılında Anı Ermeni Kralı Yovannes Smbat öldü.⁹ Bizans İmparatoru Mikhail, 1042 yılında Anı'nın alınması için bölgeye aynı yılda iki sefer düzenledi. Fakat her iki seferde başarısızlıkla sona erdi. Hatta ikinci sefer esnasında Ermeni Komutanı Vahram Pahlavuni, Anı önlerinde Bizans ordusunu ağır bir mağlubiyete uğrattı.¹⁰

1044 yılında Ermeni Anı Kralı Gagik, Bizans İmparatoru tarafından İstanbul'a davet edildi. Bizans Anı'da Katapan (Kral Vekili) bıraktı. Katolikos ve Kralı arzuları doğrultusunda İstanbul'da mecburi ikâmete tabi tuttular ve geri dönmelerine mani oldular. Gagik Anı'ya dönme ümidini kaybedince, Anı'ya karşılık Golonbagatı ve Pizu'yu aldı. (Golonbagatı ve Pizu Kapadokya'da bulunuyordu. Fakat yerleri kati olarak tesbit edilememiştir.) Gagik İstanbul'da kendi milletine hakaret edenler arasında vatanının hasretini çekerek yaşamağa mecbur oldu.¹¹ Fakat o bununla beraber dinsiz ve sapık Grek Milleti tarafından hilekârlıkla hapsedilmiş tahtı için daima matem içinde bulunuyordu.¹²

1045 yılının başlangıcında İmparator Monomakhos bütün Grek memleketinin askerlerini topladı ve onları Anı şehrini talep etmek üzere doğuya sevk etti. Bizans ordusuna Baragamanos komuta ediyordu. Anı önlerinde yapılan ilk savaşta Baragamarios komutasındaki Bizans ordusu mağlup edildi. Fakat Anı halkı

⁸ Ernst Honigmann, Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, terc: Fikret İşıltan, İstanbul, 1970, s.166; B.J.Arakelyana-A.R.Ioannisyana, İstoriya Armyanskogo, Naroda, Erevan, 1951, s.152

⁹ Sırapie Der Nersesian, Byzantine and Armenian Studies I, Lisboa, 1973, s.307-308; Mateos, Vekayinamesi, s.68

¹⁰ P.Charanis, The Armenians in the Byzantine Empire, Lisboa, s.49-50; Arakelyana-Ioannisyana, İstoriya Armyanskogo Naroda, s.152

¹¹ Müverrih VARDAN, Türk Fütühat Tarihi (889-1269) Türkçe Çev; Hrnt D.Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi, I/2, İstanbul, 1937, s.174; M.Brosset, Les Ruines D'ani, St-Petersburg, 1860, s.65

¹² Aydın Taneri, Türkler, Bizanslılar, Ermeniler, Ankara, 1984, s.283-284

**Bizans yönetimi
zamanında Ani'daki
Ermeni halkına her türlü
katliam ve zulüm yapılmış,
ağır vergiler konulmuş,
dini kurumlara saldırılmış,
Ermeni din adamları
yakalanarak hapsedilmiş,
bir kısmı da
öldürülmüştür.**

Kralları, Gagik'in hayatı karşılığında Ani'yi Bizans komutanına teslim etmek zorunda kaldılar. Bagratuni Devleti bu suretle Bizans hakimiyetini kabul etti.¹³

1045 yılında Ani Krallığının Bizans orduları tarafından işgal edilmesi üzerine, Ani'nin yerli Ermeni halkı, Bizans İmparatoru tarafından Bulgaristan'a ve Anadolu'nun güneyine zorla göçe tabi tutulmuştur. Bununla Bi-

zans iki amaç güdüyordu : Ermenistan topraklarındaki Ermeni silahlı gücünü zayıflatmayı, Balkanlar ve Suriye'deki imparatorluk sınırlarını Ermeni desteğiyle korumayı hedefliyordu. Fakat ülkesinden uzaklaştırılan Ermeni silahlı gücünün zararı hem Ermenistan'a hem de Bizans'a dokundu. Korumadan yoksun Ermenistan üzerinden Bizans İmparatorluğu'nun iç bölgelerine Selçuklular için yol açılmıştı. Bizans yönetimi zamanında Ani'daki Ermeni halkına her türlü katliam ve zulüm yapılmış, ağır vergiler konulmuş, dini kurumlara saldırılmış, Ermeni din adamları yakalanarak hapsedilmiş, bir kısmı da öldürülmüştür.¹⁴

1045 Eylülünde Ani'da başlayan Bizans Thema İdaresi, 16 Ağustos 1064 Selçuklu Fethine değin 19 yıl sürmüştür. Ortaçağda Bizans-Ermeni ilişkilerini başka bir açıdan ele aldığımızda; Ermeni Halkına karşı en büyük ihaneti Ermeni Kral ve Derebeyleri yapmıştır. Ani Derebeyi Gagik, kardeşi Gurgen, Kars Kralı Abas, Van Derebeyi Sennekerim Ermeni topraklarını Bizans'a şahsi çıkarları ve ihtiraslarının karşılığında para ile satarak İç Anadolu'ya yerleşmişlerdir.¹⁵

¹³ V.Minorsky, Studies in Caucasian History, London, 1953, s.80; YA.A. Manandyan, Kratkii Obzor İstorii Drevney Armenii Moskva, 1943, s.43; W.Barthold, "Ani Maddesi" IA, I, İstanbul, 1986, s.435, S.N. Glinka, Opisanie Pereseleniya Armyan Azerbaydjanski V Predeli Rossii, Bakü, 1990, s.7-8; P.Charanis, The Armenians in the Byzantine Empira, Lisboa, 1963, s.49

¹⁴ Manuel Sarkisyanz, A Modern History of Transcaucasian Armenia, Ketch, 1975, s.24-26; Arakelyana-İoannisyana, İstoriya Armyanskoyo Naroda, s.152-153

¹⁵ W.E.D. Allen History of Georgian People, London, 1932,s.87; W.M.Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, çev; Mihri Pektaş İstanbul, 1960, s.320; Mehlika Aktok Kaşgarlı, "Anadolu'da Ermenilerin Yerleşim Noktaları -Büyük Ermenistan- Bizans'ın Ermenilere Verdiği Unvan ve Payeler, Küropolates, Konsül, Prokonsül, Patris, Kont gibi Titrler - Armeno - Grek Baziliciler," X. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 22-26 Eylül 1986, III, Ankara 1991, s.1094; Charanis, The Armenians in the Byzantina Empire, s.49-50

16 Ağustos 1064 Anı'nın Selçuklular Tarafından Fethi ve Türk Hakimiyeti

Bizans çağında "Anadolu'nun Doğu Kilidi" sayılan ve ana göçlerle, istilâlar yolu üzerinde bir kapı olan Kafkasya'nın fethi ile, bu bölge Türk hakimiyeti altına alınmakla kalmayacak, gelecekte Anadolu'ya yapılacak akınlara da yol açılmış olunacaktır. Nihayet böylesine sistemli, planlı ve programlı olarak başlatılan, fakat aralıksız yıllarca devam eden akınların tek gayesi Kafkasya'yı Bizans'tan koparmak ve onu Türk Yurdu haline getirerek asıl hedef olan Anadolu ve Bizans topraklarının fethinde üs olarak kullanılmaktı.

Sultan Alp Arslan Anadolu'yu, Türk Milletine ebediyen vatan yapmak düşüncesiyle 22 Şubat 1064'de Kafkasya seferine çıktı. Sultan Anı'ya varınca, şehrin müstahkem ve ele geçirilmesinin zor olduğunu gördü. Anı'yı yerli askerlerden çok ücretli askerlerden kurulan Bizanslı bir garnizon korumakta idi. Surları ve şehrin

16 Ağustos 1064'de Anı'yı fetheden Sultan Alp Arslan, Anadolu'nun fethinin başlangıcını ve Türkiye'nin temelini, Malazgirt Zaferi öncesi bu tarihi şehirde atmıştır.

etrafını çeviren Arpaçayı ile meşhur Anı şehrini kuşatan Selçuklu orduları, şiddetli hücumlar neticesinde 16 Ağustos 1064'de Bizans'ın doğudaki bu ünlü kalesini fethetti.¹⁶ Anı'nın fethi İslâm dünyasında büyük memnunluk yaratmış, her tarafa fetihnameler gönderilmiş, bizzat İslâm Halifesi Alp Arslan'ın başarısından dolayı Sultana "Ebu'l-feth" ünvanını vermiştir. Bu büyük zafer, Bizans İmparatorluğunu Alp Arslan ile anlaşma teşebbüsüne mecbur etmişti.¹⁷

¹⁶ Peter B. Golden, "The Turkic People and Caucasia," Essays in the History of Armenia, Azerbaijan and Georgia, The University of Michigan Press, 1996, s.55; Mariam Lordkipanidze, Georgia in the XI-XII Centuries, Editör; George B. Hewitt Tbilisi, 1987, s.73; David Marshall Lang, Armenia Cradle of Civilization, London, 1968, s.90, Charles Burney-David Marshall Lang, The Peoples of the Hills, London, 1971, s.210; A.M.Pogosyan, Karsskaya Oblast v Sostave Rossii, Erevan, 1983, s.27; Le.P. Lewond Movsesian, "Histoire Des Rois Kunkian De Lon" Revue Des Etudes Armeniennes, VII/2 Paris, 1927, S.240-243; N.Stepanian - A. Tchakmaktchian, Armenie Medievale, 1971, s.18-19; Povestvovanie Vardapeta Aristakesa Lastivertsı, s.128-133; Sadruddin Ebu'l - Hasan Ali İbn Nasir İbn el - Hüseyini, Ahbâr üd Devlet is-Selçukiyye, Terc: Necati Lügal, Ankara, 1943, s.27-28; Mükrimin Halil Yınanç, Türkiye Tarihi Selçuklu Devri, İstanbul, 1944, s.58-59; Georges I.Bratianu, Acta Historica, IX; Monachi, 1969, s.154-160 S.G.Agagjanov. Gosudairstvo Seldjukidov : Srednayaya Aziya, XI-XII vv.Moskva, 1991,s.86; R.A. Guseynov, "Iz" Hroniki "Mihaila Sırıytsa" Pismennie Pamyatniki Vostoka, İstorika Filologičeskie İssledovaniya 1973, Moskova, 1979, s.28; M.Brosset, Histoire de la Georgia, Petersburg, 1851, s.328.

¹⁷ İbnü'l - Esir, El - Kâmil Fi't - Tarih Tercümesi, X, İstanbul, 1987 s.51-52; İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, İstanbul, 1992, s.29; Kırcıoğlu, Anı Şehri Tarihi, s.42; Gregory Abül Farac, Abu'l - Farac Tarihi, I. Çev: Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1945, s.316

Tebrizli Kesrevi, Şehr-i Yaran-ı Gomnan adlı eserinde, Anı'yı Alp Arslan'dan önce hiçbir kimse kılıçla fethedememişti. Onun bu zaferi, tarihin en büyük fetihlerinden biri diye dikkati çekmektedir.¹⁸

16 Ağustos 1064'de Anı'yı fetheden Sultan Alp Arslan, Anadolu'nun fethinin başlangıcını ve Türkiye'nin temelini, Malazgirt Zaferi öncesi bu tarihi şehirde atmıştır. Türk insanı tarihte vatan olarak bildiği her coğrafyayı yeni baştan imar ve inşa etmiş, kendi kültür ve sanat anlayışıyla, sanat eserleri ile donatmıştır. Türk'ün ünlü siyasetname eseri olan Yusuf Has Hacib'in Kutadgu bilig'inde **"Türk insanı kılıç ve kalem birlikte düşünen bir millettir. Kılıç memleket zapteder, kalem ise memleket tanzim eder, düzenler"** ifadesinin ışığı altında Alp Arslan Anı'yı fethettikten sonra bu tarihi şehri, imar etmiş; cami, saray, kervansaray, hamam ve köprülerle bezemiş ve süslemiştir. Sultan Anı'nın fethi ile, Büyük Kilise'yi (Katedral) Fethiye Camisi adı altında ibadete açmıştır.

Anadolu Selçuklu çağının en eski yapılarını; İlk Anı Emiri Şeddadlı Ebu-Şüca Menûcehr adına yaptırılan Menûcehr Camii, (Halk Bozminare Camisi demektir.) yine XI. Yüzyıla ait Ebu'l-Muammeran Camii, Mastaba Selçuklu Kervansarayı, 1092'de Melikşah ölmeden önce, şehrin kuzeybatısında çok görkemli bir görünüşe sahip Sultan Sarayı ve Selçuklu Hamamları Türk sanat eserleri olarak Anı'da inşa ettirilmiştir. İlk Anı Emiri Şeddâdli Ebû Şüca Manuçahr (1064-1118) Anı'nın fethi ile şehrin savaş yüzünden yıkılan Dış Kale kapısı yanındaki burçları tamir ettirmiştir. Emir Manuçahr, Alp Arslan'ın kuşatmada kullandığı büyük mancılıkla atılan taşların yaktığı Ortakapı'nın batı yanındaki sur kesimini tamir ettirerek, üzerine kabartma bir süslü küfi hatla dört satırın yazılı olduğu 72x116 cm. ebadındaki sert siyah bitevi tuf taşındaki şu kitâbeyi koydurmuştur.

- 1- Bismillâhirrahmânirrahim.
- 2- Emere bi-binâ'u hâze'l-burc El-Emîr El-Ecell.
- 3- El-Mansûr Şücâ'üd-Devlet Ebû.
- 4- Şüca Manuçahr bin Şâvûr.

Emir Manuçahr'ın bu değerli kitâbesi, Anadolu Selçuklu çağının ilk kitâbesi olup, en geç 1066 tarihinde konulmuş olmalıdır. Manuçahr, şehirde artan Türk-İslâm nüfusuna Fethiye-Camii

¹⁸ Yaşar Bedirhan, Selçuklular ve Kafkasya, Konya, 2000, s.168.

Emir Manûçahr, Anı'yı büyük emek ve gayretlerle imar etmiş, eskisinden daha huzurlu ve refahlı duruma getirdiği, Hıristiyan ahaliye de kendisini sevdirdiği, imar eserlerinden ve bu döneme ait kaynaklardan anlaşılmaktadır.

(Katedral) yetmediği için, Arpaçayı'na bakan yamaçta kendi adıyla anılan iki katlı, 12 bölmeli "Manuçahr-Mescidi" adlı camii yaptırmıştır. Anı'daki ilk Selçuklu camisinin Melikşah (1072-1092) çağında yapıldığı, üzerinde tek satırlı uzun kitâbedeki ifadelerden anlaşılmaktadır.

"Büyük Hamam"ın da Emir Manuçahr çağında yapıldığı anlaşılmaktadır. Su ve ısıtma tesisleri, iç süslemeleri ve diğer birtakım mimari özellikleri bakımından Anadolu Türk hamamlarının benzeri ve en eski hamamı olduğu tespit edilmiştir.

Manuçahr çağında ve 1092'de Melikşah ölmeden önce, şehrin kuzeybatısında çok güzel görünümlü yerde, Süregelli ve Anı köylülerinin yıllardan beri "Sultan Sarayı" dedikleri görkemli saray da, Selçuklu mimari tarzı ile inşa edilmiştir.

Emir Manuçahr, Anı'yı büyük emek ve gayretlerle imar etmiş, eskisinden daha huzurlu ve refahlı duruma getirdiği, Hıristiyan ahaliye de kendisini sevdirdiği, imar eserlerinden ve bu döneme ait kaynaklardan anlaşılmaktadır. İlk Selçuklu Sultanı adı yazılı en eski parayı, Anı'da Emir Manuçahr zamanından kalma olarak buluyoruz. Ayrıca bu bölgede yapılan kazılarda Roma, Bizans, Arap, Selçuklu, Gürcü devirlerine ait paralar ve Selçuklu dönemine ait çanak, çömlek ve çiniler bulunmuştur.¹⁹

Bizans İmparatorluğunun doğuda en müstahkem şehri ve kalesi olan Anı'nın Alp Arslan tarafından fethedilmesi, Hıristiyanlar arasında ne kadar üzüntü yaratmışsa, İslâm dünyasında da o kadar sevinç yaratmıştır.²⁰ Tarihi, kültürü, medeniyeti, milli kimliği ile bin yıldan beri Türk Yurdu olan Anı, bize Sultan Alp Arslan'ın emanetidir. Alp Arslan Ortaçağın bu Bizans kalesini fethettikten

¹⁹ Kırzioğlu, Anı Şehri Tarihi, s.59; M.Brosset, Les Ruines D'ani, s.65; Kırzioğlu, "Selçukluların Anı'yı Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri", s.131-133; NikolayMarr, "Ani Arkeoloji Enstitüsünün Kuruluşu Hakkında", çev: Hacali Necefoğlu, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, sayı : 157, İstanbul Ocak 2000, s.52

²⁰ Mehmet Altay Köymen, Alp Arslan ve Zamanı, İstanbul, 1972, s.35; Mükrimin Halil Yinanç, "Sultan Alp Arslan Zamanında Bizans'a Yapılan Gazalar ve Anadolu Fütuhati", Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan, İstanbul 1971, s.28-30

sonra, Anı'ya Türk kimliği ve ruhunu kazandırmıştır. Anı'daki tarihi eserler, Türk Milletine ait tapu belgeleridir, Türk mühürleridir. Bin yıldan beri toprağının altı ile üstü ile Türk Milleti'nin kutlu bir bölgesi olan Anı, sonsuza kadar Türk Vatanı olma misyonunu gururla ve şerefle sürdürcektir.

ERMENİLERCE ATATÜRK'E ATFEDİLEN SÖZLER VE DİVAN-I HARB-İ ÖRFİ İLE ERMENİ TERÖRİSTLER TARAFINDAN ŞEHİT EDİLENLERE ATATÜRK'ÜN GÖSTERDİĞİ İLĞİ

"Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletin gerçek çıkarlarından ziyade dünya kapitalistlerinin ekonomik çıkarlarına göre halledilmek istenen mesele, Kars Antlaşması'yla en doğru çözüm şeklini buldu. Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın dostluk bağları memnuniyetle tekrar kuruldu."

Mustafa Kemal Atatürk
1 Mart 1922

TBMM Üçüncü Toplanma Yılı Açış Konuşması

Şenol Kantarcı*

GİRİŞ

Ermenilerce Atatürk'e Atfedilen Sözler ve Divan-ı Harb-i Örfi ile Ermeni Teröristler Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk'ün Gösterdiği İlgi" adlı çalışma, Ermeniler ve Ermeni yanlısı birçok kalemin Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'e yönelik olarak ortaya attıkları birtakım iddiaların doğruluğu-yanlışlığı ve bilimsel olup olmadıkları üzerine bir araştırmayı ihtiva etmektedir.

Araştırmada öncelikle Atatürk'e yönelik iddialar tespit edilmiştir. Bu aşamadan sonra tespit edilen iddialara karşı tez olabilecek veya bahsi geçen iddiaları destekleyecek materyallerin araştırma safhasına geçilmiştir.

Yapılan kaynak taramasından sonra konu ile ilgili olabilecek ana kaynakların araştırılmasına geçilmiş bunun için arşiv ve

* Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara & Atatürk Üniversitesi, Erzurum. E-posta: skantarci@eraren.org

1 Divan-ı Harb-i Örfi: Sıkıyönetim Mahkemesi.

Atatürk'e yönelik iddialar, Ermeniler tarafından değişik platformlarda sık sık dile getirilmiş ve bunlar propaganda amacıyla ortaya atılmıştır.

incelenmiş ve sonuçları çalışmada sunulmuştur.

Araştırmada, Ermeniler tarafından Atatürk'e yönelik iddiaların olduğu, ancak yapılan incelemeden sonra bu iddiaların tutarsız olduğu ortaya çıkmış ve Atatürk'ün Ermeni meselesine son derece sağduyulu yaklaştığı görülmüştür.

Ermeniler tarafından Türkiye'ye yönelik karalama kampanyalarının artık bir siyasi sloganı haline gelmiş olan "Ermeni soykırımı" iddialarına karşı Atatürk, sadece sözleriyle gerçekleri ortaya koymakla kalmamış yetkileri elinde bulundurduğu bir sırada (cumhurbaşkanlığı döneminde) gerek İngiliz baskısıyla oluşturulan Divan-ı Harb-i Örf-i mağdurlarına gerekse İttihat ve Terakki üyeleri olarak ön plana çıkan ve Ermeni teröristlerince katledilenlere yönelik taltif ve yardımlarıyla ortaya konu üzerindeki düşüncesini yansıtmıştır.

ATATÜRK'E ATFEDİLEN ERMENİ İDDİALARI

Atatürk'e Yönelik Birinci İddia

Atatürk'e yönelik iddialar, Ermeniler tarafından değişik platformlarda sık sık dile getirilmiş ve bunlar propaganda amacıyla ortaya atılmıştır. (-maktadır.) Konu hakkındaki hata veya kasıt, Paul du Véou adlı Fransız yazarın 1938 yılında Paris'te yayınladığı "*Lé Désastre d' Alexandrette, 1934-1938*" adlı kitabının 121. ve 122. sayfasının dipnotuna koyduğu ifadeden kaynaklanmıştır.² Paul du Véou'ya göre Mustafa Kemal 27 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da Divan-ı Harb-i Örfi de şahitlik yapmış ve bu şahitliğinde Türklerin Ermenileri katlettiğini söylemiştir.³

Fransız yazar Paul du Véou, bahsi geçen alıntıyı muhtemelen İstanbul'un işgal altında olduğu yıl olan 1919-1920 yıllarında İtilaf

² Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Ankara, 1990, s. 154-155.

³ Paul du Véou, *Lé Désastre d' Alexandrette 1934-1938*, Paris, 1938, s. 121-122.

devletlerinin denetiminde Ermeniler tarafından Fransızca olarak çıkartılan *'Le Bosphore'* ve *'La Renaissance'* gazetelerinde "*Déclaration de Mustafa Kemal*" ismiyle yayınlanmış olan haberden etkilenererek ve doğru olup olmadığını tahkik etmeden alarak kitabının dipnotuna koymuştur.

Paul du Véou'nun kullandığı dipnotu daha sonra Ermeni papazı Jean Naslian da kullanmıştır.⁴

"Hiçbir zaman ellerini kana bulamamakla iftihar eden Mustafa Kemâl, suçu birkaç kişiye yükleyerek 28 Ocak'ta divan-ı harb'de aşağıdaki itirafta bulunmuştur" diyen Naslian, Mustafa Kemal'i daha sonra kurulacak mahkeme üyesi olan ve gaddarlığından dolayı 'Nemrud Mustafa' ismiyle veya 'Nemrud Mustafa Paşa Divan-ı Harbi' adıyla anılan 'Süleymaniyeli Mustafa Paşa'yla da karıştırmıştır. Adı geçen Papaz'ın kitabı basılmadan önce durumu öğrenip sözkonusu ifadenin bir hata olduğu, kendisine yine bir Ermeni yazarı, Guerguerian, tarafından ihtar edilmiş ve kitaptan çıkarılması gerektiği bildirilmişse de, bu yapılmamıştır.

"Benzer hatalar, bir yıl farkla yani 27 Şubat 1919 veya 28 Ocak 1920 tarihli olarak daha birçok Ermeni yazar tarafından tekrarlanmıştır.

". . . Yukarıda zikrettiğimiz Guergian'dan sonra yine bir Ermeni yazar, James Tashjian da, yazdığı makalesinde 'Nemrud Mustafa' ile Mustafa Kemal Atatürk'ün Ermeni yazarlarınca karıştırıldığını ve bu hata üzerinde ısrar edildiğini belirtmiştir. Yine New York'ta oturan bir Amerikalı Papaz da 1967'de Beyrut'ta yayınlanmış olan Massis haftalığında bu yanlış düzeltici bir makale yayınlamıştır."⁶

İddia edilen İstanbul'daki bu mahkeme şahitliğini çürüten önemli bir diğer nokta ise, Mustafa Kemal Atatürk'ün, 27 Ocak 1920'de Ankara'da olmasıdır. Yani teknik açıdan dahi Mustafa Kemal'in İstanbul'da bu mahkemede ifade vermesi imkansızdır.⁷

⁴ Süslü, Ermeniler ve 1915 ..., s. 155-156.

⁵ "Nemrud" lakaplı bu kişinin bir diğer lakabı da "Kürd Mustafa Paşa"dır. Bunun için bkz. Osman Selim Kocahanoğlu, İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması, İstanbul, 1998, s. 41; Altan Deliorman, Türklere Karşı Ermeni Komiteleri, İstanbul, 1973, s. 229.

⁶ Süslü, Ermeniler ve 1915 ..., s. 155-156.

⁷ Bunun için bkz. Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1986, s. 148-156.

Atatürk'e Yönelik İkinci İddia
Mustafa Kemal'e atfedilen diğer bir iddia ise 1926 yılında Los Angeles Examiner gazetesine verdiği demektir.

Mustafa Kemal'e atfedilen diğer bir iddia ise 1926 yılında *Los Angeles Examiner* gazetesine verdiği demektir. Bu konu Ermeniler tarafından değişik yerlerde, yayınlarında tekrarlanmış, hatta Ermeni lobisi tarafından ABD Kongresine taşınmış ve bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Örneğin 1985 yılında ABD Temsilciler Meclisi'ndeki konuşmasında T.M.Ü. Lehman, Atatürk'ün soykırımın meydana geldiğini kabul ettiğini, hatta diğer Türklerce de kabul edilmesi gerektiğini söylediğini belirtmiştir.⁸ Benzer bir diğer konuşma ise ABD Senatosunda Senatör Levin tarafından 1994 yılında yapılmıştır.⁹ Oysa adı geçen röportajın tamamıyla düzmece olduğu Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Türkkaya Ataöv tarafından hiçbir kuşkuya yer vermeyecek şekilde *Another Falsification "Statement" (1926) Wrongly Attributed to M. "Kemal Atatürk"* adlı eserde kanıtlanmıştır.

Prof. Dr. Ataöv'ün eserinde belirttiği gibi, Atatürk böyle bir beyanati vermemiştir. Zira:

1. Atatürk'ün tüm söylev ve demeçleri birden fazla sayıdaki resmi ve yarı-resmi statüdeki yayınlarca kayıt edilmiştir. Bunlar arasında adı geçen gazetede ki demeç bulunmamaktadır.
2. Atatürk'ün demeç verdiği öne sürülen Hilderband adlı İsviçreli gazetecinin Türkiye'ye geldiğine dair bir kayıt olmadığı gibi, İsviçre resmi makamlarınca verilen belgelerde bu isimde birinin var olduğuna ilişkin herhangi bir ize rastlanmamıştır .
3. Atatürk'ün başka yabancı basın kuruluşlarına verdiği demeçler yukarıda anılan gazetenin iddia ettiklerinin tam tersi bilgiler içermektedir.
4. Adı geçen yayın bahse konu olan olayla ilgili olarak birçok kişi ve yer isimleriyle tarih hataları içermektedir.¹⁰

⁸ U. S. Congressional Record, 12 December, 1985.

⁹ U. S. Congressional Record, April 19, 1994, s. S4461.

¹⁰ Türkkaya Ataöv, *Another Falsification "Statement" (1926) Wrongly Attributed to M. Kemal Atatürk*, Ankara, 1988, s. 3-17.

Atatürk'e Yönelik Üçüncü İddia

8 Ekim 2000 tarihli "Yeni Bin Yıl" gazetesinde ortaya atılan bir diğer Ermeni iddiasında ise Mustafa Kemal Atatürk'ün 24 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Jön Türk liderlerinin soykırım politikalarını kınadığı¹¹ belirtilmiştir.

TBMM'nin açılışının ertesi, yani 24 Nisan 1924 Cumartesi günü Mecliste beş (5) celseli bir oturum yapılmış ve bu oturumda Mustafa Kemal Paşa beşinci (5.) celse hariç, diğer ilk dört celsede kürsüye çıkarak uzun konuşmalar yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşma yaptığı ilk üç celse açık görüşmeler şeklinde olmuş, dördüncü celse ise gizli olarak yapılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, yaptığı oldukça uzun konuşmalarında Mondros'tan 1920 yılı Nisan ayına kadar gelişen olayların (siyasi, askeri) genel bir değerlendirmesini yapmıştır.

Bu oturumda yapılan açık ve gizli celselerde, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün konuşmaları tetkik edilmiş ancak, 8 Ekim 2000 tarihli "Yeni Bin Yıl" gazetesinde bahsedilen şekliyle hiçbir cümleye rastlanmamış, hatta tam aksine Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki düşmanlığı yapılmasını doğru görmediğine dair sözler sarfettiği, Ermeniler ve Ermeni sorunu ile ilgili olarak da aşağıdaki ifadelerde bulunduğu görülmüştür.

**"Biz anasırı gayrimüslime
ile İtilaf Hükümetinin
makasıdı siyasiye tahtında
gördükleri alelittlak
İttihatçılık düşmanlığını
esas itibariyle doğru
görmüyoruz. Sadece
devleti, memleketi
harabeye çeviren suistimal
sahiplerine karşıyız."**

Cemal Paşa tarafından kendisine çekilen telgrafi okuduktan sonra bu telgrafa yazdığı cevabı Meclis kürsüsünden okuyan Mustafa Kemal Paşa, İttihatçılık ve İttihatçılar hakkındaki görüşünü şöyle ifade etmiştir:

"Biz anasırı gayrimüslime ile İtilaf Hükümetinin makasıdı siyasiye tahtında gördükleri alelittlak İttihatçılık düşmanlığını esas itibariyle doğru görmüyoruz. Sadece devleti, memleketi harabeye çeviren suistimal sahiplerine karşıyız."¹²

¹¹ Yeni Bin Yıl, 8 Ekim 2000.

¹² TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1. , s. 20.

Mantıklı bir yaklaşımla bakıldığı zaman, Birinci TBMM'ni oluşturan milletvekillerinin çoğunun İttihatçılardan oluştuğu farkedilecektir. Böyle olunca da Mustafa Kemal Paşa'nın kürsüye çıkıp yukarıda verdiğimiz "Yeni Bin Yıl" gazetesinde iddia edilen konuşmayı yapmasının imkansız olduğu görülür.

Zaten 24 Nisan 1920 tarihli Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmaları tetkik edildiğinde de iddia edilen konuşmayı yapmadığı, aksine konuyla ilgili dikkat çekici açıklamalar yaptığı tespit edilmiştir. Aşağıda, Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920 tarihinde ağzından çıkan "Ermeni-Ermenistan ve Ermeni sorunu" ile ilgili bütün konuşmaları aynen verilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Damad Ferid Paşa Hükümeti'nin Ermenistan ile ilgili İngiliz kontrollü tavizkâr politikalarını sert bir şekilde eleştirdikten sonra, Cemal Paşa'nın kendisine telgrafta yazmış olduğu suallere bir cevap niteliği taşıyan şu sözleri söylemiştir:

"Buna bir de Rum ve Ermenilerin Hükümeti tanımamalarını ve İtilaf Devletlerine istinad ederek âdeta hali isyanda ve birtakım teşkilatı mefsetedekâranede bulduklarını ilâve edersek Payitahtımızın içinde bulunduğu vaziyeti elime ve hatarnaki tamamen tavsif eylemiş oluruz."¹³

İkinci celsede Ermenilerin yanısıra Rumlarla ilgili olarak yukarıdaki konuşmaları yapan Mustafa Kemal Paşa, doğrudan Ermenilerle ilgili olarak aşağıdaki konuşmaları yapmıştır:

"Bunu mütaakıp idi ki, İngilizler zâhiren tatlı, bütün efkârı tatyibedecek bir tebliğde bulundular: İngiliz mümessili siyasi Londra'daki Hariciye Nezareti tarafından Hükümetimize bir tebliğde bulundu ve dedi ki; Yunanlılar da dâhil olmak üzere İtilâf kuvvetlerine karşı başlamış olan harekâtı tatil ediniz, ikincisi Türkiye'de Ermenilere karşı icra edilmekte bulunan katliamdan sarfınazar ediniz!¹⁴ İşte bu iki şeyi yaptığınız halde İstanbul size terk olunacaktır. Fakat bu iki harekette bulunmadığınız takdirde sulh şeraiti fevkalâde fena olacaktır."¹⁵

"İkinci teklif ki, memleket dâhilinde katliam yapılmaması, Ermenilere karşı bu, gayri varid idi. Memleketimiz cümlemizce

¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1. , s. 23.

¹⁴ Bu sözler Mustafa Kemal Paşa'nın kendi düşünceleri değildir, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın kendi ifadeleridir.

¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1. , s. 26.

**Memleketimiz cümlemizce
malûmdur. Hangi
kıtasında Ermenilere karşı
katliam yapılmıştır.**

malûmdur. Hangi kıtasında Ermenilere karşı katliam yapılmıştır. Veya yapılmaktadır. Harbi umuminin bidayeti safahatından bahsetmek istemem ve zaten itilaf devletlerinin de bahsettikleri bittabi mâziye ait fazahat değildir. Bu gün memleketimizde bu gibi fecayiın icra edildiğini iddia ederek, bundan sarfinazar etmemizi talep ediyorlardı...¹⁶ İzmir meselesini mahallinde tetkik eden ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde tetkik ve tahlil için seyahatler yapan bütün Amerikalı ve Avrupalı zevat ve hey'etler lehimizde fikirler ile dolu olarak memleketlerine dönmüşlerdir... İşte menfaatlerini, türlü baskılar ile dünyayı aleyhimize yönlendirmekte gören bazı devletler lehimizde gelişmeye başlayan bu cereyanı temelinden yıkmak ve bütün dünyayı milletimiz aleyhine çevirmek için tamamen yalan olan Ermeni kıtali şaiyasını tertip ve ilan ettiler."

"İşte menfaatlerini, türlü türlü tazyikat ile bütün alemleri hariciyi aleyhimize tahris eylemekte gören bazı mehafil ve anasır lehimizde inkişafa başlayan bu cereyanı temelinden yıkmak ve bütün âlemi haricinin milletimiz lehine tashihî zehabetmesine meydan vermemek için külliyyen kizbi mahz olan en son Ermeni kıtali saniasını tertip ve ilân eylediler. Ve zaten pek mahdut ve basit olan vesaiti teksibiyemizi, gazetelerimizi de kaatilâne bir sansüre tâbi tutarak hiçbir vasıta ile cihan medeniyetine karşı müdafaaî hukuk etmemize müsaade eylemediler ve bu suretle hukuku beşerin esasatı mukaddesesinden bulunan 'Müdafaaî nefis, hakkından da milletimizi külliyyen mahrum ederek efkâr ve temayülâtı cihanı harap memleketimiz ve mazlum milletimiz aleyhinde yeniden pek müthiş ittihamat ile zehirlediler.

"İngilizler bir taraftan mevkiî hariciyemizi yeni katliam bühthanları ile sarsmaya, diğer taraftan da Kabine'yi, Meclisi mebusanımızı mevkiî faaliyetten ıskat suretiyle vaziyeti dâhiliyemizde eyledikleri İstanbul'un işgalini sühuletle tatbik edecek bir zemin izhar ediyorlardı"¹⁷

"Anadolu'da sâkin Ermenilerin ve Rumların evamiri Hükümete ve âmâlî milliyeye muhalefetleri vukubulmadıkça her türlü tecavüzden masun tamamen mesut ve müreffeh bir hayata

¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1. , s. 26-27.

¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1. , s. 27.

mazhariyetleri öteden beri kabul edilmiş bir esas idi. Klıkya ve havalisinde ve Şark hududumuz dahilindeki resmî ve gayrîresmî Ermeni kuvvetlerinin dindaş ve ırkdaşlarımıza karşı vukubulan tecevuzatı cinayet kâraneleri karşısında dahi memleketimizde yaşayan sâkin Ermenilerin her türlü taaruzdan masuniyetlerini temin eylemeyi pek mühim bir vazifei medeniye telâkki eyledik ve Anadolu'nun âlemi haricî ile temasının münkati olduğu bugünlerde menafii âliyei vataniyeyi istihdaf eyliyen tedabir meyanında Ermeni ahalinin muhafazai selâmeti lüzumunu bütün makamata bildirdik.

“İşte İstanbul'un ecnebi işgalinden bugüne kadar gûzaran eden eyyamı ıstırabımız esnasında hiçbir devleti ecnebiyenin himayei fiiliyesine mazhar olmıyan Anadolu Ermenilerinden hiçbir ferdin hattâ en basit bir surette mâruzu tecavüz olmaması bize her vesile ile isnadı cinayet eden ve hasaisi medeniyei tahtı inhisara alan entrikacı Avrupa'nın yüzlerini kızartacak ve milletimizin fitratan mütehalli olduğu şeairi insaniyenin derecei ulviyetini ispat edecek pek mühim bir noktadır.”¹⁸

Gizli olarak yapılan celsede ise Mustafa Kemal Paşa yine Ermenilerle ilgili aşağıdaki konuşmayı yapmıştır.

“Ermenilere gelince, Ermeniler bütün dünyanın fevkâlde mazharı sahabeti olmuş bir vaziyette bulunuyorlar. Âmalî siyasiyelerinin tecellisi için nasıl çalıştıkları malûmdur. Fakat bu günkü vaziyetler bizimle temaslarına dair arzedebileceğim noktalar şunlardır: Ermeniler Erivan Ermeni Hükümeti mıntakası dahilinde ahaliî islâmiyeyi imha etmekle meşguldür. Biz İngilizleri, Amerikalıları aleyhimizde tahrik etmemek ve her nasılsa harbi umumide yapılmış olan vak'anın tekerrür ve tevalisine dair hiç bir zan ve şüphe vermemek için bu mıntikai malûme dahilinde bulunan ahaliî islâmiyenin hududumuzu geçmek suretile alenen muavenetlerine dahi şitap etmekte tereddüt ettik. Fakat oradaki ahaliî islâmiye her taraftan hamisiz kalınca bittabi kendi hayat ve namuslarını yine kendiliklerinden muhafaza ve müdafaada tereddüt etmediler. Bu cihetle bidayetden bu güne kadar Erivan Ermeni Hükümeti mıntakası dahilinde muharebe ve müsademe devam edegelmektedir ve bütün müsademat neticesinde de bittabi dindaşlarımız fevkâlde mutazzarır olmakla beraber namus ve haysiyetlerini de muhafaza etmekten geri durmuyorlar.”¹⁹

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1. , s. 29.

¹⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 1. , s. 4.

Diyerek Mustafa Kemal Paşa bölgedeki Müslüman ahalinin son derece zor şartlar altında olduğunu beyan etmiş ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Müslüman halka karşı yapılmış olan Ermeni tecavüzlerine işgaller yüzünden milletin kendisinin karşılık vermek zorunda kaldığını da konuşmasında dile getirmiştir.²⁰

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa Büyük Nutkunda da; "Ermeniler'e tarihi haklar bakımından öncelik tanınmasına çalışanların, dünya kamuoyunu aldatmayı başardıklarını ve Müslüman halkın Ermeniler'i topluca öldüren barbarlar olduğu iftirasını bir gerçekmiş gibi kabul ettiklerini" belirtmektedir.

Netice itibariyle Mustafa Kemal Paşa, bahsi geçen tarihte İttihatçıları suçlayıcı ifadeler kullanmamış ayrıca Ermenilerin iddia ettikleri sözde soykırımı ifade eden veya vurgulayan bir cümle de sarfetmemiştir. Hatta gizli celsedeki konuşmasının devamında, Maraş ve Urfa gibi yerlerde Fransızlar tarafından kışkırtılan Ermenilerin Müslüman Türk ahaliye yönelik tecavüz ve katliamlarına göz yummayacaklarını açıkça ifade etmiştir.²¹

Atatürk'e Atfedilen Yeni Bir İddia

Avrupa Parlamentosu'nun Dış İlişkiler Komitesi'nin 22 Kasım 2001 tarihinde açıklamış olduğu tasarısında²² Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği adaylığı ile ilgili olarak şu açıklama yapılmıştır:

"Türkiye'nin AB üyeliği adaylığı, birliğe bölgede çatışmalar konusunda Türkiye'nin esnekliğini artırmasını garanti eden özellikle Ermenistan açısından özel fırsatlar ve nedenler sunmaktadır. Bu hem sınırın kapanması hem de 1915 soykırımına bakışı açısından böyledir..."²³

Avrupa Parlamentosu'nun bahsi geçen taslağında yukarıda verilen paragrafına ise şöyle bir dipnot düşülmüştür:

"Soykırımın tanınması talebi, çoğunlukla Ermeni politikacılar tarafından yapılmaktadır. Bildirildiği üzere Kemal Atatürk 10 Nisan 1921'de TBMM'de yaptığı konuşmada Jön Türk rejiminin Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenilere karşı soykırım yaptığını söylemiştir..."²⁴

²⁰ Bkz., Nutuk, 1919-1927, Ankara, 1963, s. 5.

²¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 1., s. 4.

²² European Parliament, Draft Report, 22 November 2001. (Rapor'un aslı için bkz. Ekler bölümüne)

²³ European Parliament, Draft Report, 22 November 2001.

²⁴ European Parliament, Draft Report, 22 November 2001. Verilen dipnotun devamı şöyledir: "Cumhurbaşkanı Koçaryan'da Türkiye'nin soykırımı tanınmasını talep etmektedir. Bu iki ülke arasındaki ilişkilerin

**Mustafa Kemal Paşa,
1921 yılı Nisan ayı
içerisinde TBMM'nde hiçbir
oturuma başkanlık
etmemiş hatta bu tarihte
Meclis'e dahi gelmemiştir.**

Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde böyle bir konuşma yapmış olması imkansızdır.

2. IV. 1337 (2 Nisan 1921) ile 30. IV. 1337 (30 Nisan 1921) tarihleri arasında TBMM'nde on üç (13) oturum yapılmıştır. 1921 yılı Nisan ayı

içerisinde TBMM'de yapılan bütün oturumlar TBMM Zabıt Ceridelerinden okunmuş ve bu oturumların hiç birisinde-gizli oturumlar da dahil olmak üzere- TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın bulunmadığı tespit edilmiş, dolayısıyla da konuşma yapmadığı görülmüştür.²⁵

Yapılan inceleme sonucunda sadece 21. IV. 1337 tarihli 23. İçtima'nın (oturum) 4. Celsesinde Mustafa Kemal Paşa'nın 5/2685 numaralı 3. XI. 1336 tarihli "*Vilâyatı müstahlasa ahalisine verilmiş olan tohumluk zehairin affı*" hakkında kanun lâhiyası gıyabında okunmuş²⁶ ve yine 28. 4. 1337 tarihli 26. İçtima'nın 2. celsesinde Mustafa Kemal Paşa'nın 27. IV. 1337 tarihli "*Âzayi Kiramdan bâzılarına mezuniyet itasına dair Divanı Riyaset Kararı*"nın okunduğu²⁷ tespit edilmiş, Ermeni-Ermenistan konularında herhangi bir beyanatın olmadığı görülmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, 1921 yılı Nisan ayı içerisinde TBMM'nde hiçbir oturuma başkanlık etmemiş hatta bu tarihte Meclis'e dahi gelmemiştir.

Bahsi geçen Nisan 1921 yılına ait Meclis Zabıt Cerideleri incelendiğinde ortaya çıkan bir diğer önemli nokta da, Avrupa Parlamentosu tasarısında tarih olarak belirtilen 10 Nisan 1921'de TBMM'nde herhangi bir oturumun yapılmamış olmasıdır.

TBMM'de 9 Nisan 1921 tarihinde 18. Oturumun yapıldığı, 10 Nisan 1921 tarihinde herhangi bir oturumun yapılmadığı bir sonraki oturumun 11 Nisan 1921 tarihinde 19. oturum olarak yapıldığı görülmüştür.²⁸

normalleşmesi açısından olmasa olmaz koşulu değildir" (European Parliament, Draft Report, 22 November 2001).

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 9-10.

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10. , s. 60.

²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10. , s. 134.

²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 9. , s. 442-443.

Avrupa Parlamentosu rapörtörünün böyle bir yanlış beyanı araştırıp incelemeyen her ne kadar taslak rapor dahi olsa resmi kayıtlarına geçirmesi bir bakıma yadırganacak bir hadise de değildir. Aynı durum ABD Parlamentosunda da sık aralıklarla kasıtlı olarak Ermeni Lobisi tarafından yapılmaktadır. Örneğin, gazetede çıkmış yalan bir haber, çok önemli bir vesikaymış gibi Kongreye sunulmakta ve ısrarla kayıtlara geçirilmesi istenmektedir.²⁹ Sonraki yıllarda ise kayıtlara geçirilen bu yalan yanlış haberler, resmi kongre belgesi olarak Ermeni propagandacıları tarafından "kaynak 'Kongre Zabıtlarıdır!'" diyerek kullanılmıştır (-maktadır).

Atatürk, Ermenilerin Türk halkına yönelik tedhiş hareketlerini bir çok konuşmasında belirtmekle kalmamış, Cumhurbaşkanı olduğu dönemde de fiiliyatıyla söylemlerini pekiştirici faaliyetler yapmıştır. Şöyle ki, işgal döneminde İngilizlerin baskısıyla Osmanlı Hükümeti tarafından kurulan Divan-ı Harbi Örfi'lerde masum oldukları halde idam edilmiş olanların ve Ermeni teröristlerce şehit edilenlerin geride kalan aile fertlerine Atatürk, Cumhurbaşkanlığı sırasında sahip çıkmış, onlara ev vermiş ve maaş bağlatmıştır.³⁰

DIVAN-I HARB-I ÖRFİ VE ERMENİ TERÖRİSTLER TARAFINDAN ŞEHİT EDİLENLERE ATATÜRK'ÜN GÖSTERDİĞİ İLGI VE YAPILAN YARDIMLAR

"Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı" ve Sonrasında Kemal Bey'in Ailesine Yapılan Yardım

Mondros Mütarekesinden sonra gerek İtilaf Devletlerinin gerekse beklediği fırsatı yakalayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın baskısı sonucu "memleketi harbe sokanlarla Ermenileri tehcir edenlerin yargılanması" istenmiş ve bu yönde ilk adım Tefrik Paşa Hükümetinin 1 Mart 1919'da Padişaha sundukları kararname ile atılmıştı. Ancak Padişah, olağanüstü yetkilere sahip Divan-ı Harbi Örfi hüvviyetindeki bir mahkemenin nazırları yargılamasına Kanun-ı Esasî'nin izin vermediğini ve suçluların cezalandırılması için yeni mahkemelere ihtiyaç olmadığını belirterek kararnameyi geri çevirmişti. Oysa bundan önce Şubat ayı içerisinde (Nazır statüsünde olmayan) İttihatçıları yargılayan Divan-ı Harbi Örfi

²⁹ Bunun çok açık bir örneği için bkz. Şenol Kantarcı, "Ermeni Sorunu: Ezilmiş Millet Kimliğiyle Meselenin Psikolojik Boyutu", Yeni Türkiye: Ermeni Sorunu Özel Sayısı, I, Sa:37 (Ocak-Şubat 2001), s. 518-519.

³⁰ Konuyla ilgili Atatürk imzalı arşiv belgeleri aşağıda verilmiştir.

çalışmalarına başlamıştı.³¹ Çok geçmeden yapısı itibariyle tam bir Hürriyet ve İtilaf hükümeti olan Damad Ferid Paşa hükümeti kurulmuştu.³²

Kemal Bey'in Yargılanması

Damad Ferid Hükümeti, "Ermenilerin, İngilizlerin ve diğer büyük Devletlerin arzusu ve mutabakatleriyle müstakil ya da muhtar bir cumhuriyet" vaadiyle iş başına gelmişti.³³ Bu hükümet, Ermeni tehciri ile ilgili yargılanmaları hem Ermeni ve İngilizlere yaranma, hem de amansız bir şekilde muhalif olduğu için İttihatçıları cezalandırma aracı olarak görüyordu. Çok geçmeden bir kararname hazırlanarak Padişaha sunulmuş ve Padişah tarafından onanarak yürürlüğe konulmuştur (8 Mart 1919). Bundan sonra Damad Ferid ilişki içinde bulunduğu İngiltere Sefarethanesi'nin taleplerini yerine getirerek "tehcir ve harp mesulleri bahanesi ile birçok namuslu, vatanperver ricalin tevkifini" istemişti.³⁴

Çok geçmeden tutuklamalar başlamış ve kanun yürürlüğe girdikten hemen sonraki iki gün içerisinde 20 den fazla İttihatçı tutuklanmıştı. 24 Mart'ta ise Divan-ı Harb-i Örfi yargılamaları başlamıştı. Bu davalar "Yozgad Tehcir ve Taktıl Davası", "Trabzon Tehcir ve Taktıl Davası" gibi davalar olup diğer tehcir davalarıyla devam etmiştir. Damad Ferid Hükümeti bu davaların süratle yürütülmesi ve bir sonuca varması için mahkeme üzerinde büyük baskılar uygulamış ve sonuç olarak İstanbul'daki Divan-ı Harb-i Örfi, ilk kararını 8 Nisan 1919'da bir idam kararıyla³⁵

³¹ 1918 Aralık ortalarında tutuklanarak İstanbul'a getirilen Mehmed Kemal Bey'in yargılamasına 5 Şubat 1919'a başlanmıştır. Nejdet Bilgi, Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması, Ankara, 1999, s. 86-87.

³² Bilgi, Ermeni Tehciri . . . , s. 57-58.

³³ Jaeschke, İngiliz Belgeleri... , s. 41. "Sultan arzu ettiğimiz (yani İngilizlerin arzu ettikleri) her bir şahsın cezalandırılmalarına hazır olduğunu..." diye devam eden yazısında Jaeschke, bu mahkemelerin işgal altında bulunan İstanbul'da İngiliz baskısıyla oluşturulduğunu ve verilen kararlar üzerinde de İngilizlerin son derece etkili olduklarını yazmıştır (Jaeschke, İngiliz Belgeleri... , s. 174.)

³⁴ Bilgi, Ermeni Tehciri . . . , s. 59. , Ayrıca bkz. Kemalettin Şükrü, Mütareke Acıları, İstanbul, 1930, s. 123.

³⁵ Jaeschke, İngiliz Belgeleri . . . , s. 178.

sonuçlandırmıştı. Bu karar, Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgad Mutasarrıf Vekili Mehmed Kemal Bey'in idam kararıydı...³⁶

Yukarıda da zikredildiği gibi Gotthard Jaescke bu mahkemeler hakkında: "Divan-ı Harp Mahkemelerinin kuruluş ve yargılama sürecinde İtilâf devletlerinin gerek komiserleri gerekse komutanları çok yakından alaka göstererek hükümete devamlı baskı ve yönlendirmede bulunmuşlardır." değerlendirmesini yapmıştır.³⁷

Divan-ı Harp Mahkemeleri her gün Ermeni ve Rum nümayişçilerle dolup taşmıştır. Gazetelerde, tehciri görenleri şahitliğe çağıran ilânlar çıkmış, mahkemeler ise ömründe Boğazlıyan ve Bayburt'a gitmemiş kişilerin İstanbul'da şahitliğini kabul etmiştir.³⁸

Bu günleri "Türklere karşı Ermeni Komitecileri" adlı eserinde Altan Deliorman şöyle anlatır:³⁹

"...Şimdi, Ermeni komitecileri tekrar İstanbul'a dolmuş, savaş içinde çıkarılan tehcir kanununun hesabını sormak için, İtilâf Devletleri'nin temsilcileri vasıtasıyla pek kanlı hazırlıklar yapmaktaydılar. Bu komitecilerin başında Ermeni Patriği Zaven Efendi gelmekteydi. Zaven Efendi, şimdi arka arkaya listeler hazırlıyor, Ermeni tehcirinde suçlu gördüğü kimselerin adlarını Sadrazamın eline tutuşturuyordu. Sadrazam Ferid Paşa Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın reisiydi. İttihadçılara karşı da büyük nefret hisleriyle doluydu. Fırkacılık Osmanlı Devleti'nin son senelerinde bir hastalık haline gelmiş en umulmadık

zamanlarda bile büyük gaileler çıkarmıştı. Damad Ferid Paşa'nın nazarında, kendisinden önceki devrede işbaşında bulunanlar ittihadçıydı; şu halde suçluydular. Cezalarını çekmeleri lâzımdı.

**Patrik Zaven Efendi'nin
nazarında ise, Ermeni
tehciri dolayısıyla bütün
Türkler suçluydu.
İttihadçılar başta olmak
üzere...**

"Patrik Zaven Efendi'nin nazarında ise, Ermeni tehciri

³⁶ Bilgi, Ermeni Tehciri . . . , s. 59. , 1918 yılı 10 Nisan'ından Kemal Bey hakkında idam kararının verildiği 8 Nisan 1919'a kadar Meclis-i Vükelâ'nın kararıyla Rum, Ermeni ve Arap muhacirlerinin yeniden iskân ve işçileri için seferberlik tahsisatından altmış milyon kuruşun tahsisini kararlaştırmıştı (İbrahim Ethem Atnur, Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, (Kasım 1994) Yıl:7 Sa:14'den Ayrı Basım, Ankara, 1994, s. 121-122.)

³⁷ Kocahanoğlu, İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ..., s. 40.

³⁸ Kocahanoğlu, İttihat-Terakki'nin Sorgulanması..., s. 40.

³⁹ Deliorman, Ermeni Komitecileri, s. 215-216.

dolayısıyla bütün Türkler suçluydu. İttihadçılar başta olmak üzere... O halde, bunların da cezalarını çekmeleri lazımdı.

"İşgal kuvvetlerini arkasına alan Patrik, tertiplelediği listeleri Damad Ferid Paşa'ya gönderiyor. O da bunları, "Nemrut Mustafa Divân-ı Harb-i" adı ile anılan idam mekanizmasına havale ediyordu. Enver, Talât ve Cemal Paşalar Türk topraklarını terk etmişler, Avrupa'ya, Kafkasya'ya, Orta Asya'ya doğru kaybolup gitmişlerdi. Onlardan, Nemrut Mustafa Paşa eliyle değil, başka yollardan intikam alınacaktı. Fakat, hiç olmazsa birkaç idarecinin kanı dökülmeliydi ki, Ermeni Komitecilerinin iştahı tatmin edilebilirdi.

"Yakın günlerde, İstanbul halkı, Beyazıt Meydanı'ndaki darağaçlarında can verecek masum ve bahtsız Türk idarecilerinin kaderine hep birlikte ağlayacaktır."⁴⁰

Yaklaşık iki ay süren ve üyeleri arasında Ermenilerin de bulunduğu Mehmed Kemal Bey'in mahkemesinde dinlenen şahitlerin çoğu da yine Ermeniler olmuştur. Mehmed Kemal Bey hakkında 8 Nisan 1919'da verilen karar 10 Nisan 1919 Perşembe günü Beyazıt Meydanı'nda yerine getirilmiştir.⁴¹

Kemal Bey'in mahkemesinde birçok yalancı şahit dinlenmiştir. Konuyla ilgili "özgün" bir çalışma olan Nejdet Bilgi'nin "Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması" isimli eserde geniş izahatta bulunulmuştur.⁴²

Kemal Bey'in Yozgad ve Boğazlıyan'da göreve başladığı sıralar ve görevini sürdürdüğü dönem içerisinde bölge de birçok Ermeni isyanı çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin savaş içerisinde olduğu bu dönemde Ermeniler ya düşman saflarında yerlerini almışlar ya da kendi buldukları bölgelerde isyan haline geçmişlerdi. Devletin savaş hali gibi olağanüstü bir durumda haklı olarak almış olduğu 'tehcir' kararıyla birlikte de özellikle Kemal Bey'in görev yaptığı

⁴⁰ Deliorman, Ermeni Komitecileri, s. 215-216.

⁴¹ Bilgi, Ermeni Tehciri..., s. 85; Jaeschke, İngiliz Belgeleri ..., s. 178.

⁴² Bu şahitliklerle ilgili olarak, örneğin Kemal Bey'in aleyhine şahitlik yapan Ermeni Leon Nahabetyan, Kemal ve Tevfik Beyler tarafından Keller köyünde 4 kişinin öldürüldüğünü iddia etmiş, isimleri kendisine sorulunca da birinin ismini vermiş diğerleri için de "anlar haber veririm" cevabını vermiştir. Yine tehcir sırasında 12 yaşında olan Artin oğlu Agob, akrabalarının öldürüldüğünü söylemiş, akrabalarının isimleri sorulduğunda iki isim vermiş diğerlerinin isimlerini unuttuğunu söylemiştir. Bir başka şahit Ojeni Varvanyan, Ermenilerin öldürülmesine şahit olduğunu, Kemal ve Tevfik Beyleri adam öldürürken görmediğini ancak işittiğini söylemiş ancak savcı tarafından bu ifadeler de çelişkili bulunmuştur. Bir başka çelişkili ifade ise Ohannes oğlu İstopan'dan gelmiştir. İstopan, önceki ifadesinde binlerce Ermeni'nin öldürüldüğünü ve bunları gözüyle gördüğünü söylemiş ancak mahkeme tarafından kendisine öldürülen kimseyi görüp görmediği sorulunca görmediğini belirtmiştir (Bilgi, Ermeni Tehciri..., s. 104-105.).

Yozgad ve Boğazlıyan çevresinde Ermeni tedhiş faaliyetleri yoğunluk kazanmıştı. Kemal Bey, görevinin bir gereği olarak bu tedhiş faaliyetlerine engel olmaya çalışmıştı. Kemal Bey, Boğazlıyan civarındaki köylerde yapmış olduğu aramalarda Ermenilere ait çok sayıda silah ve cephane ele geçirmişti.⁴³ Sonuç itibarıyla Mehmed Kemal Bey İstanbul'dan kendisine verilen emirleri yerine getirmişti.

Mahkemedeki savunmasında Kemal Bey, Türklerin hiçbir zaman "müsebbib ve zâlim" olmadıklarını, ancak Ermenilerin bağımsızlık kazanmak amacıyla yüz binlerce masum Türk'ü katlettiklerini bunun da savaşın acılarını çok çekmiş olan Müslüman halkın kinini tahrik ettiğini belirtmiştir.⁴⁴

Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Vasiyeti

Kemal Beyin Mülkiyeden sınıf arkadaşı e sonradan Bekirağa Bölüğü'nde hapisane arkadaşı olan İbrahim Zağra, Kemal Bey hakkında şunları anlatmıştır:⁴⁵

"Kemal ile, mevfuken kaldığım Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu olarak buluştuk. Boğazlıyan Ermenileri'nin tehciri sebebiyle muhakeme ediliyordu. Mülkiye sıralarında şüh ve şâtır ve dâima gülen Kemal'in bu meseledeki kahramanca hareketine daima hayran kalmıştık. Kendisiyle bir gün görüşürken: 'İbrahim beni asacaklar' demiş; çocuklarını ve ailesini düşünerek, derinden bir 'Ah!' çekmişti. Zirâ, gerek tehcir esnasında, gerek önemli memuriyetleri sırasında, ahlâkî salâbetini o derece muhafaza etmiş, o kadar temiz kalmıştı ki, ilk tevkifi sırasında, kendisini ziyarete gelen eniştesinden bir tek sigara isteyecek on parası olmadığını söyleyecek kadar irtikab ve tenezzülden uzak bulunmuş; ailesine maddî hiçbir servet bırakmayarak, 'Bayrak kadar temiz kalıp', ebediyete ulaşmıştır. İç çekişinin sebebi bu idi."

Vasiyet⁴⁶

"Merhum sevgili oğlum Adnan'ın medfun bulunduğu Kadıköy Kuşdili çayırındaki kabristanda yavrumun yanında gömülmemi

⁴³ Sabah, 9 Şubat 1919; Memleket, 8 Mart 1919.

⁴⁴ Bilgi, Ermeni Tehciri . . . , s. 147.

⁴⁵ Bilgi, Ermeni Tehciri . . . , s. 88-89.

⁴⁶ Deliorman, Ermeni Komiteleri . . . , s. 233. Ayrıca bkz. Bilgi, Ermeni Tehciri . . . , s. 162-163.

**'Millet ve memleket
uğrunda şehid olan
Boğazlıyan Kaymakamı
Kemal'in ruhuna fatiha.'**

diliyorum. Teyzem ve kardeşim Kadıköyünde sâkindirler. Teyzemin adresi Mühürdar Caddesinde 67 numaralı hanedir, adı İsmet Hanımdır. Defin masrafı teyzeme tevdi buyurulmalıdır. Kabir taşım, hamiyetli Türk ve Müslüman kardeşlerim tarafından dikilmeli ve üstüne şöyle yazılmalıdır: 'Millet ve memleket uğrunda şehid olan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal'in ruhuna fatiha.' Perişan zevcem Hatice'ye, yavrularım Müzehher ve Müşerref'e muavenet edilmesini, yavrularımın tahsil ve terbiyesine ihtimam buyurulmasını vatandaşlarımdan beklerim. Babam, Karamürsel âşâr memur-u sâbıkı Arif Bey de acizdir. Kardeşim Münir de kimsesizdir. Bunlara da muavenat olunursa memnun olurum. Türk milleti ebediyyen yaşayacak, Müslümanlık asla zevâl bulmayacaktır. Allah millet ve memlekete zevâl vermesin. Ferdler ölür, millet yaşar. İnşallah Türk milleti ebediyete kadar yaşayacaktır.

30 Mart 1335

Boğazlıyan Kaymakam-ı Sâbıkı Kemal."

Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in idamından yaklaşık bir yıl sonra açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin aldığı ilk kararlardan birisi Ermeni tehciri bahanesiyle tutuklu bulunanların tahliye edilmesi şeklinde olmuştur (8 Mayıs 1920).⁴⁷ Konuyla ilgisini kesmeyen TBMM, 11 Ağustos 1920 tarihinde de tehcir mahkemelerini tamamen kaldırmıştır.⁴⁸ Bununla da yetinmeyen Mustafa Kemal başkanlığındaki TBMM, Padişah-İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri'nin cuntası tarafından katledilen "Ermeni davası" şehitlerine sahip çıkmış ve ilki 25 Aralık 1921'de Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey olmak üzere ikincisi 14 Ekim 1922 tarihinde de Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'i 'Milli Şehit' ilân eden kararları çıkartmış, bu şehitlerin arkalarında bıraktıkları eş ve çocuklarına maaş bağlamıştır.⁴⁹

Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden yıllarda Mustafa Kemal, konu üzerindeki hassasiyetini korumaya devam etmiş ve

⁴⁷ Düstur, Üçüncü Tertip, I, Ankara, 1953, s. 7-8; Ayrıca bkz. Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya, Ankara, 1970, s. 102.

⁴⁸ Düstur, Üçüncü Tertip, I, s. 33.

⁴⁹ Bilgi, Ermeni Tehciri . . . , s. 184-185.

kendisinin Cumhurbaşkanlığı döneminde 2 Şubat 1927 yılında Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in arkasında bıraktığı ailesine Maliye Bakanlığı Vakıflar İdaresine devr olunmuş olan evi kendi üzerlerine tapu edip yerleşmelerini sağlamıştır.⁵⁰

Türkiye Cumhuriyeti
Başvekalet
Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
Aded
4710

Kararnâme

*Ermeni emvâl-i metrûkesinden bulunması hasebiyle Maliye Vekâlet-i Celilesince Evkaf İdaresine devir olunan ve İstanbul İdare Hey'etince yirmibin lira kıymet takdir edildiği anlaşılan merbût cedvelde muharrer apartmanla hanenin, 31 Mayıs 926 tarih ve 882 numrolu kanun ahkâmına tevikân (tevirân), **Boğazlıyan Ka'imakamı Kemal Bey**'in hîn-i vefatında nafakasiyle mükellef bulunduğu zevcesi Hatice ve kerimeleri Müzehher ve Müşerref Hanımlarla Mahdumu Adnan Bey nâmlarına tahsis ve temlik, Evkaf Müdüriyyet-i Umûmiyyesinin 2 Şubat 927 tarih ve 31667/17 numrolu tezkiresiyle vukû'bulan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Hey'etinin 2 Şubat 927 tarihli icitmâ'ında tasvib ve kabul olunmuştur. 2 Şubat 927*

Reisicumhur
Gazi M. Kemâl

Başvekîl İsmet	Adliye Vekîli M. Esâd	Müdâfa'a-i Milliye Vek. Receb
Bahriye Vekâleti Vek. İhsan	Dahiliyye Vek. M. Cemil	Hariciyye Vek. Dr. T. Rüştü
Maliyye Vek. M. Abdülhâlık	Ma'arif Vek. Vek. Dr. Refik	Nafı'a Vek. Behiç
Ziraat Vek. M. Sabri	Ticaret Vek. M. Rahmi	Sih. Ve Mua. İct.Vek. Dr. Refik

⁵⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030 18 01, 023 - 7 - 12 . (Bundan sonraki dipnotlarda Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi "BCA" olarak gösterilmiştir).

Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey Olayı ve Sonrasında Nusret Bey'in Ailesine Yapılan Yardım

Divan-ı Harb-i Örfi'nin kurbanlarından birisi de Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'dir. Nusret Bey, Mondros Mütarekesinden sonra Dahiliye Vekillğine atanan Artin Cemal adıyla tanınmış Cemal Bey tarafından görevinden azledilmiş, İstanbul'a getirilmiş ve o dönemde Hurşid Paşa'nın başkanlığında kurulan Divan-ı Harb-i

Divan-ı Harb-i Örfi'nin kurbanlarından birisi de Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'dir.

Örfi'de "Ermeni tehciri davası" sanığı olarak yargılanmış ancak hiçbir suçu olmadığı için beraat kararı almıştı. Ancak çok geçmeden Nusret Bey, tekrar tutuklanarak Bekirağa Bölüğü denilen meşrutiyet sonrası

siyasi sanıkların tutulduğu zindana götürülmüştür. Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, bu hapis haneye geldiğinde yalnız değildi. Zira eski (Başbakan) Sadrâzâm Said Halim Paşa'dan Şükrü (Kaya)'ye, Tefik Rüşdü (Aras)'den Memduh Şevket'e ve Mithat Şükrü (Bleda) Beylere kadar, Ziya Gökalp'ten Adıye Nazırı İbrahim Bey ve Dahiliye Nazırı Hacı Adil Beyler hatta Tanin Gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey de dahil olmak üzere birçok İttihatçının orada mahbus olduğunu görmüştür.⁵¹

Nusret Bey'in getiriliş sebebi daha önce yargılanıp beraat ettiği dava olan "Ermeni tehciri davası"dır. Tehcir sırasında Urfa'nın en büyük idari amirliği olan Mutasarrıflık görevini yürütmekteydi. Nusret Bey, İstanbul'dan kendisine gelen emirleri yerine getirmiş, savaş gibi olağanüstü şartlar içerisinde isyanları, ihanetleri ve tedhiş hareketleriyle devlet için birinci derecede tehdit unsuru olan Ermenilerin sevkıyatı işini onların güvenliklerini temin ederek yerine getirmişti.

Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in mahkemesinde olduğu gibi Nusret Bey'in yargılandığı Divan-ı Harb-i Örfi'nin de Başkanlığını Nemrüd Mustafa Paşa yapmıştır.

İngiliz himayesinde cesaret bulan Ermeni Patrikhanesi mahkemeye sürekli olarak yalancı şahit tedarikinde bulunmuş hatta şahit bulunamadığı zamanlarda da gazetelere ilanlar verilmiştir.⁵²

⁵¹ Deliorman, Ermeni Komitçileri, s. 236.

⁵² Deliorman, Ermeni Komitçileri, s. 238.

Örneğin 29 Nisan 1920 tarihli *Serbesti* gazetesinde şöyle bir ilan çıkmıştır:⁵³

“Divan-ı Harb-i Örfî Riyâsetinden:

Bayburt ve Ergani Madeni taktik ve tehçiri meselesine dair malûmat ve meşhudatı olanların Divânı Harbe gelmeleri ilân olunur.”

30 Nisan 1920 tarihli *Peyam Sabah* gazetesinde ise “Davet” başlıklı bir başka ilân çıkmıştır. İlân şöyledir:⁵⁴

“Divân-ı Harb-i Örfî Riyâsetinden:

Bayburt ve Ergani Madeninden tehçir olunup âhiren avdet eden müslim ve gayrimüslimlerden Dersaâde’de bulunanların önümüzdeki cumartesi günü zevâlî saat 10’da Divân-ı Harb-i Örfî’de hazır bulunmaları beyân olunur.”

Aslında yukarıda gazetelerdeki bu ilânlar, Ermenilerin bugün hâlâ iddia ettikleri sözde 1.5 milyon Ermeni’nin öldüğü iddiasını

Aslında yukarıda gazetelerdeki bu ilânlar, Ermenilerin bugün hâlâ iddia ettikleri sözde 1.5 milyon Ermeni’nin öldüğü iddiasını çürüten en büyük delillerdendir.

çürüten en büyük delillerdendir. Zira eğer iddia edildiği gibi böyle bir olay olmuş olsaydı, bu mahkemeler sırasında neredeyse sona eren bir imparatorluk içinde İstanbul’da İtilaf Devletlerinin tam desteğini almış olan Ermenilerin konuya çok yakın ilgi gösterecekleri muhakkaktı. Böylelikle de bahsi geçen mahkemeler yüz binlerce Ermeni şahidiyle dolup taşardı. Zira, iddia edilen olayın doğası bunu gerektirirdi. Oysa yukarıda da görüldüğü üzere olaylarla ilgili şahitlik için artık gazete ilânlarına başvuruya kadar gidilmiştir.

Gerek bu ilânlarla gerekse Ermeni komiteçileri ve Patrikhanenin üstün uğraşları neticesinde mahkemeye getirilen şahitlerin iddia edilen hiçbir olaya şahit olmadıkları görülmektedir. Örneğin, kendisinin Bayburt’ta doğup büyüdüğünü söylediği halde sorular neticesinde Bayburt’a hayatında hiç gitmediği anlaşılan hatta şivesi dahi Bayburt şivesi olmayıp İstanbul şivesiyle konuşan yalancı şahitler bunun en önemli delillerindendir. Nemrud Mustafa

⁵³ Deliorman, Ermeni Komiteçileri, s. 238.

⁵⁴ Deliorman, Ermeni Komiteçileri, s. 238.

**Ancak sonuç itibariyle
Urfa Mutasarrıfı Nusret
Bey'in kaderi de
Boğazlıyan Kaymakamı
Mehmed Kemal Bey'in
çizgisiyle birleşmiştir.
Yani idam...**

Paşa'nın Başkanlığındaki bu mahkemede 10 yaşındaki Ermeni çocukları dahi şahit olarak dinlenmiştir. Nusret Bey'in mahkemesinin 1920 yılı ortalarında yapıldığı düşünülürse tehcir sırasında henüz beş yaşında olan ve henüz akli bir şeye ermeyecek yaştaki çocukların kendilerine öğretilenleri mahkemede yalan yanlış söylemeleri ve bu ifadelerin Nemrud Mustafa Paşa tarafından son derece dikkate alınması düşündürücüdür. Ancak sonuç itibariyle Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in kaderi de Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in çizgisiyle birleşmiştir. Yani idam...⁵⁵

Nusret Bey'in Kardeşine Son Mektupları ve Vasiyeti⁵⁶

"Kardeşim,

Müretteb ve musanna birtakım cerâime istinaden hakkımda hükm-ü idam lâhik olduğunu ve infazını temin için Mustafa Paşa'nın⁵⁷ bizzat çalışmakta bulunduğunu gördüm ve işittim. Vicdanım kat'iyen azap hissetmiyor. Çünkü bigünahım (günahsızım), masumum. Meğer muazzep olanlar, alçak olanlar mış. Elhamdülillâh alçaklık etmedim. Namusumu ve vicdanımı daima muhafaza ettim. Cemal Bey⁵⁸ ve Mustafa Paşa ile Ermenilerin tertip eyledikleri şu cerâimden hiçbirinin faili değilim. Bundan emin olabilirsiniz.

Siz bana kardeşlik değil, pederlik ettiniz. Mahfuzen getirilip ertesi günü tahliye edildiğim zaman da söylediğim gibi, tekrar temin ederim ki, bana isnad edilen fiillerin fâili değilim. Orduya ve binaenaleyh vatanıma ettiğim hizmetlerle binâen vâki olan terfilerim, nişan, alışlarım bu adamların beni fırkacı zannederek hakkımda şu Ermeni meselesini icad eylemelerine sebep oldu. İşte benden fırka intikamını şu suretle bigayri hakkın alıyorlar. Alsınlar. Allah âdil-i mutlaktır. Elbet bir gün onlar da gazaba düçâr olurlar.

⁵⁵ Deliorman, Ermeni Komitecileri, s. 239-242.

⁵⁶ Deliorman, Ermeni Komitecileri, s. 245-246.

⁵⁷ Mustafa Paşa tabiriyle Nemrud Mustafa Paşa kastedilmektedir.

⁵⁸ Cemal Bey tabiriyle Namı diğer Artin Cemal kastedilmiştir.

Nusret"

"Kardeşim,

Bugün hayatımın son dakikalarını yaşıyorum. Vicdanım kat'iyen muazzab değildir. Hayatımda millet ve vatanıma hizmetten başka gayem yoktu. Onu elhamdülillâh kemali sıdk ve istikamette (tam bir sadakât ve doğrulukla) ifa ettim. Bana isnad olunan cerâimin hiçbirisinin faili değilim. Masum ve bigünahım. Garaza kurban oluyorum. Mustafa Paşa, garazını bugün de gösterdi. İzzeddin (Nusret Bey'in kayınbiraderi) tafsilâtıyla anlatsın. Küçük çocuklarımı, zevcemi yalnız ve pek fakir olarak bırakıyorum. Beş gün sonra yiyecekleri bile kalmayacaktır.

Hayatımda millet ve vatanıma hizmetten başka gayem yoktu.

Allah aşkına sokaklarda bırakma. Valdesi, çocuklarımın terbiyelerine baksın, intikamımı almak için çocuklarımı ona göre terbiye ederek büyütsün. Babaları mücrim (suçlu) değil, şehiddir. İşte son nefesimde hiçbir şeyden korkmayarak vicdanımdan kopup gelen şu ifadelerimi sana iblâğ ediyorum. Vatanım yaşasın, elbet bir gün gelir, intikamımı alır. Masumların âhı büyüktür.

Bir masumun kaniyle oynayan şu Mustafa Paşa'nın hainâne hareketleri şu dünyada kendisine acaba kâr kalacak mı? Sabır tavsiye eder ve aileme sefalet çektirmemenizi rica ederim. Bilirim, senin de halin müsait değildir. Fakat ne yapalım, senden başka kimsem yok.

Elveda kardeşim, hakkınızı helâl ediniz.

Nusret"

Nusret Bey'in İdamından Sonra Nusret Bey'in Ailesine Yapılan Yardım

1 Ağustos 1920 sabahı tıpkı Kemal Bey gibi Bayezid Meydanında idam edilen Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in bu acı sonundan hemen sonra Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Başkanlığındaki TBMM 11 Ağustos 1920 tarihli kararıyla yukarıda da bahsedildiği gibi bu mahkemeleri lağvetmiştir. Daha sonra ise 25 Aralık 1921 tarihli Nusret Bey'i "Milli Şehit" ilân eden kanunu çıkarmış ve Nusret Bey'in geride bırakmış olduğu hanımı ve çocuklarına maaş bağlamıştır.⁵⁹

⁵⁹ Bunun için yukarıda anlatılan Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey mevzusuna bkz.

Mustafa Kemal Atatürk, Kemal Bey'in ailesine gösterdiği yakın ilgiyi Nusret Bey'in ailesi için de göstermiş ve aşağıdaki belgede de⁶⁰ görüldüğü üzere kendi imzasıyla bu aile için yardımlarını esirgememiş ve vatan için şehit düşen bu ailelere sahip çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti
Başvekalet
Muamelât Müdüriyeti
Aded
5973

Kararnâme

Ermeni Sûikasd Komiteleri tarafından şehid edilen Urfa Mutasarrıf-ı sâbıkı Nusret Bey'in vârislerine verilmesi muktazi yirmi bin lira kıymetinde müstakil bir mülk bulunmadığı İstanbul vilâyetinin iş'ârından anlaşılmasına mebnî, Beyoğlu'nda Asmalı Mescid mahallesinde cadde-i kebîrde kâ'in atik 264-264 ve on bir def'a mükerrer 266 ve 266 ve Cedid 212 numrolu yirmi üç bâb ma'âuda dukkânı müştemil tevsî'i intikali ve yüz kırk bin kuruş vâridat-ı Sâfiyeli Anzavur Hanı nâmıyla ma'rûf bir bâb apartmanda Bedros nâm şahısdan metrûk bulunan ve İstanbul Vilâyeti Idâre Hey'etince hey'et-i mecmûasına takdir edilen elli bin liradan otuz iki hisse itibâriyle isâbet eden on beş bin altı yüz yirmi beş liralık on hissesinin 31 Mayıs 926 tarih ve 882 numrolu Kanun mücibince müteveffayı muma ileyhin hîn-i vefâtında nafakası üzerine vâcip iken terk ettiği zevcesi Hayriyye Hanım ile mahdûmları Târik, Mazlum ve Nasûhi Beylere tahsis ve temliki, Evkâf Müdiriyyeti Umûmiyesinin 14 Kânun-ı evvel 927 târih ve 43044/141 numrolu tezkiresiyle vukû' bulan tekifi üzerine, İcrâ Vekilleri Hey'etinin 25 Kânûn-ı evvel 927 târihli ictimâ'ında tasvip ve kabûl olunmuştur. 25 Kânûn-ı evvel 927

Reisicumhur
Gazi M. Kemâl

Başvekîl İsmet	Adliyye Vekîli M. Esâd	Müdâfa'a-i Milliye Vek. M. Abdülhâlık
Bahriye Vekâleti Vek. M. Abdülhâlık	Dahiliyye Vek. Ş. Kaya	Hariciyye Vek. Dr. T. Rüşdi
Maliyye Vek. M. Rahmi	Ma'arif Vek. M. Rahmi	Nafi'a Vek. Dr. Refik

⁶⁰ BCA, 030 18 01, 027 - 70 - 3. (Belgelerin orijinal metni çalışmanın sonunda ekler kısmında verilmiştir.)

**Ermeniler Tarafından Şehit Edilen Doktor Reşit Bey'in
Ailesine Yapılan Yardımı Gösteren Belge:⁶¹**

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdürlüğü
Aded
8855

Kararname

3 Temmuz 927 tarih ve 5894 numaralı Kararnameye zeyildir:

Ermeni komitaları tarafından şehit edilen ricalden Doktor Reşid Bey'in ailesine evvelce verilen on beş bin lira kıymetindeki emvale ilâveten istanbul'da Feri Köyünde Kır Sokağında Tahtaburunyan'dan metruk atik 12 Cedid 143 numaralı hane ile birinci kısım atik Kurtuluş Caddesinde Hokaçyan Viçen'den metruk Fransız mezarlığında 115 numaralı orta yerinden tahta perde ile tefrik edilen dükkân için 1500 lira olmak üzere ceman takdir edilen beş bin lira üzerinden temlik; Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 12/12/929 tarih ve 71877/122 numaralı tezkiresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 12/2/930 tarihli içtimainda tasvip ve kabul olunmuştur. 12/2/930.

REİSİCUMHUR

İmza

Bş. V. İmza	Ad. V. İmza	M. M. V. İmza	
Da. V. İmza	Ha. V. İmza	Ma. V. İmza	
Mf. V. İmza	Na. V. İmza	İk. V. İmza	S. İ. M. V. İmza

**Ermeniler Tarafından Şehit Edilen Doktor Bahaeddin Şakir
Bey'in Ailesine Yapılan Yardımı Gösteren Belge⁶²**

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
Aded
4716

⁶¹ BCA, 030 18 01, 8-7-7.

⁶² BCA, 030 18 01. 023 - 7 - 18.

Kararnâme

Ermeni emval-i metrukesinden olub maliyece vaz-ı yed olunarak bilâhara Evkafa devir edilen ve İstanbul Vilâyeti Idare Hey'etince onyedibin beşyüz altmış yedi lira kıymet takdir edildiği anlaşılan Şişli'de Kır Sokağında atık üç ve Cedid bir numrolu hanenin, 31 mayıs 926 tarih ve 882 numrolu kanun mucibince, Ermeni su-i kasd komiteleri tarafından şehid edilen ricalden doktor Bahaeddin Şakir Bey'in hîn-i vefatında nafakasıyla mükellef bulunduğu zevcesi Cenân Hanım'la oğlu Alp ve Mehmet Celasin Beyler namına temlik, Efka Müdiriyyet-i Umumiyesinin 23 Kânûn-ı sâni 927 tarih ve 31453/9 numrolu tezkiresiyle vukû'bulan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Hey'etinin 13 Şubat 927 tarihli ictimâ'ında tasvip ve kabul olunmuştur. 13 Şubat 927.

Reisicumhur
Gazi M. Kemâl

Başvekîl İsmet	Adliye Vekili M. Esâd	Müdâfa'a-i Milliye Vek. Receb
Bahriye Vek. İhsan	Dahiliye Vek. M. Cemil	Hariciyye Vek. Dr. T. Rüştü
Maliye Vek. M. Abdülhâlık	Ma'arif Vek. Vek. Dr. Refik	Nafi'a Vek. Behiç
Ziraat Vek. M. Sabri	Ticaret Vek M. Rahmi	Sih. Ve Mua. İct. Vek. Dr. Refik

**Ermeniler Tarafından Şehit Edilen Cemal Paşa'nın Yaveri
Nusret Bey'in Ailesine Yapılan Yardımı Gösteren Belge⁶²**

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Kalem-i Mahsus Müdüriyyeti
Aded
5570

Kararnâme

Firarî Ermeni Mihran Bezoryan ile Kirkor Esmeryan'dan metrûk olup Hazinece vaz'ı yedle bilâhare Evkafa devir edildiği ve İstanbul

⁶³ BCA, 030 18 01. 025 - 49 - 19.

İdare Hey'etince hey'et-i mecmu'asına on dokuz bin dört yüz kırk lira kıymet takdir olunduğu anlaşılan İstanbul'da Beyoğlu'nda Feriköy Büyükdere Caddesinde 83/123 numrolu hane ile Kadıköy'ünde Caferağa Mahallesinin atik Papasoglu cedid Moda Caddesinde kâ'in atik ve cedid 34 numrolu dükkân ve cedid 36 numrolu apartmanın nâmlarına tahsisi; Ermeni komitaları tarafından şehit edilen ricalden Cemal Paşa Yaveri Nusret Bey'in veresesinden zevcesi Elmas Perinan ve hemşireleri Nebiye ve Münire Hanımlarla biraderi Aziz Nihad Bey... mezkûr hane, dükkân ve apartmanın 31 Mayıs 926 tarih ve 882 numrolu kanun mucibince... nâmlarına tahsis ve temlik, Evkaf Müdüriyyeti Umumiyesi'nin 6 Ağustos 927 tarih ve 38004/102 numrolu tezkiresiyle vukû bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Hey'etince 30 Ağustos 927 tarihinde tasvîp ve kabûl olunmuşdur. 30 Ağustos 927

Reisicumhur
Gazi M. Kemâl

Başvekil İsmet	Adliyye Vekâleti Vekili Receb	Müdâfa'a-i Milliye Vek. Receb
Bahriye Vek. İhsan	Dahiliyye Vek. M. Cemil	Hariciyye Vek. Dr. T. Rüştü
Maliyye Vek. Vek. M. Rahmi	Ma'arif Vek. M. Necati	Nafi'a Vek. Behiç
Ziraat Vek. M. Sabri	Ticaret Vek M. Rahmi	Sıh. Ve Mua. İct. Vek. Dr. Refik

Yukarıda görülmektedir ki, Mustafa Kemal Atatürk hakkında sürekli olarak birtakım iddialar ortaya atılmıştır (-maktadır). Oysa bu çalışmanın objektif bir eleştirisi yapıldığında, Mustafa Kemal'in şu ana kadar iddia edilen veya bundan sonra iddia edilecek benzer ithamları söyleyecek ve savunacak bir düşünce yapısına sahip olmadığı görülür.

1915 Göçü'nü soykırım olarak göstermek isteyen ve bu amaçla her türlü bilimsel etik kuralını çiğneyen çevrelerin Atatürk'e atfen bu tür yanıltıcı düzmece ifadelerin yanında, bilim çevrelerinin çok iyi bildiği gibi, Talat Paşa'ya atfen soykırım emreden sahte dokümanlar oluşturdukları da hatırlanmalıdır.

EKLER

EKI

Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in Ailesine Yapılan Yardım

137
85

T. C.
BASBAKANLIK
CUMHURİYET BAŞKANLIĞI

Adı Soyadı				
Yaşı				
Medeni Durumu				
Profesyonel Durumu				
Evlenme Tarihi				
İşyeri				
İşyeri Adresi				
İşyeri Telefonu				
İşyeri Açılış Tarihi				
İşyeri Kapanış Tarihi				
İşyeri Durumu				
İşyeri Açılış Yeri				
İşyeri Açılış Zamanı				
İşyeri Açılış Sebebi				
İşyeri Açılış Yolu				
İşyeri Açılış Yeri				
İşyeri Açılış Zamanı				
İşyeri Açılış Sebebi				
İşyeri Açılış Yolu				

(The form contains extensive handwritten text in Ottoman Turkish script, including names, addresses, and dates, which is partially obscured by the table grid.)

5271

137

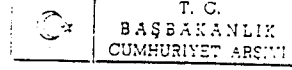
85

BCA, 030 18 01, 027-70-3.

EKI/1
Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in Ailesine Yapılan Yardım

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muameleât Müdürlüğü
Şube
Sayı: 8870

Kararname

Ermeni sulhast komiteleri tarafından şehit edilen Urfa Mutasarrıfı Nu-
sret beyin ailesine 888 numaralı Kanun muvabince verilmesi iktiza ayl-
ayen " Yirmi bin " liralık emlakın " On beş bin"liraya tekabül eden ==
kısmı verilmiş olduğundan mütebakisinin de verilmesi mumaileyhin aile
Hayriye Hanım tarafından istida edilmiş ve bunun üzerine Dahiliye Vek-
âletinden alınan 8/2/930 tarih ve 778/32 numaralı mutaleanemede talabi
vakiin İcra Vekilleri Heyetince bir karara raptı teklif olunmuştur .

Keyfiyet İcra Vekilleri Heyetinin 12/2/930 tarihli içtimasında görü-
şülerek mütebaki istihkakının verilmesi kabul edilmiş ve muamelesinin
Evkaf umum müdürlüğünce ifası tasvip olunmuştur .

12/2/930

RSİSİCÜMÜR

Yazı M. Kemali

Bş. V.

Lemay

Ad. V.

M. Zeki

M. M. V

M. H. Kemal

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

H. B. Zeki

Ma. V.

S. Saracoglu

Mi. V.

C. Kaya

Na. V.

P. Kaya

İk. V.

H. B. Zeki

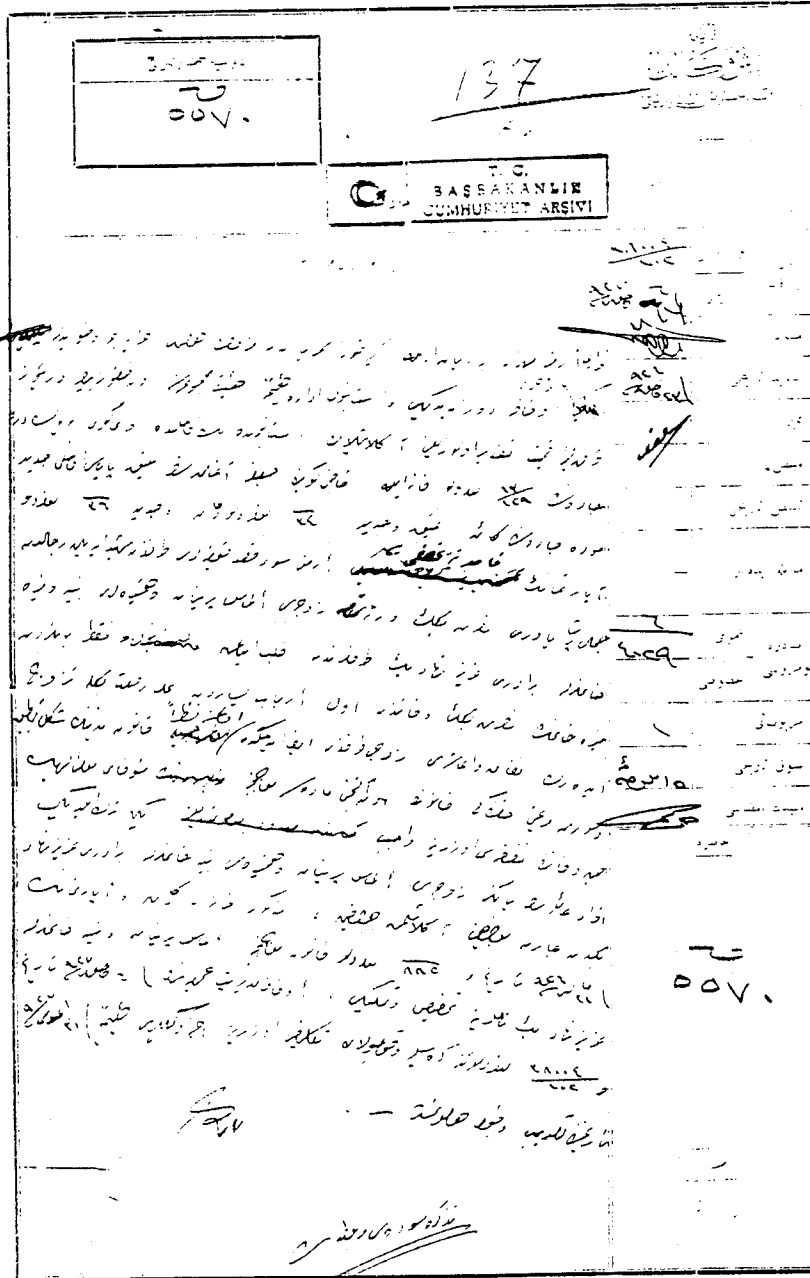
S. İ. M. V.

M. H. Kemal

BCA, 030 18 01, 8-8-2.

EKII

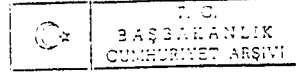
Cemal Paşa'nın Yaveri Nusret Bey'in Ailesine Yapılan Yardım

BCA, 030 18 01, 025-49-19.

EKIII
Doktor Reşit Bey'in Ailesine Yapılan Yardım

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muameleat Müdürlüğü
Şube
Sayı 8855

Kararname

3 - Temmuz - 927 tarih ve 3394 numaralı Kararıma göre kayıdır :
Ermeni Komiteleri tarafından şehit edilen nicelâden Doktor Reşit beyin
ailesine evvelce verilen On beş bin lira kıymetindeki emvale ilâveten =
İstanbulda Feri Köyünde kır sokağında Tahtaburunyandan metruk atik İ2
cedit İ43 numaralı hane ile birinci kısım atik Kurtuluş caddesinde Hok-
açyan Viğenden metruk Fransız mezarlığında İ15 numaralı orta yerinden
tahta perde ile tefrik edilen dükkânın da İstanbul İdare heyetince ev
için 3500 ve dükkân için 1500 lira olmak üzere ceman takdir edilen beş
bin lira üzerinden temlik; Evkaf Umum müdürlüğünün İ2/İ2/929 tarih ve
71877/İ23 numaralı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri
Heyetinin İ2/2/930 tarihli içtimainda tasvip ve kabul olunmuştur .

İ2/2/930

REİSİCÜMÜR

Yusuf M. Kemal

Bş. V.

Y. Kemal

Ad. V.

M. Z. Kemal

M. M. V.

M. M. Kemal

Da. V.

S. Kemal

Ha. V.

H. Kemal

Ma. V.

M. Kemal

M. V.

M. Kemal

Na. V.

N. Kemal

İk. V.

İ. Kemal

S. İ. M. V.

S. İ. M. Kemal

BCA, 030 18 01, 023-7-18.

EKIV
Avrupa Parlamentosu Taslak Raporu

EUROPEAN PARLIAMENT

1999

2002

Committee on Foreign Affairs, Human Rights, Common Security and Defence Policy

PROVISIONAL
19992119(COS)

22 November 2001

DRAFT REPORT

on the communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the European Union's relations with the South Caucasus, under the partnership and co-operation agreements
(COM(1999) 277 - C-0116/1999 - 19992119(COS))

Committee on Foreign Affairs, Human Rights, Common Security and Defence Policy

Rapporteur: Per Uus (10)

...this significance in the region is one of many reasons for the Union to adopt a more independent policy towards the country, without looking over its shoulders to see what the USA is doing. Recently, Russia and Iran have moved rapidly closer towards each other on security policy, especially as a result of new arms deals and, to a certain extent, as regards the situation of the Caspian Sea. Our reserves there is every reason for preventing a situation in which Iran is committed solely to a Russo-Iranian axis, but excluded from efforts to find using multilateral solutions to problems in the region.

Turkey's status as a candidate for membership of the European Union presents the Union with special opportunities and reasons to help ensure increased Turkish flexibility as regards conflicts in the region, especially in relation to Armenia. This is true with regard both to the closed borders and to the stance on the 1915 genocide. The recognition of the Armenian genocide by the European Parliament and by several Member States are the fact that the Turkish regime after the First World War had several of those responsible for the genocide severely punished ought to provide a basis for the EU to present constructive proposals to Turkey on the handling of the matter, e.g. by setting up an international international committee of historians on the 1915 Armenian genocide.

On the way to EU membership

There exists amongst the political leaders of the three south Caucasian countries, as within the leadership of most opposition parties and grassroots movements, a strong feeling of European identity and a desire to become full members of the European Union in future. Work is already under way on aligning legislation with EU legislation, in particular in Georgia. It is not known how strong popular support for joining the European Union is. Nevertheless, it is important that the European Union states clearly that Georgia, Azerbaijan and Armenia are potential candidates for EU membership.

Specific EU aid and other programs in the southern Caucasus are extremely well received by the responsible politicians. Open criticism of EU conduct is unusual, although it has happened at interparliamentary meetings that the south Caucasian parties have refused to accept certain EU proposals that were felt to constitute excessive interference in their national integrity. In private, stronger criticism is voiced of the one-sidedness in the flow of advice and observations. The Union should do more, e.g. by organising south Caucasian cultural events in Member States, encouraging south Caucasians to comment on developments in the European Union, etc. to help create greater reciprocity and equality. The Union should also concentrate its political advice mainly on solving conflicts, on the environment, on democracy and on human rights. Economic and social developments in these countries are obviously relevant to the attempts to achieve peace and stability. To the Union's attempt to improve living conditions by providing aid and to the opportunities for attracting desirable investments, in particular from businesses in the Union it therefore stands to reason that economic and social issues should be part of the cooperation agenda for the partnership.

1. The text of this report is based on the work of the rapporteur, Per Uus, who was assisted by the rapporteur's assistants, J. K. and J. K. The text of this report is based on the work of the rapporteur, Per Uus, who was assisted by the rapporteur's assistants, J. K. and J. K. The text of this report is based on the work of the rapporteur, Per Uus, who was assisted by the rapporteur's assistants, J. K. and J. K.

PR-423016EN.doc

118

PE 302 032

EN

EN

PE 302 032

PR-423016EN.doc

EN

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ERMENİSTAN'DA AZERBAYCAN TÜRKLERİ

Hatem Cabbarlı*

Ermeni diasporası ve kimi çıkar guruplarının son zamanlarda sıkça gündeme getirmeye çalıştıkları sözde soykırım iddiaları, neredeyse üzerinde tartışılır tek konu haline gelmiştir. Oysa bu çalışmada da üzerinde durulacağı gibi, geçmişten günümüze Ermenilerin Türklere yönelik mezalimi konusunda hâla tartışılmayan bir çok olay vardır. Bunlardan biri, hiç kuşkusuz Ermenilerin Azerbaycan Türklerine yönelik yaptığı katliamdır.

Ermenistan'da yaşamış Azerbaycan Türklerinin tarihi ve kültürü 1990'lı yıllara kadar araştırma konusu olmamıştır. Bu durum büyük ölçüde Erivan'ın 1828'e kadar Azerbaycan'ın kuzey sınırında bulunan bir hanlık olması ve fazla öğrenilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra Erivan Hanlığı'nın Çarlık Rusya'sı tarafından 1828'de işgal edilmesiyle bu eyaletin coğrafi ve stratejik önemi ortaya çıkmıştır. Yaklaşık 100 yıl Çarlık Rusya'sının kontrolünde kalan Erivan eyaleti hakkında sömürgecilik anlayışıyla bazı araştırmalar yapılsa da bölgenin tarihi geçmişi konusunda geniş bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada Ermenistan'da yaşamış Azerbaycan Türklerinin yaklaşık 200 yıllık tarihine kısaca değinilecek, günümüze kadar olan gelişmeler değerlendirilecektir.

Öncelikle İrevan (Erivan) terminolojisine açıklık getirmekte fayda vardır. İrevan kelimesi ilk defa VII. yüzyıl kaynaklarında kullanılmıştır. Ermeni kaynaklarında Erebusi olarak tanınan coğrafi bölgenin İrevan olduğu iddia edilmektedir. İrevan, XIV. yüzyılda Azerbaycan'ın idari yönetiminde hanlık, XV. yüzyılda ise idari merkez olarak tanınmıştır.¹ Rusya, 1828'de Azerbaycan'ın kuzeyini işgal ettikten sonra Azerbaycan Güney ve Kuzey olarak ikiye bölündü. Kuzey Azerbaycan topraklarında (Erivan Hanlığında) 1918'de Ermenistan Cumhuriyeti ve 1920'de Sovyet Ermenistan'ı kuruldu.

* Ermeni Araştırmaları Enstitüsü / Institute For Armenian Research, Ankara, Turkey.

¹ İ. Memmedov ve S. Asadov, *Ermenistan Azerbaycanlıları ve Onların Acı Kaderi*, Bakü, Azerbaycan Yayınevi, 1992, s. 8.

Ermeni tarihçileri kendi tarihleri konusunda ciltlerle kitap yazmıştır. Ancak bu kitapların Ermenilerin tarihi geçmişinde somut bilgiye, bilimsel ve tarihi olgulara değil, genellikle efsane ve mitolojiye dayanarak yazıldığını söylemek mümkündür.

Ermenistan'da yaşamış Azerbaycan Türklerinin tarihi başlı başına bir araştırma konusu olduğu için bu çalışmada XIX. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan Türklerinin tarihi araştırılacaktır. 1826-1828 Rusya-İran savaşından önce Erivan Hanlığı hakkında bilgi verilecek, Türkmençay Antlaşması'ndan 1917 Bolşevik devrimine kadar olan sürede buraya Ermenilerin göç ettirilmesi sonucu bölgede demografik durumun değişmesi, Rusya'nın desteği ile Azer-

baycan Türklerinin yaşadıkları bölgelerden göç etmeye zorlanmalarının nedenleri araştırılacak, 1918-1920 Taşnaksutyun iktidarı zamanı gelişen olaylara açıklık getirilerek, demografik durum yeniden değerlendirilecek ve son olarak Sovyet Ermenistan'ında 1920-1989 tarihleri arasında Azerbaycan Türklerinin Komünistler ve Taşnaklar tarafından katledilmesine, bu süreç içerisinde 1948-1953'de Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin zorla Azerbaycan'a göç ettirilmesinin ve 1988'de ise son göç aşamasının nedenlerine açıklık getirilecektir.

Ermeni Tarihinin Yazılması ve Mitolojik Ermeni İddiaları

Ermeni tarihçileri kendi tarihleri konusunda ciltlerle kitap yazmıştır. Ancak bu kitapların Ermenilerin tarihi geçmişinde somut bilgiye, bilimsel ve tarihi olgulara değil, genellikle efsane ve mitolojiye dayanarak yazıldığını söylemek mümkündür.² Eski Ermeni tarihçiler, ruhban sınıfından olup, kendilerinden önce yaşamış Yunan ve Asurlu tarihçilerinin yazdıkları kitaplardan faydalanmış, bazıları ise yabancı tarihçilerin eserlerini sahiplenmiştir. Ermeniler tarafından Ermeni tarihinin atası olarak tanımlanan Movses Horenatsi (Horenli Movses) Ermeni milletinin doğuş tarihini yazarken tarihte adları belli olmayan, elimize hiçbir eseri ulaşmayan Map İpas Kadina, Larupna ve Bardazan'ın eserlerinden yararlandığını söylemektedir. Ne var ki,

² Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: Kirakos Gandzaketsi, *İstoriya Armenii*, Eski Ermenice'den çeviren: T. Ter-Grigoryan, Bakü, 1946. Suren Ayvazyan, *İstoriya Rossii. Armyanskiy Sled*, Moskova, Kron-Press Yayınevi, 2000.

başka tarihçilerle birlikte bazı Ermeni tarihçileri de, bunun Movses Horenatsi'nin bir uydurması olduğunu kabul etmektedir.³ Ermenilerin Kafkasya'da uzun bir geçmişe sahip olmaları tartışmaya açıktır. Ermeni tarihçileri genellikle Horenatsi'nin "*Historie de L'Armenie*", Tridate III, Urfalı Mathie'nun "*Kronoği*" ve Thomas Ardzouni'nin "*Historie des Ardzrouni*" ve Nadir Şah döneminden bahseden "*Livre d'Histories*" kitaplarını kaynak olarak göstermektedir.⁴ Ermeni tarihçilerin bir çoğu kendilerinin Kafkasya'nın yerli ahalisi olduklarını vurgulamaktadır. Aslında mevcut bütün veriler Ermenilerin Kafkasya'nın yerlisi olmadığını göstermektedir.

Genellikle, literatürde Ermenilerin hangi coğrafyada yaşadıkları ve hangi ırka mensup oldukları konusunda görüş birliği yoktur. Ermeniler, zamanının güçlü devletleri olan Roma, Bizans, Araplar, Selçuk'lu ve Osmanlı İmparatorlukları tarafından işgal edilmiş ve bu devletler tarafında yönetilmiştir.⁵

Bazı araştırmacılar ise Ermenistan diye adlandırılan coğrafyada bilahare Ermeni diye anılan millet tarafından iskan edilmediğini, ülkede başka bir ırka mensup değilse bile, Ermenice'den başka bir dil konuşan milletin yaşadığını iddia etmektedir.⁶ Tarihlerini MÖ XVII-XX. yüzyıla kadar dayatma kompleksi içinde olan Ermeni tarihçilerden Ayvazyan, kendilerinin "4000" yıllık tarihini yazmış, ancak nedense sadece Urartu devleti konusunda geniş bilgi vermiştir. Her ne kadar Ermeni bilim adamları Urartu devletinin kendilerine ait olduğunu iddia etseler de bir çok tanınmış tarihçi bunun aksini savunmaktadır.⁷

Ermeni tarihçileri MÖ III. yüzyılda kurulmuş Alban devletinin de Ermeni devleti olduğunu iddia etmektedir. Her ne kadar Alban devleti hakkında yazılı kaynaklar günümüze Ermeni dilinde ulaşsa da bu, Albanya'yı Ermeni devleti olarak kabul etmemiz için yeterli bir gerekçe değildir. Tarihi kaynaklarda Albanya'da ***Kheçmataka-***

³ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1987, Belge yayınları, s. 3-4.

⁴ Şenol Kantarcı, Ermeni Sorunu: "Ezilmiş Millet Kimliğiyle Meselenin Psikolojik Boyutu", *Yeni Türkiye*, Ocak-Şubat 2001, Yıl 7, Sayı 37, s. 510.

⁵ Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, I, 1906-1918, Ankara, T. C. *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*, Yayın No:23, s. 3.

⁶ M. Hakkı Çaşın, "Ermenistan Silahlı Kuvvetleri", *Avrasya Dosyası*, Cilt: II, Sayı: 4, (Sonbahar 1995-1996), s. 48

⁷ Ünlü Rus tarihçisi B. Piotrovski Urartu devletinin bir Ermeni devleti olmadığını iddia etmektedir. Piotrovski'ye göre MÖ. IX.yüzyılda Ermeniler veya Ermeni soyundan olan bir kabile Urartu'nun zayıfladığı zaman hücum ederek işgal etmiş ve oraya yerleşmişlerdir. Bir çok tarihçi de Piotrovski'nin iddialarını kabul etmektedir.

Özellikle son yıllarda Ermeni tarihçiler kendi tarihlerini inanılmaz derecede abartarak, dünya medeniyetini - yazıyı, astrolojiyi, bakır ve demir madenciliğini Ermenilerin keşfettiğini kanıtlamaya çalışmaktadır.

lar, İjimakklar, Gluarlar ve Gatlarla birlikte Türk soyları olarak bilinen **Savirler, Hazarlar, Bulgarlar ve Barsillerin** yaşadıkları bildirilmesine rağmen, Ermenilerin kendilerini tanıttıkları gibi **Hay** ve **Armin** soyundan bahsedilmemektedir. Azerbaycan'ın eski çağ tarihçisi olarak tanınmış Feride Memmedova Ermenilerin bu iddiasını "Azerbaycan'ın Siyasi Tarihi ve Tarihi Coğrafyası" adlı

kitabında tamamen çürütmüştür.⁸ Memmedova'nın kitabı yayımlandıktan sonra Alban tarihi üzerine araştırma yapanlar için yeni bir bakış açısı ortaya çıkmış ve Ermenilerin ileri sürdüğü teorilerin yanlış ve çarpıtılmış olduğunu kanıtlamıştır.

Özellikle son yıllarda Ermeni tarihçiler kendi tarihlerini inanılmaz derecede abartarak, dünya medeniyetini - yazıyı, astrolojiyi, bakır ve demir madenciliğini Ermenilerin keşfettiğini kanıtlamaya çalışmaktadır.⁹ Hatta dünyada insan hayatının başlangıcının Gökçe (Sevan) gölünden geldiği iddia etmektedirler.¹⁰

XIX. Yüzyılın Başlarında Erivan Hanlığında Siyasi Durum

XVII. yüzyıldan başlayarak Çarlık Rusya'nın dış politikasında sıcak denizlere inme politikası ivme kazandı. Özellikle, Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik politikası büyük önem taşıyordu. Rusya Kafkasya'nın işgal edilmesiyle sıcak denizlere inme politikasında bir adım ilerleme kaydetmiş oldu. Rusya, Kafkasya'ya yerleşme planında Ermenilere büyük önem veriyordu. Nitekim, Ermeni tüccarı Hoca Zakhar Sagradyan 1659'da elmas ve başka değerli hediyelerle Rusya'ya giderek Çar'la Ermeni tüccarlara sağlanacak kolaylıkların şartlarını görüşmüş ve 1667'de bu konuda bir anlaşma imzalanmıştı.¹¹

⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: F. Memmedova, *Azerbaycan'ın Siyasi Tarihi ve Tarihi Coğrafyası*, Bakü, 1993, Azerbaycan Devlet Yayınevi.

⁹ Ayvazyan, *İstoriya Rossii..*, s-34-77.

¹⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: Kolibel Çeloveçestva-na Territorii İstoriçeskoy Armenii; http://www.azg.am/_RU/20020108/2002010817.shtml

¹¹ Vartan Khaçaturyan, "Stanovlenie Armyanskikh Koloniy v Rossii", *Planeta Diaspori*, Moskova, 2000, No: 1-2, s. 85.

1699'da ise İsrail Ori, Ermeni zenginlerini toplantıya çağırarak Ermeni tüccarların ekonomik durumunu görüşüyor ve bu toplantı sonucunda Rusya'nın Ermenilere yardım etmesi için I. Petro'ya müracaat edilmesine karar veriliyor. 1701'de I. Petro Ori'yi kabul ederek onlara elinden gelen her türlü yardımı yapacağına söz verdi ve 1724'de Ermenileri kendi himayesine alması hakkında kararname imzaladı.¹² Sadece I. Petro değil, selefleri de Kafkasya'da kendi kontrollerinde bir Ermeni devleti kurmak için çaba sarf etmiştir. 19 Mayıs 1783'de Grandük G. A. Potyomkin II. Katerina'ya yazdığı mektupta Ermeni devleti kurmak için fikirlerini şöyle ifade etmişti: "...Fırsat bulunca Karabağ'ı hemen Ermenilerin kontrolüne vermek ve böylece Asya'da bir Hıristiyan devleti kurmak için gerekenleri yapacağız".¹³

Rusya Kafkasya'ya sahip olmak için XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yeni askeri operasyonlara başladı. 1801'de Doğu Gürcistan'ı işgal eden Rusya'nın Kafkasya'ya yerleşmesi, sadece Osmanlı ve İran'ı değil, aynı zamanda İngiltere ve Fransa'yı da rahatsız ediyordu. İngiltere ve Fransa, Rusya'ya karşı savaşta İran'ı destekleyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Avrupa devletlerinin desteğini aldığına inanan İran, Haziran 1804'de Rusya'ya savaş ilân etti. Rus ordusu 1804'de Erivan üzerine yürüdü. Birkaç ay devam eden savaş sonucunda General Sisianov Tiflis'e geri çekilmek zorunda kaldı. 1813'e kadar devam eden savaş sonucunda 12 Ekim 1813'de taraflar arasında Gülistan Antlaşması imzalandı. Antlaşma sonuçlarına göre Erivan ve Nahçıvan Hanlıklarından başka Kuzey Azerbaycan Rusya tarafından işgal edildi.¹⁴

Erivan Hanlığı 1826 Rusya-İran savaşına kadar Azerbaycan'ın bir eyaleti olarak kaldı. Hanlık 15 bölgeye ayrılmıştı: *Kırkbulak, Zengibasar, Gernibasar, Vedibasar, Şerur, Sürmeli, Derekent-Parçenis, Saatlı, Talin, Seyitli-Akhsalı, Serdarabad, Karpibasar, Abran, Dereçiçek ve Gökçe*. Bölge yöneticisi-Mirbölük Erivan Hanı tarafından tayin ediliyordu.

Erivan'ın Ermenilere ait olduğunu iddia eden Ermeni tarihçileri Erivan Hanlığı'nın yönetim şeklini anlatırken Ermeni terimleri değil, Azerbaycan Türkçesinde terimler kullanması çok ilginçtir. Örneğin, Ermeniler, şehir yöneticisine-*darug*, yardımcılarına ise *yüzbaşı* ve

¹² Rehimoğlu, *Silinmez Adlar...*, s. 13.

¹³ Araz Aslanlı, *Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu, Avrasya Dosyası*, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 394.

¹⁴ İsmayılov, *Azerbaycan XIX-XX. yüzyılın Başlarında*, Derleyen: İgrar Aliyev, Azerbaycan tarihi, Bakü, 1993, Bilim Yayınevi, s. 204.

çavuş, pazarları kontrol edene *pazarbaşı*¹⁵ diyorlardı. Ancak bu kelimelerin hiç biri Ermenice değildir.

Ermeni Piskoposu Hovannes, 1410'dan 1827'ye kadar Erivan Hanlığı'nın 49 Azerbaycan Türk Hanları tarafından yönetildiğini belirtmiştir. Bu bilgiler Ermeni Sovyet Ansiklopedisi'nde de yer almaktadır.¹⁶

Gülistan Antlaşması'nın şartlarını kabul etmeyen İran, 1826'da Rusya'da *Dekabristlerin*¹⁷ isyan etmeleri sonucunda siyasi görüş ayrılığının ortaya çıkacağını düşünerek 16 Temmuz 1826'da savaşa başladı. İran, savaşın ilk aylarında bazı başarılar elde etse de Rus ordusu karşısında dayanamayarak geri çekildi ve 10 Şubat 1828'de Türkmençay Antlaşması imzalandı. Gülistan Antlaşması ile Kuzey hanlıklarını kaybeden İran, Türkmençay Antlaşması'yla Erivan ve Nahçıvan Hanlıklarını da kaybetti. Böylece, Rusya Kafkasya'nın işgalini tamamladı.

İşgal Sonrası Durum: Ermeni Göçü ve Yönetim Değişikliği

Türkmençay Antlaşması Azerbaycan Türkleri için yaklaşık 200 yıllık bir ayrılığının değil, aynı zamanda onların yüzyıllardır yaşadıkları ata yurtlarından zorla göç ettirilmesinin de başlangıcı oldu. Türkmençay Antlaşması şartlarına göre Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları Rusya'ya verildi. Barış antlaşması imzalandıktan hemen sonra İran'da yaşayan Ermeniler Erivan Hanlığı'na göç etmeye başladılar. Bunun için onlara her türlü kolaylık sağlanıyordu. Türkmençay Antlaşması'nın XV. maddesine göre İran Ermenilerinin Erivan Hanlığı'na göç ettirilmesine kolaylık sağlanıyordu. Antlaşmanın XV. maddesinin şartlarına göre "Şah Hazretleri ...Azerbaycan eyaletinin bütün ahalisini ve memurlarını tamamen affeder. Bundan başka o, memur ve sakinlere bu günden başlayarak kendi ailesiyle İran vilayetinden Rusya'ya serbestçe geçmek, hükümet ve yerel yönetimin hiçbir engeli olmadan onların satılık malına, yük ve eşyalarına her hangi gümrük ve vergi alınmadan menkul emlakını götürmek için bir yıl süre veriliyor. Gayrimenkulları ise satmak veya onun hakkında karar vermesi için beş yıllık süre tanınıyordu."¹⁸ Bununla da Ermenilerin Kafkasya'ya göç etmelerine hukuki dayanak sağlanmış oldu.

¹⁵ Parsamyan, *İstoriya Armyanskogo Naroda*, Erivan, 1972, Hayastan Yayınevi, s. 6.

¹⁶ Memmedov, *Ermenistan Azerbaycanlıları ve...*, s. 5-16.

¹⁷ Aralık ayı Rusça'da Dekabr demek. İsyen Dekabr ayında çıktığı için isyancılara Dekabristler deniliyor.

¹⁸ T. Veliyev vb., *Azerbaycan Tarihi*, Bakü, Maarif Yayınevi, 1998, s. 12.

İran'ın Rusya ile savaşta yenilgiye uğraması Erivan Hanlığı'nda yaşayan Azerbaycan Türklerinin tarihini değiştirdi. Savaş meydanında olan Azerbaycan Türklerinin yaşadığı 420 köy harabeye döndü. Bu köylerin bir çoğu Rus ordusu ile işbirliği yapan Ermeni çeteleri tarafından yağmalandı. Kırkbulak'ta 32, Zengibasara'da 8, Gernibasara'da 48, Vedibasara'da 33, Derekent-Parçenis'de 8, Saatlı'da 5, Talin'de 35, Serdarabad'ta 9, Karpibasara'da 12, Abaran'da 60, Dereçiçek'te 33, Gökçe'de 90 ve Dereleyez'de 46 köy haritadan silindi. Bu bölgelerde boşaltılan Azerbaycan Türklerinin yaşadığı köylerinin dışında 105 köye ise İran'dan göç eden Ermeniler yerleştirildi.¹⁹

Rusları kendilerinin kurtarıcısı olarak karşılayan Ermeniler, gönüllülerden oluşan silahlı birlikler kurarak Rus ordusu ile birlikte İran ve Osmanlıya karşı savaştı.²⁰ Kafkasya'nın işgal edilmesinden sonra Çarlık Rusya'nın güney sınırlarının güvenliğini sağlamak için

Ermeni araştırmacıları da Ermenilerin Kafkasya'ya göç ettiklerini onaylamaktadır. Örneğin, tarihçi Vardan Parsamyan konuyla ilgili olarak 1829-1830'da Erzurum, Kars ve Beyazıt'tan Kafkasya'ya 90 bin Ermeni göç ettiğini ifade etmektedir.

Kafkasya Ordusu Baş Kumandanı General Paskeevič Aras sahili boyu, Pembek-Şoragel'e ve Gökçe gölü sahiline Rusları yerleştirmek için 5 Ocak 1829'da Çar'a mektup yazarak izin istemişti.²¹ Ama bu plan hayata geçmedi ve Rusların yerine İran ve Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Ermeniler Erivan Hanlığı'na, Nahçıvan ve Karabağ'a göç ettirildi. Ermenilerin Kafkasya'ya göç ettirilmesi ile uğraşan Rus subayı Şavrov konuyla ilgili olarak şöyle yazmıştı: "1826-1828 savaşından sonraki iki yılda Kafkasya'ya 40 bin İran Ermenisi, 84 bin Osmanlı Ermenisi göç ettirilmiş ve onlar Ermeni milletinin çok az olduğu Yelizavetpol (Gence) ve Erivan eyaletlerine yerleştirilmiştir. 1830'da Kafkasya'da yaşayan 1.300.000 Ermeninin bir milyonu buranın yerlisi değildir ve sonradan bölgeye göç ettirilmiştir".²² Ermeni araştırmacıları da Ermenilerin Kafkas-

¹⁹ Rehimoğlu, *Silinmez Adlar...*, s. 18-19.

²⁰ Parsamyan, *İstoriya Armyanskogo...*, s. 64.

²¹ Parsamyan, *İstoriya Armyanskogo...*, s. 65.

²² Şavrov, *Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkasye: Predstoyaşaya Rasprodaja Mugan İnorodtsam*, Petersburg, 1911, ss. 59-61. Aktaran: S. Asadov, *Ermenistan Azerbaycanlılarının Tarihi Coğrafyası*, Bakü, Gençlik Yayınevi, s. 26.

ya'ya göç ettiklerini onaylamaktadır. Örneğin, tarihçi Vardan Parsamyan konuyla ilgili olarak 1829-1830'da Erzurum, Kars ve Beyazıt'tan Kafkasya'ya 90 bin Ermeni göç ettiğini ifade etmektedir.²³

Türkmençay Antlaşması imzalandıktan hemen sonra Çar Antlaşmayı onayladı ve 21 Mart 1828'de Erivan'da yönetim sistemini değiştirerek Ermeni eyaletinin kurulması için kararname imzaladı. Eyaletin yönetimi Tuğgeneral Aleksandr Çavçavadze'ye verildi. Yönetim üyeliğine ise biri Azerbaycan Türkü, biri de Ermeni olmak üzere iki subay atandı. Ermeni eyaleti aynı zamanda Erivan ve Nahçıvan vilayetine ve Ordubad bölgesine (okrug) ayrıldı. Eski yönetim organları aradan kaldırıldı, Erivan, Nahçıvan ve Ordubad'da polis yönetimi uygulanmaya kondu, mahkemeler kuruldu. Nahçıvan ve Ordubad'da savaş zamanı Ruslara yardımcı olan bazı Beylerin yönetimine devam edildi, ancak onların yardımcıları ve danışmanları Rus subayları idi. 1828'de başlayan ıslahatlar tamamen uygulanmadı ve Rusya'nın beklediği sonuçları vermemesi üzerine Rus hükümeti 23 Haziran 1833'de kabul ettiği yeni yönetim şeklini uygulamaya koydu. Erivan eyaleti, Erivan, Şerur, Sürmeli ve Serdarabad olmak üzere dört bölgeye bölündü. Nahçıvan ve Ordubad yönetimi Türk Beylerin yönetiminde kalsa da diğer bölgelerin yönetimi yine de Rus subaylarına verilmişti.²⁴

Türkmençay Antlaşması sonucu Ruslar Kafkasya'ya yerleştikten sonra Osmanlı ile ilişkilerinde ciddi sorunlar ortaya çıktı. Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası Osmanlıyı rahatsız ediyordu. Avrupa devletleri de Rusya'ya karşı Osmanlıyı destekliyordu. Rusya'nın sıcak denizlere inmesi Avrupa devletlerinin Orta Doğu politikasına ters düşüyordu. Nisan 1828'de Osmanlı-Rus savaşı başladı. Osmanlı iki cephede-Balkanlar ve Kafkasya'da savaşıyordu. Savaş zamanı Rus ordusuna yardım eden, silahlı birlikler kurarak Osmanlıya karşı savaşan Ermeniler Erzurum, Kars ve Van'ın Osmanlı'da kalması nedeniyle devlete ihanet ettikleri için Rusya'nın kontrolünde kalan Erivan eyaletine, Gürcistan'a ve Azerbaycan'a göç etmeye mecbur oldu.

Erivan Eyaletinin Etnik Yapısı ve 1828 Sonrası Değişiklikler.

Erivan, Rusya tarafından işgal edilmeden önce burada 169.155 kişi yaşıyordu ve toplam nüfusun %83.5'i²⁵ Müslümanlardan

²³ Parsamyan, *Istoriya Armyanskogo...*, s. 71.

²⁴ Parsamyan, *Istoriya Armyanskogo...*, s 80.

²⁵ Rehimoğlu, *Silinmez Adlar...*, s. 62.

oluşmaktaydı. 1829-1831 istatistik verilerine göre işgal sonrası Ermenilerin göç etmeleriyle nüfus sayısı 241.112'ye ulaştı. Artık, Erivan eyaletinin toplam nüfusunun %58.8'i Ermenilerden oluşmaktaydı.²⁶

1916 istatistik verilerine göre Erivan'da toplam nüfusun %48'i, Zengezur'da %53.53'ü, Yeni Beyazıt'ta %42'i Azerbaycan Türklerinden oluşmaktaydı. Sürmelide 45 bin, Dereleyez'de ise 47 bin²⁷ Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bildirilmektedir. Tabii ki Erivan eyaletinde nüfus oranının Ermenilerin lehine değişmesindeki etkenlerden biri de savaş sonrası yüzlerce köyün dağıtılması, Osmanlı ve İran Ermenilerinin göç ettirilmesi ve 1905 katliamında öldürülmesi veya sürülmesidir. XIX. yüzyılın sonlarına kadar Ermenilerin Kafkasya'ya göçü devam etti. XX. yüzyılın başlarında Erivan eyaletinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin sayısı hızla azalmaya başladı.

Kafkasya'da yaşayan Azerbaycan, Gürcü, Ermeni aydınları ve özellikle Bakü'de petrol sanayisinde çalışan proleter sınıfı Rusya'da yaşanan siyasi gelişmeleri dikkatle takip etmekteydi. Başarısız olmasına rağmen özellikle 1905 devrimi büyük yankı uyandırdı ve Ermeniler güçlü bir şekilde örgütlenmeye başladı. Çarlık Rusya'sı Kafkasya'da tutunmak için "böl ve yönet" taktiğini uygulayarak Ermenileri Azerbaycan Türklerine karşı ayaklanmaya teşvik ediyordu.

1905-1907'de Azerbaycan Türklerinin Katliamı

Osmanlı ve İran Ermenileri Kafkasya'ya ve özellikle Erivan Hanlığı'na yerleştikten sonra bölgenin nüfus dengesi onların lehine değişti. XVIII. yüzyıldan itibaren devlet kurmak için yoğun faaliyete başlayan Ermeniler, uygun ortamı bulmakta zorlanmadı. XX. yüzyılın başlarında Rusya proletaryasının ayaklanması eyaletlerde de büyük yankı uyandırdı. Ermeniler, Çar yönetiminin Kafkasya'da zayıflamasını fırsat bilerek Erivan eyaletinde, Zengezur, Bakü, Şamahı, Gökçe, Mehri, Kafan, Eçmiadzin, Zengibasar ve Karabağ'da Azerbaycan Türklerine karşı savaş açtı.

1905 olaylarının tanığı olan ünlü Azerbaycan yazarı Mehmet Seyit Ordubadi facianın baş vermesinin nedenlerini şöyle ifade etmektedir:

²⁶ Parsamyan, İstoriya Armyanskogo..., s 66.

²⁷ Hasan Nifteliyev, *50 Yıl Önce Azerbaycanlıların Ermenistan'dan Deportasyonu Başladı*, Derleyen: Veliyev, *Deportasyon*, Azerbaycan Ansiklopedisi Yayınevi s. 309

**Taşnaksutyun
Komitelerinin silahlı
çatışmalara başlamasının
en önemli nedenlerinden
biri de Erivan ve civarında
yaşayan Azerbaycan
Türklerinin sayısını
azaltmak ve burada bir
Ermenistan devleti
kurmak idi.**

-Taşnaksutyun komitelerinin diktatör yönetimi uygulaması ve bu nedenle her iki halk arasında silahlı çatışmaların başlaması.

-1905 Rusya devrimi zamanı yerel Çar yönetiminin zayıflaması ve olaylarda Ermenilerin lehine çifte standart uygulaması.

-Müslüman halkın bilgisizliği ve gelişen siyasi olaylardan habersiz olmaları.²⁸

Taşnaksutyun Komitelerinin silahlı çatışmalara başlamasının en önemli nedenlerinden biri de Erivan ve civarında yaşayan Azerbaycan Türklerinin sayısını azaltmak ve burada bir Ermenistan devleti kurmak idi.²⁹ Silahlı çatışmalar 23 Mayıs'ta başladı ve 31 Mayıs'a kadar devam etti. Bu çatışmalarda Ermenilerin tarafında olan yerel yönetim Azerbaycan Türklerinin katledilmesine göz yumuyordu.

9 Haziran 1905'de silahlı Ermeni çeteleri Eçmiadzin iline bağlı Tekye köyüne hücum ederek köy ahalisini öldürmüş, çok az insan hayatını kurtarabilmiştir. Birkaç günde Eçmiadzin ilinde 9 Türk köyü yağma edildi ve boşaltıldı. Kafan'da Kerhane, Gatar, Helec, Saldaşlı, İncevar, Daşnov köylerinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin bir çoğu öldürüldü, köyler yağmalandı.³⁰ Gümrü ve civar köylerde yaşayanlar da Ermeni katliamından kurtulamadı. Saggarsu'ya hücum eden Ermeniler kadın, çocuk, yaşlı demeden insanları öldürmeye başladı. Köy imamı Molla Hasan Efendi Kurani elinde tutarak Ermenilerin kadın ve çocuklara dokunmamaları için yalvarsa da bir sonuca ulaşamadı. Köy yağmalandı, insanlar katledildi. 1905-1907 katliamından hayatını kurtarabilen insanlar İran'a ve Türkiye'ye göç etti. Silahlı Ermeni çeteleri girdikleri her köyü işgal ederek, Azerbaycan Türklerini öldürüyor ve kovuyorlardı. Onların başlıca gayesi bölgede Azerbaycan Türklerinin sayısını azaltmaktı.

²⁸ Memmed Seid Ordubadi, *Kanlı Yıllar*, Bakü, 3 No'lu Yayınevi, 1991, s. 8-9.

²⁹ Gerard J. Libardian, *Ermenilerin Devletleşme Sınırı*, Çev; Alma Taşlıca, İstanbul, 2000, İletişim Yayınevi, s.117.

³⁰ Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlılar konusunda daha geniş bilgi almak için Bakınız: Derleyen: Asadov, *Ermenistan Azerbaycanlılarının...*, ss. 28-30.

1886-1897 yılları arasında Erivan eyaletinde Azerbaycan Türklerinin nüfus artışı 40 bin kişi olduğu halde 1906-1916 yıllarında sadece 17 bin kişi olmuştur.

1905 proleter harekâtın başarısızlıkla sonuçlandığını gören Ermeniler Azerbaycan Türklerine yönelik saldırılarına devam ederek Zengezur köylerine saldırdılar. 9 Ağustos 1906'da Ermeniler Rus ordusunun desteği ile Okucu-Şabedek köyüne hücum ettiler. Ermeni ve Rus askerlerinin

hücumuna birkaç gün karşı koyduktan sonra civar köylerden yardım gelmediği için Okucu-Şabedek köyü boşaltıldı.³¹ Ermeni çetelerinin Azerbaycan Türklerine karşı uyguladığı güç politikası sonunda XX. yüzyılın başlarından itibaren Erivan eyaletinde Azerbaycan Türklerinin yaşadığı köy ve insan sayısı azaldı. Örneğin, 1886-1897 yılları arasında Erivan eyaletinde Azerbaycan Türklerinin nüfus artışı 40 bin kişi olduğu halde 1906-1916 yıllarında (1886 istatistiklerine göre Ermenilerden 61 bin kişi fazla olmasına rağmen) sadece 17 bin kişi olmuştur.³²

1905-1906 katliamları sonucu binlerce Azerbaycan Türkü öldürüldü veya göç ettirildi. Ermeni çeteleri ve Rus askerlerinin ortak hareket planı beklenen sonuçları vermese de Erivan eyaletinde bir çok Türk köyü işgal edildi. Ermeniler yarım kalmış planlarını 1918'de yeniden hayata geçirmeye başladı.

Kafkasya'da Siyasi Durumun Değişmesi ve 1918 Katliamı

Ekim 1917 devriminin sonuçları Kafkasya'da siyasi durumu kökünden değiştirdi. Bolşeviklerin barış bildirisi ve "Rusya Halklarının Hukuk Beyannamesi" yayınlandıktan sonra Bolşeviklerin Azerbaycan'a karşı tutumu bağımsızlığını kazanması için yardımcı olmayacakları, aksine engel olacakları ortaya çıktı. Buna karşılık Azerbaycan Bolşevikleri Ekim devrimine umutla bakıyordu ve Bakü'de propagandalarına hız verdiler. Azerbaycan'da Bolşeviklerin siyasi desteği zayıftı ve 22 Ekimde Bakü Sovyet'ine yapılan seçimlerde sadece 3770 oy alabilmişti. Azerbaycan'ın siyasi hayatına yeni giren Müsavat Partisi ise toplam oyların yaklaşık %40'ını almıştı.³³ Müsavat Partisinin başarısı

³¹ Ordubadi, *Kanlı...*, s 126-130.

³² Rehimoğlu, *Silinmez Adlar...*, s. 30.

³³ Eldar İsmayilov, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü, 1995, Öğretmen Yayınevi, s. 5.

Bolşevikleri rahatsız ediyordu. Rusya'nın geleneksel Kafkasya politikasını yeni bir ideoloji perdesi altında hayata geçiren Bolşevikler siyasi altyapı çalışmalarına hız verdi. Özellikle Bakü'nün petrol sanayi merkezi olması nedeniyle Bolşevikler her hangi bir yolla Azerbaycan'ı ele geçirmek ve kontrol altında tutmak istiyordu.

Ermeni Taşnaklar ve Bolşevikler Ekim devriminden hemen sonra Lenin'in imzasıyla "Batı Ermenistan Hakkında" beyanname yayınlanmasını başardılar.³⁴ Bu, Bolşevik hükümetin Ermeni meselesine olan ilgisinin bir sonucuydu. Beyannamenin imzalanmasından sonra "Büyük Ermenistan" kurulmasında bir engel olarak görünen Erivan eyaleti ve başka bölgelerde yaşayan Azerbaycan Türklerini bölgeden tamamen çıkarmak veya hiç değilse sayıların çok aza indirmek gerekiyordu. Ekim devriminden sonra Kafkasya'da gelişen siyasi olayları dikkate alan Taşnaklar Erivan, Zengezur ve başka bölgelerde Azerbaycan Türklerine karşı silahlı eylemlere başladı. Birinci Dünya Savaşında Brest-Litovsk Antlaşması gereğince Kafkasya cephesinden geri çekilen Rus orduları silah ve cephaneyi Ermenilere bırakmıştı. Kafkasya'da askeri ve siyasi durum çok ciddi idi ve gelişen olaylar bir merkezden yönetilmiyordu.

**Erivan, Zengezur ve
Gökçe'de yaşayan
Azerbaycan Türkleri için
büyük tehlike ortaya çıktı.**

5 Mart 1918'de Bakü'de ilk silahlı çatışma başladı ve başka bölgelere de yayıldı. Özellikle de Erivan, Zengezur ve Gökçe'de yaşayan Azerbaycan Türkleri için büyük tehlike ortaya çıktı. Antranik'in komutanlığında Ermeni silahlı çeteleri Gökçe'de Çamırlı, Medine, Anağızoğlu, Kışlak, Gulalı, Küsecik, Alçalı, Küçük Karakoyunlu ve Delikardeş köylerine hücum ederek bir çok Müslüman'ı katlettiler. Bu katliama katılan Yarbay Vahram "kahramanlığını" şöyle ifade etmişti. *"Ben hiçbir şeyin farkına varmadan Basarkeçer ahalisini mahvettim. Ancak bazen kurşunları kullanmak istemiyordum. Bu köpekleri öldürmenin en kolay yolu şudur ki, savaş sonrasında sağ kalanların hepsini kuyuya atıp üzerlerine ağır taşlar atmak gerekiyor ki onlar sağ kalsınlar. Ben de aynen böyle yaptım. Bütün erkekleri, kadınları ve çocukları kuyulara attım, kuyunun ağzını taşlarla kapatarak onları ölüme terk ettim".*³⁵

³⁴ Ayvazyan, *İstoriya Rossi...*, s. 487.

³⁵ A. Lalayan, *Kontrevolyutsionny Daşnakstyun i Imperialistiçeskaya Voyna 1914-1918*. Azerbaycan Bilimler Akademisi Haberleri, Felsefe ve Hukuk Sayısı, 1989, No 4, s. 50. Aktaran: V. Arzumanlı, *1918 Katliamı*, Bakü, 1995, Öğretmen Yayınevi, s.58.

Antranik, Khmbapet Dro ve Hamazasp'ın silahlı çeteleri köyleri yakmış, insanları öldürmüş veya zorla göç ettirmişti.

Ermenistan bağımsızlığını ilan edene kadar Taşnak komitelerinin silahlı birlikleri, daha sonra da resmi hükümet ordusu Azerbaycan Türklerini katletmeye devam etti. Rusya Genel Meclisi, Bolşevikler tarafından dağıtıldıktan sonra

Kafkasya üyeleri 23 Şubat 1918'de "Mâverây-ı Kafkas Komiserliği"ni kurdular. Bu Komiserlik Kafkasya'nın yüksek hakimiyet organı olmalıydı. Ama Mâverây-ı Kafkas Komiserliği üyeleri arasında Kafkasya'nın dış politikası konusunda büyük anlaşmazlıklar ortaya çıktı. 22 Nisan 1918'de "Kafkasya Bağımsız Federe Devleti" ilân olunduysa da taraflar arasında çekişmelerin devam etmesi üzerine 28 Mayıs 1918'de Ermenistan bağımsızlığını ilan etti ve Taşnaklar 1918'de Kars vilayetinin ve Erivan eyaletinin bir kısmını müttefik ordulardan almayı başardılar.

1918'de Kafkasya konusunda Türkiye, İngiltere ve Almanya arasındaki anlaşmazlığı fırsat bilen Antranik Zengezur'a saldırdı. Hazırlıksız yakalanan köy ahalisi Karabağ, İran ve Erivan'a giderek canlarını kurtarabildi. Eylül ayından itibaren Zengezur üzerine hücumlar yeniden başladı. Rut, Darabe, Ağadu ve Bağudu köyleri tamamen dağıtıldı, Arkhalı, Şyagur, Melikli, Pulkent, Şeki, Kızılıçık köyleri ise zarar gördü. Bu köylerde toplam 500 kişi Ermeniler tarafından öldürüldü.³⁶ 1918 sonlarında ise Zengezur'da Azerbaycan Türklerinin yaşadığı 115 köy dağıtıldı. Toplam 7739 kişi olmak üzere 3257 erkek, 2276 kadın ve 2196 çocuk öldürülmüştü.³⁷ Antranik, Khmbapet Dro ve Hamazasp'ın silahlı çeteleri köyleri yakmış, insanları öldürmüş veya zorla göç ettirmişti. Ağustos 1918'de İğdır ve Eçmiadzin'de 60 köy Dro'nun silahlı çeteleri tarafından yağmalandı.

1918-1920 Taşnak iktidarı zamanı Ermenistan'da yaşayan 575.000 Azerbaycan Türkünün 565.000'i katledilmiş veya zorla göç ettirilmişti. Bazı Ermeni araştırmacıları da bu verileri onaylamaktadır: "1920'de Sovyet hükümeti zamanı Taşnakların yürüttüğü politika sonucu burada 10.000 kişiden biraz fazla Türk kalmıştı. 1922'de 60.000 göçmen geri döndükten sonra Azerbaycan Türklerinin sayısı 72.596 kişi olmuştur".³⁸

³⁶ Arzumanlı, *1918 Katliamı...*, s. 59.

³⁷ Arzumanlı, *1918 Katliamı...*, s. 61.

³⁸ Z. Korkodyan, *Sovyet Ermenistan'ın Nüfusu. 1831-1931*, s.184. Derleyen: Asadov, *Ermenistan Azerbaycanlılarının...*, s. 35.

1918-1920'de Azerbaycan Türklerinin katledilmesi veya zorla göç ettirilmesi 1905 katliamının devamı idi. Bu süre zarfında Ermeniler ciddi bir teşkilatlanma sürecine girmiş, silahlanmış ve propaganda faaliyetlerini genişletmişti. 1918'de Ermenistan (Ararat) Cumhuriyetinin kurulmasıyla Ermenilerde milli kimlik ve devlet anlayışı ivme kazandı. İki yıllık (Mayıs 1918-Kasım 1920) Taşnak iktidarı zamanı Azerbaycan Türklerinin % 60'ı öldürüldü.³⁹ Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı savaşan Taşnaklar ülkeyi ekonomik ve siyasi olarak çok kötü duruma düşürdüler. Taşnaklar inatla Gürcistan'dan Borçalı ve Ahılkeleyi, Azerbaycan'dan ise Karabağ, Nahçıvan ve Gence eyaletinin bir kısmını talep ediyordu. 1918 katliamı 1905 olaylarının devamı ve 1930, 1949-1953, 1988 katliamının temelini oluşturdu.

Sovyet Ermenistan' ın Milli Politikası

Kasım 1920'de Ermenistan Cumhuriyeti Bolşevikler tarafından devrildi ve Sovyet hükümeti kuruldu. Milli birlik ve beraberlik ideolojisi gereğince Ermenistan'dan zorla göç ettirilmiş Azerbaycan Türkleri geri getirilmeye başlandı. Ermenistan Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Myasnikyan 27 Nisan 1922'de İran hükümetine yazdığı bir mektupta İran'a göç etmiş Azerbaycan Türklerinin geri dönmeleri için onlara yardım etmelerini, ulaşım ve gerekli belgelerin verilmesinde kolaylık sağlamalarını rica etti. Rusya'nın İran Büyükelçiliği bu nedenle özel komisyon kurdu. Komisyon aracılığıyla Zengibasar ve Gemerli ahalisi geri döndü ve döndüklerinde çok ciddi sorunlarla karşılaştı. Taşnak hükümeti onların menkul ve gayrimenkul emlaklarını müsadere etmişti ve birçok insan geri dönmek istemiyordu. Ancak daha sonra Ermenistan Askeri Devrim Komitesi göçmenlerin geri dönmelerine kolaylık sağlamak amacıyla bu kararı yürürlükten kaldırdı ve Sovyet hükümetinin hayatlarına garanti verdikten sonra Azerbaycan Türkleri geri dönmeye başladı. Geri dönen Azerbaycan Türklerini yerleştirmek için Dışişleri Komiserliği ve Adalet Komiserliği özel program hazırladılar. Azerbaycan Türkleri arasında siyasi propagandanın daha geniş yapılması için Süleyman Nuri Ermenistan Devrim Komitesine üye seçildi.⁴⁰ Nuri, İran'a giderek Sovyet hükümetinin göçmenlere yardım edeceğini, Taşnak hükümeti zamanı yaşamış oldukları zulmü ve haksızlıkları bir daha

³⁹ A. Lalayan, *İstoriçeskie Zapiski*, Cilt 2, 1938, s. 80.

⁴⁰ Memmedov, *Ermenistan Azerbaycanlıları ve...*, s. 35.

Ermenistan Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Sarkis Kasyan Ermenilerin yaşadığı bölgelerde Ermeni dilinin, Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bölgelerde ise Azerbaycan Türkçesinin devlet dili olması konusunda kararname imzaladı.

Türklerinin de büyük emeği olduğunu ve Abbaskulu Şadlinski'nin komutanlık ettiği "Kırmızı Tabur"un Taşnaklara karşı kahramanca mücadele verdiğini ifade etmiştir.⁴²

Ermenistan Devrim Komitesi geri dönen Azerbaycan Türklerinin barınmaları ve sosyo-kültürel faaliyetlerini ön plana çıkardı. Sovyet hükümetinin ilk yıllarında Leninakan, Kirovakan ve Dereçiçek'te eğitim kursları düzenlendi. Hatta Ermenistan Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Sarkis Kasyan Ermenilerin yaşadığı bölgelerde Ermeni dilinin, Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bölgelerde ise Azerbaycan Türkçesinin devlet dili olması konusunda kararname imzaladı. Azerbaycan Türklerinin toplu yaşadıkları Amasya, Basarkeçer, Vedi, Karabağlar, Zengibasar ve Krasnoselo illerinde Azerbaycan Türkçe'si devlet dili olarak kullanılmıştır. Bu illerde 1953'e kadar İl Parti Başkanları ve İl Sovyetleri Yönetim Başkanları Azerbaycan Türkleri olmuştur. 1921'de **Rençber, Zengi, Kızıl Şafak ve Komünist**, adlı gazeteler yayınlanmıştır. Bundan başka **Sovyet Ermenistan'ı** adlı bir gazete de basılmıştır. 1925'den başlayarak Ermenistan Komünist Partisi, Erivan Bölge Komitesinin, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı yayınları arasında Azerbaycan Türkçesinde kitaplar ve broşürler yayınlanmaya başladı.⁴³

1920-1935 tarihleri arasındaki dönemi araştırırken dikkati çeken bir noktaya açıklık getirmekte yarar vardır. Dağlık Karabağ'ın Erme-

yaşamayacaklarını anlatıyordu. Anavatandan zorla göç ettirilmiş insanlar geri dönmesi sonucunda 1922'de onların sayısı 77767, 1931'de ise 105838 olmuştu.⁴¹

Myasnikyan, **Khorhurdanın Hayastan (Sovyet Ermenistan'ı) ve Hayastanı Karmir Banak (Ermenistan Kızıl Ordusu)** gazetelerinde yazdığı makalede Taşnak hükümetinin devrilmesi ve Sovyet hükümetinin kurulmasında Azerbaycan

⁴¹ Asadov, *Ermenistan Azerbaycanlılarının Tarihi...*, s. 49.

⁴² Memmedov, *Ermenistan Azerbaycanlıları ve...*, s. 36.

⁴³ Asadov, *Ermenistan Azerbaycanlılarının Tarihi...*, s. 50.

**Ermenistan hükümeti
Azerbaycan Türklerine ait
her ne varsa onları
ortadan kaldırmaya, tarih
sayfasından silmeye
çalışıyordu.**

Yapılan uzun tartışmalardan sonra Karabağ'ın Ermenistan ile birleştirilmesi talebi reddedildi. Ancak Karabağ'a özerklik statüsü verildi. Karabağ'ın Ermenistan ile birleştirilmesi başarısızlıkla sonuçlandıktan hemen sonra Ermenistan hükümeti Azerbaycan Türklerine tanıdığı bir çok hakları geri aldı.

Ermenistan hükümeti Azerbaycan Türklerine ait her ne varsa onları ortadan kaldırmaya, tarih sayfasından silmeye çalışıyordu. 1935'e kadar Ermenistan'da köy, kasaba ve coğrafi yer adlarının % 95'i Azerbaycan Türkçesinde idi. Bu iddiamızı Çar Rusya'sı zamanı hazırlanmış askeri haritalar doğrulamaktadır.⁴⁴ Burada yaşayan Azerbaycan Türklerini kendi geçmişlerinden uzaklaştırmak için öncelikle yaşadıkları bölgelerin adlarını değiştirmek gerekiyordu ve Ermeniler zaten bu işe daha XIX. yüzyılda başlamıştı. Örneğin, 1828'de **İrevan-Yerevan**, 1837'de **Keve-Nor-Beyazıt**, 1840'da ise **Gümrü-Aleksandropol** olarak değiştirilmişti.

Ermenistan Yüksek Sovyeti kararı gereğince Azerbaycan Türkçesinde olan coğrafi yer adlarının resmi olarak değiştirilmesi 1935'de başladı. Ne yerli Azerbaycan Türk halkından, ne de Azerbaycan devletinden konuyla ilgili ciddi itirazlar gelmediğini gören Ermenistan hükümeti, 1988'e kadar bu konuda 18 karar daha imzaladı.⁴⁵ Köy, kasaba ve coğrafi adlar belirli bir plana uygun olarak değiştiriliyordu.

1. Azerbaycan Türklerinin tarihi geçmişini ve soyunu bildiren yer adları: Örneğin, Aşağı Türkmenli-Lusağyuğ (Eçmiadzin), Gorçulu-Mrgaşad (Hoktemberyan), Serdarabad-Hoktember (Hoktemberyan), Bayandur - Vağadur (Gorus), Şirvancığ - Lernakert (Artik).

2. Bazı köy ve kasaba adları Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Ermenice'ye çevrilmiştir: Örneğin, Armutlu-Tandzut (Hoktemberyan), Taşkala-Karaberd (Ani), Derekent-Dzoraguyğ

⁴⁴ İ. Veliyev, *Deportasiya*, s. 386

⁴⁵ Nazim Mustafa, *Ermeni Sahtekarlığı-Ermeni İhaneti*, Derleyen: Veliyev, *Deportasiya*, s. 155.

(Gugrak), Dereçiçek-Tsakhadzor (Razdan), Göl-Liçk (Martuni), Güllübulak-Vardakhpyur (Gukasyan).

3. Bazı köy ve kasaba adları Sovyet hayat tarzına uygun "dostluk ve kardeşliği" simgeleyen adlarla değiştirilmiştir: Örneğin, Karakışlak-Dostluk (Masis), Sultanabad-Şurabad (Amasya), Cücekent-Kızılaşafak (Kalinin), Aşağı Necili-Sayat-Nova (Masis), Çanakçı-Sovetakert (Ararat).

4. Bazı köy ve kasaba adlarını Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi ancak Ermenice telaffuza uygunlaştırmakla değiştirilmiştir: Örneğin, Derabbas-Derbas (Sisian), Deliler-Dalar (Artaşat), Eleyez-Aragats (Talin), Erevus-Arevis (Sisian), Cabud-Kapuyt (Ezizbeyov), Çırpılı-Crapı (Ani).

5. Bazı köy ve kasaba adlarının önünde gelen "Yukarı", "Aşağı", "Büyük", "Küçük" kelimeleri Ermenice'ye çevrilerek "Verin", "Nerkin", "Mets", "Pokr" olarak kullanılmıştır: Örneğin, Yukarı Zağalı-Verin Zağalı (Vardenis), Aşağı Zeyve-Nerkin Zeyve (Eçmiadzin), Büyük Kepenekçi-Mets Kepenekçi (Akhuryan), Küçük Şiştepe-Pokr Şiştepe (Gukasyan).

6. 1935'e kadar değiştirilen köy ve kasaba adları Ermenistan Yüksek Sovyetinin kararı olmadan değiştirilmiştir: Örneğin, Bebirli-Bartsraşen (Ani), Deymedağlı-Şrvenants (Kafan), Tovuzkala-Berd (Şemşeddin), Şirabad-Prakar (Eçmiadzin). Bazen de iki köyü birleştirmekle birinin adını yok ediyorlardı: Örneğin, Ağıtala (Kamo), Rehimabad (Masis), Kamışlı (Vardenis).

Azerbaycan Türklerinin simgesi olan köy ve kasaba adlarının değiştirilmesi ile paralel olarak Ermenistan hükümeti 1930-1937'de Stalin'in uyguladığı komünizm için her türlü tehlikeyi yok etme politikasını öne sürerek binlerce Azerbaycan Türkünü Orta Asya'ya sürdü. Onlarca köy tamamen boşaltıldı.⁴⁶

1923'de Dağlık Karabağ'a Azerbaycan merkezi yönetimine bağlı özerklik statüsü verilse de Ermeniler Karabağ'ın Ermenistan ile birleştirilmesi konusunu her zaman gündemde tutmayı başardılar. 1918-1923 yıllarında gelişen olaylarda önce bağımsız Azerbaycan hükümeti, sonra da Sovyet Azerbaycan'ı hükümeti Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin hayatını garanti altına almak için hiçbir girişimde bulunmadı. Birinci hükümet 18 aylık iktidarı boyunca içinde bulunduğu zor şartlardan dolayı bunu yapmaya

⁴⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: Emir Guliyev, Göçürülme (1948-1953), Derleyen: Veliyev, *Deportasiya*, s. 210.

zaman bulmadı. Ancak Sovyetler zamanı sosyalist ideolojiyi benimseyen Azerbaycan Bolşevikleri, Dağlık Karabağ'a özerklik statüsü verilmesi görüşmelerine başlarken Ermenistan'ın Zengezur ve Gernerli bölgesinde toplu halde yaşayan Azerbaycan Türklerine de özerklik verilmesi konusunu hiç tartışmadılar.

Karabağ'ın Azerbaycan yönetimine bağlı kalması gerçeği ile Ermeniler hiçbir zaman barışmadılar. Nitekim, 1945'de Ermenistan

**Ermenistan hükümeti
Dağlık Karabağ'ın
Ermenistan ile
birleştirilmesi konusunu
1964'de Mikoyan ve
Ermenistan Komünist
Partisi Genel Başkanı,
Khuruşov'la görüşünde
Kırım'ın Ukrayna'ya
verildiğini örnek
göstererek Dağlık
Karabağ'ın da Ermenistan
ile birleştirilmesini istedi.**

Komünist Partisi Genel Sekreteri Arutyunov Stalin'e mektup yazarak Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesini rica etti. Stalin, bu konuyla ilgili Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri Bağirov'un da görüşlerini almayı tercih etti. Bağirov, Stalin'e yazdığı mektupta prensip itibarıyla buna karşı olmadığını, ancak buna karşı Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan'da Azerbaycan Türklerinin toplu yaşadıkları bölgelerin Azerbaycan'a verilmesi gerektiğini ifade etti. Ermeniler bu koşullar altında Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesinin bir anlamı olmadığını bilerek konuyu kapattı. Ermenistan hükümeti Dağlık Karabağ'ın Ermenistan ile birleştirilmesi konusunu 1964'de Mikoyan ve Ermenistan Komünist Partisi Genel Başkanı, Khuruşov'la görüşünde Kırım'ın Ukrayna'ya verildiğini örnek göstererek Dağlık Karabağ'ın da Ermenistan ile birleştirilmesini istedi. Khuruşov ise cevabında "Size Dağlık Karabağ'dan Ermenistan'a taşınmanız için 24 saat ve 12 bin askeri kamyon vermeye hazırım"⁴⁸ demiştir. Her ne kadar Karabağ konusunda merkezi yönetimden olumlu cevap almasalar da Ermeniler bu konuda hiçbir zaman taviz vermediler ve propaganda faaliyetlerine devam ettiler.

Azerbaycan Türklerinin zorla göç ettirilmesine 1905-1906'da başlandı. Ermeni ve Rus silahlı çetelerinin saldırıları sonucu binlerle insan öldürüldü veya mecburen göç etmek zorunda kaldı.

⁴⁷ Veliyev, *Deportasiya*, Derleyen: Veliyev, *Deportasiya*, s. 78.

⁴⁸ Yurii Pompeev, *Krovavy Omut Karabaxa*, Bakü, Azerbaycan Yayınevi, 1992, s.19-20.

Göçün ikinci dalgası 1918-1920'de, üçüncüsü 1948-1953'de, dördüncü ve son göç ise 1988-1989'da yaşandı.

Ermenistan hükümeti nüfusunun az olduğunu ileri sürerek yurt dışında yaşayan Ermenileri Ermenistan'a yerleştirmek için 1945'den itibaren geniş propaganda faaliyetine başladılar. "Nüfus artışı programı" Azerbaycan Türklerinin aleyhine "başarıyla" sonuçlandı. Ermenistan'dan zorla göç ettirilen Azerbaycan Türklerinden daha az sayıda Ermeni kabul edildi. Gerçek amaç nüfus artırmaksa Azerbaycan Türklerine karşı mecburi göç planı uygulanmadan da dışarıda yaşayan Ermenileri yerleştirmek mümkündü. Ancak Ermenilerin amacı Türksüz bir Ermenistan kurmak idi. Dışarıda yaşayan Ermenilerin Ermenistan'a göç ettirilmesi için uygun ortam 1943'de Tahran konferansında ortaya çıktı. Ermeni diasporası Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov'a müracaat ederek İran'da yaşayan Ermenilerin Ermenistan'a göç etmeleri için izin istedi. Molotov Stalin'le görüşükten sonra izin verildi. Bu konuyla ilgili olarak SSCB Bakanlar Konseyi Azerbaycan'da kırsal alanların kullanımı, tarıma elverişli bölgelerin kurulması ve yurt dışında yaşayan Ermenilerin göç ettirilerek Ermenistan'dan göç eden Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bölgelere yerleştirilmesi için 23 Aralık 1947 tarih, 4083 No'lu "Ermenistan SSCB'den köylülerin ve başka Azerbaycan ahalinin Azerbaycan SSCB'nin Kur ve Aras ovalığına göç ettirilmesi hakkında" ve 10 Mart 1948 tarih 754 No'lu "Göç ettirmenin şartları hakkında" iki karar verdi.⁴⁹ SSCB Bakanlar Konseyinin kararı gereğince Azerbaycan Türkleri üç aşamada- 1948'de 10 bin, 1949'da 40 bin, 1950'de ise 50 bin kişi göç etmeli idi. Toplam 100 bin kişinin göç ettirilmesi planlanmıştı. Bu karara karşı Azerbaycan hükümetinden hiç kimse itiraz etmedi, sadece Bakanlar Konseyi Başkanı Kuliyev Molotov'a mektup yazarak Ermenistan'dan göç ettirilen Azerbaycan Türkleri Kur, Aras ovalığına değil, coğrafi bakımdan onların yaşadıkları ortama daha uygun olan Azerbaycan'ın kuzey bölgelerine veya Bakü'ye yakın yerlere göç etmelerine izin verilmesini istedi. Ancak Kuliyev'in bu mektubu cevapsız kaldı ve Azerbaycan hükümeti 14 Nisan 1948 tarih ve 455 Nolu kararı ile SSCB Bakanlar Konseyinin kararlarını uygulamaya koydu.

1 Kasım 1948'e kadar Ermenistan'dan Azerbaycan'a 7747 kişi göç ettirildi. Aynı yıl 2384 kişiden oluşan 429 aile de kendi başına

⁴⁹ Guliyev, *Göçürülme...*, s. 210.

Ermenistan'ı terk ederek Azerbaycan'a geldiler. Aralık ayına kadar ise toplam 11007 kişi Azerbaycan'a göç etti. Göçmenleri Azerbaycan'da barındırmakta bazı sorunlarla karşılaşan hükümet SSCB Bakanlar Konseyine müracaat ederek 1949'da 12-15 bin kişinin göç ettirilmesini istedi. Ermenistan hükümeti ile görüştüktan sonra 1949 yılında toplam 15713 kişinin göç ettirilmesi konusunda anlaşma sağlandı. Bunlardan 5420 kişi ilkbaharda, 10293 kişi ise sonbaharda göç ettirilmeli idi. Ancak SSCB Bakanlar Konseyi Ermenistan ve Azerbaycan arasında varılmış anlaşmaya itiraz ederek 1949'da toplam 40 bin kişinin göç ettirilmesini talep etti ve konuyla ilgili Bakanlar Konseyine rapor verilmesini istedi. Kuliye, SSCB Bakanlar Konseyi Başkan Yardımcısına müracaat ederek ciddi sorunlarla karşılaştıklarını ve 1949 yılında toplam 10 bin kişinin göç ettirilmesini talep etti. 1953'e kadar devlet 53 bin kişiyi Azerbaycan'a göç ettirdi. Bir o kadar da kendi başına göç ederek Azerbaycan'a yerleşti.⁵⁰ Göçmenleri yerleştirmek için Azerbaycan'da hiçbir altyapı işleri tamamlanmamıştı. İnsanların barınacak yerleri ve yiyecekleri yoku.

Stalin'in ölümünden sonra göç durduruldu ve daha sonra göç edenlerin bir çoğu geriye dönmeye başladı. Arşiv belgelerine göre Ermenistan'dan Azerbaycan'a 100 bin kişi değil 144.654 kişi göç ettirilmiştir.⁵¹ Göç ettirilen bu insanların yaklaşık 1/3'ü açlık ve hastalık gibi nedenlerden hayatını kaybetmiştir.⁵² Zorla göç ettirilen 144.654 kişiden hiç biri Karabağ'a sokulmadı. Göçmenlerin bazıları Karabağ'a yerleşmek isteseler de devlet güç kullanarak onları geri götürdü. Örneğin, birkaç aile Martuni ilinin Gişi ve Hunuşnak köyünde sığınsalar da Azerbaycan Göç Ettiirme Komisyonunda üst düzey görevlerde bulunan Ermeniler onları zorla çıkardılar.

1949'de göç süreci başlayınca Abovyan Üniversitesinin Azerbaycan Türkçesinde eğitim veren dört fakültesi, bir yüksek okul, yüzlerce orta okul ve lise kapatıldı.⁵³ Bununla Azerbaycan Türklerine ait ne varsa yok edilmeye çalışılıyordu.

Ermenistan'dan Azerbaycan'a göç ettirilmiş insanların yaklaşık %45'i Stalin'in ölümünden sonra geri döndü. Hükümet ve yerel

⁵⁰ Memmedov, *Ermenistan Azerbaycanlıları ve...*, s. 49

⁵¹ Zakir Serdarov, *En Büyük Tarihi Adaletsizlik*, Derleyen: Veliyev, *Deportasiya*, s. 279

⁵² Memmedov, *Ermenistan Azerbaycanlıları ve...*, s. 49

⁵³ Atahan Paşayev, *Göçürülme*, Derleyen: Veliyev, *Deportasiya*, s. 67.

yönetim geri dönen insanlara elinden geldiği her türlü haksızlıkları yapıyor, yerleşme ve barınmalarına engel oluyordu.

1948-1953'de Azerbaycan Türklerinin zorla göç ettirilmesi olayını değerlendirirken şu sonuçları çıkarabiliriz; amaç, nüfus sayısını arttırmak değil, Azerbaycan Türklerini tamamen göç ettirmek veya hiç değilse sayılarını çok aza indirmek, Azerbaycan Türklerine ait okul, lise, yüksek okul, üniversite, kültür merkezi ve başka sosyal faaliyet merkezlerini kapatmaktı.

Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin Ocak 1975 tarihli genel toplantısında konuyla ilgili sunulan raporlarda Azerbaycan Türklerinin boşalttığı 476 köye Ermenilerin yerleştirilmediği ve bu köylerin boş kaldığının⁵⁴ gösterilmesi bu iddiayı doğrulamaktadır.

Ermenistan hükümeti 1988'e kadar Azerbaycan Türklerine karşı her tür baskı araçlarını kullanmıştır. 1948-1953'de 100 bin kişinin göç ettirilmesi planlanmıştı ancak uygulamada bazı sorunlar ortaya çıktı ve Stalin'in ölümünden sonra ise göç tamamen durduruldu. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise Erivan ve Ermenistan'ın bütün illerinde yüksek görevlerde bulunan Azerbaycan Türklerinin kanunsuz olarak işten çıkarılma süreci başladı.⁵⁵ 1965'de Ermenistan hükümeti Moskova'dan sözde Ermeni soykırımının 50. yıldönümünü anmak için izin aldı. 24 Nisan'da 400 bin kişinin katıldığı mitingde "**Batı Ermenistan (yani Anadolu) Bizim Olmalıdır!**", "**Dağlık Karabağ Bizimdir!**", "**Nahçıvan Ermenistan Toprağıdır!**" sloganlarıyla Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı gösteriler yapıldı. Bu tarihten itibaren hükümetin ve Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı baskıları daha da arttı. Her yıl düzenlenen anma törenlerinde Ermeni gençleri Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bazı köylere hücum ederek taraflar arasında ciddi sorunlara neden oluyorlardı. Ermenilerin iddia ettiği gibi Karabağ hareketi 1980'li yılların ikinci yarısından sonra Gorbaçov yönetiminin uyguladığı **glasnost** (açıklık, aleniyet) ve **perestroyka'nın** (yeniden yapılanma) politikasının sonucu değildir. Taşnak Komitelerinin Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı uyguladığı politika Sovyet Ermenistan'ın resmi politikası olmuştur. 1988'e kadar Ermenistan'da Azerbaycan ve Türkiye düşmanlığını anlatan

⁵⁴ Memmedov, *Ermenistan Azerbaycanlıları ve...*, s. 50.

⁵⁵ 1988'e kadar sadece Ermenistan'ın Amasya ilinde İl Komünist Parti Genel Başkanı Yıldırım Bağirov olmuştur. Kendisine karşı birkaç defa suikast edilse de, hafif bıçak yarası alarak kurtara bilmiştir. Amasya ilinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin güvenli bir şekilde Azerbaycan'a ulaşmalarını sağlamıştır.

yüzlerce kitap basılmıştır. Hatta ortaokul ve lise tarih kitaplarında sözde Ermeni soykırımından bahsedilmiş, Türklerin Ermenileri katlettiği ifade edilmiştir. Ermeniler "**mets yegern**" (**büyük katliam**) konusunu Ermenistan Sovyet ansiklopedisinde daha geniş olarak ele almışlardır. Nitekim, ansiklopedinin bütün ciltlerinde Türkiye'de Ermenilerin yaşadığı köylerin adı verilmiş ve köy sakinlerinin Türkler tarafından katledildiği yazılmıştır.⁵⁷ 1960'lı yıllardan başlayarak Ermenistan hükümeti gayrı-resmi olarak Ermeni yazarları ve tarihçilerini 1918-1920 Taşnak hükümetinin Ermenistan'ın milli devlet kurumu ve Karabağ'ın Ermeni toprakları olduğu propagandasını yapmaları için örgütledi. Ermeni hükümetinin örgütlediğini iddia ediyoruz, çünkü o zamanlar merkez ve yerel yönetimin izni olmadan hiç kimse bu işe kalkışamazdı, kalkışsa bile başarılı olamazdı.

1976'da **Sovetakan Grakanutyun (Sovyet Edebiyatı)** dergisinin 8. sayısında editör Stepan Kurtikya'nın "Milli Özgürlük Mücadelesinin Vakayinamesi" adlı bir makalesi yayınlandı. Kurtikyan, Taşnaksutyun hükümetinin iki yıllık iktidarının Ermenilerin özgürlük mücadelesinin şerefli sayfası olduğunu, Sovyet hükümetinin ise Ermenilerin bağımsızlık tarihini silmeye çalıştığını ifade etmişti.⁵⁸ Makale büyük yankı uyandırdı, Ermenistan Komünist Partisi Merkez komitesinde tartışıldı ve Kurtikyan "ciddi" bir şekilde eleştirildi.

1980'li yılların başlarından itibaren Ermenistan'ın ayrı-ayrı bölgelerinde Azerbaycan Türklerine karşı saldırılar başladı. 24 Nisan 1983'de Zengibasar'da (Masis) bir gurup Ermeni Azerbaycan Türklerinin düğününü basarak bir çok insanı yaraladılar. Ermeniler, Türklerinin mezarlarını dağıtmaya başladı. Bu olayı Zengibasar Emniyet Müdür Yardımcısı Anastas İskenderyan organize etmişti. Ermenilerin bu tutumu ciddi karışıklığa neden oldu. İtiraz seslerini duyurmak için Zengibasar'ın Azerbaycan Türk ahalisi Türkiye-Ermenistan sınırına toplanarak sınır hattını geçmeye çalıştılar. Moskova'nın müdahale etmesiyle çıkabilecek olaylar önlendi. Olayların sorumlusu olarak Zengibasar Komünist Parti Komitesi Başkan Yardımcısı Azerbaycan Türkü olan Memmedov görevinden alındı.⁵⁹ Bu olaydan sonra Azerbaycan Türklerine karşı resmi

⁵⁶ Asadov, *Ermenistan Azerbaycanlılarının Tarihi...*, s.55

⁵⁷ H. Cabbarlı, Rusya'da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri, *Ermeni Araştırmaları*, Ankara, Eylül-Ekim-Kasım, 2001, Sayı: 3, s. 141.

⁵⁸ Taşnaksutyun Partisinin tarihi için bakınız: Eduard Oganesyanyan, *Vek Borbi*, Moskova, 1991, Feniks Yayınevi, s. 19.

⁵⁹ Rehimovçu, *Silinmez Adlar...*, 82

**Azerbaycan Türklerine
karşı resmi hükümet
dairelerinden ciddi
baskılar yapılmaya
başlandı.**

hükümet dairelerinden ciddi baskılar yapılmaya başlandı. Üst düzey görevlerde bulunan Azerbaycan Türkleri görevlerinden alındı.

1988-1989'da Azerbaycan Türklerinin Katliamı ve Tehcir Edilmesi

1987 sonlarına doğru Karabağ sorununun ortaya atılmasıyla durum daha da ciddileşti, Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türkleri ciddi tehlikeye karşı karşıya kaldı. 1987'den başlayarak Ermeniler Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi konusunu uluslararası gündeme taşımaya başladı. 18 Kasım 1987'de Gorbaçov'un ekonomik danışmanı Abel Aganbekyan Fransa'nın **L'Humanite** gazetesine verdiği demeçte Karabağ'ın ekonomik ve siyasi "sorunları" hakkında bilgi vererek Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi gerektiğini ifade etti.⁶⁰ Aganbekyan'ın bu konuşmasını Avrupa ve Amerika'daki Ermeni gazeteleri manşetten verdi. Moskova, Aganbekyan'ın verdiği demeçle ilgili açıklama yapmaktan kaçındı. Bu Ermenileri daha da cesaretlendirdi, artık, Erivan sokaklarında yapılan mitinglerde sadece Dağlık Karabağ'ın değil, Nahçıvan'ın da Ermenistan ile birleştirilmesi gerektiği bildiriliyordu. 1988'de on binlerce Ermeni sokaklara çıkarak Sovyet bayrağını yaktılar ve Ermenilerin bölücü faaliyetlerini eleştirdiği için Pravda (Gerçek) gazetesinin yayınlanmasını engellediler.

20 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Halk Delegatesi Yüksek Sovyeti, bölgenin Ermenistan'a birleştirilmesi hakkında karar aldı. Azerbaycan Yüksek Sovyeti bu kararı reddettikten sonra olayların yönü tamamen değişti. Ermenistan'da yapılan mitinglerde Azerbaycan Türklerinin derhal ülkeyi terk etmeleri isteniliyordu. Mayıs ayından itibaren Ermeni silahlı çeteleri Azerbaycan Türklerinin yaşadığı köylere hücum etmeye başladı. Ermenistan güvenlik güçleri Azerbaycan Türklerine karşı yapılan saldırıları önlemektense, çetelerle birlikte hareket ediyor, Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları köyleri derhal boşaltmalarını istiyordu. Ermenistan radyo ve televizyonu da gerçek dışı haberler yayınlarak, etnik düşmanlığı daha da alevlendiriyordu. Mayıs

⁶⁰ Pompeev, *Krovaviy Omut...*, s. 20.

1988'den itibaren Azerbaycan Türklerine karşı yapılan baskılar daha da arttı. Onlara gıda ürünleri ve günlük tüketim malları satılmıyor, hastanelerde sağlık hizmetleri verilmiyordu. Ermenilerin baskılarına dayanamayan, Azerbaycan hükümetinden hiçbir destek almayan Azerbaycan Türkleri baskılara dayanamayarak, Azerbaycan'a göç etmek zorunda kaldı. 230 bin⁶¹ Azerbaycan Türkü yüzyıllardır yaşadıkları topraklardan zorla çıkarıldı. 1988-1989 yıllarını arasında toplam 214 kişi⁶² Ermeniler tarafında katledildi. 1918 olaylarında binlerce Azerbaycan Türkünü katleden Njde'nin anısına Mart 1989'da Gafan'da dikilen anıtın açılış töreninde bir konuşma yapan Gafan İl Komünist Parti Başkanı Mkrtçyan şöyle demişti: "...Siz çok çalıştınız, ancak Ermenistan'dan Azerbaycan Türklerini çıkaramadınız. Sizin büyük arzunuzu torunlarınız yerine yetirdi. Şimdi, Ermenistan'da bir kişi olsun bile Azerbaycan Türkü kalmamıştır".⁶³ Zengibasas, Vedi, Basarkeçer (Vardenis), Amasya ve Erivan'da yaşayan Azerbaycan Türkleri daha zor şartlar altında göç etmek zorunda kaldı. Ermenistan Bakanlar Konseyi eski Başkan Yardımcısı Arutyunyan'ın elebaşı olduğu silahlı Ermeni çeteleri köylere hücum ederek evleri yağmaladı, Azerbaycan Türkleri zorla göç ettirildi. 1989'da Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin tamamı Ermenilerin yaptığı zulme dayanamayarak Azerbaycan'a sığındı.

Sonuç

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan topraklarına yerleşmeye başlayan Ermeniler 1918'de Ermenistan Cumhuriyetini kurmayı başardılar. İki yıl bağımsız olan Ermenistan 1920'de Sovyetler tarafında işgal edildi ve Sovyet Ermenistan'ı kuruldu. Hem 1918-1920 döneminde hem de Sovyet Ermenistan'ı zamanı burada yaşayan Azerbaycan Türkleri zorla göç ettirildi veya katledildi. Ermeniler "Ermenistan Ermenilerindir" projesinin son aşamasını 1988'de hayata geçirebildiler. 1948-1953 ve 1988'de Azerbaycan Türklerinin zorla göç ettirilmesiyle Sovyetler Birliği Anayasasında öngörülen insan hakları, uluslararası hukuk normları ve milli eşitlik hukuku ihlal edilmiştir. 1936 SSCB ve Azerbaycan SSC Anayasalarında öngörülen (m.5) referandum yürürlüğe

⁶¹ United Nations Development Programme, *The Report on the Status of Women of Azerbaijan Republic*, p.51

⁶² Asadov, *Ermenistan Azerbaycanlılarının Tarihi...*, s. 61.

⁶³ Asadov, *Ermenistan Azerbaycanlılarının Tarihi...*, s. 62.

konmamdan 144.654 kişi göç ettirilmiş, bütün milletlerin kanun karşısında beraberliği (m. 36) temin edilmemiştir.

Ermenistan bu gün de Azerbaycan Türkleri ve Türkiye'ye karşı toprak talepleri ileri sürmektedir. Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgal edilmesiyle bir milyondan fazla insan yaşadıkları topraklardan kovulmuştur.

Ermeni mezaliminin bir başka yüzü olan ve üzerinde pek durulmayan Azerbaycan Türklerinin yaşadığı katliam konusu gündeme getirilmeli ve Azerbaycan Türklerinin hak sesi dünya kamuoyuna duyurulmalıdır.Yıllardır hiç durmadan artan sözde Ermeni soykırım kışkırtmacılığı tarihi gerçekleri saklamak ve saldırgan tutum sergilemek dışında hiçbir amaca hizmet etmiyor. Bu nedenle, Ermeni mezalimini unutmamak ve sözde "tarih dersi" vermek isteyenlere gerçek tarihi anlatmak, bu güne kadar üzerinde pek durulmayan konularda odaklanmak gerekmektedir. Kuşkusuz, bu araştırmalar salt araştırma olarak kalmamalı daha sistematik çalışmalara da ön ayak oluşturabilmesi için çaba sarf edilmelidir.

2001 YILI KRONOLOJİSİ

Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım*

OCAK

4 Ocak: Ermenistan Enerji Bakanı Tahran'da İran'dan gaz alımı konusunda temaslarda bulundu.

8 Ocak: Bülent Akarcalı'nın başkanlığındaki Türk Parlamenterler heyeti sözde Ermeni soykırımı ile ilgili yasa tasarısı konusunda görüşmelerde bulunmak üzere Fransa'ya gitti.

9 Ocak: Rusya Devlet Başkanı Viladimir Putin iki gün sürecek Azerbaycan resmi ziyaretine başladı.

10 Ocak: Fransa Ulusal Meclisi Dış İlişkiler Komitesi sözde Ermeni soykırımı yasa tasarısını onayladı.

15 Ocak: NATO Genel Sekreteri George Robertson Erivan'daki iki günlük resmi ziyaretine başladı.

18 Ocak: Fransa Parlamentosu sözde Ermeni soykırımı yasa tasarısını onayladı.

18 Ocak: Türkiye, Fransa Parlamentosunda sözde Ermeni soykırımı yasa tasarısının onaylanmasından sonra Büyükelçisini geri çağırdı.

19 Ocak: Fransa Parlamentosu'nun sözde soykırım yasa tasarısını onaylaması Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından protesto edildi.

25 Ocak: Azerbaycan ve Ermenistan Avrupa Konseyi'nin tam üyesi oldular.

25 Ocak: Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları Strasbourg'da Karabağ sorununun da tartışıldığı bir basın toplantısı yaptılar.

25 Ocak: Ermeni Terörist Topalyan 25 yıl hapis cezasına çarptırıldı.

* Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ve Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu

27 Ocak: İngiltere’de ilk defa soykırımı anma günü düzenlendi.

29 Ocak: Paris yerel yönetimi sözde Ermeni soykırımını simgeleyen bir anıt dikilmesi kararı aldı.

Şubat

4 Şubat: Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan İran’ı ziyaret etti.

12 Şubat: Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan beş günlük Fransa ziyaretine başladı.

20 Şubat: Ermenistan Parlamentosu Rusya ile yapılan askeri anlaşmaları onayladı.

25 Şubat: Uşak’ta Azerilerin Ermeniler tarafından öldürülmesi protesto eden bir gösteri düzenlendi.

26 Şubat: Dağlık Karabağ Yüksek Mahkemesi, Savunma Bakanı Samuel Babayan’ı 14 yıl hapis cezasına çarptırdı.

27 Şubat: Romanya Dışişleri Bakanı ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Başkanı üç gün sürecek güney Kafkasya gezisine başladı.

Mart

3-5 Mart: Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan Paris’te biraraya geldiler.

3 Mart: Fransız şehri Serv’de sözde Ermeni soykırım anıtı açıldı.

8-9 Mart: NATO Askeri Komitesi Başkanı Amiral Guido Venturoni Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan ile görüştü.

8 Mart: Yunanistan, Ermenistan ve İran Dışişleri Bakanları Atina’da görüştü ve işbirliği anlaşması imzaladı.

9 Mart: Ermenistan İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Paruyir Hayrikiyan 16 Mart 1921 Kars Anlaşmasında değişiklik yapılmasını ve Kars, Ardahan ve Nahçıvan’ın Ermenistan tarafından işgalini isteyen açıklama yaptı. Açıklama Türkiye ve Ermenistan hükümetleri tarafından tepkiyle karşılandı.

10 Mart: ABD’nin New Mexico eyaleti 24 Nisanı sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul eden bir karar aldı.

12 Mart: Türkiye, Azerbaycan ile Şah Denizi’nden doğal gaz alımına ilişkin 15 yıllık bir anlaşma imzaladı.

12 Mart: Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev, dört gün sürecek Türkiye ziyaretine başladı.

13 Mart: İsviçre Parlamentosu İsviçre'nin sözde Ermeni soykırımını tanımamasını öngören bir yasa tasarısını üç oy farkla reddetti.

17 Mart: Azerbaycan'daki 17 siyasi parti ve iki sivil toplum kuruluşu "Karabağsız Azerbaycan Olmaz" başlığı altında protesto gösterisi düzenledi.

13 Mart: İsviçre Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını hükümetin tanımamasını isteyen bir karar tasarısını reddetti.

16 Mart: Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan, Rusya Dışişleri Bakanı Igor Ivanov ve Rusya Güvenlik Konseyi Sekreteri Sergey Ivanov ile görüştü.

20 Mart: Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan, ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell ile Washington'da görüştü.

20 Mart: İzmir'de Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri adlı bir sempozyum düzenlendi.

23-25 Mart: "Tarihsel Miras: Ermeni-Türk Diyalog Denemesi" adlı Konferans Almanya'nın Münih şehrinde düzenlendi.

24 Mart: Kalifornia eyalet Senatosu 24 Nisanı sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul eden bir kararı onayladı.

27 Mart: Maryland Eyalet Senatosu 24 Nisanı sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul eden bir kararı onayladı.

27 Mart: Arkansas Eyaleti 24 Nisanı sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul eden bir kararı onayladı.

Nisan

3-6 Nisan: Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan ve Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev, ABD'nin Florida eyaletinde bir araya geldiler.

5 Nisan: Azerbaycan ve Ermenistan heyetleri AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları ile görüştüler.

9 Nisan: Ermenistan ve Romanya askeri işbirliği programı imzaladılar.

9 Nisan: Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan ve Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ABD Başkanı Bush ile görüştüler.

10 Nisan: Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan ve Fransa Devlet Başkanı Chirac Paris'te bir araya geldiler.

14 Nisan: Türk Parlamenterler Birliği tarafından düzenlenen "Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri" adlı sempozyum Türkiye Büyük Millet Meclisinde başladı.

20 Nisan:Michigan Eyaleti Temsilciler Meclisi 24 Nisanı sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak Kabul eden bir karar tasarsını onayladı.

24 Nisan: 1983 yılında Paris Orly Havaalanına bomba konulması ve sekiz kişinin ölmesinden hüküm giyen Ermeni terörist Varujan Garbisyan serbest bırakıldı ve sınır dışı edildi.

Mayıs

4 Mayıs: Rus ve Ermeni hava kuvvetleri Ermenistan'ın Türkiye ve İran sınırında ortak savunma sistemini harekete geçirdi.

5 Mayıs: Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki barış görüşmelerindeki Amerikalı arabulucu Bakü'ye geldi.

5 Mayıs: Lübnan Devlet Başkanı Ermenistan'ı ziyaret etti.

11 Mayıs: Ermenistan ve Suriye ikili işbirliği anlaşmaları imzaladılar.

16 Mayıs: Ermenistan Savunma Bakanı Sarkisyan, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edildiğini kabul etti.

18-20 Mayıs: AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ'ı ziyaret etti.

21 Mayıs: Alman Dışişleri Bakanı Joscha Fischer Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ile buluştu.

23 Mayıs: Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev Ermenistan'ı ziyaret etti.

24 Mayıs: Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Devlet Başkanları BDT Ortak Güvenlik Konseyi zirvesi için Erivan'da bir araya geldiler.

28 Mayıs: Ermenistan ilk bağımsız Ermeni Devletinin 83. kuruluş yıldönümünü kutladı.

31 Mayıs: Miramax Film şirketi Ararat filminin dağıtım haklarını aldı.

31 Mayıs: Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan Minsk'te buluştu.

Haziran

2 Haziran: İmar ve İskan Bakan yardımcılarında oluşan Ermenistan-Yunanistan ve İran İşbirliği Komitesi ilk toplantısını Erivan'da yaptı.

7 Haziran: Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan Belçika'yı ziyaret etti.

12 Haziran: ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü açıldı.

14 Haziran: ABD Temsilciler Meclisi Üyeleri, Knollenberg, Crowley, Pallone ve Sweeney, ABD'nin Güney Kafkasya'da hiç bir boru hattı projesine mali destek vermemesi gerektiğini belirten bir karar tasarısı sundu.

21 Haziran: Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ve Dışişleri Bakanı Guliyev, AGİT Genel Sekreteri Jan Kubis ile Karabağ sorununu görüştü..

22-24 Haziran: AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları Malta'da Karabağ sorununda çözüm önerilerini tartıştı.

Temmuz

9 Temmuz: Türk-Ermeni Barışma Komisyonu Cenevre'de kuruldu.

1-10 Temmuz: AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları Ermenistan, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ'ı ziyaret etti.

11 Temmuz: AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları ortak bir açıklama yaparak Karabağ'daki mevcut durumun tehlikeli olduğunu belirttiler.

20 Temmuz: Rusya Federasyonu Başbakan Yardımcısı İlya Klebanov iki günlük çalışma ziyareti için Ermenistan'a gitti.

31 Temmuz: Ermenistan'da on siyasi parti Türk-Ermeni Barışma Komisyonunu kınadılar.

Ağustos

1 Ağustos: Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan Soçi'de yapılan BDT zirvesinde buluştular.

14 Ağustos: Ermenistan-Avustralya Parlamento Dostluk Grubu kuruldu.

28 Ağustos: Ermenistan ve Suriye askeri işbirliği anlaşması imzalandı.

29 Ağustos: Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan Yugoslavya'yı ziyaret etti.

Eylül

5 Eylül: Bazı uluslararası kuruluşların itirazlarına rağmen sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyetinde yerel seçimler yapıldı.

8 Eylül: Türk, Ermeni ve Azeri gazeteciler Erivan'da buluştu.

13 Eylül: Rusya Savunma Bakanı Sergey Ivanov resmi bir ziyaret için Ermenistan'a gitti.

14 Eylül: İsviçre Ermeni Birliği tarafından bazı Türk Organizasyonlarına karşı açılan, sözde Ermeni soykırımını reddetmekle ırk ayrımcılığı ile ilgili yasaları çiğnedikleri gerekçesiyle açılan davada İsviçre mahkemesi beraat kararı verdi.

14-17 Eylül: Rusya Devlet Başkanı Viladimir Putin Ermenistan'a resmi bir ziyarette bulundu.

16 Eylül: Amerika-Ermeni Ulusal Komitesi, ABD hükümetini, Türk-Ermeni Barışma Komisyonu'nun kurulmasına destek verdiği gerekçesiyle kınadı.

16 Eylül: Almanya'da yaşayan Ermeniler ve bazı Almanların katılımıyla Alman Meclisine Federal Alman Cumhuriyetinin sözde Ermeni soykırımını resmen tanımasını isteyen dilekçeye cevaben dilekçe komisyonu konunun parlamentonun işi olmadığını ve Türkiye'nin duyarlılığının dikkate alınması gerektiğini belirtti.

20 Eylül: Kıbrıs Rum Kesimi Savunma Bakanı Sokrates Hesikos üç günlük resmi bir ziyaret için Ermenistan'a gitti.

20-23 Eylül: Ermenistan'da Hristiyanlığı kabulün 1700. yılı kutlandı.

21 Eylül: Erivan'da Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının 10. yılı kutlandı.

23-25 Eylül: Türk-Ermeni Barışma Komisyonu ikinci toplantısını İstanbul'da gerçekleştirdi.

24 Eylül: Rusya-Ermenistan Parlamentolararası Komisyon Erivan'da toplandı.

25-27 Eylül: Papa II. Jean Paul Ermenistan'ı ziyaret etti.

Ekim

1 Ekim: Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebiyev, üç günlük bir ziyaret için Türkiye'ye geldi.

2 Ekim: Rusya Genel Kurmay Başkanı Ermenistan'ı ziyaret etti.

6-13 Ekim: Erivan yerel yönetimi bu şehrin kuruluşunun 2783. yıldönümü münasebetiyle 6-13 Ekim tarihlerini bayram ilan etti.

23 Ekim: Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Shevardnadze iki günlük resmi bir ziyaret için Ermenistan'a gitti.

25 Ekim: ABD Senatosu Özgürlükleri Destekleme Yasası 907. madde de bazı değişiklikler yapmayı kabul etti.

26 Ekim: Erivan'da yapılan gösteride göstericiler Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan'ın istifasını talep ettiler.

31 Ekim: Romanya Devlet Başkanı Ion Iliesku Ermenistan'ı ziyaret etti.

Kasım

4-5 Kasım: Fener Rum Patriği Bartholomeos Ermenistan'ı ziyaret etti.

4-6 Kasım: AĞİT Minsk Grubu eşbaşkanları Karabağ, Ermenistan ve Azerbaycan'ı ziyaret etti.

8 Kasım: Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan gazetecileri işbirliği protokolü imzalandı.

13 Kasım: İran, Ermenistan ve Yunanistan arasında iki gün süren üçlü konferans Tahran'da yapıldı.

14 Kasım: Polonya Devlet Başkanı Alexander Kwasniewski Ermenistan'ı ziyaret etti.

18-21 Kasım: Türk-Ermeni Barışma Komisyonu üçüncü toplantısını New York'ta yaptı.

27-28 Kasım: Uluslararası Türk-Ermeni Tarih ve Kültür Sempozyumu Ankara'da düzenlendi.

Aralık

11 Aralık: Türk-Ermeni Barışma Komisyonu'nun Ermeni üyeleri ortak bir açıklama yaparak komisyondan çekildiklerini açıkladılar.

18 Aralık: Rusya Devlet Başkanı Putin ve Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan Moskova'da buluştu.

19 Aralık: Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan Japonya'yı ziyaret etti.

25 Aralık: Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan İran'ı ziyaret etti.

İNGİLİZCE YAZILARIN TÜRKÇE ÖZETLERİ

TURKISH SUMMARIES OF THE ENGLISH ARTICLES

FRANZ WERFEL VE "MUSA DAĞINDA KIRK GÜN": SAHTE BİR KİTAP-I MUKADDES GÖREVI YAPAN BİR ÇOKSATAN

*FRANZ WERFEL AND "THE FORTY DAYS OF MUSA DAGH":
A BESTSELLER SERVES AS A FAKE BIBLE*

Erich Feigl*

G ünümüze kadar Türkleri katil ve zorba olarak tanıtan bir çok Türk karşıtı Ermeni yayınları basılmıştır. En önemlilerinden biri olan "Musa Dağı'nda 40 Gün" Ermeni iddiaları için çok önemli bir kaynak haline gelmiştir. Franz Werfel kitabında ustaca kullandığı şiirsel üslubunu yanı sıra tarihsel kurgularla birleştirerek Ermeni iddialarına kaynakça oluşturabilecek bir nevi kutsal kitap yaratmıştır. Bu kitap önceleri Almanca konuşan milletler arasında, daha sonraları ise bütün dünyada yankı ve sempati yaratmıştır. Kitabı için İncil'den seçtiği bir bölüm slogan haline gelip, savaş sonrası dönemde bir çok günahsız insanı ve bir milletin itibarını öldüren Ermeni terörüne zemin hazırlamıştır. Tarihi olaylara ön yargı ile yaklaşım ve gerçeklerin yetirince araştırılmaması bu ünlü yazarı Ermenilerin propaganda aracına çevirmiştir.

Franz Werfel, 1880'de Prag'da doğmuştur. Kendisi zengin bir Yahudi ailesini mensubudur. 1911'de ilk şiir kitabını yazar ve sonra Askeri Basın Bürosu'na atanır. 1938'de Avusturya Hitler tarafından işgal edilince Paris'e geçer. Orada son Habsburg velihatiyle özgür bir Avusturya için Hitler tehdidine karşı savaşı. Daha sonra Paris'den de kaçarak Amerika'ya yerleşir ve burada "Bernadette'nin Şarkısı" adlı kitabı yazarak büyük bir başarı kazanır. Hıristiyan aleminde, sonraları Ermeni davasını savunmasında büyük katkısı olacak bir itibar yakalamıştır.

* Tarihçi

“Musa Dağı’nda 40 Gün” adlı kitabını yazarken Werfel, eşi Anna ile 1929’da Şam’a yaptıkları bir geziden yola çıkmıştır. Burada küçük halı atölyelerinde çalıştırılan kimsesiz Ermeni çocuklar yazarı ve özellikle eşini derinden etkilemiştir. Öyle ki onlara anlatılan katliam hikayelerindeki tutarsızlıkları bile fark edememişlerdir. Werfel kitabında Aram Andonian’ın, sahteligi ortaya çıkmış olan dokümanlarından yararlanmıştı.

“Musa Dağı’nda 40 Gün” çevirisi yapılmadan önce Ermeni mafyasının eline geçmiştir ve kafalarda kuşku yaratabilecek her türlü bölüm kitaptan silinmiştir. Örneğin, Enver Paşa hakkındaki bölüm çıkarılmıştır. Zira bu bölüm okuyucuların akıllarında Ermeni isyanlarının başlama zamanı hakkında tezlerine ters düşecek bir takım sorular oluşturabilirdi. Ayrıca Franz Werfel’in kitabında Ermenilerin Osmanlı’da ticaret, zanaat ve eğitimle donatılmış olduklarını yazıyor. Ancak aynı zamanda Ermenilerin Müslümanlara göre alçak bir statüde görüldüklerini yazarak çelişkiye düşmüştür. Diğer çıkartılmak istenen en önemli bölümlerden biri de Van ile ilgili olan bölümdür. Burada ortaya çıkan gerçek, Ermenilerin Şubat 1915’den önce Osmanlı Devleti’ne başkaldırdıkları ve buralardaki Müslüman nüfusu öldürerek veya diğer köylere sürerek Rusların girmesinden önce bölgenin Müslümanlardan temizlenmiş olmasıdır. Bu olaylar arkeolojik kazılarla da ispatlanmıştır.

Musa Dağı isyanı asılsız olduğu kadar da amatörce hazırlanmıştı. Söz konusu isyan Ermeniler ve İtilaf Devletleri tarafından planlanmıştır. Asıl amaç Osmanlı’yı ikiye bölerek Anadolu’yu Suriye ve Süveyş’ten ayırmaktır. Her ne kadar bu eser bir baş yapıt olarak sayılsa da, Ermeni terörü için zemin oluşturmuştur. Günümüzde Ermenilerin kamuoyunu bu iddialarla meşgul ettikleri sırada Azerbaycan’a karşı yürüttükleri suçların göz ardı edilmesi de bu iddiaların içtenliğini ortaya çıkarmaktadır. “Musa Dağı’nda 40 Gün” bu anlamda Hitler’in “Kavgam” adlı kitabından pek farklı sayılamaz.

TÜRK-ERMENİ BARIŞMA KOMİSYONU: KAÇIRILAN FIRSAT**TURKISH-ARMENIAN RECONCILIATION COMMISSION:
MISSED OPPORTUNITY****Yrd. Doç. Dr. Kamer KASIM*****Giriş**

Türk-Ermeni Barışma Komisyonu, üyelerinin hiçbir resmi sıfat ve görev taşımadığı bir sivil diplomasi örneğiydi. Komisyon kuruluşundan dağılına kadar geçen süre içerisinde özellikle Ermeni diasporası ve Ermenistan'da geniş yankı uyandırdı. Bu makalede Barışma Komisyonu'na yönelik değerlendirmeler, Komisyon'un neden dağıldığı ve Ermeni sorununa etkisi analiz edilecektir. Kısa süreli de olsa Barışma Komisyonu'nun iki taraf arasında uzlaşmanın ve karşılıklı anlayışın gerçekleşmesi için tarihi bir adım olduğu ve dağılmasıyla bir fırsatın kaçırıldığı söylenebilir. Komisyon ile ilgili tartışmaların değerlendirilmesi ve neden dağıldığının analiz edilmesi, daha uzun süreli bir diyalog girişimi için nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda ipuçları verecektir.

TEBK'ya Yönelik Değerlendirmeler

Türk-Ermeni Barışma Komisyonu (TEBK) 9 Temmuz 2001 tarihinde altı Türk ve dört Ermeni temsilcinin katılımıyla kuruldu ve 11 Aralık 2001'de Ermeni temsilcilerin ortak bir deklarasyon yayınlamaya komisyonun ayrılmasıyla dağıldı.

TEBK uzlaşmanın güç olduğu Ermeni soykırım iddiaları ve Dağlık Karabağ sorununu ele alınacak konuların dışında tuttu.

Komisyon Türkiye'de fazla ilgi çekmemesine rağmen Ermeni diasporasında ve Ermenistan'da geniş bir platformda tartışılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bazı istisnalar dışında Ermenilerin TEBK'ya bakışlarının olumsuz olduğu söylenebilir. Komisyona yönelik en sert eleştiriler Taşnakların ABD'deki örgütlerinden Ermeni Ulusal Komitesi (*Armenian National Committee of America* -ANCA-) ve yine bir Taşnak örgütü olan Ermeni Devrimci Federasyonu'ndan (EDF) geldi. Taşnaklar TEBK'yı yabancı güçler

* ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ve Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
E-posta:kkasim@eraren.org

tarafından emredilen, yetkisiz kişilerin katıldığı ve Ermeni milli çıkarlarını gözetmeyen bir girişim olarak değerlendirdiler.¹ Taşnakların temel kaygısı Barışma Komisyonu'nun faaliyetlerinin sözde soykırımın uluslararası düzeyde tanınması çabalarının önünde engel oluşturması ve Ermeniler arasında bölünmeye neden olmasıydı.

ANCA'nın tersine AAA Komisyona açık destek verdi. İki büyük Ermeni diaspora örgütü ABD Temsilciler Meclisi'ne sunulacak soykırım yasa tasarısının zamanlaması konusunda da anlaşamadılar.² Barışma Komisyonu ABD'deki iki büyük diaspora örgütünün ortak lobi faaliyetlerini etkiledi. Barışma Komisyonu'nun kurulmasının Ermenilerin soykırım iddialarını taşıdıkları ülkeler üzerinde de etkisi oldu. Avrupa Parlamentosu TEBK'nın oluşturduğu diyalog ortamının önemine işaret ederek Türkiye ile ilgili kararda Ermenilerin soykırım iddialarına yer vermedi.³ Alman Parlamentosu da Ermeni soykırım iddiaları ile ilgili bir dilekçeyi görüşmeyi Türk-Ermeni sivil toplum örgütleri arasında temaslarn başlamış olduğuna dikkat çekerek reddetti.⁴

Barışma Komisyonu'nun kurulması Taşnakların Ermenistan hükümetiyle ilişkilerini de etkiledi. Ermenistan hükümetinin TEBK'nın kurulmasında rolü olduğunu düşünen EDF, elektrik dağıtım şirketinin özelleşmesi ile ilgili bir yasa tasarısına karşı oy kullandı.

TEBK'nın kurulması Türkiye'de Ermeniler arasında olduğu kadar ilgi uyandırmamasına rağmen, Komisyon vasıtasıyla Türkler ve Ermeniler arasında diyalogun kurulması olumlu karşılandı. Genel olarak TEBK'nın kurulması iki toplum arasında gerginliği azaltıcı doğru zamanda atılmış bir adım olarak değerlendirildi.⁵ Türkiye Ermenileri de Barışma Komisyonu'nu olumlu bir adım olarak değerlendirdiler. Agos gazetesi yazarlarından Markar Eseyan

¹ "ARF Bureau Declaration Regarding the Turkish-Armenian Reconciliation Commission", *Asbarez*, 14 Temmuz 2001. Ayrıca bakınız, EDF üyesi Dr. Viken Hovsepian ile yapılan görüşme, <http://www.asbarez.com/TARC/VH-QA.html>

² Harut Sassounian, "President Kocharian Must Intervene to Prevent Further Damage by Turkish Commission", *California Courier Online*, 2 Ağustos 2001.

³ *Armenian News Network/Groong*, <http://groong.usc.edu/news/msg38258>, 5 Ekim 2001.

⁴ www.bundestag.de/aktuell/bp/2001bp0109/0109083b.html. Bakınız, Ömer E. Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3, Eylül-Ekim-Kasım, 2001, ss. 17-18.

⁵ Türkiye'den görüşler için bakınız, Mehmet Ali Birand, "Armenians Work, Turks Look On", *Turkish Daily News*, 14 Temmuz 2001. Kemal İlter, "Greece Model Is Used In Setting up Commission Between Turks And Armenia", *Turkish Daily News*, 13 Temmuz 2001. Kemal İlter, "An Historic Step For Both Turks and Armenians", *Turkish Daily News*, 12 Temmuz 2001. Sami Kohen, "Barış Zamanı", *Milliyet*, 11 Temmuz 2001.

TEBK'yi iki halk adına küçük ancak uygarlık ve dostluk adına büyük bir adım olarak nitelendirirken, Batılı ülkelerin Ermeni sorununu Türkiye'den taviz koparmak için kullandığı yorumunu yaptı.⁶

Azerbaycan'da Barışma Komisyonu'nun kurulması genel olarak olumsuz karşılandı. Bunun temel nedeni Komisyon'un Karabağ sorununu ele almayacak olmasıydı.⁷

TEBK ikinci toplantısını 23-25 Eylül 2001'de İstanbul'da üçüncü toplantısını ise 18-21 Kasım 2001'de New York'ta yaptı. New York'taki toplantı Komisyon'un dağılmadan önceki son toplantısıydı. Üç gün süren toplantıda ağırlıklı olarak uzlaşma modelleri üzerinde duruldu. Toplantıda Komisyon'un Türk ve Ermeni üyeleri arasında sert tartışmaların olduğu haberleri dışarıya yansıdı. Nitekim Komisyon üyeleri ortak deklarasyon konusunda anlaşamadılar. Toplantının başkanı, arabulucu David Phillips toplantının sonuçlarını özetleyen bir açıklama yaptı. TEBK'nin Ermeni üyelerinden Hovhanisyan, Arzumanyan ve Migranyan toplantıda önemli sonuçlar elde edildiğini ve en önemlisinin ICTJ'den 1948 BM Soykırım Sözleşmesi'nin, 1915 olaylarına uygulanıp uygulanmayacağını araştırılmasının istenmesinin olduğunu belirttiler.⁸

11 Aralık 2001 tarihinde TEBK'nin dört Ermeni üyesi ortak bir açıklama yaparak Komisyon'un Türk üyelerinin ICTJ'nin yapacağı incelemeyi istemediklerini ve bunun ICTJ'ye bildirildiğini öğrendiklerini söyleyerek Komisyon'dan çekildiler.⁹ Komisyon'un Ermeni üyeleri, Türk ve Ermeni sivil toplum örgütleri arasında diyalogun sürmesi gerektiğine inandıklarını da ifade ettiler.

TEBK Neden Dağıldı?

Barışma Komisyonu'nun dağılması iki temel nedene bağlanabilir. Birincisi Ermeni diaspora örgütlerinin uzlaşmaya hazır olmamaları ve Komisyon'un Ermeni üyeleri üzerinde baskı kurmalarındır. Baskı altında kalan Ermeni üyeler Komisyon'un Türk üyelerinden Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi gibi

⁶ Markar Eseyan, "Barış Aritmetiği", *Agos*, Sayı 277, 20 Temmuz 2001, s. 9

⁷ *Agos*, "Karabağ'ı Tartışmıyoruz", Sayı 289, 12 Ekim 2001, s. 1 ve 11.

⁸ D. Hovhanissian, "Despite Difficult Process, Latest Meeting of TARC Produced Serious Results", *Noyan Tapan News Agency*, 5 Aralık 2001.

⁹ Emil Danielyan, "Genocide Study Row leaves Turkish-Armenian Panel In Limbo", *RFE/RL, Armenian Report*, 12 Aralık 2001.

taleplerde bulunmaya başladılar. TEBK'nın çalışmalarını bir süre gizli yürütmesi ve çok fazla kamuoyu önüne çıkarmaması, Komisyon'a yönelik eleştirilerin de sınırlı kalmasını sağlayabilirdi.

Barışma Komisyonu'nun dağılmasının ikinci nedeni Ermeni soykırım iddiaları ve bunun Komisyon'un gündemine taşınmasıdır. TEBK'da taraflar uzlaşmanın güç olduğu konulara değinmeden ortak bir anlaşma zemini bulmak amacındaydılar. Uzlaşma sağlanmasının çok güç olduğu Ermeni soykırım iddiaları konusunda Komisyon üyelerinin görüşleri önceden bilinmekteydi. Barışma Komisyonu'nda tarafların soykırım iddiaları ile ilgili görüşlerini değiştirmesi gibi bir beklenti yoktu. Diasporadan gelen "soykırım" konusunun Komisyon'da ihmal edildiği eleştirilerine yanıt vermek kaygısında olan TEBK'nın Ermeni üyeleri New York toplantısından sonra Komisyon'un ICTJ'den 1948 BM Soykırım Sözleşmesi'nin 1915 olaylarına uygulanıp uygulanmayacağını araştırılmasının istendiğini açıkladılar. Arabulucu David Phillips de Türk tarafının onayını almadan konuyu dile getiren bir bildiri yayınladı.¹⁰ New York toplantısından sonra taraflar arasında başlayan gerginlik ile birlikte Komisyon'un dağılma süreci başladı ve 11 Aralık 2001'de Ermeni üyelerin çekilmeleriyle TEBK sona erdi.¹¹

Sonuç

TEBK iki toplum arasında diyalog ortamı oluşturmaya yönelik bir girişimdi. Ancak Ermeni tarafının böyle bir diyaloga hiç hazır olmadığı görüldü. Burada temel sorun Ermenilerin soykırım iddiaları ve diaspora örgütlerinin sözde soykırımın uluslararası düzeyde tanınmasını temel faaliyet alanı olarak ele almalarıdır. TEBK'nın oluşturduğu diyalog ortamı başta ABD olmak üzere diğer ülkelerde yürütülen sözde soykırımın tanınması çabalarına da engel teşkil etti.

Türk-Ermeni diyalogu ve uzlaşmanın sağlanması Kafkasya'da barış ve güvenliğin sağlanmasına da yardımcı olacaktır. Her türlü diyalogun başarısı taraflar arasındaki karşılıklı anlayış ve güvene bağlıdır. Türk ve Ermeni sivil toplum örgütleri arasında diyalogun oluşması bir uzlaşma ortamının oluşmasına yardım edecektir.

¹⁰ Gündüz Aktan, "Kuğunun Ölümü", *Radikal*, 8 Ocak 2002.

¹¹ Barışma Komisyonunun dağılması ile ilgili olarak bakınız, Gündüz Aktan, "Why Can Not It Be?", *Turkish Daily News*, 9 Ocak 2002, Semih İdiz, "The Blood Feud Goes On", *Turkish News*, 14 Aralık 2001, Taner Akçam, "TARC Niçin Başarısız Oldu?", *Agos*, 21 Aralık 2001, Saadet Oruç, "Will Turkish-Armenian Dialogue Remain As a Memory of the Year 2001?", *Turkish Daily News*, 9 Ocak 2002.

HOLOKOST VE ERMENİ SORUNU: TEMEL FARKLILIKLAR**THE HOLOCAUST AND ARMENIAN CASE: HIGHLIGHTING THE MAIN DIFFERENCES****Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaya***

Ermeni yanlısı görüşü savunanlar özellikle son zamanlarda 1915 Tehciri ve Yahudilerin II. Dünya Savaşı sırasında Naziler tarafından tabi tutuldukları soykırım (Holokost) arasında bağlantı kurma yöntemiyle kendi iddialarını yayma ve dolayısı ile bunların kabulü yönünde propaganda yapma yöntemini benimsemişlerdir. Bu amaçla Batıda Holokost anma günleri etkinliklerine "20. yüzyılın ilk soykırımının kurbanları" olarak katılma teşebbüslerinde bulunmaktadır. Bu çevreler çabalarının bir parçası olarak Hitler'e atfedilen "Kim artık Ermenileri hatırlıyor?" sözünü hemen her fırsatta kullanmaktalar ve Hitler'in bile soykırım fikrini Türklerden aldığını ve, dolayısı ile, 20. yüzyılda işlenen ve bundan sonra işlenecek tüm soykırımların suçlusu olarak Türkleri ilan etmekte. Ayrıca Nazilerin yaptıkları soykırıma benzerlik sağlamak amacıyla Türklerin gizli yazışmaları altında Ermenilerin vahşice öldürülmesini emreden belgeler sunmaktalar. Gerek bu sözde belgelerin gerekse Hitler'e atfedilen sözlerin tarihsel gerçeklikten yoksun olduğu hem Türk hem de Batılı bilim adamlarınca kanıtlandı. Ancak gerçeklerin ortada olması bu çevrelerin çabalarını durdurmaya yetmiyor. Bu yazı bu çevrelerin argümanı olan Holokost ve Ermeni Sorunu fenomenlerini karşılaştırmalı olarak analiz etmeye yönelik bir çalışmadır.

Karşılaştırmalı analize geçmeden önce, veya bunun bir parçası olarak, kısaca Holokost'un temel özellikleri özetlenmelidir. Bu bağlamda Holokost'un tarihsel ve ideolojik kökenlerinden söz edilmelidir. Orta Çağ Avrupası'nda Yahudiler Hz. İsa'nın katilleri olarak görülmüş ve bu nedenle daima Hıristiyan ahaliden farklı muameleye tabi tutulmuştur. Yahudiler ayrı mahallelerde (getto) yaşamak zorunda bırakılmış, dinsel fanatisizmin arttığı dönemlerde toplu Yahudi öldürmeleri görülmüştür. Aydınlanma çağında durumları biraz daha iyileşmekle birlikte özellikle 20. yüzyılın başında artan ırkçı akımlar sonucu dinsel taassubun yerini 'bilimsel' görüşler almış ve Yahudi düşmanlığı (anti-Semitism)

* Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

artarak devam etmiştir. İrkçı görüşlere göre Yahudiler aşağı ırk olarak nitelenmiş, toplumların güçlü olabilmesi için Darwinci görüş çerçevesinde, ulusun 'zayıf halka' olan Yahudilerden temizlenmesi öngörülmüştür. Her ne kadar, ulusal solcular (Naziler) Almanya'da iktidara gelmişse diğer ülkelerde, özellikle de Fransa'da, en az Almanya'daki kadar toplumsal destek bulmuştur. Nazilerin yönetiminde Alman Yahudilerinin yurttaşlıkları ellerinden alınmış, üniversite hocalığı, editörlük gibi bir takım görevlere gelmeleri engellenmiş, baskıların daha da yoğunlaşmasıyla bisiklete, radyoya ve evcil hayvanlara sahip olmaları yasaklanmıştır. Bu dönemde biz ve ötekiler (others) ayrımı yapılarak sistemin sahibi olan aryan ırkıyla başta Yahudiler olmak üzere diğer etnik kökenlerden insanlar ve siyasal olarak farklı görüşlere sahip olanlar arasında kalın çizgiler çizilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla diğerlerinin toplu öldürülmesi de başlamıştır. Bu öldürmeler devlet politikası olarak benimsenmiş ve yürütülmüştür. 1942 yılında yapılan Wansee toplantısının tutanakları bunu açıkça doğrulamaktadır. Altı milyonu Yahudi olmak üzere on bir milyon insan bu politikalar sonucu sistematik olarak öldürülmüştür. Savaş sonrası kurulan Nürnberg Mahkemesi bu olayların suçlusu olarak 12 kişiyi idama mahkum etmiştir.

Ermeni Sorunu'na bakıldığında durumun yukarıda anlatılanlara hiç benzemediği görülür. Her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında yaşayan Gayri Müslimlerin hakları yasal olarak düzenlenmişti. Vergilerini ödedikleri müddetçe can, mal ve ırz güvenlikleri vardır. Bunun da ötesinde Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler millet sistemi olarak adlandırılan düzenlemeye göre iç işlerinde tamamen özgür olmuşlar, dini gereklerini özgürce yerine getirmişler, dillerini ve kültürlerini geliştirmişlerdir. Böylelikle başta Ermeniler olmak üzere Gayri Müslimler bir taraftan ticaret hayatında gelişirken, diğer yandan bakanlıklar da dahil olmak üzere devlet yönetiminde çok sayıda önemli görevlere gelmişlerdir. Bu açıdan Batıdaki anti-Semitisme'e benzer bir Hristiyan karşıtlığı yada Ermeni karşıtlığı Osmanlı Devleti'nde hiç bir zaman görülmemiştir. Dolayısı ile Holokost'da görülen ideolojik arka plan Ermeni Sorunu'nda mevcut değildir.

Osmanlı Devleti'nin gücünü yitirmesi ve sistemin bozulmasıyla birlikte haksız uygulamaların görüldüğü bir gerçektir. Bu tür uygulamalardan hem Gayri Müslim unsurlar hem de Müslümanlar etkilenmişlerdir. Bu dönem aynı zamanda Fransız Devrimi'nin etkisiyle milliyetçi görüşlerin hızla yayıldığı dönemdir. Milliyetçilik

ve özellikle de sosyalizmin etkisiyle kendilerini devrimci olarak ilan eden Ermeni 'partiler' kurulmuş, bunlar dışarıdan silah satın alarak bugünkü terminolojide terörist eylemler olarak adlandırılan faaliyetlere girişmişlerdir. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Ruslarla işbirliği yapmışlar, hem Rus ordusu saflarında vatandaşı oldukları devlete karşı savaşmışlar, hem de Türk ordusunu arkadan vurmuşlardır. Bu açıdan da Ermenilerin durumu Yahudilerin durumuna hiç benzememektedir.

Doğu Anadolu'da artan terör olayları üzerine 1915 yılında Osmanlı Devleti 'tehcir' kararı almıştır. Bu karar Nazilerin Yahudilerin yok edilmesi kararlarıyla, ve özellikle de Wansee Konferansı sonuçlarıyla karşılaştırıldığında ikisinin tamamıyla farklı olduğu görülür. Her şeyden önce Yahudiler tamamıyla ideolojik nedenlerden yok edilmişken, Ermenilerin yok edilmesine yönelik hiçbir ifade tehcir kararlarında bulunmadığı gibi Osmanlı yönetimi tehcire tabi tutulanların güvenliğinin sağlanmasını açıkça emretmiştir. Buna aykırı davrananları, devlet görevlileri de dahil olmak üzere, cezalandırmıştır. Ayrıca tehcir kararı güvenlik gerekleri üzerine alınmıştır. Naziler Almanların dışında tüm 'aşağı ırklara' karşı soykırım uyguladıkları halde tehcir sadece güvenliği bozanlara karşı uygulanmış genel olarak Rumlar ve Yahudiler ile Ermenilerin önemli bir bölümü İstanbul, İzmir, Aydın ve Edirne illerinde oturanlar ile Protestan ve Katolik Ermeniler bu uygulamanın dışında tutulmuştur. Dolayısı ile amaç ve uygulama yönünden tehcir ile Holokost arasında bir benzerlikten söz etmek mümkün değildir.

Holokost'tan sorumlu olanların yargılanması amacıyla Nürnberg Mahkemesi kurulmuş ve on iki kişi idama mahkum edilerek adaletin yerine geldiği düşünülmüştür. Ermeni konusu ile ilgili olarak 1919'da uluslararası bir kuruluşun oluşmasını Osmanlı devleti bizzat istemiş ancak ilgili devletler buna yanaşmamıştır. Ayrıca dönemin idarecileri ve aydınları İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş ne İngilizler ne de Amerikalılar delil bulabilmiş ve bu kişiler haklarında dava dahi açılmadan salıverilmişlerdir.

Sonuç olarak şu söylenebilir, Holokost'tan zarar gören Yahudilerin temsilcileri olan İsraili devlet adamlarının ifade ettikleri gibi Ermeni olaylarıyla Holokost arasında bir benzerlik bulunmamaktadır. Benzerlik kurma çabaları propaganda amaçlı faaliyetler olup gerçek soykırım mağdurlarına da zarar vermektedir.

ERMENİSTAN'IN YAHUDİLERE KARŞI GÜVENSİZLİĞİ VE ERMENİSTAN-İSRAİL İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

**ARMENIA'S JEWISH SCEPTICISM AND ITS IMPACT ON
ARMENIA-ISRAEL RELATIONS**

Dr. Sedat Laçiner*

Türkiye ile İsrail'in yapmış olduğu 'stratejik işbirliği'nin her iki ülke için de ayrı ayrı hedefleri vardır ve her iki ülke de bu işbirliğinden sınırlı yararlar ummaktadırlar. Diğer bir deyişle söz konusu işbirliği Balkanlar'da ya da Kafkaslar'da hiçbir ülkeyi hedeflememektedir. Kafkasya'da resmi ve şekillenmiş bir işbirliği olmamasına karşın bölgede her iki ülkenin de ABD ile yakın temasta olduğu bilinmektedir. Hal böyle de olsa iki ülke ilişkileri Kafkasya'ya dönük bir ittifak şeklinde algılanamayacağı gibi, İran'ı ya da Ermenistan'ı hedef alması da düşünülemez. Rus çıkarlarına karşı dengeleyici bir faktör olduğunu iddia etmek dahi şu an için zorlama bir yorum olur. Fakat iki ülke arasında gelişen ilişkiler sadece Araplar'ı (Suriye, Irak, Mısır vd.) kızdırmakla kalmamış, beklenmedik bir şekilde Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi ve İran da bu işbirliğini kendilerine karşı yapılmış saymışlar ve tepkilerini açıkça ortaya koymuşlardır. Ermenistan'ın bu denkleme katılmasında Yunanistan ve İran'ın rolü yadsınamazsa da, asıl etkenin İsrail'in Kafkasya politikalarında Türkiye ve Azerbaycan'a yakın sayılabilecek bir çizgi izlemesi ve Ermeni soykırımı iddialarına destek vermemesi olduğu söylenebilir. Tüm bu gelişmeler Ermenistan'ı İran, Rusya, Yunanistan ve Kıbrıs'a yaklaştırmakla kalmamış, şaşırıcı bir şekilde Ermenistan'da gizli bir şekilde yaşayan Yahudi düşmanlığını da ortaya çıkarmıştır. Ülkedeki Yahudi sayısı 500 ailenin altında olmasına karşın, bugün Ermenistan'da bir kesim, karşılaşılan her sorun için Yahudileri ve İsrail'i suçlamaktadır. Reel politika açısından büyük bir etkisi yokmuş gibi görünse de, Ermenistan'da yükselen anti-Semitik söylem Ermenistan'ın içine düştüğü izolasyon hissini ve artan 'paranoya'yı anlamak için iyi bir örnek oluşturmaktadır. Ermenistan'da anti-Semitizmin bu çalışmaya konu olmasının en önemli nedeni de budur. Çünkü Ermenistan'ın içine düştüğü

* Ermeni Araştırmaları Enstitüsü / Institute for Armenian Research (Ankara) ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.
E-posta: slaciner@eraren.org.

yalnızlık ve hatta 'paranoya' anlaşılmasından Türkiye ile ilişkileri anlaşılabilir ve ileriye dönük öngörülerde bulunulamaz. İkinci olarak Yahudi-Ermeni anlaşmazlığı Ermeni sorununda Türkiye'ye önemli etkilerde bulunabilecek bir konudur. 'Soykırım' iddialarını kabul ettirebilmek için sürekli olarak Yahudilerin desteğini arayan Ermenilere İsrail'den gelen 'ret' cevabı anlamlı sayılmalıdır. Bu nedenle çalışmanın ikinci önemli amacı iki toplum arasındaki ilişkiler çerçevesinde Yahudilerin Ermeni iddialarına yaklaşımını ele almak ve Yahudilerin Ermeni iddialarına karşı çıkışlarının ardındaki nedenleri ortaya koyabilmektir. Son olarak tüm bu unsurların bölgesel ve ülkeler arası dengelere nasıl etkide bulunduğu analiz edilecektir.

Bu çerçevede çalışma ilk olarak Ermeni toplumlarında Yahudi düşmanlığı konusu ele alınıyor. Öncelikli olarak tarihsel örneklerle değinen çalışma, Osmanlı dönemi deneyimlerini detaylandırıyor. Bu dönemde Ermenilerin diğer Hıristiyan unsurlar ile bir olarak Yahudi cemaatine zor anlar yaşattıklarını iddia eden makale bunun maddi ve manevi temellerine değiniyor. Bu çekişmenin Osmanlı İmparatorluğu yıkılana kadar devam ettiğini belirten yazar, Ermeni ve Rum cemaatinin Avrupa ülkeleri ve ABD'nin korumasını alırken, Yahudilerin daha çok Türkler ile işbirliğine gittiğine değiniyor. Bu sürecin sonunda ise Ermeniler ile Yahudilerin araları daha bir açılmış, Ermeniler ayrılıkçı hareketlerinin önünde Yahudileri bir engel olarak görmeye başlamışlardır. Hatta bazı aşırı Ermeniler 1915 Olayları'na Türkleri teşvik eden kişilerin 'mason ve Yahudi' olduğunu dahi iddia edebilmişlerdir. Bu 'düşmanlık' Sovyet döneminde de ortadan kalkmamış, bağımsız Ermenistan'ın kurulmasıyla birlikte yükselen Ermeni milliyetçiliği ise Yahudilere karşı şüpheli yaklaşımı arttırmıştır. Özellikle Karabağ'da hissedilen baskılar sonucunda bölgedeki Yahudi sayısı 500 ailenin altına düşmüş, böylece Azerbaycan döneminde son derece huzurlu olan diğer etnik gruplar gibi Yahudiler de Ermeni yönetimindeki Karabağ'da büyük sıkıntılar çekmeye başlamışlardır. Bu durum çalışmada canlı tanıkların ifadeleriyle açıkça anlatılmıştır. Çalışmanın özellikle bu kısmında tamamıyla Ermeni ve Yahudi kaynakları kullanılmaya çalışılmıştır.

Yukarıda çizilen tablodan da anlaşılacağı üzere Ermeniler ile Yahudilerin aralarının çok iyi olduğu söylenemez. Bu durumun tarihsel temelleri olduğu gibi diğer sebepleri de bulunmaktadır. Makalenin bundan sonraki bölümünde anlaşmazlığın günümüz siyasi dengelerine etkileri ve nedenleri irdeleniyor.

Denebilir ki Ermenistan'daki anti-Semitizm daha çok 'hayali bir Yahudi düşman'a dönüktür. Kötü giden hemen her şeyden dolayı Yahudi unsurları suçlayan bir kesime göre Batı'da ve bölgede çok güçlü, ama gizli bir Yahudi ağı bulunmaktadır ve bu ağ kurduğu komplolarla Ermenistan'ı zor duruma sokmaktadır. Bu anlayış bir çok olayda kendisini göstermekle birlikte, 1997 yılında Rus askerlerinin Ermenistan'da kalmaya devam etmesi için mecliste yapılan oylamadan sonra daha bir kristalleşmiştir. Oylamada Ermeni milletvekilleri neredeyse oybirliğiyle Rus askerinin Ermenistan'da bulunmasını onayladılar. Ret oyu kullanan milletvekili sayısı ise sadece dördtü. Buna rağmen Meclis Başkan Yardımcısı Ara Saakian Ermenistan üzerinde Yahudi lobisinin 'çok kötü' emelleri bulunduğunu belirterek, karşı renkte oy kullanan milletvekillerini ve Ermenistan topraklarında Rus askeri istemeyen Ermenileri Yahudiler'in oyununa gelmekle suçlamıştır. Bu tartışmalarda Ulusal Demokratik Birlik hareketinin yayın organı olan Ajzm'ın yaklaşımı önemlidir. Bu gazete Ermenistan yöneticilerinin Yahudi deyince Batı'yı, İsrail'i ve ABD'yi anladıklarını iddia ederek paranoya düzeyine varmış bir korkudan bahsetmiştir. Buna göre Ermenistan'da Yahudilere karşı duyulan korku ve güvensizliğin nedeni azınlığın faaliyetlerinden çok Ermenistan'ın algılamalarından ve dış dünya ile ilişkilerinden kaynaklanmaktadır.

Ermeniler ile Yahudiler arasında tarihi bir güvensizliğin bulunduğunu ve bunun zaman zaman düşmanlık boyutuna ulaştığını açıkça görülmektedir. Bunun nedenleri şu şekilde sıralanabilir: a. Tarihsel nedenler, b. Dini nedenler, c. Batı'ya karşı duyulan güvensizlik, d. Azerbaycan petrolerinde İsrail ve Yahudi lobisinin tutumu, d. İsrail'in sözde soykırım iddialarına yaklaşımı ve e. Türkiye-İsrail işbirliği. İlk üç neden ilk bölümlerde ele alınırken çalışmanın bu bölümünde daha çok İsrail-Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri ile ilgili son dönem unsurlar ön plana çıkarılmıştır.

Son on yılda İsrail'in ve uluslararası Yahudi lobisinin Kafkasya'ya dönük yaklaşımlarını belirleyen en önemli faktörlerden biri Hazar ve çevresindeki petrol yatakları olmuştur. Amerikalı Yahudi işadamları konuya petrol ihalelerinden en yüksek payı kapmak ve çıkarılacak petrolü en güvenli yollardan bölge dışına çıkarmak kaygısıyla yaklaşmaktadırlar. Bu da Azerbaycan'la iyi geçinme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Buna karşın Yahudi gruplarının Ermenistan gibi küçük, dışa kapalı, kaynakları sınırlı ve hemen hemen tüm komşularıyla kavgalı bir ülkede ticari çıkarlarının

Türkiye ve Azerbaycan ile kıyaslanamayacak bir düzeyde olacağı aşıkardır. Bu nedenlerle Amerikan Yahudi lobisi, Ermeni grupların da etkisiyle çıkarılan ve Azerbaycan'a Amerikan yardımlarını neredeyse tamamen yasaklayan 907 sayılı kararın kaldırılmasında büyük bir çaba harcamışlardır. Bu çerçevede Yahudi lobisinin faaliyetleri yerel Yahudiler üzerinde baskının artmasına neden olmuştur. Sadece Yahudi lobisinin değil, devlet olarak İsrail'in bölgeye dönük politikaları da Ermenistan'ı rahatsız etmektedir. Araplar ile sorunları had safhaya ulaşan İsrail'in İran ile de anlaşamadığı bir ortamda yeni petrol kaynaklarının bu ülke için ne kadar önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Tel Aviv petrole ek olarak diğer konularda da (Pazar, ticaret vb.) Azerbaycan'ın da dahil olduğu Türk dünyasını bir alternatif ve şans olarak görmektedir. Bunlara ek olarak İslam dünyasının en önemli etnik gruplarından olan Türkler ile iyi ilişkiler geliştirmek İsrail'in politikalarına meşruiyet kazandırması açısından da büyük önem taşımaktadır. İsrail'in Azerbaycan ile iyi ilişkiler geliştirme politikasının temel nedenleri bu şekilde özetlenebilir. Ancak İsrail sadece Azerbaycan'la değil bölgenin diğer önemli ülkelerinden Gürcistan ile de ilişkilerini geliştirmeye ve ABD'nin bölgedeki politikalarıyla çelişmemeye büyük bir özen göstermektedir. Tüm bunlara karşın İsrail'in bölgesel çatışmalarda herhangi bir tarafa destek olmaktan kaçındığı açıktır. Böyle bir yaklaşım tabii karşılmalıdır. Buna rağmen kendilerini desteklemeyen ülkeleri Azerbaycan'ı destekliyor sayan Ermeniler için durum farklıdır. Ermenistan'a göre İsrail, Azerbaycan'a örtülü bir destek vermektedir. Oysa ki Ermenistan'ın İsrail için ekonomik değeri oldukça sınırlıdır. Bu nedenledir ki diplomatik ilişkisi bulunmasına karşın İsrail'in Erivan'da bir büyükelçiliği bulunmamaktadır. İsrail'in Ermenistan ile ilgili faaliyetlerini İsrail'in Gürcistan Büyükelçisi Tiflis'ten yürütmektedir. Aynı şekilde Ermenistan'ın İsrail'e bir büyükelçi göndermesi 2000 yılını bulmuştur. Son yıllarda Ermenistan basını ve yönetimi İsrail'in Azerbaycan'a askeri yardım yaptığından dahi şüphelenmeye başlamış, hatta bazı çevreler bu konuda kesin kanaatlere sahip olmuşlardır.

Ermeni-Yahudi ve Ermenistan-İsrail ilişkilerinde belki de en büyük 'çıban başı'nı sözde soykırım iddialarına İsrail'in verdiği tepki oluşturmaktadır. Çünkü son yıllarda Ermenilerin izlediği en önemli strateji Yahudi holokostu ile Ermeni iddiaları arasında paralellik kurmak ve Yahudilerin holokost nedeniyle yararlandıkları 'ayrıcalıklar'dan yararlanabilmektir. Ermenilere göre 20. yüzyılın ilk soykırımını 1915 yılında Osmanlıların (onlar sadece 'Türkler' diyor)

Ermeni halkına uyguladığı sözde zulümler oluşturur. 1915 tehcirini 'pre-Holocaust', yani 'holokost öncesi holokost' olarak adlandıran Ermenilere göre Naziler tarafından Yahudilere yapılan soykırım ile Ermenilere yapıldığı iddia edilen 'muameleler' arasında hiçbir fark yoktur. Hatta, Türklerin 'yaptıkları hoş görüldüğü, gerekli tepki gösterilmediği için Naziler cesaret almış ve Yahudileri bu sayede soykırıma uğratabilmişlerdir.' Bu iddiaya göre Ermenilere en büyük desteği Yahudilerin vermesi gerekir. Bu iddiaların asılsızlığı ve sahte belge ve yanlış bilgiler üzerine kurulu olduğu Türk kamuoyunun ve bilim adamlarının malumudur. Fakat dünya kamuoyunun bu iddialara inanmasına ramak kalmıştır ve bu noktada Yahudilerin tutumu büyük önem kazanmıştır. Ermeni gruplara göre Yahudilerin destek vermesi halinde 'soykırım' iddialarını kabul ettirmek an meselesidir. Bu bağlamda Ermenistan ve Ermeni lobisi uzun yıllardır İsrail'e ve diğer ülkelerdeki Yahudi gruplara Ermenilerin de holokosta uğradıkları iddiasını kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Ancak bu çabalar İsrail ve Yahudi gruplarınca düzenli olarak reddedilmiştir. 1970 ve 1980'ler boyunca resmi İsrail görüşü Ermeni iddialarının aksine olmuştur. Fakat bu dönemde Ermeniler ile ilişkilerini fazlaca bozmak istemeyen İsraililer bu yaklaşımlarını 'perde arkası'ndan sürdürmeyi yeğlemişlerdir. Son dönemde ise İsrail'in tavrında Türkiye lehine bazı değişikliklerin olduğu ve İsrail'in açıkça tavır alabildiği söylenebilir. İsrail Dışişleri Bakanı Shimon Peres'in Türkiye'ye 2001 yılı içinde gerçekleştirdiği ziyaret buna güzel bir örnek oluşturur. Ermeni iddialarını 'anlamsız' olarak değerlendiren ve İsrail'in Ermeni iddiaları konusundaki konumunu daha bir netleştiren Peres sözlerini şöyle sürdürmüştür: 'Biz Holokost ile Ermeni iddiaları arasında herhangi bir benzerlik yaratılmasına dönük her türlü çabayı reddediyoruz. Hiçbir şey Holokost gibi olamaz. Ermenilerin yaşadıkları bir trajedidir fakat bir holokost değildir... İsrail Ermeni sorunu konusunda tarihi veya felsefi bir tavır almamalıdır. Eğer böyle bir tavır alacaksak da, tarihi gerçekleri çarpıtmamak için çok dikkatli olmalıyız.'

Kısaca, Ermenilerin beklentilerine karşın Yahudi cemaatinin önde gelen temsilcileri ve İsrail devletinin üst düzey yöneticileri açıkça Ermeni iddialarını reddederek, söz konusu olaylar ile Yahudi soykırımını arasında bağlantı kurulamayacağını ilan etmişlerdir.

Sonuç olarak Ermeniler ile Yahudiler tarih içinde çok fazla karşı karşıya gelmemiş olmalarına karşın karşılaştıkları dönemlerde

birbirlerinden fazlaca haz etmedikleri ortadadır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki tecrübeler Ermeniler arasındaki Yahudi düşmanlığını ortaya koymaktadır. Bunun en önemli nedeni, bugün de etkisini sürdürmekte olan dini önyargılardır. Tarihsel olarak bir Ermeni için Yahudiler 'güvenilmez' ve 'karanlık' insanlardır. Bu dönemde kişisel ve toplumsal çekişmeler ekonomik ve siyasi alandan taşarak iki toplum arasında 'kin' noktasına varan bir anlaşmazlığa varmıştır. İmparatorluk çökerken Yahudiler, Ermenilere karşı Müslüman grupları desteklemişler, adeta Ermenilerden intikamlarını almaya çalışmışlardır. Sovyet döneminde aradaki güvensizliği giderecek bir ortam oluşmadığı gibi Ermeniler arasında komplocu yaklaşımlar ağırlık kazanmıştır. Sovyetler'in dağılmasından sonra ise Ermenistan'ın içine düştüğü yalnızlık hissi Yahudilerin büyük zararlar görmesine neden olmuştur. Karabağ çatışmalarında yaşananlar bunun tipik bir örneğidir. Bağımsızlıktan sonra Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan tarafından sarıldığı hissine kapılan ve saldırgan tavırlarıyla hemen herkesin tepkisini çeken Ermeniler bu yalnızlık hissini de etkisiyle ülkedeki azınlıklar üzerinde baskı kurmuşlardır. Bundan Türk Azerbaycanlılar kadar Yahudiler de paylarına düşeni almışlardır. Bugün sayıları 1000 kişinin altına düşmesine karşın Yahudilere ve onların devleti olarak kabul edilen İsrail'e karşı duyulan güvensizliğin temelinde azınlıkların Ermenistan'daki faaliyetleri olamaz. Sonuç olarak Ermeniler arasında tarihsel kökleri güçlü bir anti-Semitizm olmakla birlikte, günümüzdeki anti-Semitizmin en önemli nedeni dış dünyaya karşı duyulan korku ve yalnızlık hissidir. Diğer bir deyişle Ermenistan'ın korkuları azınlıkları kurban olarak seçmiştir. Bundan sonraki 'kurban' ise meçhuldür.

İSRAİL VE YAHUDİLER AÇISINDAN ERMENİ İDDİALARINA YENİ BİR BAKIŞ

*A NEW PERSPECTIVE: ARMENIAN ALLEGATIONS IN THE LIGHT
OF ISRAEL AND THE JEWS*

Aydan İYİGÜNGÖR*

İncelemede, Ermeni iddialarına farklı açıdan yaklaşmaya çalışılmıştır. Ermeniler, iddialarını güçlendirmek için özellikle İsrail'in ve dünya Yahudilerin desteğini aramaktalar. 1915 olaylarını, Yahudilere Almanya'da uygulanmış olan Holokost'a eşdeğer olarak sunma çabaları içersindedirler. Ermeniler, İsrail'i ve bu ülkenin tarih içindeki gelişimini adeta bir model olarak algılamaktadırlar. 1915 olaylarının dünya çapında "soykırım" olarak tanınmasını ise, Holokost'a benzeştirerek mümkün olabileceğini düşünmekte ve faaliyetlerini bu çerçevede yürütmektedirler.

Yukarıda özetlenen durum Türkiye için tezat bir ikilemi ortaya çıkarmaktadır. Zira bir taraftan Türkiye'nin dış politika gündemine artık iyiden iyiye oturan ve Türkiye'yi rahatsız eden Ermeni iddiaları varken, diğer taraftan da Ermenilerin "Holokost özdeşimi" çabalarıyla yanlarına çekmek istedikleri İsrail ile Türkiye yakın ilişkiler içersindedir. Türkiye açısından böylesi bir tablo sergileyen durum, İsrail açısından hiç de farklı değildir. Türkiye ile olan askeri işbirliği antlaşmalarıyla bölgede rahat nefes alan ve Türkiye'nin hava sahanlığını açtığı İsrail, kurmuş olduğu dostane ilişkileri Ermeniler yüzünden kaybetmeme gibi bir politikanın içersindedirler.

Türkiye İsrail ilişkileri 90'lı yıllarda askeri ve istihbarat alanlarında gerçekleşen bir dizi anlaşmalarla pekiştirilmiştir. Bu tarihlerden itibaren, geçmişte de hep iyi olan ve karşılıklı çıkarlara dayanan ilişkiler yoğunlaşmış ve derinleşmiştir. İki ülke artık uluslararası arenada müttefik olarak algılanmaktadır.

Türkiye ile Ermenistan'ın ilişkileri, İsrail ile olan olumlu ilişkilerin aksine seyretmektedir. Resmi diplomatik ilişkiler yoktur, Ermenistan ile Türkiye arasındaki sınır kapalıdır, Ermenistan dünya çapında sözde soykırımı tanıtma kampanyası başlatmıştır, Ayrıca

* Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Araştırmacı ve Rheinische Friedrich Wilhelms Üniversitesi, Bonn doktora öğrencisi.
E-posta: iyigungor@eraren.org

Karabağ ile ilgili saldırgan bir politika izlemeye devam etmektedir. İki ülke de birbiriyle görüşmek için bir takım koşullar ileri sürmektedir. Türkiye son olarak iyi niyetinin bir göstergesi olarak sınırlarda Ermeni vatandaşlarını vize uygulamasına geri dönmüştür: bu uygulama, Fransa'nın sözde soykırımı tanınması neticesinde son verilmişti.

Yazar, konunun bütünlüğü açısından, Ermenistan'da yaşayan küçük Yahudi nüfuzunu ve İsrail'de yaşayan Ermeni nüfuzunu da incelemeyi faydalı görmüştür. Bunu yaparken Ermenistan'da yaşayan Yahudilerin maruz kaldığı baskı ve suçlamaları işlemiştir. Diğer taraftan da İsrail'de yaşayan Ermenilerin özellikle 1915 olaylarını Holokost'a benzetme çabalarını incelemiştir. Ancak, araştırmanın ağırlık olarak ele aldığı konu, Ermenilerin Holokost ile ilişki kurmaya çabaları, İsrail'in buna karşı çıkışı ve kabul etmeyişi nedenleridir.

Yine ağırlıklı olarak belirlenen bir diğer konu, kısa da olsa, Amerika'daki Ermeni ve Yahudi lobilerin etkileşiminin incelenmesi olmuştur. Genel olarak lobilerin ABD'deki güçleri, özel olarak da Ermeni ve Yahudi lobilerin başarıları ve başarısızlıkları ve Türkiye ile ilgili konularda tutumları incelenmiştir.

Sonuç olarak Ermenistan'ın geçmişte uygulamış olduğu politikasının olumsuz sonuçlar doğurduğu söylenilebilir. Geçmişteki bu başarısızlıklar ise Ermenistan'ın stratejisini yeniden düşünüp belirlemesi gerektiğini göstermektedir. Türkiye'nin sınırda vize uygulamasına geri dönmesi bir iyi niyet işareti olarak algılanmalı ve bundan sonrası için Ermenistan tarafından Türkiye'ye yönelik olumlu ve yapıcı bir adım atması beklenilebilir.

KONFERANSLAR CONFERENCES

ULUSLARARASI TÜRK-ERMENİ TARİH VE KÜLTÜR SEMPOZYUMU

2 7-28 Kasım 2001 tarihinde Ankara'da Cumhuriyet Kültür ve Tanıtım Vakfı'nın düzenlediği sempozyuma çok sayıda konuşmacı katıldı. ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsünden **Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım, Dr. Sedat Laçiner** ve **Okt. Şenol Kantarcı** Sempozyumda bildiri sundular.

Kamer Kasım'ın, 'Ermenistan'ın Dış Politikasını Etkileyen İç Dinamikler ve Bunun Bölgeye Yansıması' başlıklı bildirisinde Ter-Petrosyan ve Koçaryan dönemlerinde Ermenistan'ın dış politikası ve bunu etkileyen etmenler ve bu bağlamda özellikle de diasporanın Ermenistan politikasında oynadığı rol analiz edildi. Diaspora partilerinin Ermenistan'da faaliyette bulunmalarının bunların kendi gündemini ve kendi dış politika anlayışlarını Ermenistan'a taşımalarına neden olduğunu belirten Kamer Kasım, Taşnak olarak da bilinen Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (EDF) Ermenistan'ın yeni bağımsızlığını kazanmış ve diğer bölge ülkeleriyle kuracağı uyumlu ilişkiler ile ekonomik kalkınmasını gerçekleştirebilecek bir ülke olduğunu unutarak Ermenistan'ın kapasitesinin çok ötesinde bir dış politika çizgisi ve hedefler ortaya koyduğunu söyledi. Kamer Kasım, Ter-Petrosyan'ın ve Ermeni Ulusal Hareketi'nin Rusya ile yakın ilişkileri sürdürme, Ermenistan ile Dağlık Karabağ çatışması arasında doğrudan bağ kurulmasını önleme ve ülke içi istikrara yardım edecek bir dış politika oluşturma amaçlarıyla hareket ettiğini ve Ter-Petrosyan'ın bir yandan Türkiye ile ilişkileri düzeltme politikası izlerken diğer taraftan bu politika nedeniyle diaspora tarafından desteklenen muhalefet ile mücadele etmek durumunda kaldığını ifade etti. Ermenistan'ın Rusya ile yakın ilişkileri olduğu ve bunun Ermenistan'ın dış politikasında oynadığı role de değinen Kamer Kasım, Rusya ile Ermenistan arasındaki askeri işbirliğinin 1996 yılında imzalanan protokoller ile daha da ileri bir aşamaya geldiğini belirtti. Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan'ın dış ve iç politikasına etkilerine de değinen Kamer Kasım, Ter-Petrosyan'ın istifasına

giden sürecin Dağlık Karabağ sorununda Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın adım adım çözüm önerisine sıcak baktığını açıklamasıyla başladığını belirtti. Dağlık Karabağ sorununda önceleri Aliyev'i muhatap görmeyip, Aliyev'in Dağlık Karabağ yönetimiyle görüşmesi gerektiğini söyleyen Koçaryan'ın daha sonra Aliyev ile Dağlık Karabağ sorununu görüştüğünü belirten **Kamer Kasım**, Karabağ yönetimiyle Ermenistan arasındaki bağa dikkat çekti.

Dr. Sedat Laçiner'in tebliği ise Ermeniler arasında Yahudi düşmanlığıydı. Dr. Laçiner'in konuşmasının ilk bölümünde kısaca Ermeniler arasındaki Yahudi düşmanlığının tarihsel arka-planını verdi. Bu düşmanlığın 20. yüzyıl boyunca zaman zaman gizli zaman zamansa kendisini hissettirerek devam ettiğini savunan Sedat Laçiner bu kısa girişin ardından günümüz Ermenistan'ı ve Ermeni işgali altındaki Karabağ'daki duruma değindi. Konuşmasını Ermeni ve Yahudilerden aldığı açıklamalar ile destekleyen Sedat Laçiner'in verdiği örneklerden en çarpıcı olan Narek Mesropian'ın Goles Armenii adlı Ermenice gazetede yayınlanmış olan sözleriydi: "Türklerden nefret etmek bizim kanımızda var. Ancak bizler Bulgarlardan ve Yunanlılardan da nefret ederiz. Yahudiler Türkleri severler, fakat Araplardan nefret ederler. Araplarsa Türkleri pek sevmezler. Ve kinin seviyesi yükseldikçe yükselmekte... İsrail'de liseli gençlerin yüzde 40'ı Araplardan nefret ediyor... Acaba Yahudiler sadece Araplardan mı nefret ediyorlar?"

Dr. Sedat Laçiner tarihsel anlaşmazlıkların Ermenilerin Yahudilere karşı tavrında önemli bir unsur olduğunu, ancak son dönemdeki gelişmelerde asıl etkenin Ermenistan'ın bölgede yaşadığı izolasyon olduğunu iddia etti. Ermenistan'ın izlediği saldırgan politikalar nedeniyle bir çok ülke tarafından dışlandığını hatırlatan **Sedat Laçiner**, "Ermeniler'in Batı çıkaralarına karşı Rusya, İran ve Suriye gibi ülkeleri seçmesi sorunlarını arttırmıştır. Ancak Ermenistan sorunlarının kaynağını kendi hatalarında aramak yerine en kolay yolu seçmiş, başkalarını suçlamıştır. Bu konuda ilk kurban azınlık grupları olmuştur" dedi.

Sedat Laçiner sözlerini şöyle sürdürdü:

"Bazı Ermeniler'e göre bölgede Ermeni karşıtı bir bloklaşma vardır ve bunun arkasında da büyük Yahudi lobisi bulunmaktadır. Bu radikal gruplara göre ABD, Avrupa ve Türkler'in arkasındaki güç de Yahudilerdir. Ciddiye alınması çok zor bu iddialar Ermenilerin ne kadar yalnızlaştığını göstermekle kalmamakta, Ermenistan'daki Yahudilere uygulanan baskıyı da kanıtlamaktadır."

Sempozyumda “Ermenilerin Amerika Macerası ve Amerika’daki Ermeniler” başlıklı bildirisinde **Okt. Şenol Kantarcı**, Ermenilerin Amerikan kamuoyunu etkileme çabalarında oynadıkları rol, Amerikan siyasi gücünü kendi lehlerine çevirmeleri ve Amerika Birleşik Devletleri’nin Ermeni sorununu dış politika unsurları içerisinde kabul ederek savunmalarının uzun geçmişi anlatmıştır.

Tebliğinde **Şenol Kantarcı**, genel olarak diasporanın nasıl şekillendiği, ABD’ye ilk Ermeni göçlerinin başlaması, Birleşik Devletler’deki yerleşim bölgeleri, nüfusları, önemli Ermeni simaları, faaliyet gösteren kuruluşları, bu kuruluşların sayıları, amaçları ve faaliyetleri, siyasi partileri, yayın organları (Gazete, süreli yayınlar, bültenler, dergiler, TV-Radyo programları vs..), Ermeni kiliseleri, lobi faaliyetleri, Ermeni lobisinin kongre çalışmaları, 11 Eylül olayı ve bunun yansımalarını çeşitli başlıklar altında ele alarak değerlendirmiştir.

Önemli noktaların altını çizen Şenol Kantarcı konuşmasında, Ermenilerin genellikle 1915 tehciriyle birlikte dünyanın çeşitli yerlerine dağıldıklarını ve böylelikle bir Ermeni diasporası oluşturduklarını oysa sadece ABD’deki Ermeni kiliseleri incelendiğinde durumun hiç de böyle olmadığını ortaya çıktığını belirtmiş ve konuyu açarak 1881 yılından 1915 yılına kadar ABD’de onlarca Ermeni kilisesinin inşa edilmiş olduğunu, bu durumun da 1915 öncesinde dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Birleşik Devletlerde de karakteristik bir Ermeni diasporasının oluştuğunun kanıtı olduğunu ortaya koymuştur.

Şenol Kantarcı tebliğinin son bölümünde ise 11 Eylül Olayı’nın Ermeni sorununa yansımalarının genel bir analizini yaparak konuşmasını tamamlamıştır.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ERMENİ SORUNU KONFERANSI

25 Aralık 2001’de Abant İzzet Baysal Üniversitesi’nde Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu konulu bir Konferans düzenlendi. Konferansa ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsünden, Enstitü Başkanı E. Büyükelçi **Ömer E. Lütem, Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım ve Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaya** konuşmacı olarak katıldılar.

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı E. Büyükelçi Ömer E. Lütem Ermeni sorununun ortaya çıkışı ve 1915 tehcirine değindikten sonra ağırlıklı olarak 1980’den günümüze sorunun seyri ve Türkiye’nin tutumunu ele alarak 1985’e kadar olan dönemi Ermeni terörizmi, bu tarihten günümüze kadar süren

dönemi ise sözde Ermeni soykırımının tanıtılması dönemi olarak adlandırdı. Sayın Lütem 1973 yılında Los Angeles'te yaşlı bir Türkiyeli Ermeni'nin başkonsolosu ve yardımcısını yemeğe davet edip orada öldürmesinin organize Ermeni terörüyle ilgisi bulunmadığının anlaşılmasına rağmen, olayın organize Ermeni terörünü tetiklemesi sebebiyle önemli olduğunu belirtti. Ermeniler cinayet işlemek yoluyla sözde Ermeni soykırımını yayabileceklerini düşündüler. **Ömer Lütem** 1980'lerin başından itibaren Türkiye'de Ermeni sorununun esaslı bir şekilde ele alındığını ve Dışişleri Bakanlığında ayrı bir birim kurulduğunu belirtti. 1986 yılına kadar olan dönemde kitaplar yazıldığını, dünyanın neresinde olursa olsun kongre, konferans ve sempozyumlara Türkiye'den konuşmacıların katıldığına değinen **Ömer Lütem**, 1986 yılında Ermeni terörünün durmasını hem Türkiye'nin yaptığı faaliyetlerin Ermeniler üzerinde moral bozucu etkide bulunmasına hem de Ermenilerin terör eylemlerinden dolayı sempati kaybetmelerine bağladı. Sayın Lütem, Ermeni terörünün durmasıyla birlikte Türkiye'de devletin soruna ilgisinin azaldığını ve 1983'te yapılan faaliyetlerin örneğin 1988'de yapılmadığını söyledi. 1986'dan itibaren Ermenilerin sözde soykırımı tanıtmaya faaliyetini hızlandırmalarıyla ABD eyaletlerinde ve bazı ülkelerin parlamentolarında karar tasarılarının kabul edildiğini belirten **Ömer Lütem**, Ermenistan'ın sözde soykırımın tanınmasını temel dış politika amaçlarından birisi olarak ele aldığını söyledi.

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü çalışanlarından ve Abant İzzet Baysal Üniversitesi öğretim üyesi, **Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım Dağlık Karabağ Çatışması ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri** adlı bir bildiri sundu. Bildiride Dağlık Karabağ çatışmasının bölgeye etkisi ve barış sürecine ağırlıklı olarak yer verildi. 25,000 kişinin ölümü ve 1 milyon kişinin mülteci durumuna düşmesine neden olan çatışma sonucunda Azerbaycan topraklarının % 20 sinin Ermeni işgaline uğradığını belirten Kamer Kasım, 1988'de çatışmalar başladığında Dağlık Karabağ Sovyetler Birliği'nin bir iç sorunu iken, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Azerbaycan ile Ermenistan'ın bağımsızlıklarını kazanmalarıyla sorunun devletlerarası ve hatta bölgesel bir soruna dönüştüğünü ve sorunun uluslararası yayın organlarında yaygın bir şekilde tartışılmasının ise Hocalı katliamından sonra olduğunu ifade etti. Mart 1992'de Hocalıyı işgal eden Ermeni kuvvetler şehirde büyük bir katliam yaptılar. Hocalıdan sonra Laçın ve Şuşa'yı da işgal eden Ermeni kuvvetler Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında link kurdular ve Dağlık Karabağ'ın dışında kalan Azerbaycan topraklarını işgale devam ettiler. Dağlık Karabağ çatışmasında Türkiye'nin istikrarsız bir

bölgedeki kriz karşısında uygun politika oluşturma yeteneğinin test edildiğini ileri süren Kamer Kasım, Türkiye'nin bölgede etkin bir rol oynamayı istemekle birlikte, doğrudan silahlı bir çatışmaya girmekten de kaçındığını belirtti. Türkiye, Ermeni işgallerine karşı uluslararası toplumu harekete geçirme politikası izledi. Dağlık Karabağ çatışmasının bir Hıristiyan-Müslüman çatışması olarak algılanmasını engellemek ve Ermenilerin toprak kazançlarının uluslararası kabul görmesini önlemek Türkiye'nin Dağlık Karabağ politikasındaki en önemli amaçlarıydı.

Kamer Kasım, Türkiye'de Ermenistan ile yakınlaşma politikası ile Dağlık Karabağ çatışmasının durdurulabileceği düşüncesinin olduğunu ve bu düşünce ile Ermenistan'a gıda yardımı yapıldığını ve bu ülkenin Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesine dahil edildiğini söyledi. Ermenistan'da aşırı milliyetçi Taşnak muhalefetine karşı mücadele veren Devlet Başkanı Ter-Petrosyan'ın desteklenmesi politikası izleyen Türkiye'nin bu ülkeye gönderdiği insani yardımların yanında bir enerji protokolü de yaptığını belirten **Kamer Kasım**, Türkiye'nin Ermenistan ile yakınlaşma politikasının Azerbaycan yönetimi tarafından tepki ile karşılandığını, ayrıca Ermeni işgallerinin de sürdüğünü söyledi.

Türkiye'nin barış sürecindeki rolüne de değinen Kamer Kasım, Türkiye'nin Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki bölgenin bir kısmının Azerbaycan'a verilmesi ve Ermenistan ile de Dağlık Karabağ arasında link kurulması önerisinde bulunduğunu ancak bu önerinin hem Ermenistan hem de Azerbaycan tarafından reddedildiğini söyledi. Rusya'nın çatışmalardaki rolüne de değinen Kamer Kasım, Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğuna Azerbaycan'ın üyeliğini reddeden ve topraklarında Rus askeri varlığı istemediğini belirten Elçibey yönetimine karşı Ermenileri desteklediğini ifade etti. Kamer Kasım, Aliyev iktidarı ile birlikte Dağlık Karabağ çatışmasında Rusya'nın daha tarafsız bir politika izlediği yorumunu yaptı.

Kamer Kasım, 1998 yılında Ter-Petrosyan'ın istifası ve sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin önceki Devlet Başkanı Koçaryan'ın Ermenistan Devlet Başkanı seçilmesinin barış sürecini ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerini de olumsuz etkilediğini ifade etti.

Dağlık Karabağ çatışmasının Azerbaycan ve Ermenistan'ı dış etkilere açık hale getirdiğini ve ekonomilerine büyük zarar verdiğini söyleyen Kamer Kasım, bir krizi kendi yararına kullanmak konusunda becerikli olan Rusya'nın Kafkaslarda Elçibey iktidarı gibi istemediği hükümetleri devirmeyi başarabildiğini, Türkiye'nin

ise her ne kadar Ermeni işgallerini önlemek konusunda başarı sağlayamasa da yaptığı diplomatik çabalar ile Ermenilerin toprak kazançlarının uluslararası alanda tanınmasını engellediğini belirtti. **Kamer Kasım**, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi yani diplomatik ilişki kurulması için ileri sürdüğü şartlarda ısrar etmeye devam etmesi gerektiğini ve Dağlık Karabağ sorununa çözüm bulunmadan Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesinin Ermenistan'ı soruna çözüm bulmak konusunda daha çekingen davranmaya iteceğini ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine de zarar vereceğini söyledi.

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaya "1915 Tehciri ve Soykırım İddiaları" üzerine konuştu. Konuşmasında karşılaştırmalı bir yaklaşım kullanarak Yahudi Holokost'u (Soykırımı) ile Ermeni iddialarının farklılıklarına dikkat çekti.

İbrahim Kaya konuşmasına tüm dünyada Holokost'un artan önemine ve Holokost'un tüm insanlık tarihindeki en büyük suç olduğuna değinerek başladı. Bu yüzden Holokost'a benzer her olay kınanması gereken ve suçluları cezalandırılması gereken durumlar olarak karşımıza çıkmaktaydı. Nitekim sözde Ermeni Soykırımı'nı savunan çevreler de bu nedenle "Ermeni Holokost'u" tabirini sıklıkla kullanmaya başlamıştı. Böylece bu çevreler Nazi Almanyası döneminde Avrupa Yahudiliği'nin yaşadıklarıyla 1915 yılında ve sonrasında Ermenilerin yaşadıkları arasında bir benzerlik kurmaya çalışmaktaydılar. Bu benzerlik kurma çalışmasının en önemli öğelerinden birini de Hitler'e atfedilen "Kim bugün Ermenilerin yok edilmesinden söz ediyor?" sözü oluşturmaktaydı. Bu sözün Hitler tarafından söylendiğine dair hiçbir tarihsel kanıt olmamasına rağmen bazı Ermeni çevreler propaganda amaçlı olarak bu gerçek dışı alıntıyı hala kullanmaktadırlar. Bundan amaç Hitler'in sözde Ermeni soykırımı üzerine Yahudileri öldürmeye karar verdiği dolayısı ile Türklerin tüm soykırımlardan dolayı olarak sorumlu oldukları görüşünü dünyaya benimsetmektir.

İbrahim Kaya Holokost ve Ermeni iddiaları arasındaki farkları ayrıntılarıyla inceledi. Buna göre her iki olay arasında ortak yön bulabilmek çok güçtür. Holokost'un arka planında anti-Semitizm (Yahudi düşmanlığı) ve ırkçı Nazi görüşleri yatmaktadır. Bunlar olmasaydı Holokost'un gerçekleşme olasılığı bulunmayacaktı ve Yahudileri aşağılayan, onlara insanlık dışı davranılmasını öngören yasalar çıkarılamazdı. Wansee Konferansı kayıtlarından açıkça anlaşıldığı üzere Holokost devlet tarafından ayrıntılarıyla planlanmış bir kasti tutumun sonucudur. Sadece soykırımı

Yahudiler tabi tutulmamışlar, Polonyalılar, Slavlar, Çingeneler gibi etnik unsurlarla rejim muhalifleri de yok edilmiştir. II. Dünya Savaşı sonucu Holokost'un sorumluları yargı önüne çıkarılmış, sadece on iki kişi ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaya'nın belirttiği gibi Ermenilerin durumu bundan tamamen farklıdır. Her şeyden önce Türk tarihinde anti-Semitizm benzer bir ırk ve din ayrımcılığı asla bulunmamıştır. Osmanlı devlet ve toplum sisteminde Müslüman olmayan tüm unsurlar kültürlerini korumuşlar, dinlerini yaşamışlar ve dillerini konuşmuşlardır. Holokost kurbanları ile tezat oluşturacak biçimde, 19. yüzyıldan itibaren Ermeniler, aşırı milliyetçi ve sosyalist ideolojileri benimseyerek, silahlı çeteler oluşturmuşlar bu amaçla hem Müslüman unsurlara hem de Ermenilere karşı terör eylemlerine girişmişlerdir. I. Dünya Savaşı sırasında da Osmanlı Devleti'nin savaşta düşmanı olan Rusya ile işbirliği yapmışlar bir kısmı Rusya saflarında Osmanlıya karşı savaşırken bir kısmı da cephe gerisinden Osmanlı ordusunu arkadan vurmuştur. Bunu önlemek amacıyla Osmanlı Devleti savaş bölgesinde oturan ve zararlı faaliyetler yapan unsurların buldukları yerden ülkenin başka bir yerine göç ettirilmelerini öngören 'tehcir' kararını almıştır. İbrahim Kaya'nın belirttiği gibi birçok devlet tarafından benzer uygulamaları görülen tehcir kararı bir gereklilik üzerine alınmıştır. Asla Ermeniler'in yok edilmesi amaçlanmamıştır. Kısa sürede tehcirin gerçekleştirilmesi çok acılara sebep olmuş, önemli sayıda insan yaşamını yitirmiştir. Ölümünün nedeninde soğuk, hastalık, açlık gibi doğal faktörlerin yanında bölge şartlarından kaynaklanan Müslüman ve Müslüman olmayan unsurlar arasındaki öldürme olayları da yatmaktadır. Fakat Osmanlı Devleti'nin planlı olarak öldürme olaylarında rol aldığına ilişkin kanıt yoktur. Ters olarak, İbrahim Kaya'nın resmi dokümanları kullanarak açıkladığı gibi, göçten doğan zararın en aza indirilmesi, göç edenlerin güven içinde seyahat etmelerinin sağlanması, gittikleri yerlerde yeniden yerleşmelerinin gerçekleştirilmesi ve göç esnasında çıkar sağlayanların cezalandırılması için devlet önlemler almıştır. Nitekim savaş sırasında ABD ve İngiltere basınında Ermeni katliamı yapıldığı iddiaları olmasına rağmen savaşın sona İngilizler suçlu olduğu iddia edilenleri Malta adasına sürmüşler ancak bunları yargılamak için ne İngiliz ne de ABD kaynaklarında delil bulamayarak bu kişileri salıvermişlerdir. Bütün bunlar Ermenilerin soykırma uğratılmadıklarını göstermektedir.

JENOSİD KUŞAKLARI ADLI KONFERANS

Jenosid kuşakları konferansı 26-27 Ocak 2002 tarihinde Londra'da düzenlendi. İngiltere'de bir Yahudi kuruluşu olan Wiener Library'nin düzenlediği Konferans Wiener Library Direktörü Ben Barkow'un açış konuşmasıyla 26 Ocak günü saat 19.30'da başladı. Barkow kısa konuşmasında bu konferansın İngiliz İçişleri Bakanlığı'nın geçen yıl ilkini düzenlediği Ulusal Holokost (Yahudi Soykırımı) Anma Günü etkinlikleri çerçevesinde düzenlendiğini belirtti ve İçişleri Bakanlığı'nın bunu yapmakla elde etmeyi umduğu amaçları özetledi. Bu amaçlar arasında Yahudilerin maruz kaldığı acıların hatırlanarak gelecekte bu gibi durumların tekrar yaşanmaması için bunların toplum hafızasında canlı tutulmasının önemi de vurgulandı.

26 Ocak Cumartesi gününün ilk oturumu bu konuşmanın ardından Southampton Üniversitesi/İngiltere öğretim üyelerinden **Dr. Mark Levene**'nin başkanlığında gerçekleşti. Oturum katılımcılarını New York Üniversitesi/ABD öğretim üyesi **Dr. Joyce Apsel**, Bournemouth Üniversitesi/İngiltere öğretim üyesi Prof. **Margaret Cox**, Basın Mensubu/İngiltere **Andrew Hogg**, İrlanda Ulusal Üniversitesi/İrlanda Öğretim Üyesi **Prof. William Schabas** ve Holokosttan kurtulan (survivor) psikoanalist **Dr. Margrit Wreschner** Rustow oluşturdu.

Oturum Başkanı **Levene** konferans başlığı olan Soykırım Nesilleri (*Generations of Genocide*) kavramını açıkladı. Buna göre sadece Yahudi soykırımı değil diğer soykırımı uğrayanların temsilcileri de İngiliz Ulusal Anma gününe dahil edilmeliydi. Kızılderililer ve diğer yerli halklar da bunların içerisinde yer almalıydı. Levene sözde Ermeni soykırımını da bu gruplar içerisinde saymakla beraber, ilginç bir saptama yaparak 20. yüzyılın ilk soykırımının aslında sözde Ermeni soykırımı olmadığını Balkan Savaşları sırasında Türklere karşı yapılan katliamların ve Rusların Çerkezlere karşı soykırımlarının yüzyılın ilk soykırımları olduğunu ifade etti. Ayrıca konuşmacı II. Dünya Savaşı sonrasında 50 soykırım yaşandığını belirtti.

Apsel konuşmasında hala soykırım araştırmacıları arasında paradigmlar ve tanımlar hususunda görüş birliği bulunmadığını ifade ederek en etkin yöntemin tarihsel olayları tekil olarak almak yerine onları birbirleriyle karşılaştırarak olayların yaşandığı dönemdeki ekonomik, sosyal, kültürel çevre ile olan ilişkileri içerisinde değerlendirmek olduğunu savundu. Buradan hareketle konuşmacı ancak böylelikle soykırımların ardındaki zihniyetin

anlaşılabileceği ve gelecekteki soykırımların önlenebileceğini ifade etti.

Forenzik arkeoloji ve antropoloji profesörü olan Cox kendi mesleğinin soykırımların tesbit edilmesindeki önemi üzerinde durdu. Buna göre sadece elde bulunan ceset ve kemik kalıntılarının soykırım olduğuna ilişkin kesin delil olmadığı, bunların cinsiyeti, yaşı, nasıl öldükleri gibi noktaların da çok önemli olduğunu savundu. Bu verilerin çok eski dönemlerden kalma kalıntılardan da sağlanabileceğini belirtti.

Hogg medyanın soykırımların duyurulması ve önlenmesindeki rolünü Yugoslavya örneği çerçevesinde anlattı. Rustow ölenlerin unutulmasının onlara hakaret olacağını, soykırımların engellenmesinin yolunun onların hatırlanması olduğunu ifade etti.

Dünyaca ünlü hukuk adamı Prof. Schabas 1948 BM Soykırım Sözleşmesi'ndeki soykırım tanımının son zamanlarda kurulan ve kararlarını açıklayan Ruanda ve Eski Yugoslavya mahkemelerince olabildiğince geniş algılandığını belirterek, buna göre korunmuş grupların tümünün değil bir kısmının dahi yok edilmiş olmasının soykırım olarak kabul edildiğini anlattı.

Sunuşlardan sonra soru ve cevap bölümüne geçildi. Soruların çoğu **Prof. Schabas**'a yöneltildi. **Schabas** cevaplarında sanki 1948 Sözleşmesi'nde geçen kasıt unsurunun son yargı kararlarında ortadan kalkmakta olduğunu, ancak yine de bilinçli hareket edilmesinin önem taşıdığını belirtti. **Schabas** ayrıca bir soruya verdiği yanıtta 60 yıl önce devletlerin iç işi olan konuların, soykırım da buna dahil, artık uluslararası alanda önem kazandığını ve doğan suçların Uluslararası Ceza Divanı gibi mahkemelerde yargılanmaya başladığını ifade etti. Ermeni araştırmacı **Ara Sarafian**'ın yalnız öldürmenin mi soykırım olduğu, yoksa yaşama alanının (mekanın) ortadan kaldırılmasının da soykırım sayılıp sayılmayacağı yönündeki sorusuna **Schabas** hukuki tanımın daha dar olduğunu mekânın, dilin, kültürün yok edilmesinin değil fiziksel olarak kişilerin yok edilmesinin soykırım oluşturacağını belirtti.

27 Ocak oturumları sabah saat 9.30 da Zoryan Enstitüsü/ABD direktörü olan Ermeni **Profesör Vahakn Dadrian**'ın konuşmasıyla başladı. Diğer konuşmacısı olan Texas Üniversitesi/ABD öğretim üyesi Prof. Ian Hancock olan ilk oturumun başkanlığını Montreal Soykırım ve İnsan Hakları Enstitüsü/Kanada eş başkanı olan **Prof. Frank Chalk** yaptı. Hancock Çingene soykırımından bahsederken, Dadrian sözde Ermeni soykırımı üzerine konuştu. Dadrian Türk kaynaklarında sözde Ermeni soykırımını anlattı.

Oturum sunuşları arasında Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren konu Dadrian'ın yaptığı sunuştu. Dadrian konuşmasına Türklerin Orta Asya'dan gelerek Küçük Asya'yı işgal ettiklerini söyleyerek başladı. İslam'ın Türklerin elinde Hristiyanları yok etme aracı olarak kullanıldığını iddia etti. Dadrian Türk görüşlerinin 5 temel noktada toplandığını ifade etti. Bu noktalar:

1. Ermenilerin tehcire tabi tutulduğu, soykırıma uğratılmadıkları
2. Sadece Ermenilerin belli bölümünün (hem coğrafı, hem de mezhepsel olarak bir bölümünün) tehcire tabi tutulduğu
3. Ermenilerin Türkleri provoke ettikleri, terörist faaliyetlerde buldukları
4. Ermeniler ve Türkler arasında bölgede bir iç savaşın yaşandığı
5. Türklerin kayıplarının sayısal olarak Ermenilerden fazla olduğu

iddialarından oluşmaktaydı. Dadrian bunların hepsinin yanlış olduğunu ancak zaman yetersizliği nedeniyle sadece son ikisinin sunuşunda inceleneneğini bildirdi. Dadrian yöntem olarak o dönemde Türklerin mttefikisi olan ülkelerden Almanya ve Avusturya kaynaklarını ayrıca da Türk kaynaklarını kullandığını ifade etti. Türk kaynaklarının Olağanüstü Askeri Mahkemeler, Parlamento tutanakları ve İttihat ve Terakki Partisi'nin gayri resmi emirleri olduğunu ifade etti. Böylece Türk ve Türk yanlışı kaynaklara Türklerin itirazı nlenecek ve dinleyiciler daha rahat ikna edilecekti. Dikkat edilirse Türk kaynakları arasında İttihat ve Terakki Partisi'nin gayri resmi emirleri olarak adlandırılan daha önce rtlmş bulunan 'Adrian documents' de yer almaktadır. Bu kaynakları kullanarak Dadrian bölgede bir iç savaşın olmadığını Ermeni erkeklerin askere alınarak katledildiğini, geriye kalanların ise "tehcir bahanesiyle öldürüldüğünü" (bunlar klasikleşmiş Ermeni iddialarıdır) savundu. Ayrıca Türk kayıplarının çok olduğu yönündeki Türk görüşünün ise doğru olmadığını, Türklerin verdiği rakamların güvenilmez olduğunu ve Türk kayıplarının askeri kayıpları da içerdiğini belirtti.

Ermeni etecilerin faaliyetleri üzerine gelen bir soruya Dadrian bunları bireysel ve savunma amaçlı eylemler oldukları gerekçesiyle meşru göstermeye çalıştı. Ermeni sorununun çözümünün uluslararası bir yargı merciine havale edilmesi yönündeki bir teklife ise **Dadrian** zaten durumun net olduğunu böyle bir girişime gerek olmadığını belirterek karşı çıktı. Ölen kişilerin ceset ve kalıntılarını

üzerinde bir araştırma yapıp yapılmadığı yönündeki bir soruya ise böyle bir şeyin yapılmadığını belirterek yanıt verdi.

Diğer sabah oturumu saat 11.15'te başladı. Leo Baeck Enstitüsü/İngiltere direktörü **Dr. Raphael Gross**'un başkanlığını yaptığı oturumda Genocide Watch/ABD başkanı **Dr. Greg Stanton** Ruanda soykırımı, Danimarka Holokost ve Soykırım Araştırmaları/Danimarka direktörü Dr. Eric Markussen Eski Yugoslavya soykırımı üzerine konuşurken Oxford Üniversitesi/İngiltere öğretim üyesi Prof. Peterb Pulzer genel bir değerlendirme yaptı.

Saat 14.00 de çalıştay (workshop) oturumları yapıldı. 2 no'lu çalıştay Ermeni yanlısı konuşmacılar için ayrılmıştı. Konuşmacı olarak İsrail'den **Dr. Yair Auron**, ABD'den **Prof. Kevork Bardakjian**, Almanya'dan **Dr. Hilmar Kaiser** ve İngiltere'den Ara Sarafian katıldılar. Çalıştay başkanlığını da Ara Sarafian yaptı. Auron daha önce yazmış olduğu 'The Banality of Indifference' adlı kitabındaki görüşleri dile getirdi. Buna göre Yahudiler Ermenilerin uğramış oldukları sözde soykırımdan çok etkilenmişler ve Ermenilere yardım etme çabası içine girmişlerdi. Bardakjian da Türklerin Ermenilere yapılanları inkar ettiklerini belirterek Türk hükümetini suçladı. Sarafian ise dönemin Türk kaynaklarında soykırımın yapıldığının açıkça kanıtlandığını iddia etti. Kaiser Ermenilerin sözde soykırıma uğradıklarını kabul etmekle birlikte sivil unsurların ve özellikle de Kürt aşiretlerinin öldürmelerden sorumlu olduğunu Hınıs ve Van örnekleriyle açıkladı. Çalıştayın soru cevap bölümü sert tartışmalarla gerçekleşti. Çalıştaya yaklaşık 20 kişi katıldı. Bunların 4 tanesi Türk, birkaç tanesi İngiliz geriye kalanlar da yerel Ermenilerden oluşmaktaydı. Katılımcılar niçin 1919'da Osmanlı Devleti'nin sorumlulukları iddia olunan kişilerin yargılanması için önerdikleri uluslararası mahkemenin kurulmadığını, niçin sorumlulukları olduğu düşünülen kişilerin İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne gönderilmelerine rağmen yargılanmadıklarını, eğer iddia edildiği gibi İsrail halkı Ermenilerin soykırımı uğradığını düşünüyorsa niçin İsrail hükümetinin sözde soykırımı tanımadığını ve Kaiser'in iddia ettiği gibi bölgenin Türkleştirilmesi amacıyla Ermeniler yok edildiyse niçin ülkenin başka bölümlerinde yaşayan Ermeniler ve Yahudiler gibi azınlıkların yok edilmediğini sordular. Bu sorulara doyurucu hiçbir yanıt verilemedi. Yine konuyu tam olarak bilmediğini sadece öğrenmek için sorduğunu belirten bir İngiliz katılımcı niçin Hitler'e atfedilen Ermenilerle ilgili sözün aslının bulunmadığını ve niçin İttihatçıların bahsedilen önemli evrakları yok etmediklerini sorarak sunuş yapanları zor durumda bıraktı.

Çalıştay'dan sonraki ilk oturumu konferansın düzenleyicisi Wiener Library'den Katherine Klinger yönetti. Tek konuşmacı olan Sigmund Freud Enstitüsü / Almanya araştırmacılarından **Dr. Kurt Grünberg** Nazi sonrası Almanya'da kurbanların psiko sosyal durumları üzerinde açıklamalarda bulundu.

Kapanış değerlendirmelerini **Prof. Henry Huttenbach, Dr. Hilmar Kaiser, Linda Melvern** ve **Kemal Pervanic** yaptı. Hilmar Kaiser'in değerlendirmeleri sözde Ermeni soykırımıyla ilgili olması açısından özellikle dikkat çekici. Kaiser değerlendirmesinde sadece çok az bir kaynağa sahip olunduğunu bu konularda kesin yargılara ancak tüm kaynaklara ulaşıldıktan sonra varılabileceğini ve özellikle son zamanlarda Türkiye'de yapılan yayınların son derece yararlı olduğunu belirtti.

Kapanış konuşması Wiener Library Yürütme Kurulu'ndan Lutz Becker tarafından yapıldı. Konferansı Wiener Library'de verilen bir kokteyl izledi. Kokteyl'de kendileriyle konuşulan Library yetkilileri ilk kez Türk görüşlerini duyduklarını bundan önce sadece tek yanlı olarak kendilerine Ermeni görüşlerinin anlatıldığını ifade ettiler. İstek olduğu takdirde Türk ve Ermeni bilim adamlarını bir araya getirebileceklerini belirttiler.

KİTAP TAHLİLLERİ

BOOK REVIEWS

**T.C. DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN ERMENİ
SORUNU TARİHİYLE İLGİLİ SON YAYINLARI**
(THE MOST RECENT PUBLICATIONS ON THE ARMENIAN ISSUE
FROM THE TURKISH REPUBLIC STATE ARCHIVES)

Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR*

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1990'lı yıllardan beri Ermeni sorunuyla ilgili eserler yayınlamaktadır. 1994-1995'te iki ciltlik *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)* adlı kitabı, 1994-1998 yıllarında Hüseyin Nâzım Paşa'nın iki ciltlik *Ermeni Olayları Tarihi*'ni, 1995'te 1995-1997 yıllarında da üç ciltlik *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi* başlıklı eseri çıkarmıştı.

Arşiv Genel Müdürlüğü son olarak 2001 yılında da Ermeni sorunu tarihiyle ilgili olarak bir dizi eser yayımladı. Milli Kütüphane'ye, bilim dünyasına yeniden önemli katkılarda bulundu. Şu anda önümde, bu yayınlardan altı kalın cilt bulunmaktadır:

(i) Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi (1877-1814)*,

(ii) *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri I (1914-1919)*
ve

(iii) *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II (1919-1921)*,

(iv) *Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920)*,

(v) *Aspirations et Agissements Révolutionnaires des Comités Arméniens Avant et Après la Proclamation de la Constitution Ottomane (Meşrutiyetin İlânından Önce ve Sonra Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilâlcî Eylemleri)*, ve

* Emekli Büyükelçi, Tarihçi

(vi) *Dr. Recep Karacakaya, Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi.*

Hepsi 2001 yılında, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nce yayımlanmış olan bu eserlerin her birinin üzerinde uzun uzun durulabilir. Biz, şimdilik, bu kitapları kısaca tanıtmakla yetiniyoruz. Okuyuculara ve özellikle araştırmacılara bu değerli yayınları hararetle tavsiye ediyoruz. Genç araştırmacılar bu kaynak eserlerde pek çok yararlı malzeme bulacaklar ve bunları herhalde hakkıyla değerlendireceklerdir. Bu hayırlı yayın hizmetlerinden dolayı Devlet Arşivleri Genel Müdürü Doç Dr. Yusuf Sarınay'ı ve bu yayınlara emeği geçmiş olan herkesi yürekten kutlamak istiyoruz. İnanıyoruz ki bu alanda daha birçok eser ortaya koyacaklardır, çünkü 'suyun başındadırlar' ve azimlidirler.

Şimdi kısaca bu eserlere bir göz atalım:

I. ERMENİ MESELESİNİN SİYASİ TARİHÇESİ (1877-1914)

(THE POLITICAL HISTORY OF THE ARMENIAN QUESTION)

Münir Süreyya Bey.

Ankara: T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayını No: 53, 2001. XVII+
1079 sayfa, ISBN: 975-19-2777-3

Eserin yazarı Münir Süreyya Bey (1871-1932), eski bir hariciyecidir; Konsolos ve Başkonsolos olarak çeşitli ülkelerde görev yapmıştır. Bu eseri Tiflis'te Başşehbender bulunduğu sırada kaleme almış ve 1916 yılında İstanbul'da tamamlayıp Hariciye Nezaretine sunmuş. O zamandan beri basılamadan arşivde beklemiş olduğu anlaşılan kitap, 85 yıl sonra gün yüzüne çıkarılıp yayımlanmıştır.

Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı M. Selçuk Polat kitaba bir önsöz, Devlet Arşivleri Genel Müdürü Dr. Yusuf Sarınay da bir sunuş yazısı yazmış. Müsteşar Yardımcısı, "Bu eser, Ermeni meselesinin ortaya çıkışı ve gelişmesinde büyük devletlerin rollerini ortaya koymakta ve daha çok siyasi ve diplomatik girişimleri ele almaktadır" diyor.

Bilindiği gibi, Ermeni sorunu ilk defa 1877-1878 Türk-Rus savaşıyla Avrupa'nın gündemine gelmiş ve bu savaşa son veren 1878 Berlin Barış Antlaşması'na Ermenilerle ilgili bir madde konmuştur. Böylece, tarihte ilk defa bir uluslararası antlaşmada

Ermenilere yer verilmiş ve doğu Anadolu'da, Ermenilerin yaşadığı vilâyetlerde (daha sonra "Altı Vilâyet" denmiştir) Ermeniler lehine reform yapılması öngörülmüştür. Berlin Antlaşması'nı imzalayan büyük Avrupa devletlerinin, yani Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın da bu reformları denetleyecekleri belirtilmiştir (Berlin Antlaşması, Madde 61).

İşte bundan sonradır ve bu madde yüzündendir ki, Osmanlı Ermenileri, Türkiye ile bu Avrupa devletleri arasında diplomatik bir sorun haline gelmiştir. Berlin Antlaşması'yla Tuna vilâyetinde özerk bir Bulgar Prenslığı kurulduğu gibi, Anadolu'nun "Altı Vilâyeti"nde de bir büyük Ermeni devleti kurmaya yönelik hesaplar yapılmaya başlanmıştır. Yani Rumeli'den sonra Anadolu'nun da parçalanması hedeflenmiştir. Eskilerin "Vilâyat-ı Sitte" dedikleri altı vilâyet, aslında şu altı "eyalet" idi: **Erzurum, Van, Bitlis, Elaziz (Harpur), Diyarbakır ve Sivas**. Bunların o zamanki toplam yüzölçümü **253.000 kilometre kare** tutuyordu (Yani bugünkü Türkiye topraklarının üçte biri). O sıralarda Rus işgali altında bulunan **Kars** vilayeti de altı vilâyete eklenince, Anadolu'nun yaklaşık 300 bin kilometre karelik bölümünün Ermeni egemenliğine terk edilmesi söz konusuydu. Avrupa devletleri, Ermeniler için "reform" yoluyla adım adım bunu hazırlama peşindeydi ve Osmanlı Devleti de, pek haklı olarak, ülke bütünlüğünü koruma gayreti içindeydi.

Büyük Avrupa devletleri, Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi'ne dayanarak, Ermeniler için "reform" istemeye başladılar ve 1880'lerin başlarından itibaren Osmanlı Devleti üzerinde diplomatik baskılar arttı. Arkasından 1887 yılında Ermeni **Hınçak** örgütü, 1890'da da **Taşnaksutyun** örgütü kurulunca ve Anadolu'da kanlı isyan hareketleri başlayınca, Avrupa büyük devletlerin İstanbul Hükümeti üzerindeki baskıları büsbütün artmıştır.

Münir Süreyya Bey kitabını "*Ermeni Meselesinin Geçirmiş Olduğu Safahat-ı Siyasiyeye Dair Tarihçe (1877-1914)*" başlığıyla kaleme almış. Şimdi **Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)** adıyla yayımlanan bu kitapta, siyasi gelişmeler üç bölümde ele alınıyor:

(i) **1880-1883 Dönemi:** Bu dönem, Avrupa devletlerinin Osmanlı Hükümeti'ne verdikleri 11 Haziran 1880 tarihli ortak nota ile başlatılıyor ve 1883'te bitiriliyor.

(ii) **1894-1897 Dönemi:** Bu dönem Hınçak Komitesi'nin 1894'te çıkardığı Sasun İsyanı'yla başlıyor ve Ermeni isyan

hareketlerinin yatıştığı 1897 yılına kadar devam ediyor. Yazar, “üç dönemin en şiddetlisi bu ikinci dönemdir” diyor.

(iii) **1912-1914 Dönemi:** Bu sonuncu dönem Balkan Savaşı’ndan Birinci Dünya Savaşı arifesine kadarki yılları kapsıyor.

Yazar, bu üç dönemi, 194 sayfa tutan araştırmasında toplayıp, anlatmıştır. Araştırmasına tam 183 adet diplomatik belge eklemiştir. Böylece büyük bir eser ortaya çıkmıştır.

Bu defa Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nce yayımlanan kitap tabir caizse “kerpiç” kalınlığında bir eserdir. Burada önce, 1-114. sayfalarda, “Münir Süreyya Bey Raporunun Sadeleştirilmiş Metni (1877-1914)” verilmektedir. Buna dizin (index) de eklenmiştir. 115-215. sayfalarda raporun aslının fotokopisi vardır.

Kitabın 219-1079. sayfalarında Münir Süreyya Bey Raporu’nun eklerini oluşturan 183 diplomatik belgenin tıpkıbasımları verilmektedir. Bu belgelerin 101 adedi incelenen Birinci Dönem (1880-1883) ve İkinci Dönem (1894-1897) ile ilgilidir. Bu 101 belgenin hemen hepsi, daha önce Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında çıkmış olan sekiz ciltlik eserlerimizde yayımlanmış idi.¹ Şimdi bu belgelerin asıllarının fotokopileri de yayımlanmıştır. Üçüncü Dönem (1912-1914) ile ilgili 82 iki belge bizim için de yeni yayımlanan belgelerdir.

1950’li yıllarda biz, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde, Siyasi Tarih (Diplomasi Tarihi) derslerinde, Ermeni galesinin Avrupa ve Osmanlı diplomasisine yansımalarını kısaca okuyor ve okutuyorduk. Ancak o zaman elimizin altında bu belgeler yoktu. Bugün çeşitli üniversitelerimizde uluslararası ilişkiler okuyan veya okutan genç kuşak, bizlerden daha şanslıdır, onların önlerinde şimdi böyle kaynak kitaplar bulunmaktadır. Bunlar, özellikle Osmanlı diplomasi tarihi ve Ermeni sorunuyla ilgilenenlerin vazgeçemeyecekleri kaynaklardır. Münir Süreyya Bey’in kitabı da bu kaynak eserlerden biridir. Okuyucular ve araştırmacılar için çok yararlı bir eserdir.

¹ Bkz. Bilâl N. Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians* (İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri), Vol. / Cilt I (1856-1880), Cilt II (1880-1890), Vol. / Cilt III (1891-1895) ve Vol. / Cilt IV (1895), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982-1890) ve Bilâl N. Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans, Affaires Armeniennes* (Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu), Vol. / Cilt I (1886-1893), Vol. / Cilt II, (1894-1895), Vol. / Cilt III (1895-1896) ve Vol. / Cilt IV (1896-1900), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985-1999), ISBN: 975-16-0172-X Tk; 975-16-1020-6: 975-16-1021-4.

II. ERMENİLER TARAFINDAN YAPILAN KATLİAM BELGELERİ
 (DOCUMENTS ON MASSACRES PERPETRATED BY ARMENIANS)
 Cilt/Vol. I (1914-1819) ve Cilt/Vol. II (1919-1921).

Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü,
 Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 49 ve Yayın No: 50,
 2001, XXII+740 & X+ 741-1329 sayfa.

Devlet Arşivleri Genel Müdürü Dr. Yusuf Sarımay, yazdığı Sunuş yazısında:

“Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1921)” adlı kitap, Ermenilerin 1914’ten sonraki olayları hangi mecralara sürüklediklerinin delilleridir. Bu kitapta, Ermenilerin Anadolu ve Kafkaslarda planlı bir şekilde Türk nüfusunu yok etme çalışmaları belgelerle ortaya konulmaktadır” diyor.

Belgelerin nelerden oluştuğu öyle sıralanıyor: Bölgede tahkikat yapan komisyonların tahkikat zabıtları; katliama uğrayan halkın heyetler önünde verdikleri yeminli ifadeler; köylerdeki ihtiyar heyetlerince tutulan ifade zabıtları; yine bölgede bulunan asker ve sivil görevlilerin raporları: ordu komutanı, fırka komutanı, ordu müfettişi gibi komutanlar, vali, kaymakam, mutasarrıf, polis müdürü gibi mülki âmirler, Kızılay yetkilileri, nahiye müdürleri, hakim ve savcılar, Düyun-u Umumiye memurları ve Muhacirin Tahkikat Komisyonları tarafından kaleme alınmış olan raporlar; Rus Kızılhaç hemşireleri gibi bazı yabancıların ‘sıcağı sıcağına’ tutmuş oldukları günlükler, kitaptaki belgeleri meydana getiriyor.

İki cilt olan kitap, Türkçe ve İngilizce’dir. Ama belgelerin yalnız başlıkları ve özetleri İngilizce’dir, yoksa tamamı İngilizce’ye çevrilmiş değildir. Kitapta önce belgelerin transkripsiyonları, Türkçe ve İngilizce özetleri yer almaktadır. Belgelerin transkripsiyonundan sonra fotokopileri verilmektedir. Fotokopilerin hepsi tabii olarak eski yazıdır.

Birinci ciltte belgelerin transkripsiyonu 377 sayfa, fotokopileri ise 363 sayfa tutmaktadır. Bu cildin tamamı XXII + 740 sayfadır. İkinci ciltte 313 sayfalık transkripsiyon (sayfa 741-1054) ve 275 sayfa fotokopi (sayfa 1055-1329) vardır ve bu cildin tamamı da yaklaşık 600 sayfa tutmaktadır. (X + 741-1329).

Dr. Sarımay, kitabın başındaki Sunuş yazısında, Türk insanının Doğu Anadolu’da ve Çukurova’da yaşadığı korkunç dramı kısaca dile getiriyor:

"Her cildin sonuna, diyor, o cilt içindeki belgelerde bahsedilen ve Ermeniler tarafından katliama tabi tutulan Türklerin sayısını gösteren bir istatistiki cetvel eklenmiştir. Her iki cildin sonunda bulunan cetvellerden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı Arşivleri, sayısı kesin olarak belirlenen 518.105 Türk'ün Ermeni komiteleri tarafından katledildiğini belgelemektedir. Ayrıca, yine bu komitelerce pek çok yerleşim biriminde de sayısı belirlenemeyen katliamlar yapılmıştır" (s. xi).

Demek ki, Ermeni çeteleri, yedi yılda en az yarım milyonu aşkın masum insanın canını almışlar! Bunlar yalnız belirlenebilenler. Ama şimdilik belirlenememiş olanlar da az değildir. Ermeni *Hınçak* ve *Taşnak* çetelerinin katliamı 1880'lerde başlamıştı. O tarihlerden 1914'e kadar uzanan 35 yıllık dönemdeki Ermeni katliam serileri de belgelenebilirse korkunç tablo daha net ortaya çıkar.

İki ciltlik kitapta şu yerlerde yapılmış olan katliam belgelenmiştir: (Yer adlarını alfabe sırasına koyduk):

Adana, Ağbaba, Akçakale, Allahüekber Dağı civarı, Ardahan, Ardi, Arzuti, Aşkale, Bardız, Batum, Bayburt, Bayezid, Bitlis, Celâloğlu, Cemil, Çıldır, Erzurum, Demirkapı, Dereilyas, Erivan civarı, Göle, Gölpınar, Gülek, Gümrü, Haçin, Haçlı, Hamoğlu, Haramivartan, Hınıs, Hizan, İğdır, Kağızman, Karakilis, Karakurt, Karaurgan, Kars, Kepenek, Kilis, Kosor, Maraş, Mercitli, Mököz, Nahcıvan, Novoselin, Oltu, Pasinler, Penaduz, Penek, Peneskird, Pilamori, Pilümür, Pozantı, Saderek, Sarıkamış, Sekman, Sivin, Süregel, Şeril, Tercan, Terme, Todoviran, Toptaş, Tortum, Ünye, Van, Zaruşad, Zengibasara, Zeytun, Zor.

Bu yerler dışında kalan daha nice köy ve kasabalarda Ermeniler tarafından Türk halkına katliamlar yapılmış olduğu da bilinmektedir. Onların da belgeleneceğini umarız.

Bir boşluğu dolduran bu kitap, her halde dünyanın önde gelen kütüphanelerine gönderilmiştir. Henüz gönderilmemişse tez elden gönderilmesi ve dünya kataloglarına girmesi gerekir.

III. AZERBAJCAN BELGELERİNDE ERMENİ SORUNU (1918-1920)

(*THE ARMENIAN PROBLEM IN THE AZERBAJANI DOCUMENTS, 1918-1920*).

Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü,
Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu. 28, 2001. XXXII +
682 sayfa / pages. ISBN 975-19-2778-1.

T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995-1998 yıllarında, *Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi* başlığı altında dört ciltlik bir eser yayınlamıştı. Eserin birinci cildi 1906-1918 yıllarını, ikinci cildi 1919 yılını, üçüncü cildi 1919-1920 yıllarını ve dördüncü cildi de 1920-1922 yıllarını kapsıyordu.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 2001 yılında da *Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorununu (1918-1920)* başlıklı kitabı yayınlamıştır. Bu kitap hakkında, Genel Müdür Dr. Yusuf Sarnay şunları söylüyor:

“Ermeni komitelerinin yaptıkları katliamlar Genel Müdürlüğümüz tarafından daha önce yayınlanan belgelerle gözler önüne serilmişti.”

Bu defa, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ile Azerbaycan Millî Arşivi Genel Müdürlüğü arasında imzalanan ‘*Arşivlerarası İşbirliği Protokolü*’ sonucu Azerbaycan Millî Arşivi’nden elde edilen Ermeni sorunu ile ilgili belgeler yayınlanmaktadır.

Yayınlanan eserde, Ermeni saldırıları sonucu uğranılan can ve mal kaybını gösterir resmî tutanaklar, ‘Azerbaycan Hükümeti Fevkalâde Soruşturma Kurulu’nun raporları, şahitlerden alınan ifade tutanakları, Azerbaycan Hükümeti’nin Ermeni sorunu ile ilgili olarak İtilâd Devletleri’nin bölgedeki yetkilileri ve Ermenistan resmi makamları arasında yaptığı yazışmalar yer almaktadır.

Azerbaycan Millî Arşivinde yer alan belgeler incelendiği zaman görülecektir ki, Ermeni komiteleri sadece Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki insanlarımıza değil, 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan Türklerine de büyük katliamlar yapmışlardır” (Önsöz, s. v-vi).

Kitapta, asılları Azerbaycan Millî Arşivi’nde bulunan 108 belge yer almaktadır. Bunların hemen hepsi Rusça’dır. Önce 100 sayfa içinde belgelerin Türkçe geniş özetleri verilmiştir. 108 belge 100 sayfada özetlenmiştir. Demek ki yaklaşık her belgeye bir sayfalık özet ayrılmıştır. Özetler bölümünün sonunda dizin de vardır. Bu dizin yer ve kişi adlarını içermektedir. İkinci bölümde (s. 103-682) Belgelerin Fotokopileri yer almaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Baş Arşivler İdaresi Genel Müdürü Dr. Atahan Paşayev, kitaba bir Giriş yazmıştır. Bir forma uzunluğundaki bu Giriş aydınlatıcıdır. Burada, yayımcı Rusya’nın 1820’lerde güney Kafkaslara indikten sonra, nasıl Ermeni yanlısı bir politika

izlemiş ve bu politika sonucu olarak Azeri topraklarının bir bölümünü Ermenilerce nasıl gasp edilmiş olduğu anlatılmaktadır. 1826-1828 Rusya-İran savaşından hemen sonra Rusya, 40 bin kadar Ermeni'yi İran'dan alıp Azeri toprakları olan Erivan, Nahçıvan ve Karabağ hanlıklarına yerleştirmiş. Rusya, İran'dan sonra Osmanlı devletini vurmuş, 1828 yılında hem Balkanlar, hem Kafkaslar üzerinden Türk toprakları üzerine yürümüş. Rusya, 1928-1929 Türk-Rus savaşının hemen ardından, bu defa 84.600 Osmanlı Ermenisini aynı Azeri topraklarına göç ettirmiş. Böylece, tarihi Azeri toprakları olan Erivan ve Nahçıvan hanlıklarında yoktan bir "Ermeni Vilâyeti" yaratılmış.

Azeri toprakları üzerinde kurtulan "Ermeni Vilâti" ile ilerde kurulacak "Ermeni Devleti"nin temeli atılmış. Bundan sonra adeta 'dağdan gelenin bağdakini kovması' başlamış. Arkalarını Ruslara dayayan Ermeniler, zulüm, tehdit, şantaj, katliam ile yerli Azeri nüfusunu 'defetme' veya yok etme yoluna sapmışlar ve onların mallarını, mülklerini de gasbetmişler. Sonunda Ermenistan'da bir tek Türk veya Azeri bırakmamışlardır. Oysa söz konusu topraklar vaktiyle Azerilerin vatanıydı.

Yani Ruslar sayesinde Ermeniler, önce bir "Ermeni Vilâyeti" kurmuşlar, sonra bu vilayeti "Ermenistan Devleti" yapmışlar, en son olarak da "Büyük Ermenistan" devleti kurmaya yönelmişlerdir. 1917 Bolşevik İhtilâli üzerine Rus Çarlık İmparatorluğu dağılırken ve Güney Kafkasya'da bağımsız Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletleri tarih sahnesine çıkarken, işte tam o geçiş döneminde, 1918-1920 yıllarında, Ermeniler yeniden geniş çaplı katliamlara girişmişler. Kaf dağının hem beri yakasında, hem öte yakasında, yani hem doğu Anadolu'da, hem de Azerbaycan topraklarında yerli Türk halkını yok etmeye veya def etmeye kalkışmışlar. Amaç, Türk ve Azeri toprakları üzerinde Büyük Ermenistan Devleti'ni kurmaktır.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermenilerin yaptığı katliamları araştırmak üzere, 31 Ağustos 1918'de bir "**Fevkalâde Soruşturma Kurulu**" kurmuş. Kitapta yer alan belgelerin çoğu, işte bu kuruldan veya komisyondan günümüze kalan belgelerin küçük bir bölümüdür. Ancak o kurulun hazırlamış olduğu anlaşılacak binlerce sayfalık belge ve derlediği pek çok fotoğraf bugün ortada yokmuş. Dr. Paşayev, "Ne yazık ki, bugün bu belgeler yabancı ülkede oturan soydaşımızın veya Batı devletlerinin birinin arşiv veya kütüphanesinde bulunmaktadır" diyor, fakat bu konuda daha fazla açıklama yapmıyor. Sonra şunları söylüyor:

“Ermeni Cumhuriyeti, 1918-1920 tarihlerinde bu topraklarda oturan Azerbaycan Türklerine karşı tarihte benzeri olmayan vahşilikler yapmıştı. Arşivimizdeki belgelere göre, 1918-1920 tarihlerinde Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu’na ve hükümetine, Erivan, Zebngezur, Nahçıvan, Ordubad ve başka yerlerden gönderilmiş yüzlerce dilekçe, telgraf ve mektuplarda Ermeni çetelerinin Azerbaycan Türklerine karşı yaptıkları mezalim hakkında geniş bilgiler var...”

Evet, eksiklerine rağmen, bu kitap bizim için aydınlatıcı bir kaynaktır. Türkiye ve Azerbaycan Devlet Arşivleri arasındaki işbirliği kutluyor ve bu işbirliğiyle ortaklaşa yeni yeni eserler ortaya konmasını diliyoruz. Zira bu gibi ortak eserler bizlere, Ermeni galesini bütünüyle kavrama imkânı verecektir. Şimdiye kadar Türkiye’de bizler, daha ziyade sorunun bize dönük veçhesini görüyorduk; Azerbaycan Türkleri de öncelikle kendilerine dönük veçhesini. Bundan böyle karşılaştırmalı olarak her iki yüzünü de daha iyi görüp değerlendirebileceğiz. Sonra Kafkaslar yöresinde Türklere karşı oynanmış olan kanlı oyunları, meselâ Balkan Türklerine uygulanan katliamlarla karşılaştırabileceğiz ve bunlardan da sağlıklı sonuçlar çıkarabileceğiz, diye ümit ediyoruz. Esasen Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nün bu alanda da yayınları vardır. Örneğin 1996 yılında *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar’da ve Anadolu’da Yunan Mezalimi* adlı üç cilt yayınlamıştı.

**IV. ASPIRATIONS ET AGISSEMENTS REVOLUTIONNAIRES
DES COMITES ARMENIENS AVANT ET APRES LA
PROCLAMATION DE LA CONSTITUTION OTTOMANE
(MEŞRUTİYET’İN İLANINDAN ÖNCE VE SONRA ERMENİ
KOMİTELERİNİN EMELLERİ VE İHTİLALCI EYLEMLERİ)**

Ankara: République de Turquie, Direction Générale des Archives d’Etat, Publication de la Direction du Département des Archives Ottomane, 2001, Second Edition. X + 416 sayfa / pages + 146 sayfalık 122 adet belge fotokopisi ve fotoğraf / 146 pages copies of documents. ISBN: 975-19-2658-0.

Dili / Language: Fransızca / French.

Bu Fransızca eser, ilk defa, İttihat ve Terakki Hükümeti zamanında, 1917 yılında İstanbul’da yayımlanmıştı. 85 yıl sonra

şimdi Ankara'da ikinci defa basılmıştır. Kitap, vaktiyle Türkiye'de çok kan dökmüş olan Ermeni komitelerinin eylemleriyle ilgili ana kaynaklardan biriydi, fakat çoktan antika olmuştu, nadir eserler pazarlayan sahaflarda dahi bulunamıyordu. Arşiv Genel Müdürlüğü, bu eseri yeniden yayınlamakla hayırlı bir iş yapmıştır.

İkinci baskıyı, kütüphanemizdeki ilk baskısıyla karşılaştırdık. Tıpa tıpa aynıdır, sayfa numaralarında hiç kayma olmamış, eski fotoğraflar yeniden basılırken kalite korunmuş ve kitap birinci hamur kâğıda kaliteli biçimde basılmıştır. Öteki kitaplar da birinci hamur kâğıda basılmışlardır.

Yeni baskısında kitabın upuzun başlığını biraz kısaltmak veya açıklamak belki yerinde olurdu. Çünkü başlıkta "Anayasanın ilânından önce ve sonra..." deniyor. Ne demektir bu? "1908 Meşrutiyetinin ilânından önce ve sonra..." demektir. Böyle bir başlıkla, İkinci Meşrutiyet'in ilânından ve af çıkarıldıktan sonra da Ermeni komitelerinin silâh bırakmamış ve kanlı eylemlerine devam etmiş oldukları mesajı veriliyordu. 1917'de kolayca anlaşılabilen bu mesaj, bugün aynı kolaylıkla algılanamaz. Dolayısıyla başlığı biraz değiştirmek veya açıklamak uygun olurdu. Üçüncü baskı için şimdiden bu notu düşünüyoruz.

Kitabın metin kısmı 416 sayfa, fotoğraflar ve tıpkıbasımlar bölümü de 146 sayfa tutmaktadır. Kitapta şu konular vardır:

BİRİNCİ BÖLÜM: Hınçak Komitesinin kurulması, Taşnaksutyun Komitesi, Osmanlı Bankasına Saldırı, Zeytun olayları, Erzurum olayları, Savaşa davet, Sasun olayları, Ermeni Komiteleri ve Rus Çarlığı.

İKİNCİ BÖLÜM: Meşrutiyetin ilânından sonra İstanbul komiteleri ve taşra komiteleri, Türkiye Ermenileri, Ermeni sorunu, Ermeni İhtilâl Komiteleri, Ermenilerin yaptıkları katliamlar, Silah seçimi hakkında, Köyler hakkında, Hınçak Demokrat Komitesinin Yedinci Kongresi, Komiteler arasındaki ilişkiler, Komitenin çeşitli seksiyonları arasındaki karşılıklı ilişkiler, Komite merkezinin değiştirilmesi, Merkezin bütçesi, Bitlis'teki Rus Konsolosunun İstanbul'daki Rus Büyükelçisine bir raporu, Konsolosun diğer raporları, Hınçak komitesinin Anadolu'da, Balkanlarda, Mısır'da, Amerika'da, Doğuda faaliyet gösteren komitelerle çeşitli yazışmaları, Otonom Ermenistan, Ruslar ve Ermeniler, Taşnak Komitesi'nden köylere talimat, Taşnak komitesinin iç tüzüğü, Taşnak Komitesi'nin Sekizinci Kongresi, Hınçak Komitesinin 24 Temmuz 1914 günü İstanbul'da yaptığı Üçüncü Kongre tutanağı (kısmen)...

AYAKLANMA OLAYLARI: Maraş Sancağı-Zeytun'da, Kayseri'de, Bitlis vilâyetinde, Mamuret'ul Aziz (Harput) vilâyetinde, Diyarbekir vilâyetinde, Sivas vilâyetinde, İzmit vilâyetinde ve Adapazarı'nda, Bursa Vilâyetinde, Adana vilâyetinde, Halep vilâyetinde, İzmir vilâyetinde, Canik (Samsun) sancağında; Fransız Senatörü Louis Martin'in Başbakan Briand'a bir mektubu ve Başbakanın buna cevabı, Mavi Kitap, Urfa olayları, Şarki Karahisar olayları, Fındıcık olayları, Yozgat (Boğazlıyan) olayları, Yangınlar, Halep komitesinin faaliyetleri; Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbekir, Trabzon vilâyetlerinde ve Oltu yöresinde Ermenilerin canavarlıkları.

BAZI BELGELERİN TIPKIBASIMLARI VE BU ESERLE İLGİLİ FOTOĞRAFLAR.

Bu bölümde, çoğu Ermenice olan 20 kadar belge fotokopisi ile yaklaşık 100 adet fotoğraf bulunmaktadır. Neredeyse yüzyıllıktır olan bu fotoğraflar, tabii biraz karanlık ve siliktir, buna rağmen çarpıcıdır. Ermeni komitelerinin isyan için nasıl silahlanmış, nasıl olduklarını, nasıl canavarlıklar yaptıklarını gözler önüne sermektedir.

Bu kitap, Ermeni komiteleri hakkında önemli bir kaynaktır. Komitelerin faaliyetleri, eylemleri konusunda birinci elden belgeleri, bilgileri içermektedir. Ermeni komitelerinin özellikle 1915 tehciri öncesindeki faaliyetlerini merak eden okuyucular ve araştırmacılar bu kitaptan çok yararlanacaklar ve kitabı yeniden yayınlayan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne müteşekkir kalacaklardır. Tamamı Fransızca olan kitabın yabancı kütüphanelere de ulaştırılması yerinde olur.

V. KAYNAKÇALI ERMENİ MESELESİ KRONOLOJİSİ (1878-1823)

(CHRONOLOGY OF ARMENIAN PROBLEM – WITH BIBLIOGRAPHY, 1878-1823).

Dr. Recep KARACAKAYA.

Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 52, 2001. XVI + 261 sayfa / pages. ISBN: 975-19-2779-X.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü görevlilerinden olduğu anlaşılan Dr. Recep Karacakaya, bu kitabı hakkında şöyle diyor:

“*Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi*” adıyla yayına hazırladığımız bu eser, Ermeni meselesiyle ilgili araştırma yapmak isteyenlere faydalı olmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu konuyla ilgili olarak birkaç bibliyografya kitabı dışında araştırmacılara yol gösterecek kronolojik eser hemen hemen yok gibidir. Biz de bu eksikliği gidermek amacıyla mütevazı bir adım atmaya çalıştık...

“Ermeni meselesinin tam bir kronolojisini yapmak oldukça zordur. Bu nedenle hazırladığımız bu çalışmanın da bir çok eksikleri olduğunu biliyoruz. Bir kronoloji denemesi niteliğinde olan eserin, Ermeni sorunu üzerinde araştırma yapacaklara yön gösterecek nitelikte olması tek teselli kaynağımızdır. Bundan sonra da bu konudaki belge ve bilgileri toplamaya devam ederek, daha mükemmel ve eksiksiz bir kronoloji oluşturmak asıl hedefimizdir.”

Evet, araştırmacı Karacakaya, şimdiye kadar hemen hiç kimsenin eğilmediği bir konuya el atmıştır. Bir boşluğu doldurmaya çalışmaktadır. Türkiye’de Ermeni araştırmaları yıldan yıla artmaktadır ve böyle bir kitaba da ihtiyaç vardır. Bu kronoloji Ermeni araştırmacıları için, elden bırakılmayacak bir başvuru kitabı olacaktır. Ancak mükemmel bir kronoloji hazırlayabilmek çetin bir iştir, yıllar alır, sabır ister, yığınla yayını ve belgeyi dikkatle taramak lâzımdır. Yine de boşluklar kalabilir, ama yılmamak gerekir.

Kitapta tarihler, **yıl – ay - gün** sıralamasıyla verilmiş. Bazı yabancı dillerde bu yazım biçimi benimsenmiş olsa bile, Türkçe’de tarihler gün – ay - yıl diye sıralanır. Kitap Türkçe olduğuna göre, tarih sıralaması da Türkçe’ye uygun olmak gerekir. Meselâ **1878 / 07 / 13** şeklinde değil, **13 / 07 / 1878** şeklinde yazarız. Hiçbir gerekçe tarihlerin tersyüz edilmesini ve dilimizin bozulmasını haklı gösteremez. Kitabın yeni basımlarında bu yanlışlığın düzeltileceğini umarız.

Dr. Karacakaya’yı giriştiği bu çalışmasından dolayı kutluyor ve “daha mükemmel ve eksiksiz bir kronoloji oluşturma” yolunda kendisine başarılar diliyoruz.

TÜRK TARİHİNDE ERMENİLER, TEMEL KİTAP.*(THE ARMENIANS IN THE TURKISH HISTORY).*

Azmi SÜSLÜ, Fahrettin KIRZIOĞLU, Refet YİNANÇ ve Yusuf HALLAÇOĞLU.

Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No. 2, 1995, Birinci Basım / *First Edition*. 344 s. Kronoloji+ Kaynaklar+Ekler (Resimler). ISBN: 975-7617-13-3.**Yrd. Doç. Dr. Yücel ACER***

Özellikle 19. yy. dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun başını bir yüzyıldan fazla ağrıtan 'Ermeni sorunu', günümüzde özellikle 'Ermeni soykırımı' iddiaları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin de gündeminde en fazla yer tutan sorunlardan birisi durumundadır. 'Ermeni soykırımı' iddialarının bazı Batılı ülke parlamentolarınca tanınması ile sorun özellikle son iki yıl içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Halkı'nı en fazla tedirgin eden sorunlardan birisi haline gelmiştir. Türk Ulusu'nun ulusal onuruna ve Türkiye'ye çok ağır bir darbe vurma potansiyeline sahip bu iddiaların hükümet ve halk gündeminde önemli bir yer tutması oldukça doğal karşılanmalıdır. Bu çerçevede ortaya çıkan ve temelde masumiyet hissinden kaynaklanan en belirgin beklenti, bu iddiaların bir şekilde bertaraf edilmesi gereğidir.

Ermeni iddialarının özellikle batılı ülkelerde itibar görmesinin birçok nedeni olmakla beraber³ 'bilgisizliğin' veya 'yanlış bilgilendirilmenin' bunlar arasında en önemlilerinden biri olduğunu kabul etmek gerekir. Zira kendi ülkemizde dahi bu konuda hala birincil nitelikteki kaynaklara ve özellikle de arşivlere dayalı bir 'ciddi bilimsel araştırmalar' yetersizliğinden söz etmek mümkündür.

Dört tarihçi bilim adamımızın birlikte hazırladıkları yaklaşık altı yıl önce yayınlanmış "Türk Tarihinde Ermeniler" adlı eser özellikle ülkemizde bu konudaki temel bilgi eksikliğinin giderilmesi açısından önemli bir çalışmayı temsil etmekte ve bu çerçevede de hala güncelliğini korumakta.

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi.

3 Batı'nın Ermenilere yaklaşımında yanlış bilgilendirmeden çok daha ziyade arniyet ve istismar unsurlarının bulunduğu, incelenmekte olan bu kitapta da tarihi bir gerçek olarak yeterince vurgulanmakta.

'Temel' olma iddiası ile uyumlu bir biçimde kitap ilk bölümlerinde, Ermenilerin genel tarihine önemli bir yer ayırmakta. Ermenilerin M.Ö.'ki yıllara uzanacak bir biçimde kökleri, Selçuklu Türkleri'nin hakimiyetine girene kadar çoğu kez de bir başka devlet yada imparatorluğun hakimiyeti altında geçirdikleri aşamalar ayrıntılı bir biçimde incelenmekte. Osmanlı hakimiyetine girmeleri ile Ermenilerin özellikle Fatih Sultan Mehmet tarafından 1461'de kurulmasına izin verilen Ermeni Patrikhanesi'nin bünyesinde büyük oranda dini ve kültürel özgürlüğe sahip oldukları ve ticari hayatlarına ilişkin önemli kolaylıklar sağlandığı vurgulanmakta.

Bu özgürlüklere, haklara ve kolaylıklara rağmen özellikle 1800'lü yıllarda yoğunluk kazanan bir 'Ermeni Sorunu'nun sebeplerini açıklamada yazarların üzerinde en çok durduğu nokta, İngiltere ve Fransa gibi bazı Batılı devletlerin ve Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Ermenileri, özellikle azınlık haklarının sağlanıp hukuksal güvenceye alınması 'bahanesini' kullanarak kendi maksatları açısından kışkırtma ve istismarlarıdır. 1800'lü yıllarda Anadolu toprağında birçok yerde baş gösteren Ermeni unsurlu karışıklıklar, isyanlar ve terör eylemlerinin gerisinde çoğunlukla yurtdışında kurulmuş ve bahsi geçen ülkelerce desteklenen Ermeni cemiyet ve komiteleri ile özgürce faaliyetlerini sürdüren Ermeni kilise ve din adamları olduğu vurgulanmakta. O dönemlerde zaman zaman aranan Ermeni kilislerinde bol miktarda silah ve mühimmat bulunmakta hatta bu aramalar esnasında çıkan olaylarda şehit edilen Osmanlı görevlilerinin olduğu belirtilmekte.

Bu çerçevede kitabın anlatımından çıkan ana sonuç, Osmanlı'da 'Ermeni Sorunu'nun temelde iki unsur etrafında döndüğüdür. Bunlardan birincisi Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Ermenilere azınlık haklarının sağlanması ve bu hakların güvence altına alınmasıdır. Yani, Osmanlı'da 'Ermeni Sorunu' dendiği vakit anlaşılması gereken temel etmenlerden birisinin Ermenilerin Osmanlı hakimiyeti altında azınlık halklarından hukuk çerçevesinde yararlanması sorunu olduğudur. İkincisi ise, bu unsurun kullanılarak Ermenilerin, bazı Batılı devletlerce kışkırtılması veya kullanılması gerçeğidir.

Yine de kitabın Ermeni sorununun temelindeki nedenlerden sadece bu etmenler üzerinde durması ve Osmanlı'dan kaynaklanmış olabilecek uygulamalar üzerinde hiç durulmaması objektiflik adına bir eksiklik gibi görülebilir. Osmanlı'nın gerileme ve dağılma dönemlerinde, Ermenilere yönelik uygulamalarının

inceleme konusu yapılmasının sonuçta illa da Osmanlı'yı suçlama amacı güdeceği yada Osmanlı'nın da suçlu olduğu sonucunun çıkarılacağı varsayımı yanlıştır. Önemli olan, bu kapsamda bir kitabın, resmin bu yönünü de yansıtması ihtiyacına cevap veriyor olması, yani olayın bu yönünü de sonuç ne olursa olsun inceleme konusu yapıyor olması gereğidir. Ayrıca, Ermeni huzursuzluğunun asıl nedeninin gelişen milliyetçilik akımı olduğu belirtilmekle birlikte yeterince vurgulanmamakta. Aslında bu çerçevede Batı kökenli kışkırtmaların hızlandırıcı bir etmen olduğu da düşünülebilir. Zira kitapta da sıkça belirtildiği gibi bütün Ermeni cemiyet yada komitelerinin amaçlarının ortak yönü Anadolu'nun doğusunda ve hatta Çukurova (Kilikya) bölgesini de kapsayan bağımsız bir Ermeni devleti kurulması maksadıdır.

Kitabın, bu dönemlerde yaşanan Ermeni olay ve isyanlarına yeteri derecede yer verdiği özellikle belirtmeli. İlgili bölümlerdeki incelemelerde sık sık birincil nitelikte dokümanlara dayanılması, incelemeleri oldukça zenginleştirmekte ve bilimsel niteliğini artırmaktadır. Bir o kadar önemli nokta, bu tür belgelerin aslında Ermeni sorununun gelişmesinde Batının, iddia edildiği gibi masum Ermeni halkını koruma niyeti ile değil, Osmanlı'nın bu unsurunu kendi maksatları için kışkırtma ve üzerinde oyunlar oynama niyeti ile hareket ettiğini açıkça ortaya koyuyor olmasıdır. Zira bir taraftan Ermenilere Doğu Anadolu'da I. Dünya Savaşı sonunda kurulacak bir bağımsız Ermenistan vaat ederlerken diğer taraftan kendi aralarında bölgeyi paylaşıyor olmalarının açıkça ortaya konması, tehciye giden sürecin aslında asla Osmanlılar tarafında değil ama Batılı ülkeler tarafından başlatıldığının açık göstergesi olmalıdır.

Kitap kronolojik olarak ilerlemekte ve I. Dünya Savaşı'nda, bağımsız Ermenistan vaadine dayalı olarak Ermenilerin Osmanlıların savaşta olduğu düşman devletlere ve özellikle de Ruslara nasıl yardım ettikleri, savaşın ilk yıllarında Anadolu'da ki Türk köy ve kasabalarında nasıl bir katliama ve yıldırmaya giriştikleri ve sonuçta Osmanlı'nın 27 Mayıs 1915 de bu bölgelerdeki unsurları 'Sevk ve İskan' a (tehcire) nasıl mecbur kaldığı anlatılmakta. Kitap, Kanunun, Ermeniler'den bahsetmediğini ve dolayısı ile sadece Ermenilere yönelik değil bölgede Osmanlıya savaş esnasında tehdit oluşturan bütün unsurlara yönelik olduğunu özellikle vurgulamakta ve bunun bir sürgün (deportation) değil bir nakletme olduğuna dikkat çekilmekte.⁴ Özellikle Osmanlı belgelerine dayanılarak göç

⁴ Bakınız, s. 193 ve devamı.

esnasında hayatını kaybetmiş Ermeni nüfusun bir milyon yada daha yukarı bir miktar olamayacağı gösterilmekte ve bu dönemdeki olaylar sonucu ölen Türk nüfusun is bir milyon civarında olduğunu gösterir kanıtlar olduğu belirtilmekte.

I. Dünya Savaşı sonunda ve özellikle Lozan'da, Ermeniler'in batılı devletlerce yüzüstü bırakılması ile Osmanlı dönemindeki 'Ermeni Sorunu'nun gündemden silindiği vurgulanmakta. Lozan Konferansı Azınlıklar Alt Komitesi'nde Osmanlı Ermenileri üzerine yapılan tartışmalar ayrıntısı ile verilmekte ve İngiltere'nin sonuçta vaatlerle kullandığı Ermenileri zamanı gelince fazla zorlanmadan nasıl yüzüstü bıraktığı çarpıcı biçimde ortaya konmakta.⁵

İşte bu noktadan itibaren bu gün Türkiye Cumhuriyeti'nin gündemine sokulmuş 'Ermeni Sorunu'nun kökeninde de bunun yattığı vurgulanmakta. O dönemler özellikle azınlık hakları ve bağımsız Ermeni devleti temelinde ortaya çıkan sorunun bu açıdan tıkanması ile, tekrar dünya gündemine sokulması maksadı ile 'Ermeni Soykırımı' iddialarının ayyuka çıkarıldığı vurgulanmakta. Bu iddianın yaygınlaştırılmasının yolunun ise suçlu olduğu iddia edilen Osmanlı yöneticilerine yönelik suikastlar, ve 1965 den itibaren de sözde Ermeni Soykırımı için yıldönümleri düzenlenmesi olduğunun görüldüğü vurgulanmakta. Böylelikle, ta Osmanlı döneminde Batı kamuoyunun gözünde kendilerine acındırmayı başarmış olan Ermenileri, bu konularını bu iddialarla çok daha etkili sağlamaya başlamışlar ve dünya kamuoyunun gündemine tekrar bir 'Ermeni Sorunu' sokmayı başarmışlardır.

Kitabın, Lozan'dan beri Ermeni meselesinin geçirdiği aşamaları da yeterince yansıtıyor olması temel kitap olma niteliğine uygun bir yaklaşım olmakta. 1970'lerde başlayan ve dışındaki Türk temsilci yada yakınlarına yöneltilen Ermeni terörü de inceleme konusu yapılmakta. Vurgulanan bir diğer nokta da Ermeni terör örgütleri ile PKK dahil diğer uluslararası terör örgütleri arasında Türkiye ye yönelik yapılan işbirliğidir.

Sonuç olarak kitap, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti açısından Ermeni meselesinin temel yönlerini yansıtmayı amaç edinmekte ve bu açıdan da yeterli bir içeriği sahip olduğu kolayca görülebilir. Okuyucu, sonuç olarak Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti için Ermeni tarihinin ve Ermeni

⁵ Neredeyse 1000 yıllık Ermeni tarihi üzerinde tartışma ortamı sağlayan ve İngiliz temsilci Lord Curzon'un düşündürücü beyanlarına sahne olan Azınlıklar Alt Komitesi'ndeki görüşmeler için, bakınız, s. 276 ve devamı.

meselesinin bütün ana unsurlarını kitapta bulabilmekte. Fakat yine de belirtilmesi gerekir ki, kitaba yön veren temel unsur, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti açısından Ermeni tarihinin ana hatlarının anlatılması değil, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik olarak ortaya atılan Ermeni yada yabancı kökenli iddiaların cevaplanması çabasıdır. Bu nedenle kitap, bir yandan Ermenilerce yada destekçilerince ortaya atılan bazı belge ve iddiaların⁶ asılsızlığını ispatlamaya çalışırken, diğer yandan da söz konusu olayların yada ilişkilerin aslında nasıl olduğunu bu türden iddialar çerçevesinde açıklamaya çalışmakta. Sonuç itibarıyla Türk tarihinde Ermeni meselesi bütün önemli yanları ile ortaya serilmekte.

AN AMERICAN PHYSICIAN IN TURKEY: A NARRATIVE OF ADVENTURES IN PEACE AND IN WAR.

(TÜRKİYE'DE BİR AMERİKALI DOKTOR).

Clarence Douglas USSHER, ve M. D. Grace H. KNAPP (Co.)

Boston: The Riverside Press Cambridge, 1917. 332 sayfa /

pages + xi + dipnotlar / footnotes + 23 fotoğraf / photos + 2

harita / maps. ISBN: 0- 941567-16-8.

Şenol KANTARCI*

Türkiye'de Ermeni meselesi üzerine yazılmış kaynak niteliğindeki kitaplar incelendiğinde hemen hepsi sorununun ortaya çıkışındaki baş aktörü Rusya olarak gösterir. Ancak Rusya, Ermeni ayaklanmalarındaki etkilerden sadece birisidir.

Rusya'nın yanı sıra Ermeniler arasında Katoliklik propagandası yapan Fransa, Ermeniler üzerinde Protestanlığı, çıkarları için yerleştirmeye çalışan İngiltere gibi devletlerin doğrudan veya dolaylı olarak mesele üzerinde önemli etkileri olmuştur.

Ancak, Ermeni sorununun ortaya çıkışında, gelişmesinde hatta bugünkü şekliyle uluslararası boyut kazanmasındaki en önemli aktör hiç şüphesiz Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmuştur.

⁶ Kitap, yüzlerce asılsız Ermeni yada yabancı kaynaklı iddiaları inceleme konusu yapmakta. Bunlar arasında oldukça çarpıcı olanları da bulunuyor. Örneğin, Fransız yazar Paul du Veou'nun Atatürk'ün 28 Ocak 1920'de Divan-ı Harb'e, Osmanlıların Ermenilere çok zulüm yaptığı yönünde ifadeler verdiğini iddia etmesi karşısında kitap, bunun aslında 'Mustafa Kemal' isimlerinin karıştırılmasıyla ortaya çıktının vurgulanmasıdır. Bakınız, s. 245-246.

* Ermeni Araştırmaları Enstitüsü / Institute for Armenian Research, Ankara ve Atatürk Üniversitesi/Atatürk University Erzurum.

ABD, 1823 yılında uygulama sahasına koyduğu Monroe Doktrini ile bir anlamda kendi içine kapanmayı yani eski dünyanın politikasına uzak durmayı öngörüyordu. İşte bu beklenti içerisinde ABD kendisini, bir taraftan Avrupa'nın kendi toprakları üzerinde beslediği emellerden koruma gayesiyle Avrupa'dan uzak tutarken, diğer taraftan da Avrupa devletlerinin girişmiş oldukları hızlı sömürgeciligi görmezlikten gelmemesi gereği gibi bir zorunluluğun içerisinde itmiştir. Ayrıca, dünyanın sömürgeci devletlerce paylaşılmasına kayıtsız kalmanın getireceği zararın bilinciyle, devlet politikası olarak belirlenmiş olan Monroe Doktrini'ni çiğnememek gibi bir esas çarpışınca, her ikisine de uyumlu olan yöntemin, misyonerlerden yararlanmak olduğu görüşü ortaya çıkmıştır.

Bu aşamadan sonra Amerika, misyonerleri dünyanın bakir ve verimli bölgelerinde nüfuz alanları edinmek ve politik emellerini gerçekleştirebilmek için kullanmaya başlamıştır. Ancak ABD'nin Avrupa işlerine uzak kalma politikası olarak belirlendikten sonra büyük çıkar beklentileri ile Osmanlı topraklarına göz dikmesi hatta bu topraklar üzerinde çeşitli spekülasyonlara girişmesi, kendi ilkesini çiğnemek olacaktı. Bu durum Avrupa'nın da dikkatini çekebilir ve kendi içi işlerine karışmasına yol açabilirdi. Ayrıca laik bir devlet olarak da bilindiği için bu işi daha profesyonelce yapmak gerekiyordu. Bu düşüncelerle ABD, Protestan misyonerliğinin cemaat görünümüyle Ortadoğu'da beklentilerini sağlama yoluna gitmiştir. Böylece istediği propagandayı onlar aracılığıyla yaptırabilecek ve saptamış olduğu siyaseti uygulayabilecekti. Bunu gerçekleştirme planının da ise geniş bölgelere dağılmış, Amerikan misyonerlerinin yoğun oldukları bölgelerde konsolosluk açılması gereğinin ortaya çıkmış olmasıydı. Böylece bu konsolosluklar aracılığıyla, devlet olarak karışmaması gereken konulara, misyonerlerin kurmuş olduğu örgütlerin Amerikan sermayesiyle kurulduğunu ileri sürerek Amerikan yatırımlarının koruyuculuğunu yapmış olacak ve bu yerlere müdahale etme hakkını kendisinde görmüş olacaktı.¹

Birleşik Devletler, bir taraftan bu kuruluşları ve misyonerleri kanatları altına alırken diğer taraftan onları yönlendirebilecekti. Ancak laik devlet olduğu için buna devletin resmi bütçesinde yer ayırmayacak, örtülü ödeneginden verdiği paralarla sömürgecilik yarışında farklı bir yöntemle yerini almış olacaktı.²

¹ Seçil Akgün, 'Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü', Atatürk Yolu, Sayı: 1, Mayıs 1988, Ankara, 1988, s.3.

² Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni ...," s.3

"*An American Physician in Turkey*", yukarıda anlatılan çerçeve içerisinde değerlendirmeye alınması gereken bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

"*An American Physician in Turkey*", isimli eserin yazarı Dr. Clarence D. Ussher, kendisinden örnek vererek misyonerlerin ABD'de ki özel eğitimlerini şöyle anlatmıştır:

"Henüz çocuk denecek bir yaşta Montreal'de lisede okurken "Gönüllü Öğrenci Deklarasyonu"nu imzalamıştım. Bu şu anlama geliyordu: eğer Tanrı bir gün izin verirse ülke dışında misyonerlik faaliyeti yürütmeye istekli ve arzuluyum. Daha sonra Philadelphia'da teoloji seminerini tamamladım ve Kansas City, Missouri'de tıp kolejinde çalıştım ve sonra bana ABFCM'nin *Reformed Episcopal Church*'ü tarafından Hindistan'da görev yapmak üzere çalışmam teklif edildi. O sıralarda tıp misyonerliği yoktu. Böylece büyük tecrübe kazandığım pratiğime Kansas City'de kavuşmuş oldum. Normalde benim buradaki bir aylık kazancım daha sonra bu çalışmada da göreceğiniz gibi ABFCM'nin bana bir yılda verdiğinden daha fazlaydı. Fakat misyon alanındaki işin vermiş olduğu haz mükemmeldi..." diyerek bir misyonerin nasıl seçilip yetiştirildiğini ve bu işi yapmak için ne kadar istekli olunduğunu ortaya koyar.

Bayan Knapp'ın yardımlarıyla Dr. Ussher tarafından kaleme alınmış hatırat nevi eserde Dr. Ussher, *American Board of Commissioners for Foreign Mission*'un gönüllü üyesi olarak 12 Mayıs 1898'de Boston'dan yola çıkışından Ruslar ve Ermenilerle birlikte Van'dan ayrıldıkları tarih olan 5 Ağustos 1915'e kadarki sürede geçen olayları anlatmıştır.

Bir yıl kadar Harput'ta (Elazığ) görev yapan Dr. Ussher, daha sonra 6 aylık bir görev için Van'a gitmiş burada yine bir misyoner olan John O. Barrows'un kızkardeşi olan Elizabeth Barrows ile evlenmiştir. Bu olaydan sonra sürekli olarak Van'da yaşamını sürdürmeye başlayan Dr. Ussher, buradaki Amerikan Hastahanesi'nde misyonerlik görevini yürütmüştür.

Dr. Ussher'in Harput ve Van'daki hatıralarını anlattığı bu eserin genel analizinden çıkan önemli noktalardan birisi, Amerika'nın Doğu üzerindeki yatırımlarının misyonerleri ve bölge de açmış olduğu konsoloslukları vasıtasıyla nasıl organize bir şekilde yürüttüğünü göstermesidir.

Eserde açık olarak ortaya çıkan bir diğer nokta da, Amerikalıların bölgede Ermeni isyanlarını haklı gören bir bakış

açısıyla olaylara yaklaşımları ve hatta zaman zaman onları, görüştükleri (Ermeni) liderleri vasıtasıyla yönlendirmeleridir.

Eserin geneli okunduğunda tamamen bir propaganda kitabı olduğu izlenimi veren Dr. Ussher'in yazmış olduğu kitap, Ermenilerin koruyuculuğunu yapan bir devletin misyonerlerinin faaliyetleri hakkında da önemli ipuçları vermektedir.

Özellikle de Ussher'in kitabı bastırıldığı tarih dikkate alınırsa durum daha da aydınlığa kavuşacaktır. Zira, 1917'de savaşa giren Amerika Birleşik Devletlerinin Amerikan kamuoyu nezdinde desteklenmesini gaye edinen bir şekilde kurgulandırılmıştır.

1915'lere gelindiğinde 70 yılı aşkın bir süredir silahlanan, isyan hazırlıkları yapan ve savaş döneminde Osmanlıya ihanet ederek düşman saflarına geçen Ermeniler, Dr. Ussher'in kitabında birer melek olarak lanse edilmiştir.

Sonuç olarak bir propaganda kitabı niteliğinde olan Dr. Ussher'in eseri, bir dönem hakkında yanıltıcı da olsa bir takım ipuçları vermesi bakımından önemlidir.

EN SON KİTAPLAR RECENT BOOKS

Dr. Sedat Laçiner*

**Ermenistan, Ermeniler,
Ermeni Sorunu, Azerbaycan
ve Kafkasya Üzerine**

**Azerbaycan Özgürlük
Mücadelesi.**

*(Azerbaijan's Freedom
Movement).*

Nazile ABBASLI. Beyaz Balina
Yayınları, Mayıs 2001.

**Azerbaycan'ın Hazar
Ekonomisi Ve Stratejisi.**

*(Azerbaijan's Caspian Economy
And Strategy).*

Osman Nuri ARAS.
İstanbul: Der yayınları, Eylül
2001.

**1915 Osmanlı-Rus-Ermeni
Trajedisi, Fransız Avukatın
Ermeni Tezleri Karşısında
Türkiye Savunması.**

*(1915 Ottoman - Russian -
Armenian Tragedy, a French
Barrister's Defence)*

Georges de MALEVILLE (Trans.

By. Necdet BAKKALOĞLU).
(İstanbul: Toplumsal Dönüşüm
yayınları, 1998). 146 sayfa /
pages + haritalar / maps.
ISBN: 975-8269-15-1.

**Seferberlik Türküleriyle
Büyüdüm.**

Kirkor CEYHAN.
İstanbul: Aras Yayıncılık, 1998.
124 sayfa / pages.
Edebiyat / Literature.

**Atını Nalladı Felek Düştü
Peşimize.**

Kirkor CEYHAN. İstanbul: Aras
Yayıncılık, 2000. 152 sayfa.
Edebiyat / Literature.

**Çokkültürlü İstanbul
Mutfağı, Rumlar, Ermeniler,
Museviler, Türkler Yemek
Kültürleri...**

*(The Multicultural Istanbul
Cuisine, Greeks, Armenians,*

* *Institute for Armenian Research (Ankara) and Çanakkale Onsekiz Mart University, Department of
International Relations*

Jews, Turks...
İlhan EKSEN. İstanbul: Sel
Yayınları, 2001. 125 sayfa /
pages.
ISBN: 9755701273.

**Uluslararası Türk - Ermeni
İlişkileri Sempozyumu, 24-25
Mayıs 2001.**

*(International Symposium on
Turkish - Armenian Relations,
24-25 May 2001).*

Organisation: Selçuk EREZ ve
Mehmet SARAY.

İstanbul: T. C. İstanbul
Üniversitesi Rektörlüğü, 2001.
558 sayfa / pages.

ISBN: 975-404-637-9.

Bildirilerden Bazıları : 'Ermeni
Sorununda Dış Etkenlerin Rolü'
(Ali İhsan GENCER) ; '
Türk - Ermeni İlişkileri İle İlgili
İngiliz Kaynakları - Tarihi
Sahteleme' (Salahi R. SONYEL);
'Fransız Hukuk - Politikası'nda
Ermeni Sorunu' (Bakır
ÇAĞLAR) ; '1980'den
Günümüze Ermeni Meselesinde
Gelişmeler' (Ömer E. LÜTEM);
'Ermeni Sorunu Nasıl
Çözümlemeli' (Andrew
MANGO) ; 'Amerikalı
Misyonerler ve Ermeni Sorunu'
(Nil SARI).

**Türk Soykırımı, Ermeni
Sorununun Ermeniler
Tarafından Dikkatle
Saklanılan Yüzü.**

*(The Turkish Genocide: The
Secret Side of the Armenian
Problem which has been
Carefully Hidden by the
Armenians).*

S. Kemal ERMETİN.

İstanbul: Töre Yayınları, 2001.
216 sayfa.

Ermeni Dosyası.

(The Armenian File).

Kamuran GÜRÜN. Rüstem
Yayınevi : 2001 (new edition).
415 sayfa / pages.

ISBN: 9759703033.

**Birlikte Olduğumuz Halklar,
Keldani-Assuri-Süryani-
Ermeni.**

*(The Peoples We Lived
Together)*

İrfan IŞIK. İstanbul: Sorun
Yayınları, 2000. 120 sayfa /
pages.

**Türk Tarihi İçinde Ermeniler,
Rumlar, Yahudiler.**

*(Armenians, Greeks and Jews
in Turkish History).*

Mehmet Lütü İKİZ. İstanbul:
Kişisel Yayınlar, 2001. 252
sayfa / pages.

**Ermeni Komitelerinin
Emelleri ve İhtilal**

**Hareketleri / Meşrutiyetten
Önce ve Sonra.**

(*The Armenian Bandits' Real Aims and the Revolutionary Movements / Before the Mesrutiyet and Its Aftermath*).
Mehmet KANAR. İstanbul: Der Yayınları, 2001. 558 sayfa / pages.
ISBN: 975353227X.

**Kaynakçalı Ermeni Meselesi
Kronolojisi (1878 - 1923).**

(*The Chronology of the Armenian Question, 1878-1923*).
Recep KARACAKAYA.
İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No.: 52, 2001. 261 sayfa / pages. + dizin / index + kaynakça / bibliography.
ISBN : 975-19-2779-X.

Mitolojik Ermeni Tarihi.
(Mythical Armenian History).
Keğam KEROVPYAN.
İstanbul: Aras Yayıncılık, Kasım 2000.

Gavur Mahallesi.

(*The Infidels Quarter*).
Mıgırdiç MARGOSAYAN.
İstanbul: Aras Yayıncılık, 2000 (8th edition). Story on the relations between the Diyarbakir people. (Literature).

104 sayfa / pages.

Yayıncı/ Publisher : Aras Yayıncılık, İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas, 465/Z, 80050, Tünel, Beyoğlu/İstanbul, Turkey.
Tel : 0090 212 252 65 18 veya / or 243 06 02. Fax: 0090 212 252 65 19.
e-mail: info@arasyayincilik.com.
Web: www.arasyayincilik.com

Söyle Margos Nerelisen?

(*Tell Me Margos Where Are You From*)
a Story book from a Turkish Armenian.
Mıgırdiç MARGOSYAN.
İstanbul: Aras Yayıncılık, 2000 (6th edition). 112 sayfa / pages.

Atina Tuzun Var mı?

(*Atina Do you have Salt*)
Hagop MINTZURI
(Ermenice'den Türkçe'ye Çeviren / Trans. From Armenian to Turkish by Silva KUYUMCUYAN).
İstanbul: Aras Yayıncılık / Aras Press, 2000. 160 sayfa / pages.

**Ermeni Portreleri, Millet-i
Sadıka'dan Hayk'ın
Çocuklarına - 2.**

(*Armenian Portraits – 2*).
Hüdavendigar ONUR.
(İstanbul : Burak Yayınları,
1999. 248 sayfa / pages.

**Tarihsel Akış İçerisinde
Terörden Politikaya Ermeni
Meselesi.**

(*The Armenian Problem from
terrorism to Politics in History*).
Zafer ÖZKAN.
İstanbul:, Mart 2001.
www.ideefixe.com/

**Türkiye’de Bölücü Terör
Hareketleri.**

(*The Terror Movements in
Turkey*).
Atıla ŞEHİRLİ.
İstanbul : Burak Yayınları,
2001.

**Ermeniler ve Modernite,
Gelenek ve Yenileşme /
Özgüllük ve Evrensellik
Arasında Ermeni Kimliği.**

(*The Armenian Way to
Modernity, Armenian Identity
Between Tradition and
Innovation, Specificity and
Universality*).

Boğos Levon ZEKİYAN (tans. By
Altuğ YILMAZ).
İstanbul: Aras Yayıncılık, 2001.
ISBN: 975-7265.

Yayıncı/ Publisher : Aras
Yayıncılık, İstiklal Caddesi,
Hıdivyal Palas, 465/Z, 80050,
Tünel, Beyoğlu/İstanbul,
Turkey.

Tel : 0090 212 252 65 18 veya
/ or 243 06 02. Fax: 0090 212
252 65 19.

e-mail: info@arasyayincilik.com.
Web: www.arasyayincilik.com

**Osmanlı Meclisinde Bir
Ermeni Mebus.**

(*An Armenian Parliamentarian
in the Ottoman Parliament*).

Krikor ZOHRAB. İstanbul: Aras
Yayınları, Aralık 2001. 200
sayfa / pages.
ISBN: 9757265462.

BELGELER DOCUMENTS

TBMM'DEN AVRUPA PARLAMENTOSU KARARINA TEPKİ*

'15 Avrupa ülkesinden seçilmiş saygın olarak bilinen bir parlamentonun tarihi gerçekleri bilinçli bir şekilde inkar ederek, asılsız Ermeni iddialarını benimsemesi Türk tarihini, devletini ve milletini yaralayıcı hükümler kabul etmesi, sadece ve sadece bu kararı alanları lekeler. Kararın hiçbir dayanağı yoktur ve maalesef bu karar Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'ye yönelik ilk haksızlığı değildir. Ancak bu defa Avrupa'nın geleceğini görüşmek üzere kurulan ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile birlikte TBMM üyelerinin de katıldığı Konvansiyonun başladığı aynı günde böyle bir kararın alınmış bulunması muayyen ve kabulü mümkün olmayan bir maksadı içermektedir.

Başta TBMM olmak üzere bütün kuruluşları ve kamuoyu ile Avrupa Birliği'ne tam üye olabilmek için büyük gayret sarfeden ve feragat ve fedakarlıkta bulunan Türkiye'ye karşı yapılan bu çirkin hareket şayet bizi tam üyelik emelinden vazgeçirme gayesi güdüyorsa bunda da yanıldığınızı ve başarılı olamayacağınızı bildirmeyi vazife biliriz.

Tarih keyfi hükümlerle tahrif edilemez. Soğuk Savaş döneminde 40 yılı aşkın bir süre bizim aleyhimize bu haksız kararı alanların hürriyet ve toprak bütünlüklerini korumak yolunda ortak savunma çerçevesinde en büyük gayreti sarfeden Türkiye'ye karşı Avrupa Parlamentosu'nda sergilenen tavır gerçekten üzücü olmakta, oy verenleri büyütmemektedir.

Bir gün ümit ediyoruz ki tarihçilere açılan arşivlerin incelenmesi bu kararı alanları mahcup edecek hakikatleri bir kere daha ortaya koyacaktır.

Avrupa Parlamentosu'nun keyfi kararına karşı TBMM'nin cevabı tarihi hakikatlerdir. Hakikat bizden yanadır.

* <http://www.byegm.gov.tr/on-sayfa/teпки.htm>

Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması 28 Şubat 2002*

Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu'nun bugün yapılan oturumunda "Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları Çerçevesinde AB'nin Güney Kafkasya ile İlişkileri" başlıklı rapor oyçokluğuyla onaylanmıştır. Raporda Avrupa Parlamentosu'nun sözde Ermeni soykırımını kabul eden 1987 tarihli kararına atıfta bulunulması ve Türkiye'nin haksız şekilde Ermenistan'a abluka uygulamakla suçlanması kabulü mümkün olmayan unsurlardır.

Parlamentoların geçmişte vuku bulmuş olaylar hakkında siyasi değerlendirmelerde bulunmaları tarihi gerçeklerin tek yanlı olarak saptırılmasından başka bir amaca hizmet etmemektedir. AP'nin 1987 tarihinde aldığı tek yanlı karara raporda yeniden atıfta bulunması, tarihi gerçekleri değiştirmeyecektir. Tarih, tarihçilerin değerlendirmesine bırakılmalıdır.

Türkiye Ermenistan'ı tanıyan ilk ülkelerden biri olarak Ermenistan'ın uluslararası camiayla bütünleşmesini sağlayacak olan tüm girişimlere destek vermiştir. Ermenistan havayollarının Erivan-İstanbul-Erivan güzergahında sefer yapması, Ermenistan'a sefer yapan uluslararası havayolu şirketlerine ait uçakların Türk hava sahasını kullanmaları ve son olarak uygulamaya koyduğumuz vize rejimi gibi hususlar gözönünde bulundurulduğunda Türkiye'nin Ermenistan'a abluka uyguladığı iddialarının tutarsızlığı ortaya çıkmaktadır.

Avrupa Parlamentosu'nun gerçekleri gözönünde tutması kendi inandırıcılığının da bir gereğidir. AP'nin alacağı karar ve benimseyeceği raporlar da bu gerçeklere sadık kaldıkları ölçüde anlam taşıyacaktır. Herhangi bir bağlayıcılığı olmayan bu raporun içeriği Avrupa Parlamentosu için bir artı değer oluşturmamaktadır. En önemlisi, rapor Türkiye-AB ilişkilerini geliştirme çabalarıyla da çalışmaktadır.

Öte yandan, raporun açıklama bölümünde bir dipnotta Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 10 Nisan 1921 tarihinde yaptığı bir konuşmada İttihat ve Terakki rejimini Ermeni halkına karşı soykırım suçunu işlemekle suçladığının iddia edilmesi tarihin ayrı ve vahim bir tahrifatını oluşturmaktadır. Zira, Yüce Atatürk'ün bu yönde herhangi bir beyanatının olmadığını bilmek için uzman olmak gerekmez. Bu husus, geniş kamuoyu

* <http://www.mfa.gov.tr/turkce/Avrparlraporu.htm>

kesimlerince de bilinen bir gerçek olduğu gibi, TBMM kayıtları raporda iddia edilen 10 Nisan 1921 tarihinde TBMM'nin bir oturumunun yapılmamış olduğunu göstermektedir. Bu dahi, sözkonusu iddianın mesnetsiz ve ciddiyetten uzak olduğunu açık seçik gözler önüne sermektedir.

Avrasya Stratejik
Araştırmalar Merkezi

Ermeni Araştırmaları
Enstitüsü

2002 ERMENİ ARAŞTIRMALARI YARIŞMASI

Ödüller

- ✓ Birinciye 1.500.000.000 TL.
- ✓ İkinciye 1.000.000.000 TL.
- ✓ Üçüncüye 750.000.000 TL.

10 Adet Mansiyon Ödülü

Değerlendirme Heyeti ve Dergi Hakem Kurulu tarafından yayınlanmaya değer bulunan eserler Ermeni Araştırmaları Dergisi tarafından yayınlanacaktır.

Son Başvuru Tarihi

31 Temmuz 2002

Postadaki gecikmeler kabul edilmeyecektir

Kimler ve Hangi alışmalar Katılabilir?

Yarışmaya Ermeniler ve Ermenistan ile ilgili olarak tüm alanlarda (politika, tarih, kùltür, sosyoloji vb.) bilimsel çalışmalar kabul edilecektir. Aday alışmalar **Türkçe** ya da **İngilizce** olabilir. Makaleler en az 3500, en fazla 15.000 kelime olmalıdır. Detaylı şartname için Enstitü adresine ya da web sitesine müracaat edilebilir.

Düzenleyen

**Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
Ermeni Araştırmaları Enstitüsü**

Başvuru Adresi

Ermeni Araştırmaları Yarışması, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Konrad Adenauer Caddesi, No. 61, Yıldız, ankaya, Ankara, 06550, Turkey Tel: 0312 491 70 14 Fax: 0 312 491 70 13.
Web sitesi: www.eraren.org. e-posta: info@eraren.org

Ermeni Araştırmaları Yarışması Şartnamesi

□ Amaçlar

1. Tarihi gerçeklerin çarpıtılmasına bilimsel veriler ve yöntemler kullanarak yanıt verilmesine katkıda bulunmak,
2. Türk ve Ermeni halkları arasında bilinçli olarak yaratılmak istenen gerginliğin azaltılmasına yardımcı bulunabilmek,
3. Tarihi yanlış anlamaların ve güvensizliğin giderilmesinde çaba sarf etmek,
4. Ermeni sorunu konusunda Türk bilim adamları, araştırmacılar, basın ve kamuoyunda gerekli ilgiyi oluşturabilmek,
5. Ermeni kültürü, tarihi, siyaseti ve Türk-Ermeni ilişkileri konusunda çalışmalar yürüten kişi ve kurumların çalışmalarının değerlendirilmesini, söz konusu eserlerin kamuoyuna ulaşmasını sağlayabilmek,
6. Türk bilim dünyasında konu ile ilgili birikimin ortaya çıkmasına katkıda bulunabilmek,

□ Kimler Katılabilir

Araştırma yarışmasına katılımda herhangi bir kişi sınırlandırması yoktur. Her katılımcı eşit şansa sahiptir.

□ Katılım Şartları (Teknik Şartlar)

1. Çalışmalar Ermeni kültürü, siyaseti, tarihi, Türk-Ermeni ilişkileri üzerinde olabilir. Tarihsel dönem sınırlandırması yoktur. Şu ana kadar görece az değinilmiş alanlar katılımcılara özellikle önerilir. Ayrıca modern Ermenistan ve onun komşuları ile olan ilişkileri ve Ka-

rabağ sorunu da işlenebilecek konular arasındadır.

2. Çalışmalar Türkçe ya da İngilizce olarak hazırlanacaktır. Başka dillerden başvuru kabul edilmemekle birlikte herhangi bir dilde yazılmış özgün çalışmaların tercümesi kabul edilebilir.
3. Çalışmalar en az 3500, en fazla 15.000 kelime olmalıdır. Söz konusu sınırlarda % 10'luk fark kabul edilebilir.
4. Çalışmalar bir buçuk ya da iki aralıklı olarak yazılmalı, Değerlendirme Komitesi'ne inceleme yapabilmeye kolaylığı sağlayabilmek amacıyla kağıdın her iki tarafında yeterli miktarda boşluk bırakılmalıdır. Sayfalar sıralı bir şekilde numaralandırılmalı, kağıdın sadece bir yüzü kullanılmalıdır. Çalışmanın kapağında yazarın tam adı, unvanı, varsa kurumu ve çalışmanın tam adı yer almalıdır. Kişisel bilgiler Değerlendirme Komitesi'ne sunulmayacağından bu tür veriler sadece yazının kapağında yer almalı, diğer bölümlerde belirtilmemelidir. Ayrıca iletişim adresi, mümkün olduğu durumlarda telefon, faks ve e-mail adresleri de kapak sayfasında belirtilmelidir.
5. Çalışmanın sonunda kullanılan kaynaklar belirtilmelidir. Dipnot ve kaynakçada yazar, kitap/makale adı, (Basım yeri: yayınevi, tarih) sırası izlenmelidir.
6. Çalışmanın teslimi anında başka bir yayın kuruluşu tarafından değerlendirmeye alınmamış olması gereklidir. Dereceye giren çalışmaların yayın hakkı bir yıl süre ile Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'ne aittir. Tamamı daha önce yayınlanmış olan eserler kabul edilmez.

7. Çalışmalar mümkün olduğunca anlaşılır bir dilde, fakat bilimsel standartlar ve belirtilen kurallar göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır.
8. Çalışmalar hiçbir şekilde iade edilmez. Bu nedenle gönderilen her çalışmanın yazarı tarafından bir örneğinin elde tutulması tavsiye edilir. Bu konuda yayıncı kuruluş hiçbir sorumluluk kabul etmez.
9. Çalışmalar şu adrese gönderilmelidir: 2002 Ulusal Ermeni Araştırmaları Yarışması, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Konrad Adenauer Cad., No. 61, Yıldız, Çankaya, Ankara.
10. Yazarlar çalışmalarını gönderdikten sonra 'alındı teyidi'nin yollandığından emin olmalıdırlar. Ancak e-mail adresi belirten adaylara 'alındı teyidi' gönderilecektir.
11. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi ve Ermeni Araştırmaları Enstitüsü çalışanları, Düzenleme ve Değerlendirme Komiteleri üyeleri ile bu kişilerin yakınları yarışmaya katılamazlar.
12. Yarışmaya katılan tüm adaylar bu şartnamede belirtilen kuralları kabul etmiş sayılırlar.
13. Yanlış bildirimde bulunanlar yarışma ile ilgili hiçbir hak iddiasında bulunamazlar.

Değerlendirme

Belirtilen kıstaslara uygun olarak gönderilecek çalışmalar ilk olarak Düzenleme Komitesi tarafından teknik şartlara uygunluk yönünden değerlendirilecektir. Teknik şartları yerine getiren tüm eserler Değerlendirme

Komitesi'ne sunulacaktır. Komite'nin çalışmaları değerlendirmedeki en önemli kıstasları bilim dünyasına ve toplumlar arasındaki barışa katkıdır. **Sonuçlar 15 Ekim 2002 tarihinde ilan edilecektir.**

Son Başvuru Tarihi

Aday çalışmaların en geç **31 Temmuz 2002** tarihinde belirtilen adreste olması gerekir. Postadaki gecikmeler dikkate alınmayacaktır.

Düzenleme Komitesi

Dr. Sedat Laçiner
(Koordinatör)

Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaya

Şenol Kantarcı

Aydan İyigüngör

Hatem Cabbarlı

Ayşe Fırat

Değerlendirme Komitesi

Prof. Enver Konukçu
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Hasan Köni
(Ankara Üniversitesi)

Armağan Kuloğlu
(E. Tümğ.)

Ömer E. Lütem
(E. Büyükelçi, Erm. Araş. Ens. Başkanı)

Prof. Ümit Özdağ
(Asam Başkanı)

Dr. Bilal Şimşir
(E. Büyükelçi)

YAZARLAR İÇİN BİLGİ NOTU

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Bilimsel, Hakemli Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Ermeni Araştırmaları çalışmanın teslimi anında başka bir yayın kuruluşu tarafından değerlendirilmeye alınmamış bilimsel çalışmaları kabul eder. Makalelerin ilke olarak 8500 kelimeyi, kitap tahlillerinin ise 3500 kelimeyi geçmemesi gerekir. Çalışmalar mümkün olduğunca anlaşılır bir dilde, fakat bilimsel standartlar ve derginin koymuş olduğu kurallar göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır. Özel olarak talep edilmemiş çalışmalar yayınlansın yayınlanmasın iade edilmez. Bu nedenle gönderilen her çalışmanın yazarı tarafından bir örneğinin elde tutulması tavsiye edilir. Bu konuda yayıncı kuruluş hiçbir sorumluluk kabul etmez. Yayınlanmak üzere gönderilecek yazılar şu adrese gönderilmelidir: Ermeni Araştırmaları, Konrad Adeneuer Cad., No. 61, Yıldız, Çankaya, Ankara. Çalışmalarını e-mail ile gönderecek araştırmacıların bu konuda öncelikle editör ile temasa geçmesi, çalışmasını daha sonra göndermesi beklenir. Ayrıca e-mail ile yazı gönderen yazarlar çalışmalarını gönderdikten sonra alındı teyidini aldıklarından emin olmalıdırlar. E-mail adresi: info@eraren.org

Teslim Normları: Yazarlar editor ve hakemler tarafından incelenmek üzere çalışmalarını dört kopya olarak göndermeli, bunun yanında çalışmanın *floppy* disk kopyasını da eklemelidirler. Diskin üzerine yazının kayıt şeklinin açıkça belirtilmesi özellikle tavsiye edilir. Ayrıca makale taslaqlarına çalışmanın içeriğini ve amaçlarını açıklayan geniş bir özet eklenmelidir. Özetler İngilizce yazılar için Türkçe, Türkçe çalışmalar için ise İngilizce beklenmektedir.

Makale taslaqları bir buçuk ya da iki aralıklı olarak yazılmalı, hakemlere inceleme yapabilme kolaylığı sağlayabilmek amacıyla kağıdın her iki tarafından yeteri miktarda boşluk bırakılmalıdır. Sayfalar sıralı bir şekilde numaralandırılmalı, kağıdın sadece bir yüzü kullanılmalıdır. Çalışmanın kapağında yazarın tam adı, unvanı, kurumu ve çalışmanın tam adı yer almalıdır. Uzun başlıklardan kaçınılmalıdır. Ayrıca iletişim adresi, mümkün olduğu durumlarda telefon, faks ve e-mail adresleri de kapak sayfasında belirtilmelidir. Katılımcılar bölümü için yazarın kısa eğitim ve iş geçmişi en fazla 30 kelime olarak belirtilmeli, yapıldığı bilimsel çalışmalar listelenmelidir.

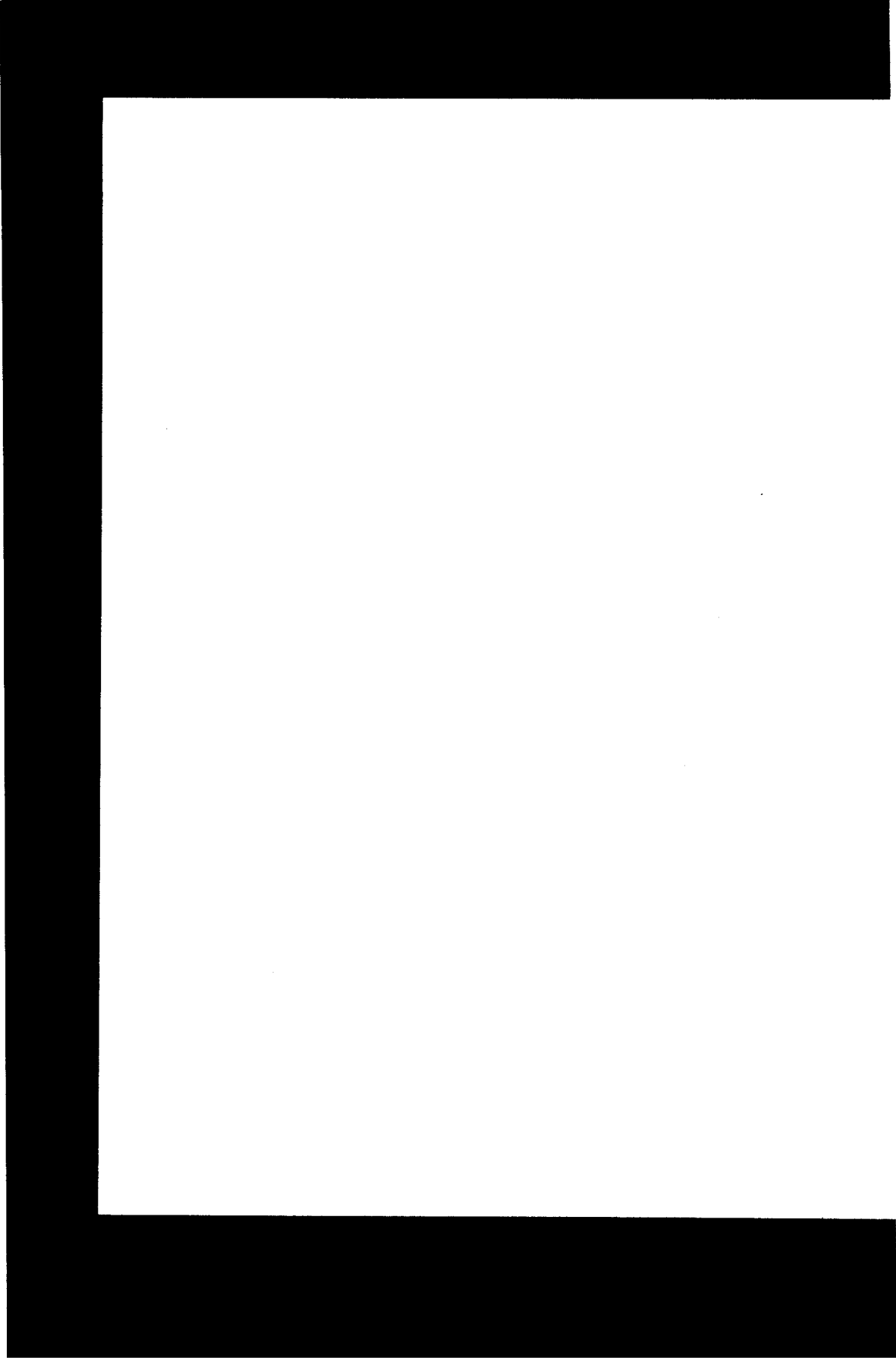
Dipnotlar ve Kaynakça: Çalışmanın sonunda kullanılan kaynaklar belirtildiği şekilde verilmeli, dipnot kullanılması halinde yazar, kitap adı, (Basım yeri: yayınevi, tarih) sırası izlenmelidir.

Örnek:

1. Yusuf Hallaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler, 1914-1918**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001)
2. Hallaçoğlu, Ermeni...., s. 23.
3. Justin McCarthy, 'I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu', içinde Hasan Celal Güzel (ed.), **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, (Ankara: Yeni Türkiye, 2001), ss. 21-37.

Düzeltilme: Yazarlar, gerekli görülmesi halinde hakem kurulu ya da editörlerce yapılmış olan düzeltmeleri en geç 48 saat içinde gerçekleştirip dergiye tekrar göndermelidirler. Editörler'den yazınızı tekrar yazmalarını, düzeltmelerini vb. beklemeyiniz.

ENGLISH SECTION

Ermeni Araştırmaları
Enstitüsü

Now We are On the Web
Institute for Armenian Research
Click

www.eraren.org
in english and turkish

- **Articles**
- **Comments**
- **Conferences**
 - **Links**
 - **News**

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü
ŞİMDİ DE İNTERNETTE
ERAREN'e en kısa yoldan ulaşmak için

www.eraren.org
türkçe ve ingilizce

- **Makaleler**
- **Yorumlar**
- **Konferanslar**
- **Diğer Sitelere Bağlantılar**
 - **Güncel Haberler**

Announcement
Soon To Be Released

ARMENIA

The Great Deception

Secrets of a "Christian" Terrorist State

By
Samuel A. Weems

Order Information:
www.stjohnpress.com
www.turkishforum.com

CONTENTS/ İÇİNDEKİLER
English Section / İngilizce Makaleler

	Page:
Editorial Note	221
<i>Editörün Notu</i>	
ARTICLES / MAKALELER	
Facts and Comments	224
<i>Olaylar ve Yorumlar</i>	
Ömer E. Lütem	
The 40 Days of Musa Dagh	243
<i>Musa Dağındaki 40 gün</i>	
Prof. Erich Feigl	
Turkish Armenian Reconciliation Commission: Missed Opportunity	256
<i>Türk Ermeni Barışma Komisyonu: Kaçınlan Fırsat</i>	
Assist. Prof. Dr. Kamer Kasım	
The Holocaust and Armenian Case: Highlighting the main differences	274
<i>Holokost ve Ermeni Sorunu: Temel Farklılıklar</i>	
Assist. Prof. Dr. İbrahim Kaya	
Armenia's Jewish Scepticism and its Impact on Armenia-Israel Relations	296
<i>Ermenistan'ın Yahudilere Karşı Güvensizliği ve Ermenistan-İsrail İlişkilerine Etkileri</i>	
Dr. Sedat Laçiner	
A New Perspective: Armenian Allegations in the Light of Israel and the Jews	336
<i>İsrail ve Yahudiler Açısından Ermeni İddialarına Yeni Bir Bakış</i>	
Aydan İyigüngör	
Chronology of 2001	351
<i>2001 Yılı Kronolojisi</i>	
Assist. Prof. Dr. Kamer Kasım	
ENGLISH SUMMARIES OF THE TURKISH ARTICLES	359
<i>TÜRKÇE YAZILARIN İNGİLİZCE ÖZETLERİ</i>	
- Dr. Bilâl N. Şimşir : The Ottoman Ambassador to Washington, Alexandre Mavroyeni and the Armenian Burden (1887-1896) / <i>Washington'da Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Gaillesi (1887-1896)</i>	
- Assoc. Prof. Dr. Selami Kılıç : German Head of the General Staff, Felix Guse's Article named "1915 Rebellions and its Results" / <i>Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin "1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları" Adlı Makalesi</i>	
- Deutsche Allgemeine Zeitung : Witness for Talat Paşa / <i>Talat Paşa için Şahitlik</i>	
- Assist. Prof. Dr. Erol Kürkçüoğlu : Ani under Armenien Byzantium and the Turkish Rule / <i>Ermeni – Bizans ve Türk hakimiyetinde Ani</i>	
- Şenol Kantarcı : Speeches on the Armenians Attributed to Atatürk and his help to the Victims of Armenian Terrorists and "Court Martials" / <i>Ermenilerce Atatürk'e Atfedilen Sözler Ve Divan-ı Harb-ı Örfi İle Ermeni Teröristleri Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk'ün Gösterdiği İlgî</i>	

- **Hatem Cabbarlı** : The Azerbaijani Turks of Armenia / *Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkler*

CONFERENCES / KONFERANSLAR371

BOOK REVIEWS / KİTAP TAHLİLLERİ.....381

RECENT BOOKS / EN SON KİTAPLAR.....388

DOCUMENTS / BELGELER.....391

EDITORIAL NOTE

We are glad to publish the 4th issue of the Journal of Armenian Studies in time of less than a year.

Again in this issue, the Turkish and the English sections are separated from each other. Since it's our duty to make each article comprehensible for our readers who do not speak one of these two languages, you will find the translated summaries of these articles in Turkish and in English in each section.

The Turkish Section

Dr. Bilal Şimşir continues his research on the Armenian Lobby in the United States under his article entitled "**The Ottoman Ambassador to Washington, Alexandre Mavroyeni and the Armenian Burden**". Alexandre Mavroyeni who was an Orthodox Greek, is famous in the Ottoman history with his fight against the Armenian Separatists. His efforts against the Armenians can be considered as one of the most important evidences that proved the existence of an Ottoman spirit at the end of the 19th century.

Assos. Prof. Dr. Selami Kılıç publishes the article on Felix Guse for the first time in Turkey within his article entitled "*German Head of the General Staff, Felix Guse's article named "1915 Rebellions and Its Results"*". Kılıç also gives some information about Guse and his ideas. In his article the translation of "The Testimony for Talat Pasha" written by General Bronsart Von Schellendorf in 1921 is also mentioned. In addition to Kılıç's article we attached the translation of Bronsart von Schellendorf and a short introduction for the completion of the topic of German generals in the Ottoman Army at the beginning of the 20th century.

Assist. Prof. Dr. Erol Kürkçüoğlu in his article named "**Ani Under Armenian, Byzantium and the Turkish Rule**" concentrated on other civilizations that had been lived in Ani during the history. Ani is generally known as an Armenian city but Kürkçüoğlu in his research tried to explain that attributing Ani only to Armenians would be a historical mistake.

In his article called **"Speeches on the Armenians Attributed to Atatürk and his help to Victims of Armenian Terrorists and "Court Martials", Şenol Kantarcı** refutes the Armenian allegations on Atatürk's recognition of the Armenian genocide and proves that Atatürk did not make any declaration on the so-called Armenian genocide. The author also talks about Atatürk's initiatives for an aid program for the families of the executed people by Court Martials and the Turks killed by the Armenians. In order to express our deepest respect to Atatürk, one of his pictures, when he was speaking to the First National Assembly is selected as our cover.

Hatem Cabbarlı in his article named **"The Azerbaijani Turks of Armenia from Past to Present"** presents in a detailed way the circumstances under which the Azerbaijani Turks of Armenia tried to survive in the past. The regions, where the Azerbaijani Turks lived in Armenia are extensively investigated by the author. He shows a profile of all the villages and the displacement, which resulted out of the conflict.

There are seven book reviews and additional information on twenty-two recently published books.

English Section of the Journal

Prof. Erich Feigl in his article, **"Franz Werfel and "The Forty Days of Musa Dagh"- A Bestseller Serves As A Fake Bible"**, gives us some information about the conditions that the article was written and published in.

Assist. Prof. Dr. Kamer Kasım, in his article called **"Turkish-Armenian Reconciliation Commission: A Missed Opportunity"**, gives some information about how the Armenians have withdrawn from this unofficial commission. This event has shown us that the Armenians are not still ready for a dialogue between two counties.

In this volume, there are three articles in English about the issues concerning Armenia-Israel and the Jews and Armenians.

Assist. Prof. Dr. İbrahim Kaya analyzes the Jewish Holocaust and allegations of the Armenian genocide comparatively in his article named **"The Holocaust and Armenian Case: Highlighting the Main Differences"**.

In the article entitled **"Armenia's Jewish Skepticism and Its Impact on Armenia-Israel Relations"**, **Dr. Sedat Laçiner**

concentrates on the topic of Armenian hostility against the Jews which is generally an unknown fact. In addition to this, he talks about the problems that occurred as a result of distrustful and prejudiced approaches against each other.

Aydan İyigüngör, in her article called "**A New Perspective: Armenian Allegations in the Light of Israel and the Jews**", explains the Turkish-Israeli relations based on common interests, the Armenian efforts of drawing similarities between the events of 1915 and the Holocaust and finally she discusses the effects of these facts on Israeli relations.

In the English section of this volume, there are three book reviews and additional information on recently published books.

Articles that are in both sections are: **Facts and Comments**, the summaries of important events of 2001 and in the second part summaries of the events of the first two months in 2002 are given. A chronology of 2001 is being prepared by **Assist. Prof. Dr. Kamer Kasım**. In the **Conferences** section, there are information about three conferences that our members had attended.

With Best Regards

Editor

FACTS AND COMMENTS

Ömer E. Lütem*

I. THE BALANCE SHEET FOR 2001

In this part we will examine the most important events of 2001 under the headings of relations between Turkey and Armenia, the Turkish-Armenian Reconciliation Commission, efforts directed at the recognition of the alleged Armenian genocide and the final developments in the Karabagh conflict.

1. Relations between Turkey and Armenia

In 2001 there was no improvement in the relations between Turkey and Armenia which have been steadily deteriorating since Kocharian assumed the Presidency in 1998. The reason for this was the fact that Armenia followed a policy of contention in the face of Turkish policies which were based on certain principles.

In 2001 there was no improvement in the relations between Turkey and Armenia

The policy Turkey follows in her relation to Armenia is based on the principles of respect for territorial integrity, the inviolability of borders and good neighbourly relations.¹ On the other hand, Turkey demands that Armenia withdraws from territories of Azerbaijan that it has occupied and favours a solution to the conflict is found within the territorial integrity of Azerbaijan. Finally, Turkey believes that the efforts of Armenia directed at gaining international recognition for the alleged genocide are not in line with the principle of good neighbourhood, which is an impediment to the normalization of relations. Turkey argues that history should only be judged by historians.

* Ambassador (Rtd.), Director of the Institute for Armenian Research

¹ The booklet on Turkish foreign policy which was distributed while Turkish Foreign Minister Ismail Cem presented the 2002 draft budget to the Turkish Grand National Assembly Planning and Budgetary Commission on November 2, 2001 was used for reference during the writing of this section.

On the other hand, the foreign policy of Armenia was described by Foreign Minister Oskanian with the following words: "Turkey continues to condition its normalization of relations with Armenia on the Nagorno Karabagh conflict and Armenian Genocide issues. Armenia insists on the establishment of diplomatic relations and opening of borders without any preconditions."² Oskanian also said that international recognition of the Armenian genocide remained on the agenda of the country's foreign policy.

As a result, while Armenia wishes to open the borders and establish diplomatic relations with Turkey it, at the same time, avoids acknowledging the territorial integrity and inviolability of the borders of Turkey. Simultaneously Armenia accuses Turkey of genocide and continues to occupy Karabagh and Azerbaijani territory. It is this policy which can be summarized as taking everything but giving nothing in return that constitutes the main reason for the deadlock in Turkish-Armenian relations.

2. The Turkish-Armenian Reconciliation Commission

It was announced that an unofficial "Turkish-Armenian Reconciliation Commission" composed of six Turks and four Armenians had been established on 9 July 2001. The fact that none of the members of this body held official positions or titles made this initiative interesting and gave reason to hope that a framework was created to help official contacts to reach a negotiated settlement.

The terms of reference of the Commission³ can be summarized as; developing the understanding and good-will between Turks and Armenians, promoting an improvement in the relations between Turkey and Armenia, supporting contacts, dialogue and cooperation between civil society organizations, developing proposals to be presented to the governments, promoting unofficial cooperation in the fields of tourism, culture, education, environment and other fields as well as in confidence building measures.

What is of interest is that "genocide" was not directly nor indirectly mentioned as one of the matters that the commission will be dealing with. In the same manner there is also no mention

² *Armenpress News Agency*, January 8, 2001

³ *Armenian Studies*, Volume 2, pp. 267-268.

The parties have chosen to leave aside the topics that are difficult to agree upon and adopted a policy aimed at cooperation in other fields.

of the Karabagh conflict. It is clear that the parties have chosen to leave aside the topics that are difficult to agree upon and adopted a policy aimed at cooperation in other fields.

While there was no official Turkish reaction in response to the setting up of the Commission, the Armenian Ministry of Foreign Affairs reacted in a generally positive manner but also stated that this initiative could not replace direct state level contacts aimed at solving the conflict.⁴

The Dashnaks, on the other hand, reacted very negatively and harshly criticized the Commission.⁵ The main criticism was based on the idea that this Commission could harm the efforts directed at the recognition of the alleged genocide. Therefore the Commission was described as an initiative that failed to take into consideration Armenian interests and the members were deemed unauthorized. For the Dashnaks, establishing dialogue with Turkey depended on the preconditions of Turkey's recognition of the "genocide", changing its "biased attitude" on the Karabagh conflict and the lifting of the embargo imposed on Armenia. This campaign which the Dashnaks directed at the Commission was effective. As a result, the majority parties in the Armenian Parliament adopted a resolution denouncing the Commission.⁶ The Diaspora press also mainly opposed to the Commission and the Armenian Ministry of Foreign Affairs performed an about face, voicing the concern that the Commission may stall the genocide recognition process that would not deter the Armenian officials in their quest for recognition of the genocide.

The criticism led Armenian members of the Commission to feel the need to go on the defensive and make statements clarifying that the "genocide" is not negotiable and that their activities would not prevent the process of the recognition of the "genocide". While the debates continued and pressure mounted for the Armenian

⁴ Noyan Tapan News Agency, July 13, 2001

⁵ Asbarez Online, August 3, 2001

⁶ Asbarez Online, July 31, 2001

members of the Commission to resign, in September the German Parliament refused to take the genocide issue on their agenda, stating as a reason for this decision the fact that there were contacts initiated on the issue between Turkish and Armenian civil society organizations.⁷ This development had a serious effect on the Armenian members, as did the European Parliament's attachment of great importance to the Commission in a decision taken about Turkey on November 15, 2001.⁸ As a result, during the second meeting of the Commission in Istanbul on 23-25 September 2001, the Armenian members began demanding that the genocide issue be taken up directly or indirectly and particularly that a reference must be made to it in the statements issued following the meetings. In the third meeting held in New York on 18-21 November 2001, it was agreed that an independent organization called "International Center for Transitional Justice" would determine if the United Nations Convention on Genocide of 1948 would be applicable to the events of 1915.⁹ However the words of David L. Phillips, on this matter were reflected in the press as "establishing whether the mass killing and deportation of Armenians in the Ottoman Empire in 1915 do or do not constitute genocide".¹⁰ In short, a relatively simple legal matter such as establishing whether the 1948 Convention can be applied retrospectively was transformed into an effort at historic judgment about whether the events could be considered to be genocide.

When the Turkish members of the Commission drew the attention of the International Center for Transitional Justice to this fact, the Armenian members of the Commission sent David L. Phillips a letter, stating that the Turkish-Armenian Reconciliation Commission would no longer proceed.¹¹

The Armenian members of the Commission ended the work of the Commission by resorting to a simple excuse.

Thus, the Armenian members of the Commission ended the work of the Commission by resorting to a simple excuse. The main reason for this course of events was the mud-flinging campaign

⁷ *Armenian Studies*, Volume 2, p. 17, 18

⁸ *Armenian Studies*, Volume 2, p. 26, 27

⁹ Gündüz Aktan, *Radikal*, 12.12.2001

¹⁰ *RFE/RF Armenia Report*, 28.11.2001

¹¹ Armenian Assembly of America, Press Release, 11.12.2001

the Dashnaks conducted against the Commission and it's Armenian members which caused the position of the Armenian members to transform from moderation to extremism. Proof of this negative transformation can be found in statements issued by Andranik Mihranyan, a member joining the Commission from Russia and Alexander Arzumanyan, the former Minister of Foreign Minister of Armenia in which they went as far as accusing the Turkish members of the Commission.¹²

Following the official dissolution of the Commission the Dashnak Party issued a statement expressing that there could be dialogue between Turks and Armenians only following a recognition of the Armenian "genocide" by Turkey, and that the responsibility of Turkey in the genocide could not be held apart from Turkish-Armenian relations. The statement read that therefore recognition of the "genocide" was an integral part of Armenian foreign policy and that efforts directed at recognition would now be conducted in a fashion stronger than ever.¹³

Vahe Gabrielyan, the Press Secretary of the Armenian President said that they had foreseen the dissolution of the Reconciliation Commission and added that the dialogue between Turkey and Armenia must be conducted at the official level.¹⁴ Thereby it was once again proven that there is a serious difference of opinion between the Government of Armenia and the Dashnaks on the issue of dialogue with Turkey.

The overwhelming majority of the Armenian newspapers were satisfied with the failure of the Commission, while on the other hand, some realistic views were expressed as well, stressing that if there would be no reconciliation, feelings of hatred, spite and revenge would prevail.¹⁵

Under the circumstances there seems to be no other way to settle the problems other than through dialogue.

Turkish authorities showed no reaction to the termination of the activities of the Commission.

It is difficult to say that the Turkish-Armenian dialogue has been ended completely. Under

¹² *Arz Daily*, 24.11.2001 and *Noyan Tapan News Agency*, 12.12.2001

¹³ *Yerkir*, 13.12.2001

¹⁴ *PanArmenian News*, 14.12.2001

¹⁵ *Aravot*, 14.12.2001

the circumstances there seems to be no other way to settle the problems other than through dialogue. On the other hand, it is fair to say that Armenia truly is in need of normalizing its relations with Turkey. Even the members of the Commission who had stopped the work of the Commission stated in their letters on this issue that contacts between Turkish and Armenian civil society organizations were necessary for the normalization of relations. Due to strategic concerns the USA also favors stability in the Caucasus and in this connection expects the two states to resolve their differences. Therefore, if there can be no contacts between officials, establishing contacts between civil organizations would undoubtedly be of value. Even a revitalization of the Turkish-Armenian Reconciliation Commission under a different setup could be considered.

3. Efforts for the Recognition of the Alleged Genocide

The most important development relating to the Armenian problem in 2001 was the fact that in January a law recognizing the "genocide" was passed by the French Parliament. The law consisting of a short sentence which reads "France publicly recognizes the Armenian genocide of 1915" brought moral satisfaction to Armenian extremists. However this law did not yield any practical results as it stopped short of blaming anybody for the "genocide", it did not request that Turkey acknowledge the "genocide" or provide for arrangements that would lead to legal action against those in France claiming that there had been no "genocide".¹⁶ Despite this, Turkish-French relations deteriorated and only at the end of the year was there an amelioration through some contacts in the military field.

No other country recognized the alleged Armenian genocide in 2001. On the contrary, despite all efforts of Armenian extremists, some countries' authorities refused to do so.

These events are listed below in chronological order:

On February 14, 2001 the Russian Duma refused a proposal on the recognition of the genocide tabled by Jirinovski's Liberal Democratic Party. However the 1995 decision of the Duma which "censured those who had annihilated the Armenians" and

¹⁶ *Armenian Studies*, Volume 1, p. 10-12

“accepted April 24 as a day of commemoration for the victims of the genocide” remained in effect.¹⁷

On May 13, 2001 the Swiss Parliament refused a draft law which demanded the recognition of the “genocide” by a margin of three votes.¹⁸ Upon this development the Armenian extremists in Switzerland took to court the directors of Turkish associations with the aim of having the “genocide” mentioned in the text of the verdict. However the court acquitted the Turkish citizens on September 17, 2001 and did not label the events of 1915 as genocide. In the face of this defeat the Armenians managed to pass a decision on the “genocide” from the Canton of Geneva on December 10, 2001 but this had little effect since the same Canton had previously passed the same decision.¹⁹

Armenian activists were outraged when President Bush refrained from using the word “genocide” in his annual speech delivered on April 24, 2001.

Armenian activists were outraged when President Bush refrained from using the word “genocide” in his annual speech delivered on April 24, 2001. The activists were not satisfied with the use of the word annihilation by President Bush, although this word is close in meaning to “genocide”.²¹ It is noteworthy that the Armenians have not presented a draft to Congress on the “genocide” this year. This development proves the difficulty of acting against Turkey after the attacks of September 11. As in previous years, some legislative bodies at State level or Governors passed resolutions on the “genocide” in 2001 as well²² but this did not find much coverage even in the Armenian press and went largely unnoticed by the public.

Answering a petition on the recognition of the “genocide” the Office of the President of Slovakia expressed that the events of 1915 should be defined by historians and did not use the word “genocide”.²⁰

¹⁷ *Armenian Studies*, Volume 3, p. 18-19

¹⁸ *Armenian Studies*, Volume 3, p. 16-17

¹⁹ *Hyetert-Arz-Am*, 11.12.2001

²⁰ *Armenian Studies*, Volume 1, p. 39

²¹ *ibid*

²² *Armenian Studies*, Volume 3, p. 32-33

The fact that no other country with the exception of France recognized the alleged Armenian genocide in 2001 constituted a serious setback for Armenia which believed that gaining recognition for the "genocide" was among its foreign policy priorities.

Draft resolutions aimed at the recognition of the "genocide" were presented to the Canadian Parliament by a Parliamentarian of Armenian origin in April and June. Both were rejected.²³

In answer to a question, Baroness Scotland, the Minister for the Commonwealth of Great Britain stated in July that the events of 1915 could not be defined as genocide according to the United Nations Convention on Genocide of 1948. This position was repeated in a

press statement issued by the British Embassy in Ankara in the same month.²⁴

Upon a request for the position of the German Ministry of Foreign Affairs for a position, the German Parliament rejected the recognition of the "genocide" in September.²⁵

Pope Jean-Paul II,²⁶ the President of the Russian Federation Vladimir Putin²⁷ and the President of Poland Kwasniewski²⁸ made statements during their visits to Armenia which could be interpreted as a recognition of the "genocide". If one is to consider that the Vatican recognized the genocide in November 2000 and that the Russian Duma had done the same in April 1995, it becomes obvious that the statements of the Pope and Putin were no more than a confirmation of a known fact. On the other hand, it later became clear that the words of the Polish President were his own thoughts rather than the official position of his country.

The fact that no other country with the exception of France recognized the alleged Armenian genocide in 2001 constituted a serious setback for Armenia which believed that gaining recognition for the "genocide" was among its foreign policy priorities. It was also a setback for the Armenian Diaspora which had concentrated all its efforts on gaining recognition.

²³ *Armenian Studies*, Volume 2, p. 26

²⁴ *ibid.*

²⁵ *Armenian Studies*, Volume 3, p. 17-18

²⁶ *Armenian Studies*, Volume 3, p. 13-15

²⁷ *Armenian Studies*, Volume 3, p. 18-19

According to international law there is no doubt whatsoever that Karabagh is the territory of Azerbaijan.

4. Developments in the Karabagh Conflict

The first months of 2001 witnessed promising developments for the resolution of the Karabagh conflict. Presidents Aliyev and Kocharian met for the resolution of the conflict in Paris in March and later in Key West – Florida in April. There were also encounters during meetings of the Commonwealth of Independent States. Despite these contacts that could be characterized as intense, no progress was made on the Karabagh conflict and although agreed upon previously, the two sides did not meet in Geneva in June.²⁹ This showed that the parties had very different opinions on the solution of the conflict, as a matter of fact it was clear that their opinions were contradictory.

According to the Armenians, Karabagh is an Armenian territory that must be annexed and due to security concerns the Azerbaijani lands surrounding it must be taken as well. However Armenia, aware that this extreme position will not find support, is willing to accept as a temporary solution independence of Karabagh and its connection to Armenia via a corridor.

Azerbaijani opinion on the matter can be summarized as a conviction that Karabagh is the territory of Azerbaijan and that it can at best be granted comprehensive autonomy. It must be stated here that according to international law there is no doubt whatsoever that Karabagh is the territory of Azerbaijan.

The Minsk Group whose mandate is to resolve the Karabagh conflict attempts to reconcile the opinions of the two parties. The three co-chairs that operate in the name of the Group are trying to create a formula for autonomy that is acceptable to both parties. While doing so they must take into consideration the UN and OSCE Lisabon Summit decisions which are based on international law. They must also consider the categorical position of Azerbaijan. In this context the co-chairs came up with a proposition according to which Karabagh is considered to be a common state, connected to Armenia via a corridor leading through Lachin whereas Nahchivan is connected to Azerbaijan via a corridor running

²⁸ *Armenian Studies*, Volume 3, p. 19-20

through Megri. However this project failed due to the inflexible attitude of Armenia, causing the Minsk Group to become dormant as of the second half of 2001.

The Minsk Group, established in 1992 with Turkey as a member as well, handed its authorities to the co-chairs Russia, France and the USA after some time. However these three countries all had different degrees of favorable bias towards Armenia.

It is commonly accepted today that Armenia was the victor of the hostilities that had erupted due to the Karabagh conflict in the early 90's because Russia had supplied the Armenian side with all forms of assistance, including weapon deliveries worth over 1 billion US Dollars. In exchange the Russian Federation was given military bases in Armenia. Russia has also placed numerous troops in the country with the pretext of securing the borders. Russia's special relationship with Armenia allows the Russian Federation to continue exercising influence on the Southern Caucasus. It must be for this reason that President Aliyev has recently been pursuing friendly relations with the Russian Federation. As a price for this he has had to agree to rent the Gabala radar installation to the Russians for 10 years.³⁰

France has no particular interest in the Caucasus. The interest that this country shows in the Karabagh conflict is directed more towards satisfying its small but highly active Armenian minority. The influence of the Armenians in France is so strong that the French Parliament risked upsetting Turkey as well as the cancellation of some certain military contracts and went on to pass in January 2001 a law on the alleged genocide. The most striking example attesting to the fact that France cannot be neutral on the Karabagh issue was witnessed when President Chirac sent President Kocherian a message on the occasion of the assumption of the duties of the new French Ambassador in which he stated that he hoped that 2002 would be a year of dialogue in the Southern Caucasus and that he wished that the problem be resolved "on the basis of the Paris principles".³¹ These statements of the French President were striking since Azerbaijani authorities had been insistently underlining that no principles for the solution of the Karabagh conflict were agreed upon during the meeting in

²⁹ *Armenian Studies*, Volume 2, p. 9-12

³⁰ RFE/RL Russia/ Azerbaijan: Radar Deal: Win-win situation or fools bargain?

³¹ *Asbarez Online*, 23.01.2002

Paris in March.³² Following Presidential and parliamentary elections this year, in other words once the influence of the Armenian minority has diminished, one might expect that France will display a somewhat balanced attitude towards the Karabagh problem.

Concerning the USA, it is fair to say that this country too is under the influence of its Armenian minority. Despite the fact that following the hostilities other Azerbaijani territories alongside Karabagh were occupied as well and that close to a million Azerbaijanis were forced to flee and live in miserable conditions,

Today it is clear that the Karabagh conflict cannot be solved without the consent of the USA and the Russian Federation.

the Congress stopped all aid to Azerbaijan as if it were the Armenians who had come under attack. Efforts of US Administrations directed at reversing this decision by pointing out the importance of Azerbaijan's oil reserves brought no results. As the strategic importance of Azerbaijan increased following the terrorist attacks of September 11, this decision was lifted temporarily with the initiative of President Bush and despite all efforts of the Armenian lobby. Thus the USA found an opportunity to follow a more balanced policy in the Karabagh conflict.

Even if they are to follow more balanced policies than in the past, for reasons mentioned above it is clear that the USA, Russian Federation and France will have to favor the Armenians. Today it is clear that the Karabagh conflict cannot be solved without the consent of the USA and the Russian Federation. On the other hand, France has no role or power in the region. Therefore the Minsk Group would have a better chance of success if France were to be replaced by a country such as Turkey, which would defend the views of Azerbaijan. If France is to be kept within the Group, chances of success would be increased if two other states close to Azerbaijan are added to the group.

Bearing in mind that the Minsk Group has been in existence for 10 years, we believe that it will be in the interest of Azerbaijan to no longer ask for the mediation of this body if it once again fails to

³² This statement drew strong criticism from the Azerbaijani Foreign Minister Vilayet Guliyev. Guliyev said that "there are no Paris principles and it is not possible to resolve this conflict through the use of legendary principles." *Asbarez Online*, 23.01.2001

achieve any concrete results this year. In this case the matter could be taken to the United Nations which in fact is an organization designed to solve international conflicts. This way the support of over 50 Muslim states in the U.N. could be utilized as well.

II. EVENTS OF THE FIRST TWO MONTHS OF 2002

1. Turkish-Armenian Relations

Prime Minister Bülent Ecevit paid an official visit to the USA in mid-January. According to the press reports³³ the Prime Minister told President Bush that Turkey has four conditions for the establishment of diplomatic relations with Armenia and listed them as follows: Armenia must abandon its accusations of genocide, Armenia must evacuate Karabagh unconditionally, it must allow the people the right to return to these lands from which they had been expelled and a corridor must be opened between Nahchivan and Azerbaijan.

According to the same report, Ecevit told the US President that the practice of issuing visas to Armenian nationals had been reinstated. In return President Bush told the Prime Minister that; "your decision will strengthen our position towards the Armenian lobbies".

The practice of issuing visas to Armenian nationals had been terminated in October 2000 and according to the new practice Armenians wishing to come to Turkey from then on had to obtain a visa from a Turkish diplomatic mission abroad. Due to this measure that was intended to be an answer to the activities of the Armenians who were trying to pass a resolution on the alleged genocide in Congress, Armenian nationals had to travel to Tibilisi or Moscow in order to obtain a Turkish visa. The result was a decrease in the number of Armenians that were coming to Turkey.

Turkey's decision to return to the previous visa practice was welcomed in Armenia

Turkey's decision to return to the previous visa practice was welcomed in Armenia and a spokesman of the Ministry of Foreign Affairs stated; "this will have a positive influence on the contacts between the

³³ *Hürriyet*, 20.01.2002

peoples and improve the general atmosphere of the Turkish-Armenian relations which is rather tense"³⁴ The Spokesman of the Secretary of State said that they thought Turkey's decision on this matter was positive, adding that the USA believed this would contribute to the improvement of Turkish-Armenian relations and that they encouraged initiatives of private or government agencies directed at the normalization of relations.³⁵ One of the leading organizations of the Diaspora, the American Armenian Assembly, thanked the Bush Administration on this issue³⁶ while the organization of the Dashnaks known as the American National Congress of Armenians (ANCA) stated; "Turkey, the perpetrator of genocide against the Armenian people will need to go far beyond such token gestures and that a meaningful dialogue between the Armenian and Turkish Governments will only be possible after Turkey abandons its denial of the Armenian genocide, fully lifts the blockade and ceases its military assistance to Azerbaijan". As can be seen, the new visa regime satisfied everyone but the Dashnaks.

In retrospective we see that the decision taken by Turkey in October 2000, making it more difficult to obtain a visa did not in fact reach its intended aim which was the Government of Armenia of which Turkey was weary due to the prior policies on claims of genocide, Karabagh, and the occupation of Azerbaijani territories. Instead, it was seen that the decision was harming ordinary citizens of Armenia, who had the intention of coming to Turkey. In fact these were the same people that would help establish friendly relations with Turkey and their potential contact with Turkey should not be prevented or made more difficult, on the contrary, it would be of greater use if their contact to Turkey is facilitated.

It was perhaps due to the conducive environment created by the new visa regime that the Foreign Ministers of Turkey and Armenia met while they were in New York on the occasion of the World Economic Forum. In an interview on this matter the Armenian Foreign Minister said "I think that there will be a follow-up to this meeting in the near future". He also stated that "both sides are in the mood to try to address our bilateral issues through a direct dialogue".³⁷

³⁴ RFE/ RL Armenia Report, 16.01.2002

³⁵ ANCA Press Release, January 16, 2002

³⁶ Medimax News Agency, January 16, 2002

³⁷ RFE/ RL Armenia Report, 02.02.2002

No statement was made in Turkey about this meeting.

2. The Eçmiyazin-Antilyas Competition

The center of the Gregorian Armenian Church is in Eçmiyazin which is close to Yerevan. The Patriarch, seated here is in principle the spiritual leader of all Gregorian Armenians. The Patriarchs of Istanbul, Jerusalem and Antilyas (Lebanon) are also answerable to him.

The fact that Eçmiyazin was located on Soviet soil and that the Patriarch here had no choice but to act according to Soviet views led to the "Cilica" Patriarch in Antilyas – Lebanon to follow an independent policy from Eçmiyazin and to start making appointments to local diocese. In time two Patriarchs came into existence in the Gregorian sect.³⁸ Some Armenian Churches in Syria, Lebanon, Cyprus, Greece, and Iran as well as some churches in the USA became attached to the Patriarch in Antilyas.

Some say that in reality the Dashnaks are behind this split that was a result of the Cold War.³⁹ Furthermore the most serious sources confirm that the Antilyas Patriarch has close ties with the Dashnaks.⁴⁰ In fact the occasional extreme statements of the current Patriarch of Antilyas, Aram II about Turkey are sufficient to prove this proximity. On the other hand, the fact that there is a Church, which unconditionally supports them also explains the control of the Dashnaks over the Diaspora.

After the dissolution of the USSR and particularly after the founding of independent Armenia it would be expected that

It was seen that some states and authorities fueled the competition between the two Patriarchs almost on purpose.

Antilyas would once again subordinate itself to Eçmiyazin. However, Antilyas, who by now had gained a political personality, did not do this. Although he recognized in principle the spiritual superiority of Karekin I, Aram II took every opportunity to prove

³⁸ The official title of the patriarch seated in Eçmiyazin is Catholikos or Catogicos in Armenian. The Patriarch of Antilyas took the same title in 1956 with the aim of showing that he was equal of Eçmiyazin. As this is not a religious study we used the title "Patriarch" for both authorities as the word does not have a corresponding definition in Turkish.

³⁹ Tatul Hakobyan, Arz Daily, 22.06.2001 and La Lettre de l'UGAB, 19.01.2002

⁴⁰ Encyclopedia Britannica CD-Rom 2001

that he was the equal of the former. This became particularly evident during the celebrations commemorating the 1700th anniversary of the founding of the Armenian Church.⁴¹ On the other hand, it was seen that some states and authorities fueled the competition between the two Patriarchs almost on purpose. For example alone in January the Patriarch of Antilyas was personally invited by Prime Minister Tony Blair to a meeting on Christian-Muslim dialogue. Aram II also had a meeting with the Prime Minister while attending the activity.⁴² On the other hand, Pope Jean-Paul II invited Aram II to Assisi on January 24, 2002 to take part in the "Day of Prayer for Peace" which was attended by representatives of well established religions.

The competition between Ecmiyazin and Antilyas peaked in January, when Antilyas created a local diocese in Canada. Ecmiyazin stated that this action proved that the attempts of Antilyas to create its own Churches, which had started in 1956 was still continuing. Ecmiyazin added that this action could stall the improvement of relations between the two Churches while Antilyas played the incident down and claimed that the new diocese was only the result of a new administrative setup. There were also claims that the new diocese had been created by Aram II as a result of the instructions received from the Dashnaks.⁴³

3. The Report of the European Parliament on the South Caucasus

The report prepared by the Swedish member of the Group Greens/ European Free Alliance, Per Gahrton showed in many ways that he was deeply influenced by Armenians. Taking into consideration the principles of territorial integrity and inviolability of borders and, also, various resolutions of the United Nations Security Council with regard to Karabagh it is widely accepted that Armenia has to abandon the occupied territories of Nagorno Karabagh, Gahrton, however, did not mention openly this fact in his report. Gahrton only calls upon Armenia to refrain from all measures in the occupied Azerbaijani territories that might be interpreted as aiming at making the Armenian control permanent, meaning that as long as the dispute over Karabagh continues the Armenian occupation is justified according to Gahrton.

⁴¹ Rafik Hovanisian, *Arz Daily*, 23.01.2002

⁴² Press Release: Daily Press – Catholicate of the Great House of Cilicia, 22.01.2002

⁴³ La Lettre de l'UGAB, 19.01.2002

In the pertinent part of this report, which is directly related to Turkey, the European Parliament:

“...calls upon Turkey to take appropriate steps in accordance with its European ambitions, especially concerning the termination of the blockade against Armenia...(and) reiterates in this respect the position in its resolution of 18 June 1987 recognizing the genocide upon Armenians in 1915 as a fact and calls upon Turkey to do the same.”

The use of the term ‘blockade’ in the report is not correct in the legal sense. Turkey has never banned imports to and exports from Armenia. Since the border between Turkey and Armenia is closed to commercial goods, there is no direct trading between Armenia and Turkey. Armenia trades freely via its other neighbouring countries. Furthermore, the abundance of Turkish goods at the

**Turkey does not
implement a policy of
blockade against Armenia**

Armenian market demonstrates that Turkish firms trade with Armenia indirectly via Georgia or Iran. The border closure prevents transit passage, but this still does not cause harm to Armenia which does not have much to sell. In addition, Armenian Airlines fly directly to Istanbul and other international airlines use Turkish airspace on route to Armenia. Most importantly Armenian citizens are given Turkish visas at the borders as mentioned above. These clearly demonstrate that Turkey does not implement a policy of blockade against Armenia. Contrary to this fact, Armenia is stressing intensively that it has great losses because of the ‘blockade’. Per Gahrton, who seems to regard all Armenian claims as facts without questioning, included a phrase in the draft resolution calling Turkey to terminate the ‘blockade’ against Armenia.

Per Gahrton also included the well known Armenian view that Turkey must recognize the so-called genocide in his draft report. The facts that there was no reference to the recognition of the “genocide” in the criteria to be met by Turkey for the full EU membership and Turkey was extremely sensitive to the genocide allegations were taken into consideration when the European Parliament Committee on Foreign Affairs discussed Gahrton’s report on 23 January 2002. As a result of the objections and lengthy discussions the phrase calling Turkey to recognize the so-called Armenian genocide was replaced by a call “upon Turkey to

create a basis for reconciliation" while a reference to the European Parliament's "resolution of 18 June 1987 recognizing the genocide upon Armenians in 1915" remained.

In comparison to Gahrton's first draft report, this looks more positive, yet Turkey is not satisfied since there was a reference to the so-called genocide. It could be said, furthermore, that the report is somewhat absurd because it requires only one side, namely Turkey, to create a basis for "reconciliation" not the Armenian side. This would have been overcome had an amendment proposed by some Liberal and Green members of the Parliament been accepted. The amendment was written in a more balanced manner which included no reference to the "genocide" and urged Turkey and Armenia to work together to reconcile their historical differences. The proposal was rejected by 391 to 96 votes on 28 February 2002 in a plenary session.⁴⁴

The adoption of Gahrton's report and a resolution by the European Parliament caused serious reactions in Turkey.

All the political parties with a group in the Turkish Grand National Assembly issued a joint declaration on 28 February 2002 as soon as the European Parliament adopted its resolution.⁴⁵ In short, the declaration expressed that the European Parliament denied historical facts on purpose, the resolution was unfounded and finally that this resolution would not hinder Turkey to work on full European Union membership if to discourage Turkey was its aim.

The Ministry of Foreign Affairs also issued a press release on the same day,⁴⁶ in which the Ministry pointed that the blockade allegations and the reference to the 1987 resolution which recognized the so-called Armenian genocide were unacceptable and the resolutions of the parliaments on the incidents of the past served to nothing but to distort the truth.

A footnote of Gahrton's report claimed that Atatürk accused the Union and Progress regime of committing an Armenian genocide in a speech in the Turkish Grand National Assembly on 10 April 1921. It is also pointed out by the Ministry of Foreign Affairs statement that the Assembly did not convene on 10 April 1921

⁴⁴ *Sabah*, 01.03.2002

⁴⁵ This declaration can be found in the DOCUMENTS section of this journal.

⁴⁶ This statement can be found in the DOCUMENTS section of this journal.

and this alone is enough to prove that the allegation is totally unfounded and far away from being serious.⁴⁷

Turkish politicians, too, criticized the resolution of the European Parliament. The Deputy Prime Minister, Yılmaz stated that the resolution was an unacceptable mistake and of no avail. He added that "such contradictory resolutions damage the credibility and reliability of the European Union".⁴⁸ The leader of the MHP and Deputy Prime Minister Devlet Bahçeli called the European Parliament's resolution "a new expression of the prejudicial and racist approach".⁴⁹ Prime Minister Ecevit, in response to a question in his press conference of 2 March 2002, stated that this resolution does not deserve to be given full consideration, the European Parliament is stuck in the past and has not adequate knowledge of history, Turkey will work on correcting the inadequate knowledge that the Parliament has and finally the resolution will create an obstacle in the settlement of the differences with Armenia.⁵⁰

President Sezer called the resolution regrettable and stated that it was unfortunate for the European Parliament to make a judgment on history which could only be judged by historians.⁵¹

Apart from these reactions, the resolution also caused a great criticism in Turkish media. This, one more time, proves how the Turkish public opinion is so much sensitive about genocide allegations and makes it clear that how the Armenians and those who support them would be disappointed in expecting Turkey recognizing the "genocide". Unfortunately, this issue, which

⁴⁷ In a footnote in Gahrton's report it is stated that the director of the Genocide Memorial in Yerevan and the Head of the Armenian Parliament's Legal Matters Committee told him that Atatürk accused the Union and Progress regime of committing a genocide towards Armenians in a speech in the Turkish Grand National Assembly on 10 April 1921. Although it is known that Atatürk never delivered such a speech, the archives of the Turkish Grand National Assembly has been checked again. The registers of The Turkish Grand National Assembly show that Atatürk did not take floor on that day. The Institute for Armenian Research sent Per Gahrton and the members of the European Parliament's Foreign Relations Committee e-mail messages in which the Institute explained what Gahrton's report stated is unfounded and further pointed out that Atatürk never used the term "Armenian genocide". Per Gahrton did not take this into consideration and it seems that he did not give consideration similar messages of others. In the present issue of Armenian Studies there is an article by Şenol Kantarcı titled "Speeches on the Armenians Attributed to Atatürk and his Help to the Victims of Armenian Terrorists and 'Court Martials'". In this article you will find detailed information on the speeches attributed to Atatürk and further Atatürk's general view on this issue.

⁴⁸ Milliyet.com.tr, 1 March 2001.

⁴⁹ *Hürriyet*, 3 March 2001.

⁵⁰ *CNN-Türk*, 2 March 2002.

⁵¹ *Hürriyetim* 1March 2002.

coincides with Karen Fogg's actions, has strengthened the negative feeling against the European Union among some circles in Turkey. It has created another obstacle in the way of the European Union membership.

With regard to Armenia since that country wants to establish diplomatic relations with Turkey and wants Turkey to open its borders, this resolution which will have surely negative effects on bilateral relations of the two countries, is not in favorable to Armenia either. However the resolution would mark a success for the Armenian Diaspora whose aim is always and under any circumstances to harm Turkey even at the expense of Armenia.

Finally it must be stated that the adoption of the resolution points out instability in the European Union's relations with Turkey. On 14 June 1987, the European Parliament recognized the so-called Armenian genocide, which was just after Turkey's application for the full membership. On 15 November 2000, the Armenian "genocide" was again included in a regular report on Turkey's progress, shortly after Turkey was announced a candidate of the European Union membership. The EU, however, did not include the "genocide" in the second report on progress issued on 25 October 2001.⁵² In contrast, another resolution recognizing the "genocide" has been adopted just only four months later. These contradictory developments lead one to conclude that the European Union does not have a strong position on the so-called genocide and the personal attitudes of the reporters as well as political balance of power in the Parliament are the most important factors to crystallize its resolutions.

⁵² For these reports: *Armenian Studies*, No. 3, pp. 25-27.

FRANZ WERFEL AND "THE FORTY DAYS OF MUSA DAGH": A BESTSELLER SERVES AS A FAKE BIBLE

Prof. Erich Feigl*

What does the word "BIBLE" mean? It means "the sacred book of Christianity" and it further means that this book is undoubtable and above everything. But it also means "any book or collection of writings constituting the sacred text of a religion", and, at the same time, "any book considered as authoritative in its field".¹ Unfortunately this description is also valid for Franz Werfel's novel entitled "Forty Days of Musa Dagh".

"Musa Dagh", theatre of events which never had happened in the way as it is described by Franz Werfel.

By the way, it is one of the most macabre after-wits, a paradox in history that the word "bible" has its origins in the ancient Phoenicia's city *Byblos* from where the *papyros* (paper) was exported; a seaport-town not far from a place called "Musa Dagh", theatre of events which never had happened in the way as it is described by Armenian forgers and their victim and tool Franz Werfel.

There is hardly another novel in world-literature, which caused so many misunderstandings and mischiefs to a nation as Werfel's "40 Days", except, perhaps, "The Elders of Zion", which caused so much misery over the world of the Jews.

Since the first publication of the "40 Days" Turks are slandered as rude tyrants, if not butchers. Of course since years there were amounts of anti-Turkish, Armenian publications. During the war, Arnold Toynbee's „The Treatment of the Armenians in the Ottoman Empire“ fulfilled the same duty as Werfel's novel did. Toynbee's wretched piece of work was a plain war-propaganda sponsored by Lord Bryce and his ministry in order to force the United States into a war with the Ottoman Empire. The Protestant Churches, which were fighting so long and so hard for a Protestant

* Historian

¹ *The American Heritage Dictionary of the English Language*

Comparable to America, in "Armenia" people of Turkish, Iranian, Georgian, Azerbaijanian origin, also a minority of Armenians were living.

Armenian Republic in Eastern Anatolia, willingly joined this devilish party. They failed. Anyhow: some 15 years later they reached a new starting point in their work against Turkey and the Turks.

With Werfel's 'masterpiece' "The 40 Days" an absolutely unique new standard was reached: perfect poetic art combined with perfectly presented biased historical constructions.

Hardly any reader considered the fact that nowhere in the Ottoman Empire the Armenians had a majority. And the fact that a historic landscape named „Armenia“ has absolutely nothing to do with the race or origin of the inhabitants, was (and is) forgotten. In „America“ there live „Americans“ with Italian, German, Irish, British, Indian, Chinese or African roots etc. etc.

Comparable to America, in "Armenia" people of Turkish, Iranian, Georgian, Azerbaijanian origin, also a minority of "Haiks", who make just use of the habit to be called "Armenians" were living. When Franz Werfel's book appeared it had a remarkable echo, right from the beginning. A thriller, pretending to present history!

At first, within the German-speaking world and soon later within the entire "educated" reading public, where the on dit counts more than knowledge, the "40 Days..." became a kind of a new Bible. The message was clear:

"How long, O LORD, holy and true, dost thou not judge and avenge our blood on them that dwell on earth?" Werfel had chosen this verse (Revelation VI, 19) as a motto for his 'masterpiece'. Unfortunately he became – with this motto and his book – the basic instrument of Armenian post-war terrorism, which killed not only so many innocent people but also the reputation of a whole nation.

The creation of terror-groups and fanatic murderers, who blindly killed and killed (remember Orly!) absolutely innocent passengers or Turkish diplomats (remember my friend Erdoğan Özen) who were born long after the events during World War I, was only possible with indoctrination – Werfel's fake story constituted the ground for this.

The Poet And His World

Anyhow, to understand Franz Werfel (and his „40 Days“) one has to examine the author's roots and his environment. Werfel was born in Prague in 1880, which was in those fortunate days capital of the kingdom of Bohemia, under the rule of Kaiser Franz Joseph I., belonging to the House of Habsburg. Werfel, who was the son of a wealthy Jewish glove manufacturer was surrounded by poets like Franz Kafka („The Castle“, „The Trial“) or Rainer Maria Rilke. In 1911 he published his first poetry volume.

The young poet was transferred to the Military Press Bureau like other writers and artists, which was typical for the Austro-Hungarian Monarchy, at the beginning of the war in 1914. Werfel never forgot this token of tolerance.

By and by Werfel published a series of plays and became as popular as well-to do. But starting in 1929 his and the public's conception of world-history reached a new dimension.

Adolf Hitler, this uneducated jobless Austrian, who hated nothing more than the Habsburgs and the Jews, gained more and more power in Germany. One of the secrets of his success was his ardent, fanatical fight against everything Jewish (although exactly these people had helped him to survive during his needy years in Vienna where he had spent his life in an alms-house).

When the Nazis occupied Austria in 1938, Werfel went to Paris, where he became one of the best co-operators of Austria's young heir to the crown Otto von Habsburg (son of Charles I.). Otto von Habsburg was in those days the only one, who together with a handful of friends fought against the Nazi-aggression and the renaissance of an independent Austria. Later Werfel and his wife could escape from Paris to America, just like Otto von Habsburg and his family did. Werfel, again, could establish himself as a great writer. His novel „The Song of Bernadette“ sold nearly one million copies. 20th Century Fox bought the rights for US\$125 000 to make a movie! Just like the novel, the movie became a world success, too. Unfortunately a book like „The Song of Bernadette“, which deals with the miracles of Lourdes, a book, which brought a complete credibility within the Christian world, contributed also to Werfel's authenticity as an advocate of the Armenian case.

Franz Werfel died in his villa in Beverly Hills in August 1945.

When Werfel was searching for material for a new book, his wife Alma remembered a visit to an Armenian carpet-factory in

Damascus, where they had seen Armenian orphans working at the weaver's looms. Armenian opportunists, immediately recognized that they were at a turning point and provided Werfel with "material". This material was nothing but Aram Andonians faked "documents".

Werfel's Perception Of "Truth"

Şinasi Orel and Süreyya Yuca published at the beginning of the eighties their "blue-book",² where they precisely disprove the Armenian allegations. They write:

"For many years a campaign has been directed against Turkey with the claim that Armenians were „massacred“ by the Ottoman Government during he First World War. After the Second World War the term „Genocide“ was added to these "massacre" charges, with the intention of bringing to mind the Nazi holocaust of European Jewry...

Immediately following the First World War... the claim was advanced to ensure that a share of the Ottoman territories... would be set aside for the Armenians."

In this situation an unknown Armenian named Aram Andonian produced a collection of "official papers" under the title *The memoirs of Naim Bey: Turkish official documents which lead to the deportations and Massacres of Armenians* which should accuse the Turks as a nation of murderers and present them being not worth for having a state of their own.

Andonian published this work in 1920 in Paris, London and Boston and distributed it worldwide in French, English and Armenian. *"Since that day these „documents were the backbone of their claims" states Şinasi Orel in his book „and until now no one had subjected Andonian's falsifications".* But with the scientific approach, Şinasi Orel and S. Yuca unmasked this typical Armenian forgery. More than half of a century later, Andonians fame ended in shame. In the book of Orel&Yuca we find an initial remark, almost an excuse by the authors, who did not want to blame their government *"Turkey, the modern Republic, had more important things to do than dealing with Armenian propaganda".* In this point of view I disagree with the authors. In my opinion it

² *The Talat Pasha Telegrams – Historical Fact or Armenian Fiction*, (K. Rustem&Brother, Levkosa, ISBN 9963-565-07-7)

would have been one of the most important tasks of the Turkish authorities to blame the Armenians, immediately after the appearance of these "documents". Actually there were no documents at all. All what Andonian was able to show were photographic reproductions. Meanwhile they disappeared. The most curious thing about this story is that the Armenians managed to remove almost all copies of this forgery from public libraries in order to hide the truth about the falsifications!

Unfortunately Werfel used these „documents“. This can easily be demonstrated by several passages in his book, for example when he describes the moment of Talat's decision to extinguish the Armenian race:

"The same forthright and stumpy fingers (of Talaat Pasha) had composed that order sent out to the walis and mutessarifs: The goal of these deportations is annihilation."

These dramatic words fit perfectly with Andonian's fake papers where, already in "document No 1 the word appears: „Of course the Government will give the necessary instructions about the necessary massacres to the Governors" and the next document states, by November 18, 1915, "It is the duty of all to effect on the broadest lines, the realization of the noble project of wiping out of the existence the Armenians..."

For sure one has to read this nonsense twice before believing that a forger could have expressed such humbug, after Turks, Muslims and others had lived together for nearly a millennium together peacefully in the Ottoman Empire.

But Werfel took it – did he take it really? – for real. I think his real aim, which was the fight against the rising Nazis, was more important to him than these old stories about the Ottoman Empire. For sure he did not expect that the Armenians would take his fiction as the base of their terror against Turkish diplomats and so many others, who had in no way to do with these allegations.

The Mountain of Moses And The Lowlands Of Alma And Franz Werfel

At the end Werfel decided to describe the story (not history!) of an Armenian settlement near the crossroads Damascus-Iskenderun, i. e, Anatolia and Syria. In this story Armenians should serve as victims and 'bloody' Turks as killers.

Franz Werfel named the Nazis „Turks“ and the Jews „Armenians“ Franz Werfel committed a crime.

Actually Werfel did not definitely mean unscrupulous „Young Turks“ and innocent „Haik“. Werfel, who was as a poet and most sensible seismograph, was already feeling the coming earthquakes, caused by the German Nazis, who would started extinguishing the Jewish race.

Nevertheless we cannot understand that Franz Werfel did not investigate a little more. If he did he would soon have discovered that the Ottomans had saved numerous Jews (around 200 000) – from the terror of the „Catholic kings“ in Spain (1494). By the way, again during Hitler’s tyranny some 30 000 German, Austrian, European Jews found a save heaven in Turkey; not a single Jew was repulsed or handed over to the Nazis despite most severe German threats. Let us come to the point: In this case, when Franz Werfel named the Nazis „Turks“ and the Jews „Armenians“ Franz Werfel committed a crime, from my point of view!

He committed murder – in German there is the word *„Rufmord“*, which means the murder of one’s reputation - by defaming the name of the Turkish nation, the killing of ones reputation. Sometimes *„Rufmord“* is worse than real murder. It leads easily to further crimes, in our case against Turkey and Turks.

In his note – or introduction – to the *“40 Days...”* Werfel wrote:

“This book was conceived in March of 1929, in the course of a stay in Damascus. The miserable sight of some maimed and famished-looking refugee children, working in a carpet factory. Gave me the final impulse to snatch from the Hades of all that was this incomprehensible destiny of the Armenian nation.”

Finally Werfel remarks that he had selected the *“historic records of a conversation between Enver Pasha and Pastor Johannes Lepsius”* for his readings in Germany in March 1933. The source of this *“conversation”* were the memoirs of a German protestant pastor, the well known Dr. Johannes Lepsius. But how could it come that Werfel, this most sensitive poet, fell into this trap? It seems that the initiative came from his wife, Alma Maria Mahler-Werfel.

Alma, The Alter Ego Of Franz

Alma Werfel was doubtless one of the most fascinating women of her time. She was born in 1879 as the daughter of the Viennese landscape painter E. J. Schindler and grew up in an environment with artists like Gustav Klimt or Alexander Zemlinsky – her composer tutor – and at the age of 22 she married the meanwhile world famous composer Gustav Mahler who dedicated his 8th symphony to his wife Alma. After years of marriage Alma sought refuge with an indefinable amount of (again world famous) lovers. She raised the interest of admirers plus husbands like Walter Gropius or Werfel. Her relation with Oskar Kokoschka contributed to her fame with his famous painting „*Die Windsbraut*“ (bride of the wind), which fits in this case perfectly. *Windsbraut* can also be something like a hurricane... and Alma Werfel was such a phenomenon. *Die Windsbraut* gave also reason for a Hollywood film, describing her turbulent life, her love affairs and her attractive qualities, which she doubtlessly had. The list of her adorers is sheer endless: Erich Wolfgang Korngold dedicated to her his famous violin concerto, she made friendship with Gabriele d'Annunzio, Toscanini, Arnold Schönberg, Darius Milhaud, Poulenc, Marc Chagall, Thomas Mann. She further met Bernhard Shaw, she liked H. G. Wells, Romain Rolland, Auguste Rodin very much. This is an endless list of great personalities, who all adored this femme fatale. She fascinated men.

Unfortunately in her personal life as a mother she was less lucky. Her daughter Anna Maria (from Gustav Mahler) died at the age of five. From Walter Gropius, the famous creator of the „Bauhaus“ she had another daughter, Manon, in 1916, who also died at a very young stage. In 1918 she became, although she was still married with Walter Gropius, pregnant by Franz Werfel. The child, named Martin, only lived ten months; A series of personal tragedies.

Why is this excursion to failed motherhood and painful pregnancies so important for the background of our problem with Franz Werfel? These facts seem to be the key to the „40 Days of Musa Dagh“.

While Werfel himself mentions in his “note” to the book just „famished-looking children, working in an carpet factory“ Alma Mahler-Werfel in her memoirs „*Mein Leben*“,³ writes about the days in Damascus, 1929:

³ Alma Mahler –Werfel „*Mein Leben*“ Fischer Taschenbuchverlag, ISBN 3-596-20545-x

"The owner (of the carpet-factory) guided us through his establishment. We walked along the weaver's looms and everywhere we saw the starved out children, with pale El Greco-faces and over dimensioned dark eyes. They rolled upon the floor, took spools and might, sometimes, have swept the floor.

Franz Werfel asked the owner about these remarkable children. „Oh, these poor creatures, I collect them from the streets and I give them one piaster per day, so that they should not die from starvation. They are children of Armenians, slaughtered by the Turks. If I do not shelter them, they would die of hunger. Nobody cares for them. They can afford nothing, they are to weak... Werfel and I left the place, nothing from now on seemed to be of importance or beauty..."

This moving moment provokes, beyond any irony, two questions:

How is it possible that AD 1929, *fourteen years* after the tragic events of 1915, starved out Armenian children, apparently not older than four or five years, could be orphans, begotten

1914, children whose parents were „slaughtered by Turks“ AD 1915??

Further more who made money out of these poor children? Who let them work for one piaster a day in a carpet factory? A Turk? Or an Armenian slave - owner?

We explained already the reason, why Alma Werfel was so moved when she saw these poor children. She had lost three of her four children and when the Werfel family was in Damascus she was already far beyond the age of another motherhood. Anyhow, she could somehow substitute her personal tragedy with the doubtless tragic story of the Armenians who were victims of their own fanatic leaders. There is little difference between the Taliban of today and the ASALA, the Dashnaks and all the other fanatics, including the Nazis, who put their race or racism and nationalism beyond any reasonable thought. And, again beyond reasonable fact-finding until our days nobody cares for the horrible fate of the Turks and their children, who suffered much more than the Armenians under the circumstances of 1915 and later. The death-toll Muslims:Armenians counts 3:1 in a civil war, which was instigated by the Armenian fanatics.

They cleared the book from all passages which could create doubts at the reader or any historian.

The Hidden Truth

If we seek evidence in Werfel's work for these facts we have to read – unbelievable but a fact – those parts of the book, which do not appear in his book, at least not in the latest English and French editions. Meanwhile I heard that finally also a Turkish translation of the „40 days“ appeared. I didn't have the chance to check, which version has been translated. Was the original Austrian one, or the „corrected“ French or English version translated? I would appreciate it if one or the other reader of this article could investigate and answer this question. At any rate the Armenian mafia has already fulfilled a fine job. Werfel's „40 Days...“ underwent in their hands a true „purgatorium“. They cleared the book from all passages which could create doubts at the reader or any historian.

Let us forget many of the “minor” omits, although they are all typical and fit in a pattern to make Werfel's statements as plausible as possible. If, for instance Werfel goes to very far to describe Enver Pash as a kind of travesty, who loves his female hands and his cufflinks more than the words of the great Pastor Lepsius, they simply delete these words. Although this is typical, it is not essential. The truth behind the story is: Did the Armenians start a civil war right in the days when the Russian army advanced towards Van?

This is the point.

Now, carefully reading the words of Franz Werfel (translated from the original German edition) we receive *the inner message* of the falsifications Werfel had fallen victim to. He writes about the preliminary victory of the well equipped Armenians of the Musa Dagh:

„Therefore a war ending in defeat often means a set back of such races for decades whereas other peoples less military-minded are able to overcome military misfortune far more easily and more productively. But the most horrible humiliation for a belligerent upper class is to be taught in a bloody lesson by an “inner enemy”, i. e. an inferior minority ...“

Excuse me for this intermission but we hear now something so sensational that it has to be announced in a proper way: „... i. e. an inferior minority oriented to trade, the crafts, and education.“

And Werfel continues: *"This upsets the whole purpose life of those taking such pride in their weapons, because the honour of the trade of war is seriously challenged when..."* please, excuse me for a second interruption but Werfel's words are too delightful: *"... when a soft intellectual race gives the professional heroes a sound thrashing – as a spare-time activity, so to speak."*

It seems to me that the present occupation of Azerbaijanian territory (20% of the country) the massacre of Khojaly and the expulsion of one million Azeris from their homes is also the work of an intellectual race.

Back to the "40 Days..." and the reason of the civil war. Werfel says that the Turkish defeats in Urfa and Van were of less importance for the Turks than this minor and temporary defeat at Musa Dagh *„because these (Van, Urfa) were Armenian towns whose insurrection was under the banner of the Russian advance."* This was true!

"From the foreign policy angle, the desperate appeal of Van was even highly welcome in view of the advancing enemy of the Empire because, in front of the eyes of the world, it supplied the best possible excuse to justify, a posterior, the crimes against the Armenian Millet very convincingly. There you have clear proof that the Armenians are traitors and that we have to free ourselves from them. The raison d'etat has never considered it too important to make a gracious turn from cause to effect.

The bad conscience of the world, too lazy to think, the press of the groups in power and its readers' distorted brain always turned and understood matters only the way they wanted them. In certain places one could write with indignation, and read with even greater indignation, about the matter of Wan: Yes, the Armenians have risen in arms against the Ottoman leading nation which is involved in a serious war, and have defeated to the Russians".

Remark: It was not only a serious war (which war is not serious?) but a war of survival fought at the frontiers of Suez, Sinai, Mekka and Medina, Basra and Baghdad, the Dardanelles, the shores of the Black Sea, Eastern Anatolia, the Caucasus..

"The Vilajets inhabited by Armenians therefore have to be freed from that people by deportation" Similar statements could be

The Turks defended their lands at the frontiers, leaving behind aging people.

read in the Turkish announcements, but not the reverse which was the truth: "In despair about the deportation, started long before, the Armenians of Wan and Urfa defended themselves against

the Turkish military power until they were rescued by the advancing Russians".

The fact that the clever Armenians or their servants deleted this fundamental original passage in their translation has a reason: It is absolutely clear that the Armenians of Van started the insurrection behind the Ottoman lines already in February 1915, waiting for the Russian offensive. Before the Russians had reached Van they had already extinguished the whole Muslim (Turks and Kurds alike) population of Van with all the neighboring villages. Meanwhile there is also archeological evidence of these mass-murders, as countless mass-graves with Muslim victims have been spotted, excavated and identified.

The initial signal was given by the Armenians, who were well equipped, young and powerful. The Turks defended their lands at the frontiers, leaving behind aging people. The gendarme was beyond any fighting power or ability.

Thanks God, the triumph of the Armenians was documented by themselves. Photographs and reports were sent to the Entente-magazines. There is no doubt about the origin of the calamities and one – just one, but an important one – is the fact that the Armenian mafia wanted to get rid of Werfel's statement concerning Van.

The Bed-Sheets Of The Musa Dagh-Fighters

A poet is a poet and a novelist a novelist. But how can bed-sheets be a message for a battleship, cruising somewhere in the Mediterranean?

Let us imagine the situation: Armenians from the Musa Dagh take some white (?) bed-sheets and write in big letters CHRISTIANS IN NEED! and expose these textiles at the beach. Now, what a miracle: A French fleet, headed by Jeanne d' Arc appears all at a sudden at the shores of Musa Dagh, frees the poor Armenians and disappears.

The story is so childish that it is impossible to take the CHRISTANS IN NEED as a fact. The truth is that the entire insurrection of Musa Dagħ was well prepared by the Armenians and the Entente. The aim was, to cut the Ottoman Empire into two pieces, separating Anatolia from Syria and the Suez. The poor, miserable and starving Armenians proved immediately after their rescue that they were powerful young fighters and the French and the British made immediately after their transfer to Suez and Cyprus practical use of them. They fought within Armenian battalions and they were fighting in such a way against the Ottomans that the French and British authorities withdrew them from the front because their behavior was intolerable.

Anyhow, Werfel's novel is a masterpiece, a gem in the crown of world literature. But it is at the same time shameless fiction, a story, which paved the way for Armenian terrorism and aggression until today. It delivered the absurd *raison d'être* of a nation, which cannot survive without the backbone of martyrdom, while they are the most aggressive nation of our age as we can witness their crime and crimes against Azerbaijan.

In that sense the „40 Days of Musa Dagħ“ is not a bible, but a pamphlet, finally not better than Hitler's „*Mein Kampf*“. It is a peak of absurdity, because Werfel and his – our – world fell victim to this pamphlet, too.

Gravestones talk: Not all Armenians left the Musa Dagh after the events of 1915. The cemetery next to the church shows openly that many Armenians, who did not participate in the rebellions, stayed there and continued their lives.

TURKISH-ARMENIAN RECONCILIATION COMMISSION: A MISSED OPPORTUNITY

Assist. Prof. Dr. Kamer Kasım*

1. Introduction

The Turkish-Armenian Reconciliation Commission (TARC) was set up in Geneva on 9 July 2001 after three days of discussions hosted by the Henry Dunant Center for Humanitarian Dialogue and it survived until 11th of December when the Armenian members quitted from the commission with a joint declaration. This article will analyze the reactions towards the TARC and the reasons for its demise. It is argued that the short-lived Commission was an historic opportunity for the both sites to reach reconciliation and mutual understanding, which would be beneficial for the both communities.

The TARC had six Turkish and four Armenian members, who were well-known people and they previously took important

It is argued that the short-lived Commission was an historic opportunity for the both sites to reach reconciliation and mutual understanding, which would be beneficial for the both communities.

positions. Turkish members of the TARC are: Gündüz Aktan (Former Ambassador), Özdem Sanberk, (Director of the Turkish Economic and Social Studies Foundation and former Ambassador) İlder Türkmen (Former Foreign Minister of Turkey), Şadi Ergüvenç (Rtd Lieutenant General), Üstün Ergüner (Former President of Boğaziçi University) and Vamık

Volkan (Professor of Psychiatry, University of Virginia). Armenian members of the Commission are: Van Krikorian (Chairman of the Board of Trustees of the Armenian Assembly of America), Alexander Arzumian (Chairman of Armenian National Movement and former Foreign Minister of Armenia), David Hovhannissian (Professor at Yerevan State University and Former Armenian

* Institute For Armenian Research and Abant İzzet Baysal University, Bolu

Ambassador to Syria) and Andranik Migranian (Former Presidential Advisor to Russian President Boris Yeltsin).

The objectives of the commission were published in the document called *Terms of Reference*. According to this document, the Reconciliation Commission aimed to promote mutual understanding and good will between Turks and Armenians, to encourage improved relations between Armenia and Turkey, to build on the increasing readiness for reconciliation among Turkish and Armenian civil societies including members of diaspora communities, to support contact, dialogue and cooperation between Armenian and Turkish societies in order to create public awareness about the need for reconciliation and to derive practical benefits. Terms of Reference mentioned that the Reconciliation Commission would undertake activities and catalyze projects by other organizations and it would also develop recommendations to be submitted to concerned governments. The Reconciliation Commission pledged to support activities in the fields of business, tourism, culture, education and research, environment. It would secure expertise based on project requirements on historical, psychological, legal matters and on other topics.¹

As was seen in its objectives, the TARC would not deal with the Armenian genocide claim and the Nagorno-Karabakh problem. To reach above-mentioned objectives, the TARC skipped the issues in which difficult to compromise. The same strategy was followed in the dialogue between Turks and Greeks, which were conducted by the Greek-Turkish Forum established in 1998.² Özdem Sanberk stated that the main idea behind the TARC was *“to open new horizons for the future and enhance mutual understanding.”*³ Gündüz Aktan stated that the Commission would follow a method known as *“track-two”* or *“unofficial diplomacy”* and it would intent to bring both parties together and would reduce the effects of events in history on the present day.⁴ İlter Türkmen said that *“It is the first time there has been an attempt at structured dialogue between civil society in Turkey and Armenia and the Armenian diaspora.”*⁵

1 Terms of reference of the Turkish-Armenian Reconciliation Commission, 9 July 2001, *Armenian Studies*, Issue 2, June-July-August 2001, pp. 267-268.

2 For Turkish-Greek Forum, See, http://www.greekturkishforum.org/rep_2.htm

3 *International Herald Tribune*, 10 July 2001.

4 “Opinion by Gündüz Aktan, Turkish-Armenian Dialogue”, *Turkish Daily News*, 11 July 2001.

5 Stephanie Nebehay, “Turks and Armenians Establish Reconciliation Body”, *Reuters*, 10 July 2001.

2. The Reactions Towards the TARC

2.1. Reactions of Armenians

The TARC was an example of civilian diplomacy in which people involve in the negotiations did not have any official title and duty.

The TARC was an example of civilian diplomacy in which people involve in the negotiations did not have any official title and duty.

Although the Reconciliation Commission did not attract much attention in Turkey and the Turkish communities around the world, it was discussed in the Armenian diaspora and Armenia widely. The establishment of the Commission and the each meeting of it debated among

the Armenian diaspora organizations. Despite some exceptions, Armenians' reaction towards the TARC was negative. The harshest criticism towards the Reconciliation Commission came from the Dashnaks and their organization Armenian National Committee of America (ANCA). Contrary to the harsh criticism of Dashnaks, the Armenian Assembly of America (AAA) supported the Reconciliation Commission and its activities.

Dashnaks (the ANCA and also the Armenian Revolutionary Front -the ARF-) around the world showed negative reaction towards the TARC. The ARF Bureau made a statement in which they stated that although they did not oppose the principle of free dialog between the two peoples and neighboring states, they rejected any initiative mandated by foreign powers, which involves unsanctioned individuals, and which did not depart from Armenian national interests. The ARF considered the TARC as an initiative aimed at strengthening the position of Turkey *vis a vis* Armenian demands and damaging the national security of Armenia.⁶ The ARF feared that the establishment of the TARC would divide the Armenians and undermine their efforts for the recognition of "genocide". The ARF's argument about the TARC's role to divide Armenians will be discussed later.

The Armenians, who are against the Armenian National Movement and the AAA, also opposed the TARC. The main reason

⁶ "ARF Bureau Declaration Regarding the Turkish-Armenian Reconciliation Commission", *Asbarez*, 14 July 2001. See also interview with ARF Bureau member Dr. Viken Hovsepian, <http://www.asbarez.com/TARC/VH-QA.html>

The ANCA and other Armenian organizations, which opposed the TARC, strongly criticized the US State Department for its involvement in the TARC.

Chairman of the Armenian National Movement. David Hovhanissian was Armenian Ambassador to Syria from 1992-1998. They had important positions during Ter-Petrosyan's presidency.

The ANCA and other Armenian organizations, which opposed the TARC, strongly criticized the US State Department for its involvement in the TARC. They argued that the State Department was only care about the US oil companies' strong interests in the Caspian Sea and the US government has supported the Bakü-Ceyhan oil pipeline to carry the Caspian oil to the world markets and the US has vested interests in Turkey. Thus the State Department has no interests in Armenia and Armenian genocide recognition.⁷ According to Dashnaks, the TARC was the creation of the State Department in order to convince the Armenian community for concessions on issues such as the Armenian "genocide" and the Nagorno-Karabakh problem.⁸

The US State Department had very positive reaction towards the TARC. The State Department openly expressed its support for the TARC.⁹ Although the US Deputy Secretary of State Elizabeth Jones, stated that the TARC was a private initiative and the US government did not involve in it, media wrote about the US government's involvement in the initiative.¹⁰ Congressional Research Service also published the four pages report titled "Turkish Armenian Reconciliation Commission and US Role". The report mentioned that the State Department provided financial assistance to support the Commission's activities as it does other

⁷ Armenian News Network/Groong, <http://groong.usc.edu/news/msg>, 16 September 2001.

⁸ "Panel Discussion On Turkish-Armenian Reconciliation Commission Held In New York", ANN/Groong-AWOL, <http://groong.usc.edu/news/msg39333.html>, 27 October-2 November, 2001.

⁹ See *Noyan Tapan*, 14 July 2001.

¹⁰ RFE/RL, 8 September 2001. Media in the US also showed interest towards the TARC. See, Douglas Frantz, "Unofficial Commission Acts to Ease Turkish-Armenian Enmity", *The New York Times*, 10 July 2001. "Turkish-Armenian Reconciliation?", *Washington Times*, Editorial, 17 July 2001.

On the contrary to the harsh criticism from the ANCA, the AAA, which is one of the biggest Armenian organization in the US, supported the TARC.

civil society initiatives or people to people contacts. The funds were in the form of a grant to the American University for a conflict resolution program, which has supported the activities of the Commission.¹¹ Regarding the claims of the US government's financial support of the TARC, Van Krikorian stated, *"From the beginning the US government said it was supporting us. So I don't think that is a surprise."* Arzumian and Hovannisian stated that they did not have information about the US government funding.¹²

On the contrary to the harsh criticism from the ANCA, the AAA, which is one of the biggest Armenian organization in the US, supported the TARC. Harair Hovnanian from the AAA stated that *"This is the first multi-disciplinary, comprehensive attempt to reconcile differences between two neighbors, separated by bitterness and mistrust, and as such, it is a major advance."* He further stated, *"I am particularly proud that the Assembly's Board of Directors Chairman Van Krikorian is on this high-level Commission."* Carolyn Mugar, from the AAA's board of trustees commented, *"We believe that the Turkish-Armenian Reconciliation Commission will benefit and build on the experiences of other similar international efforts."*¹³ Arti Vartanian, acting executive director of the AAA considered the Commission as a groundbreaking step. She said, *"Turkey and Armenia are neighbors. Right now they are not communicating. This is going to open the line of communication and hopefully the border."*¹⁴

The AAA is in competition with the Dashnak's organization, the ANCA. The ANCA views the AAA as an organization closely aligned with the US State Department, which means that it followed the interests of the US rather than those of Armenia and the Armenian

¹¹ Congressional Research Report, 2 October 2001.

¹² Emil Danielyan, "Members Deny Knowledge of US Funding For Turkish-Armenian Group", *RFE/RL*, 15 October 2001.

¹³ Internet Magazine TOL, <http://www.tol.cz>

¹⁴ Helen Gao, "Armenia and Turkey, Panel Gets Mixed Reviews Among Locals", *The Daily News of Los Angeles*, 11 July 2001.

The AAA's support of the TARC and Van Krikorian's presence there instigated the division among Armenian diaspora especially in the US.

people.¹⁵ It might be argued that the ANCA and the AAA have consisted of different social classes and their interests differ accordingly. The AAA is an organization consists of Armenian-Americans that represent the elite. The AAA's members have more business minded and they aware of the fact that if Turkish-Armenian border opened, Armenia and Armenian and American-Armenian businessmen would benefit from it. They realize the benefits of reconciliation between Turks and Armenians. On the other hand, the ANCA members are more politicized and economically less advantaged.¹⁶

The AAA's support of the TARC and Van Krikorian's presence there instigated the division among Armenian diaspora especially in the US. As it was mentioned above the ANCA accused the AAA of dividing the Armenians and disrupted their joint lobbying efforts in the US. Van Krikorian, stated, "*Armenian-Americans are already divided.*" Van Krikorian also pointed out differences between the ANCA and the AAA in terms of structure and capacity. For example, when it was asked why the ANCA was not invited to join the TARC, he replied that the ANCA/ARF did not have any member who meet the three criteria to join the Commission; 1) Significant international and national political experience; 2) Fluency in English; 3) Willingness to work.¹⁷

It might be argued that the TARC soured relations between the ANCA and the AAA and affected their joint lobbying activities. Indeed, the ANCA and the AAA were in disagreement about the mechanism and timing of introducing a genocide resolution in the House of Representatives.¹⁸ The dialogue was started by the TARC also affected other states' attitude towards the Armenian genocide

¹⁵ See, Garo Adanian, "The Truth that No One Wants to Admit About TARC", *Armenian Weekly*, 11 August 2001. The same article also can be found in Dashnak's publication Asbarez, <http://www.asbarez.com/TARC/Adanian.html>

¹⁶ H. Astarjian argued that the AAA consisted of fat-cat members, who are controlled by the State Department and by those who formulate and impose policy on the State Department. H. Astarjian, "An Illegitimate Child", <http://www.asbarez.com/TARC/Astarjian1.html>

¹⁷ Interview with Van Krikorian, *Groong*, 3 August 2001.

¹⁸ Harut Sassounian, "President Kocharian Must Intervene to Prevent Further Damage by Turkish Commission", *California Courier Online*, 2 August 2001.

claim. The European Parliament attributed significance to the TARC and it refused to include "genocide" issue in a resolution about Turkey. The European Parliament stated that

*"It supported the civil initiative launched by a group of former diplomats and academics from Turkey and Armenia, the aim of which was to arrive at a common understanding of the past; hoped that this initiative would contribute towards the normalization of relations between the two communities concerned."*¹⁹

The German Parliament also refused to deal with a petition about Armenian genocide claim. The German Parliament referred to the contact between Turkish and Armenian organizations (the TARC).²⁰

The establishment of the TARC also affected the ARF's relations with the Armenian government. The ARF had suspicion about the Armenian government's involvement of the TARC. As a reaction, the ARF voted against a bill about the privatization of the electricity distribution network.²¹ The Armenian Foreign Ministry issued a statement on 13th of July 2001 in which it welcomed the establishment of the TARC. However, the Armenian Foreign Ministry emphasized that a full normalization of relations between the two neighboring states only possible after the establishment of diplomatic relations. Armenian Foreign Minister Vartan Oskanian stated that the Armenian Foreign Ministry was informed about the process but not involved in it. He said, *"Nobody had asked us whom we want to see in the commission. Nor did we have a right to say yes or no to any candidate."*²² Armenian Foreign Ministry Spokeswoman Dziunik Aghajanian stated that

*"In connection with the position of the Ministry of Foreign Affairs regarding the Reconciliation Commission, I must say that Armenia has always hailed any public contact and dialog between the Armenian and Turkish peoples, which will promote public discussions on current problems."*²³

¹⁹ Armenian News Network/Groong, <http://groong.usc.edu/news/msg38258>, 5 October 2001.

²⁰ www.bundestag.de/aktuell/bp/2001bp0109/0109083b.html. See also, Ömer E. Lütem, "Facts and Comments", *Armenian Studies*, September-October November, Issue 3, 2001, pp. 218, 224-225.

²¹ Harut Sassounian, "President Kocharian Must Intervene to Prevent Further Damage by Turkish Commission", *California Courier Online*, 2 August 2001.

²² Asbarez On Line 25 July 2001. RFE/RL, *Armenia Report*, 7-24 July 2001.

²³ *Noyan Tapan*, 13 July 2001.

It can be argued that criticisms from Armenian political parties and Armenian diaspora led the Armenian authorities to distance themselves from the work of the commission.

The TARC received a negative reaction from several leading Armenian political parties. They made a joint statement on the 31st of July 2001 in which they condemned the TARC and considered it as "artificial reconciliation".²⁴ The Armenian political parties' reaction affected the Foreign Ministry's opinion about the TARC. As a result, on the 1st of

August Armenian Foreign Ministry issued a statement different than its earlier statement. As a response to the political parties' joint statement, Armenian Foreign Ministry spokeswoman Aghajanian said,

"It is noteworthy that the political forces holding the majority in the parliament have assumed a unified position over the Armenian-Turkish reconciliation commission. We believe that opinions voiced in the statement, as well as other opinions made public so far will be taken into account by the commission." Armenian Foreign Ministry spokeswoman also stressed that the TARC could not divide Armenians and deviate Armenian authorities from consistently pursuing and realizing the process of Armenian genocide recognition, one of the priorities on the agenda of the Armenia's foreign policy. She also pointed out that the TARC activities could not replace state level discussion and all existing problems between Turkey and Armenia could be solved only through an inter-state dialog.²⁵ Armenian President Kocharian also stressed that Armenian-Turkish relations should be discussed on the state level.²⁶ It can be argued that criticisms from Armenian political parties and Armenian diaspora led the Armenian authorities to distance themselves from the work of the commission.

²⁴ Agos, "Komisyon Ermenileri Böldü", Sayı: 280, 10 Ağustos 2001, p. 1,11.

²⁵ "Foreign Ministry Respond Reconciliation Grouping", *Asbarez On line*, 2 August 2001. An article from Armenian authors considered the Commission's activities as privatization of foreign policy and they evaluated it as a dangerous process. See Khatchik Derghoukassian and Richard Giragosian, "The Dangers of Privatizing Armenian Foreign Policy", Armenian News Network/Groong, <http://groong.usc.edu/ro/ro-20010831.html>, 31 August 2001.

²⁶ "Armenian President, US Congressman Discuss Reconciliation Commission", *Noyan Tapan*, 22 August 2001.

As was seen from the reaction of the Armenian diaspora and Armenian political parties, the TARC was viewed negatively by some Armenians and Armenian organizations. As a response of criticisms, the Armenian members of the Commission claimed that most Armenians around the world have offered support, both publicly and privately towards the TARC and most Armenians believed that if Armenians and Turks talk directly and in a structured fashion, addressing the numerous issues that cause problems, some progress may follow.²⁷ One of the criticisms to the TARC was about the members of the Commission. As was mentioned above the most Armenian members of the TARC had important posts during the former Armenian President Ter-Petrosyan era and they were strongly criticized by the opponents of the Ter-Petrosyan. The Armenians involved the TARC were also criticized of not consulting the other Armenian organizations. The Turkish members of the TARC were criticized by some Armenians as being hardliners on the Armenian question and being connected with the Turkish establishment.²⁸

2.2. Reactions of the Turkish Side

Although in Turkey, the TARC did not attract as much interest as it got in Armenia and Armenian diaspora, there were positive reactions towards the TARC and a dialogue between the Turks and the Armenians.²⁹ Mehmet Ali Briand argued that Turkey should support the TARC and should encourage meetings with Armenian business groups.³⁰ Ömer E. Lütem, Director of the Institute for Armenian Research emphasized the benefits of the TARC for softening of the strained atmosphere between the two states and nations.³¹ Nuzhet Kandemir Turkey's former Ambassador to the United States argued that the TARC was a positive development, but it would be wrong to have great expectations. He also added,

²⁷ Emil Danielyan, "Turkey/Armenia: Reconciliation Commission Off To Rocky Start", *RFE/RL*, 13 August 2001.

²⁸ "An Overview Of The Members Of The Turkish-Armenian Reconciliation Commission", <http://www.asbarez.com/TARC/Theplayers1.html>

²⁹ "Civilian Diplomacy for International Crises", *Anadolu News Agency*, 18 July 2001. "Türklerle Yakınlaşma Ermenileri İkiye Böldü", *Hürriyet*, 17 Temmuz 2001. "Türkiye ve Ermenistan Arasında Diyalog", *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 2001. "Will Turkish And Armenian Civillian Be Able To Reconcile Two Nations?", *Turkish Probe*, 15 July 2001.

³⁰ Mehmet Ali Birand, "Armenians Work, Turks Look On", *Turkish Daily News*, 14 July 2001.

³¹ Kemal İter, "Greece Model Is Used In Setting up Commission Between Turks And Armenia", *Turkish Daily News*, 13 July 2001.

The Speaker of the Parliament of Azerbaijan, Murtuz Aleskerov considered dealings with Armenia as a betrayal of Azerbaijan.

*“Turkish participants should coordinate with Azerbaijan when they do something in order to prevent any damage to the Turkish-Azerbaijani relations.”*³² Sami Kohen from daily Milliyet newspaper considered the establishment of the TARC as a right step on

the right time.³³ Turkish Armenians welcomed the TARC. Markar Eseyan from Agos newspaper argued that the establishment of the TARC had a big step for civilization and friendship and he stated that TARC would provide prestige to Turkey. Eseyan also argued that Western states did not want reconciliation between Turks and Armenians and they used the Armenian problem to put pressure on Turkey.³⁴

2.3. Reactions of Azerbaijan

The TARC met with cold reaction from many Azerbaijani politicians. Main reason for the negative approach was that the TARC would not deal with the Nagorno-Karabakh problem. Therefore the TARC would not play any role to make Armenian forces withdraw from the occupied Azeri territories. The Speaker of the Parliament of Azerbaijan, Murtuz Aleskerov considered dealings with Armenia as a betrayal of Azerbaijan. He said that he was against the steps taken between Turkey and Armenia to improve economic and cultural ties, despite the lack of political ties between the two countries.³⁵ The Chairman of the National Liberation Party, Etibar Memedov argued that the establishment of the Commission is a result of the passivity of Azerbaijani diplomacy. He stated, *“as long as there are unresolved problems in the Turkish-Azerbaijani relations, supporters of the restoration of Turkish-Armenian ties will be allowed to flourish.”* Ali Kerimov, the Chairman of the People’s Front of Azerbaijan (reformist wing)

³² Kemal İter, “An Historic Step For Both Turks and Armenians”, *Turkish Daily News*, 12 July 2001.

³³ Sami Kohen, “Barış Zamanı”, *Milliyet*, 11 Temmuz 2001.

³⁴ Markar Eseyan, “Barış Aritmetiği”, *Agos*, Sayı: 277, 20 Temmuz 2001, p. 9.

³⁵ *Agos*, “Karabağ’ı Tartışmıyoruz”, Sayı: 289, 12 Ekim 2001, p. 1, 11.

³⁶ Saadet Oruç, “Aleskerov reacts to Improvements of Economic and Cultural Ties Between Turkey and Armenia”, *Turkish Daily News*, 12 July 2001. “Aleskerov: Doing Business With Armenia Means Betraying Azerbaijan”, *Turkish Daily News*, 14 July 2001.

argued that any cooperation or diplomatic relations between Turkey and Armenia could only be established after the liberation of Azerbaijan's occupied territories. Therefore, it is not correct to establish a Turkish-Armenian reconciliation commission in the current situation.³⁷

The most positive reaction came from Mirmahmut Fattayev, the Chairman of the People's Front of Azerbaijan (Traditionalist wing). He stated, *"he did not see any problem in the establishment of the Commission."*³⁸

3. The Second Meeting of the Commission

As it was mentioned, the TARC was criticized by some Armenian diaspora organizations and particularly by the Dashnaks. Under this atmosphere the TARC held its second meeting in Istanbul on 23-25 September 2001. At the end of the meeting, the declaration was made in which the Commission members expressed their will to continue their efforts for reconciliation. They also evaluated media reaction to the TARC in Armenia, Turkey and worldwide. They decided to increase the number of Armenian members of TARC and to hold next meeting in New York. The Commission members also agreed to invite the International Center for Transitional Justice (ICTJ) to organize a "Seminar on Legal Issues" (including international models for reconciliation).³⁹

Van Krikorian, in an interview, commented about some of the decisions taken in the Istanbul meeting. He mentioned that he expected the number of Armenians in the TARC would increase from four to six and he emphasized that the Commission members agreed in Istanbul to form a group of psychologists and psychiatrists to explore how issues that divide Turks and Armenians affect both sides and to find some common ground. He also stated the TARC would ask the assistance from the ICTJ to put a framework to the legal issues.⁴⁰ Arzumanyan argued that Istanbul meeting produced encouraging results. Migranian expressed cautious optimism about the Commission's chances to lay the groundwork for the reconciliation of the two bitterly divided peoples.⁴¹

³⁷ *Azerbaycan ANS TV*, 12 July 2001.

³⁸ Armenian News Network/ Groong, <http://groong.usc.edu/news/msg34493.html>, 13 July 2001.

³⁹ For the statement see, *Armenian Studies*, Issue 3, September, October, November 2001, pp. 369-370.

⁴⁰ Interview with Van Krikorian on the Armenian Radio Hour of New Jersey, 15 October 2001.

⁴¹ "Participants' Mum on Turkish-Armenian Reconciliation Commission Session In Istanbul", *RFE/RL*, 6 October 2001.

Although, the Commission members gathered in Istanbul, Turkish press did not show much interest about the event.

Although, the Commission members gathered in Istanbul, Turkish press did not show much interest about the event. On 25th of September 37 journalists were invited to the lunch with the members of the TARC and only 7 of them

participated it.⁴²

4 The Third Meeting of the Commission

As it was decided in the Istanbul meeting of the TARC, the Commission members held its third meeting in New York on 18-21 November 2001. This meeting turned out to be the last meeting of the TARC. To evaluate the meeting and discussions following it, which resulted dissolution of the TARC, will give us clue about what should be done for the long lasting dialogue between the two sides.

According to media information, the three-day meeting entitled Reconciliation Models and Issues of International Law and professor Ani Kalajian, a psychologist, also participated in the meeting.⁴³ At the end of the meeting the members of the TARC agreed on several issues: The Commission discussed issues related to international and inter-state reconciliation models and decided to create a working commission to deal with several issues. The Commission also decided to secure the issue of the Turkish and Armenian communities more active participation in the process of reconciliation through more contacts and their involvement in the process of normalization of Turkish-Armenian relations. The TARC also decided to open secretariats in the USA, Turkey and Armenia and to open an Internet web site.⁴⁴ The representatives from the Assembly of Turkish American Association (ATAA) and the Federation of Turkish American Associations (FTAA) also participated in the meeting to discuss Turkish-Americans expectations and their possible role to strength Turkish-Armenian ties.⁴⁵

⁴² Hrant Dink, "Yorgun Barışa Sessiz Buluşma", *Agos*, Sayı: 287, 28 Eylül 2001, p. 12.

⁴³ *Agos*, 23 Kasım 2001.

⁴⁴ Hakop Chakrian, "TARC Opens Offices In Turkey and Armenia", *Azg Daily*, 5 December 2001.

⁴⁵ Press Release, from Assembly of Turkish American Association, <http://www.ataa.org/spotlight/pr-nov20.html>, 20 November 2001.

After the New York meeting controversy aroused among the Commission's Armenian and Turkish members. The two sides could not agree about the joint statement.

After the New York meeting controversy aroused among the Commission's Armenian and Turkish members. The two sides could not agree about the joint statement. As a result, mediator and a chairman of the meeting David Phillips summarized the results of the New York meeting. Despite this, David Hovhannissian expressed his hope for the continuation of the TARC. According to Hovhanissian, the meeting produced serious results. The most important result was that the TARC asked the assistance from ICTJ to investigate the applicability of the UN Convention on Genocide of 1948 to the events in 1915.⁴⁶ Arzumanian and Migranian also considered the decision to ask assistance from the ICTJ was the most important result of the meeting. Arzumanian commented that the study by the ICTJ could affect the Commission's future recommendations to Ankara and Yerevan. They also stated that normalization of trade and transportation between Turkey and Armenia was discussed in the meeting. However, the commissioners indicated that the existence of the TARC should not be used as a means to influence Armenia and Turkey's international relations.⁴⁷

Although the statements from the commissioners indicated hope for the Commission's future activities, problems rose between the two sides of the TARC. Moreover, the opponents of the Commission also continued their criticism with increased fashion.⁴⁸ After the New York meeting of the TARC, Armenian Foreign Minister Oskanian suggested that the members of TARC needed to evaluate the situation and decide whether to continue or not.⁴⁹

On 11 December 2001, the four Armenian members of the TARC withdrew from the Commission with a joint statement in

⁴⁶ D. Hovhanissian: "Despite Difficult Process, Latest Meeting of TARC Produced Serious Results", *Noyan Tapan News Agency*, 5 December 2001.

⁴⁷ "TARC Requests Study On Applicability Of UN Genocide Convention To Armenian Genocide, Also Calls For Lifting Turkish Visa Regime And Blockade", RFE/RL, 29 November 2001.

⁴⁸ For example, see Hagop Chakrian, "New York Meeting of TARC", *Armenian News Network/Groong*, <http://groong.usc.edu/news/msg40486>, 24 November 2001

⁴⁹ Harut Sassounian, "Foreign Minister Suggests that TARC Members Consider Calling It Quits", *California Courier Online*, 29 November 2001.

which they stated that they learned that the Turkish members of TARC unilaterally asked the ICTJ to refrain from proceeding with its study regarding the applicability of the UN Genocide Convention to the events in 1915.⁵⁰ The four Armenian members also expressed that

“they believed the necessity for full normalization of relations between Armenians and Turks and between Armenia and Turkey. Contact between members of Armenian and Turkish civil societies, such as those which have been enabled through the TARC, continued to be necessary to accomplish these essential goals.”⁵¹

The demise of TARC was welcomed by the organizations opposed the initiative. Azg newspaper considered TARC’s failure as a pleasant surprise and continued to criticize the Commission’s activities even after its demise.⁵² The AAA, the proponents of the TARC expressed its disappointment for the demise of the Commission and towards the Commission’s Turkish members.⁵³

The Commission members blamed each other for the failure.⁵⁴ Interestingly, the opponents of TARC from the Armenian side also blamed the Turkish members of TARC, arguing that Turkish members did not want ICTJ to study applicability of the 1948 UN Convention to events of 1915. However, the opponents of the TARC from the Armenian side opposed the Commission’s proposal for the third party study to the applicability of the UN Convention of 1948 to the events of 1915. They argued that Armenians had nothing to gain from such a study and there was no need of the study, which would question veracity of the historical “fact”.⁵⁵

5. Why did the Commission Dissolve?

There were two main reasons for the demise of the TARC. First, some Armenian diaspora organizations were not ready for

⁵⁰ Emil Danielyan, “Genocide Study Row leaves Turkish-Armenian Panel In Limbo”, *RFE/RL, Armenian Report*, 12 December 2001.

⁵¹ Armenian News Network/Groong, <http://groong.usc.edu/news/msg41575.html>, 12 December 2001.

⁵² Azg, 12 December 2001. See also, Harut Sassounian, “What Lessons Should Armenians Learn From TARC’s Demise?”, *California Courier*, 19 December 2001. “Text of Dashnak Statement On Armenian-Turkish Dialogue”, <http://groong.usc.edu/news/msg41443.html>, 15 December 2001.

⁵³ “AAA: Assembly ‘Deeply Dissatisfied as TARC’s Turkish Commissioners Stop Study On Applicability of Un Convention to the Armenian Genocide’”, Armenian News Network/Groong, <http://groong.usc.edu/news/msg41273.html>, 12 December 2001.

⁵⁴ “TARC Members Blame Each Other For Demise”, *Noyan Tapan*, 13 December 2001.

⁵⁵ See, Harut Sassounian, “TARC Goes From Bad to Worse”, *California Courier Online*, 6 December 2001.

Some Armenian diaspora organizations were not ready for dialogue with the Turkish side and they put enormous pressure on the Armenian members of the TARC.

dialogue with the Turkish side and they put enormous pressure on the Armenian members of the TARC. The ANCA and the ARF accused the Armenian members of betraying the Armenian people and jeopardizing Armenian national interests. Under this pressure the Armenian members started to put forward some demands from the Turkish members of the Commission as if they had the authority to meet their demands. The Armenian members main aim was to give message to the diaspora organizations and to say that they defended the Armenian interests and put pressure on the Turkish members of the TARC, but the Turkish members did not accept their demands.⁵⁶

Second reason for the demise of the TARC was the Armenian genocide claim. As mentioned above, with the inception of the TARC, the members decided not to deal with the issues difficult to compromise and Armenian Genocide claim was one of the issues that the Commission members had definite opinion and they had statements about the subject. For example, Gündüz Aktan clearly stated that none of the Turkish participants of the TARC considered the events of 1915-16 as genocide.⁵⁷ İlter Türkmen also said

*"Nothing changed in the attitudes of the sides. There is no change in attitude of the Armenians regarding claims on so-called genocide on Armenians. Of course, there is no change in our attitude. We will be in an effort to overcome the problem through dialogue."*⁵⁸

The Armenian members of TARC had similar statements. Arzumanyan stated that *"the Armenian members of the commission would never cast doubt on the historical fact of the Armenian Genocide."*⁵⁹ In fact, the Commission would not intent

⁵⁶ See Gündüz Aktan, "Kuğunun Ölümü", *Radikal*, 7 Ocak 2002. In the same article Aktan stated that the Turkish side proposed archive study in Istanbul and mutual translation of all books related to "genocide", but the Armenian side rejected the proposal.

⁵⁷ Gündüz Aktan, "Turkish-Armenian Dialogue", *Turkish Daily News*, 11 July 2001.

⁵⁸ *Turkish News Agency Anatolia*, 11 July 2001.

⁵⁹ Emil Danielyan and Harry Tamrazian, "International Study On Genocide Important For Turkish-Armenian Dialogue", *RFE/RL*, 29 November 2001.

or expect either side's position to be changed regarding the issue of genocide claim. The Armenian members of the TARC were particularly eager to discuss the issue in the Commission meetings, because they wanted to respond critics that they neglected "genocide" issue. As was mentioned above, after the New York meeting, the TARC's Armenian members stated that the most important result of the meeting was that the Commission asked for assistance from ICTJ to study the applicability of the UN Convention to the events in 1915. David Phillips, mediator and the Chairman of the meeting, published a declaration, which reflected the Armenian members demand for the assistance of the ICTJ, without getting approval from the Turkish members of the Commission.⁶⁰ After the declaration the process of demise of the Commission was started and as discussed above, the TARC was dissolved on 11th of December 2001.

6. Conclusion

The attitudes of the Turkish and Armenian side towards the TARC were very different. While many Armenian diaspora organizations and the Armenian political parties had negative attitude towards the TARC, the Turkish side considered it as a very positive development. The Armenian members of the Commission came under pressure and they felt that they had to take into account at least some of the critics. The TARC should have continued its activities behind closed doors for a while, which would reduce the criticisms, particularly towards the Armenian members of the Commission. As it was mentioned above, the demand of study from the ICTJ was used by the Armenian members of the TARC to ease the pressure and it was publicized against the will of the Turkish members of the Commission, which damaged the mutual trust. Any attempt of reconciliation should be based on mutual trust and understanding. When the confidence of the commission members towards each other was lost, the failure of the TARC became imminent.

The establishment of TARC had an impact on Armenian diaspora activities for "genocide" recognition. The TARC was

⁶⁰ Gündüz Aktan, "TARC: Çıkmaz Sokak", *Radikal*, 12 Aralık 2001. Gündüz Aktan, "Kuğunun Ölümü", *Radikal*, 8 Ocak 2002. Gündüz Aktan, "Why Can Not It Be?", *Turkish Daily News*, 9 Januray 2002. For the demise of the Commission See also, Semih İdiz, "The Blood Feud Goes On", *Turkish News*, 14 December 2001. Taner Akçam, "TARC Niçin Başarısız Oldu?", *Agos*, 21 Aralık 2001. Saadet Oruç, "Will Turkish-Armenian Dialogue Remain As a Memory of the Year 2001?", *Turkish Daily News*, 9 Januray 2002.

The Nagorno-Karabakh problem and Turkey's relations with Azerbaijan had the factors should be taken into account in Turkey's relations with Armenia.

considered as positive step by other states and they did not want to take genocide claims on the agenda in order not to damage the dialogue atmosphere.

For Turkey there are two issues to deal with in the dialogue process with Armenians. One is the

establishment of Turkey's or Turkish groups and organizations' contacts with Armenian diaspora organizations. The other issue is Turkey's relations with Armenia. As was seen in this article, the two big diaspora organizations in the US, the AAA and the ANCA had different policy towards the reconciliation. This indicated that at least there are Armenians with whom Turkish organizations can contact with for reconciliation. Turkish organizations and even officials' contact with the AAA would be useful for dialogue between the two communities. Turkish and Armenian members of the TARC might also continue to keep in touch, which create atmosphere for another reconciliation attempt in the future. Turkey's relations with Armenia are more complicated than Turkish-Armenian diaspora relations. The Nagorno-Karabakh problem and Turkey's relations with Azerbaijan had the factors should be taken into account in Turkey's relations with Armenia. During the reconciliation process, the Armenian members of the TARC dealt with the normalization of Turkey's relations with Armenia without mentioning the Nagorno-Karabakh problem. While the 20 % of Azerbaijan's territory was under the Armenian occupation, the normalization of trade and transportation between Turkey and Armenia and the establishment of diplomatic relations between the two states would damage Turkey's relations with Azerbaijan and would encourage the Armenian side not to make any attempt for the solution of the Nagorno-Karabakh problem.

Achieving reconciliation between Turks and Armenians is a historical necessity and it would also help to bring peace and to bring prosperity in the Caucasus. Some diaspora organizations did not want to involve any kind of reconciliation attempt. Besides they tried to prevent it. The Armenian members of the Commission and the AAA might play an important role to change the opinion of Armenians regarding the dialogue with Turkey. It

might be possible the Commission to be resumed and the dialogue process to be started. The TARC member Üstün Ergüner stated that *"I think the reason (the Commission) probably looks dead right now was technicalities. We were pressed for time. If we had more time, we probably could have made the thing live."*⁶¹

⁶¹ RFE/RL, 18 January 2002.

THE HOLOCAUST AND ARMENIAN CASE: HIGHLIGHTING THE MAIN DIFFERENCES

Assist. Prof. Dr. İbrahim KAYA

Introduction

Similarities do not make two things same. However, if two things are so similar they can be grouped in the same category. Common rules would apply to all the things in the same category. Therefore, similarities and abstraction are extremely important not only from academic but also from legal point of view. Surely if the things had nothing in common, or similarities are very low, they are different. Different things do not fall within the same category and are subject to different treatment and rules.

With the increasing awareness of the Holocaust around the world, the concept of Holocaust gained currency as a most horrendous crime. Therefore, the charge of Holocaust became a

With the increasing awareness of the Holocaust around the world, the concept of Holocaust gained currency as a most horrendous crime.

weapon and many have tried to draw some parallels between the Holocaust and their cases.¹ The supporters of the so-called Armenian genocide are no exception, frequently using the term "Armenian Holocaust". The efforts for drawing some, considerable, parallels between the fates of the European Jews and Armenians of the Ottoman

Empire aim to expand the recognition of the 1915 incidents as genocide. Because the Holocaust is the most inhuman treatment of man to man and anything similar, or the same, deserves to be condemned and, consequently, punished. However, the calamity befell upon the Jews is so grave and it is not easy to call every

* Institute for Armenian Research and Çanakkale Onsekiz Mart University. ikaya@eraren.org

¹ For example see Richard G. Hovannasian, 'Etiology and Sequele of the Armenian Genocide', in George J. Andreopoulos (ed.), *Genocide: Conceptual and Historical Dimensions*, (Philedelphia: University of Pennsylvania Press, 1994), pp. 125-126.

instance of great human losses the Holocaust. Therefore, it is worth noting that Armenian historians tend to distinguish both the Armenian experience and the Holocaust from all other instances of great human losses. If they manage to make the 1915 incidents recognized as Holocaust, first simply to the public and later to the legislatures of various countries, laws of these countries prohibiting even academic criticism of the Holocaust would also apply to the Armenian case.

A significant portion of Armenian efforts has been devoted to establishing a linkage between their own historical experiences and those of European Jewry during the World War II. The cornerstone in these efforts has long been the infamous Hitler quote: "Who, after all, speaks today of the extermination of the Armenians?". The aim is to prove that Hitler was encouraged by the lack of reaction to the fate of the Armenians.² As examined in great detail and convincingly proved by Lowry, there is no historical basis for attributing such a statement to Hitler.³ Yet, a comparative analysis of the Holocaust and Armenian case is worthwhile.

The aim of this paper is to examine the Holocaust and 1915 incidents with a view exploring the differences, and of course similarities, between the two. If they have much in common, both deserves to be treated same. If not, the categorization applicable to one would not fit the other one. Firstly brief features of the Holocaust will be given to the attention of the reader. This will be followed by a comparative analysis of the Holocaust and 1915 incidents. Since the author comes from a legal profession, analysis of the legal elements of both incidents will also be emphasized throughout the paper. The sources on the 1915 incidents used in this article will be the sources of Armenian origin and official legal material the authenticity of which cannot be denied. To give a full record of 1915 incidents is clearly out of scope of this work which will only make an attempt to analyze the differences and similarities between the Holocaust and what the Armenians experienced in and around 1915.

² For a recent example of this see Vahakn N. Dadrian, 'The Documentation of the Armenian Genocide in the Light of Persistent Turkish Denials' Conference paper delivered at *Generations of Genocide*, Wiener Library, 26-27 January 2002, London/UK.

³ Heat W. Lowry, 'The U.S. Congress and Adolf Hitler on the Armenians', *Political Communication and Persuasion*, Vol. 3, No. 2, 1986, pp. 111-140.

The Holocaust:⁴ Evil for the Evil's Sake⁵

There has been so much cruelty, hatred, and killing in the history of mankind. It is also a fact that various communities have tried to exterminate other communities which were different from theirs in terms of race, ethnicity, religion, language. The most recent examples of these are obviously the Rwanda and former Yugoslavia cases. However, none of previous campaigns is in a position to challenge the uniqueness of the Nazi Holocaust. It is significant not merely because its victims were the Jews. Throughout the history the Jews were made the victims of mass murder campaigns, but none of them was called the Holocaust.⁶

The Holocaust was brought into being because it had meaning to its perpetrators. Anti-Semitism is the key point.

The Holocaust is generally regarded as the systematic slaughter of not only 6 million Jews, (two-thirds of the total European Jewish population), the primary victims, but also 5 million others, wiped off the Earth by the Nazis and their collaborators. 11 million people were killed because of racism and hate, all in a period of 11 years between 1933-1945.

The most important feature of the Holocaust is, possibly, that it is evil for the evil's sake. In this respect it differs from all other mass murder incidents. There is no ground upon which the conditions imposed upon the Jews of Europe by the Nazis could be explained. The Jews neither cooperated with Russians against Germany nor stabbed the German army from the back. They even did not form any armed organization to defend themselves, let alone terrorist groups to rebel against the legitimate government of the country where they live.

The Holocaust was brought into being because it had meaning to its perpetrators. Anti-Semitism is the key point. It had its roots

⁴ The facts given in this part is based on the information supplied by Haim Bresheeth, Stuart Hood and Lisa Jansz, *The Holocaust*, Turkish translation, *Soykırım*, (Istanbul: Milliyet Yayınları, 1996). Various internet resources, including thinkquest, Massuah, the Institute for the Study of the Holocaust, remember.org, United States Holocaust Memorial Museum are also referred to. The views contrary to those which summarized here may be found at fpp.co.uk and the works of David Irving.

⁵ Emil Fackenheim at http://news.bbc.co.uk/low/english/uk/newsid_618000/618352.stm.

⁶ Eight centuries ago the Jews were hunted in Germany, expelled from England, France and finally from Spain in 1492.

in the Middle Ages. According to the Christian belief of the Middle Age, it was the Jews who killed Jesus Christ. Therefore, they were to be hated and punished. Every Jew was individually responsible for this crime and sin. On their way to Jerusalem, the Crusaders slaughtered the 'infidel' irrespective of being a Muslim or Jew. The Jews were required to live in the ghettos in the Middle Age of Europe. They were also subject to some discriminative procedures like bearing certain signs and following certain dress code in many places. Thereby the Jews were differentiated from the rest of the society, becoming the 'other'. It is also a fact that with the Enlightenment an amelioration of the situation of the Jews was seen, since the equality of all mankind was a pillar of the Enlightenment. While the Napoleonic armies marched in Europe, the more Jews became free as the equalitarian principles spread. The hard-working and talented Jews became part and often the leading part of the social, cultural, economic, and scientific life of Europe in the end of the nineteenth century. Their success was also partly because of the solidarity among the Jews. On the other hand, the anti-Semitism was not buried, but this time instead of religious intolerance it was grounded on the so-called scientific knowledge. Nazi propaganda identified them as a "race" and an inferior one. To create a powerful nation inferior ones should be eliminated according to the Nazi scientists.

The Nazis picked out and specifically targeted the Jews, and they did this from the very beginning – the Nazi Party Program of February 1920 to the very end Hitler's Testament of April 29, 1945.

The Nazis harassed and brutalized the Jews throughout the 1920s during the "struggle for power." Speech after speech painted the Jews as Germany's "misfortune" and prophesied a time of reckoning.

The Nazis came to power in 1933 and the Jews were their very first target. The infamous boycott against Jewish businesses took place in April 1933 and the first laws against the Jews were enacted on 7 April 1933. Jews were progressively erased from almost every facet of German life. The Nuremberg Laws, passed in 1935, deprived the Jews of almost every remaining right and freedom. The "Nuremberg Laws" proclaimed Jews second-class citizens. Furthermore one's Jewishness, according to the Nuremberg Laws, was dependent on that of a person's grandparents, not that person's beliefs or identity. More laws

Jews were forced to label all exterior clothing with a yellow Star of David with the word Jude (Jew).

passed between 1937 and 1939 exacerbated the problem further: Jews were more and more segregated and life was made much harder. Jews could not go to public schools, theaters, cinemas, or resorts, and furthermore, they were banned from living, or sometimes even walking, in certain parts of Germany. This culminated in the bloodiest pogrom to date the Kristallnacht (Night of Broken Glass) in November 1938. Over 100 Jews were murdered and a "fine" was levied against the Jews in excess of 1 billion Mark.

Approximately half the Jewish population of Germany fled along with more than two thirds of the Austrian Jewry. Emigration took them to Palestine, the United States, Latin America, along with eastern and western Europe. The Jews who remained in Nazi Germany were either unwilling to leave or unable to obtain visas. Some could not get sponsors in host countries, or were simply too poor to be able to afford the trip. Many foreign countries made it even harder to get out due to strict emigration policies designed to thwart large amounts of refugees from entering, particularly in the wake of the Depression. The United States, Britain, Canada, and France were among these. Thirty eight countries met at Evian, France to discuss the treatment of the Jews in Germany, but no real help was offered.

By the outbreak of World War II, actions taken against the Jews included marking them and ghettoizing them. Jews were forced to label all exterior clothing with a yellow Star of David with the word Jude (Jew). By the time of the invasion of the Soviet Union in 1941, the decision had been taken to kill the eastern European Jews by shooting them where they were found and by the end of that year, the decision was taken to kill all European Jews.

Communists, homosexuals, Gypsies, prisoners of war, Russians, Poles, Catholic priests, Jehovah's Witnesses and others were more or less systematically murdered as the Holocaust continued. By the end of the war, as many as 6 million of these people had been killed, along with between 5 and 6 million Jews.

Einsatzgruppen carried out these murders at improvised sites throughout the Soviet Union, following behind the advancing German army. It was between 1942 and 1944 that the Germans decided to eliminate the ghettos and deport the ghetto

It was between 1942 and 1944 that the Germans decided to eliminate the ghettos and deport the ghetto populations to "extermination camps,"

populations to "extermination camps," killing centers equipped with gassing facilities in Poland. This was known as "the final solution to the Jewish question," implemented after a meeting of senior German officials in late January 1942 at a villa in Wannsee (a suburb of Berlin). It was official state policy, the first ever to advocate the murder of an entire people.

Six killing sites were chosen according to their closeness to rail lines (essential for shipping the victims) and for their location in semi-rural areas. The locations were: Belzec, Sobibor, Treblinka, Chelmno, Majdanek, and Auschwitz-Birkenau. The SS operated the killing centers, and their methods were similar in each location. Railroad freight cars and passenger trains would bring in victims. Men were immediately separated from women. Prisoners were stripped and their valuables were confiscated. They then were forced naked into the gas chambers, disguised as showers, where carbon monoxide or Zyklon B asphyxiated them. The bodies were then stripped of hair, gold fillings and teeth, and burned in crematoria, or buried in enormous mass graves. They also were often used for medical experiments and subject to extreme brutality on the part of the guards. Many died as a result.

With the tide of the war turned and the Allied armies liberated the German occupied soil an international tribunal for the prosecution of those who were responsible for the Holocaust was formed. the Nuremberg Tribunal condemned twelve to death by hanging.

The Turks and Armenians

Having briefly reviewed the Jewish question in Europe and the constituent elements of the Holocaust, now it is time to turn to the comparative analysis of this with the Turkish-Armenian relations, including and especially what the Armenians experienced in 1915 under the World War I circumstances.

Status of the Jews of Europe and Armenians of the Ottoman Empire

It has been clear from the above examination that the Jews of Europe had lived in unfavorable, at best, conditions in Middle Age and the Nazi period in Europe, in terms of social and legal status as a predictable result of anti-Semitism. It would be wise to examine the legal status of the Armenians in the Ottoman Empire to reach a sound conclusion on the comparison.

The principles upon which non-Muslims were governed have their roots in the earlier traditions of Persian and Roman rule and Islamic norms. Jews, Christians and Zoroastrians had a special place in Islam. They are all called "People of Book" and allowed to live in a country governed by Muslims as long as they accepted the Muslim rule and paid special taxes. There are two important categories of taxes that must be agreed to be paid by non-Muslims living under Islamic rule: namely *cizye*, a special pool tax and *harac*, the land tribute.

The Ottoman society, being a multi ethnic and religious entity, was divided into various communities along religious lines. Each group or individual belonged to one or the other *millet* according to religious affiliation. Each *millet* established and maintained its own laws and institutions to regulate conduct and conflict under its own leaders. The leader of each *millet* was called *millet bashi* (head of *millet*). The Greek and Armenian *millets* were each headed by a patriarch and the Jews by a grand rabbi. In addition to their spiritual authority over their own ecclesiastical subordinates and coreligionists the *millet bashis* had a fairly extensive civil authority in the internal administration of their *millets*. Some taxes also collected by the heads of the *millets*.⁸ In the fifteenth century Sultan Mehmet II established the *millet* system to facilitate coexistence between the different ethnic and religious groups. After his conquest of Istanbul (Constantinople) in 1453, Mehmet II vested the new Greek patriarch, Gennadius, with ecclesiastical and civil authority over his coreligionists of the Empire and invited Bishop Yovakim, the Armenian primate of Bursa, to Istanbul in 1461 and conferred upon the title of "patrik", thus placing him on the same footing as the patriarch of the Greek

⁷ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler (Non-Muslims under the Ottoman Rule)*, (Ankara:Turhan Kitapevi, 2001), p. 3.

⁸ See Ercan, *Osmanlı Yönetiminde...*, pp.1-23.

community. The authority of the Greek patriarch extended over the Serbs, Bulgarians, Wallachians, Moldavians and Melkites while the non-Orthodox Christian subjects, comprising the Syrian Jacobite, Ethiopian, Georgian, Chaldean and the Coptic communities were placed under the authority of the Armenian patriarch.⁹ This shows that the millet system was based on the religious affiliation not that of ethnical. By implementing the *millet* system, the Ottomans restored peace and order in the classical period.

The Ottoman Empire reached its height in the sixteenth century. The decline also started in this century, becoming more apparent in the following centuries. The Ottoman Empire did not fully experience the Renaissance. The decline of the Empire brought corruption and oppression to all subjects, irrespective whether they were Muslims and non-Muslims. Most striking of all was the armed forces. In some provinces they became oppressive, taking without payment whatever they wanted from the population, again notwithstanding whether it was Muslim and non-Muslim. The Ottoman system still included some men of integrity and of ability who proposed reforms for the survival of the country. In 1839 a reform edict was issued in *Gülhane* in the name of the sultan. The principle of equality of persons of all religions is recognized by the edict. However, in practice, it is not to be supposed that the immediate equality for all Ottoman subject was to be secured, for mainly two reasons. Firstly the transformation of traditional structure of any society takes some, important, time and secondly the state had not enough power to implement this policy. Therefore, in 1856 another reform edict renewed the commitments of 1839; guaranteeing free exercise of religion, charge of their own belongings, access to public employment, equal taxation and equality before the law. In 1876, constitutional monarchy was proclaimed and the parliament convened. The constitution granted all subjects equal rights and liberties.¹⁰ As a result, between 1876-1915 twenty nine Armenians served in the highest governmental rank of pasha; twenty two served as ministers, including the ministers of foreign affairs, finance, trade and post; thirty three served as members of the parliament; seven served as ambassadors; eleven served as consuls-general, eleven

⁹ Vartan Artinian, *The Armenian Constitutional System in the Ottoman Empire*, (Istanbul), p.11.

¹⁰ Yves Temon, *The Armenians*, (Delmar:Caravan Books, 1981), pp. 37, 38 and 49.

The anti-Armenianism, as the counterpart of the anti-Semitism- the motive behind the Holocaust, has never existed among the Turks.

served as university professors; and forty one served as other officials of high ranks.¹¹

To conclude this part, it could be conveniently suggested that the legal status of Armenians under the Ottoman rule does not accept any kind of comparison to that

of the European Jewry. It is equally clear that the anti-Armenianism, as the counterpart of the anti-Semitism- the motive behind the Holocaust, has never existed among the Turks.

Genesis of the Armenian Question

The Jews of Europe had never tried to get sovereignty over a certain part of the European territory, never got armed and committed attacks against government officials and civilians of other ethnicities and religions. No foreign state intervened the affairs of a Jewish population living under the jurisdiction of any other state and no state tried to rescue the European Jews from prosecution, with the exception of the Turks who welcomed the Jews expelled from Spain in 1492 and the Republic of Turkey provided a safe haven for the Jews who had to flee from the Nazis.¹²

Without adequately examining the roots and nature of the Armenian question, dealing only with the 1915 events from only one point of view would lead illusions. Therefore, being a part of the continuous process of the Armenian question the 1915 events would only be examined adequately by going to the roots of the Armenian question. This examination would also provide material that makes things easier in the comparison of the Holocaust and Armenian issue.

The Armenian issue goes as back as the Eastern Question. Unity in the Ottoman Empire deteriorated as nationalism spread to the Empire.¹³ Many Christian nations of the Ottoman Empire

¹¹ Jamanak, *Facts from the Turkish Armenians*, Istanbul, 1980, p. 4.

¹² For a full record of the Turkish-Jewish relations during the Ottoman Empire and the Holocaust see Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, (New York: New York University Press, 1991) and *Turkey & The Holocaust*, (London: MacMillan Press, 1993).

¹³ Telford Waugh, *Turkey, Yesterday, to-Day and To-Morrow*, (London: Chapman & Hall, 1930), p. 130.

gained their independence in the following years of the Great French Revolution, as a result of the nationalist philosophies inspired from the Revolution. Among them were the Greeks, Bulgarians, Serbs. It must be noted that the Western Powers helped these nations to gain their independence. However, the Armenian nation which was widely dispersed geographically did not form majority in any place.¹⁴ The Great Powers perceived themselves as the protectors of the non-Muslims living in the Ottoman territory. Therefore, the Great Powers had a free hand to intervene the domestic matters of the Empire. Russia became the protectorate of the Armenians by an international treaty, the Treaty of St. Stefanos of 1878. Other Great Powers also gained the same status with respect to the Armenians by the Treaty of Berlin in 1878. Article 61 of the Treaty of Berlin, signed on 13 July 1878, provided:

'The Sublime Porte undertakes to carry out, without further delay, the amelioration and reforms demanded by local requirements in the provinces inhabited by the Armenians, and to guarantee their security against the Circassians and Kurds. It will make known periodically the steps taken to this effect to the Powers, who will superintend their application.'¹⁵

With these treaties the Ottomans had to accept the international dimension of the Armenian issue officially. The Ottomans promised some reforms for the Armenians by the Tanzimat and Islahat edicts in 1839 and 1856 respectively and an Armenian National Constitution was approved in 1863.¹⁶ These efforts never satisfied the revolutionary fractions within the Armenian community.

There are also internal reasons for the Armenian issue to rise. Wealthy Armenians sent their sons to Europe for education. The first Ottoman Armenians who received advanced western education were sent to Italy.¹⁷ Others went to various European capitals. In Europe most of these young men were given the opportunity to acquaint themselves with constitutional political systems and progressive ideas, including positivism and

¹⁴ Hovannisian, *Etiology and Sequence...*, p. 119.

¹⁵ Shavarsh Toriguian, *The Armenian Question and International Law*, (Beirut: Hamaskaine Press, 1973), p. 88.

¹⁶ *Düstur*, II, pp.938-961. Also cited by Gülnihal Bozkurt, *Gayrimuslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (The Legal Status of the Non-Muslim Ottoman Citizens)*, (Ankara: Turkish Society for History, 1996), p. 181.

¹⁷ Artinian, *The Armenian Constitutional...*, p. 59.

Towards end of the nineteenth century, many revolutionary organizations with armed sections were formed.

materialism. Many Turkish Ottoman students in Europe experienced the same. They compared their falling country's conditions with those of European ones and came to the conclusion that nationalism was the essential element for

development. The first Armenian societies were non-political, aiming at especially expanding education among the members of the Armenian millet. For example, on 27 April 1849 the Young Armenians formed the Ararat Society in Paris, which brought together almost all the Armenian students in the French capital. They declared that "... the happiness of a nation can only come through education...(The Ararat Society) is to bring progress to the Armenian nation and to provide for all its needs" in their society's program. Most of the European-educated students took important posts in the civil service of the Ottomans.¹⁸ However, not all Armenian organizations had this kind of innocent aims. Especially towards end of the nineteenth century, many revolutionary organizations with armed sections were formed. The Union of Salvation and the Black Cross were created in Van in 1872 and 1878 respectively. The Protectors of Fatherland was formed in Erzurum in 1881. The first non-local Armenian revolutionary party was the Armenekan, founded in Van in 1885. The Armenekan expanded to Muş, Bitlis, Trabzon, Istanbul and even Russia and Iran. The Armenekan bought and smuggled arms and engaged terrorist activities. This was followed by the Revolutionary Hunchak Party, created in 1887 in Geneva, and the Armenian Revolutionary Federation (commonly called by the name of the Dashnak Party) formed in 1890 in Tbilisi. Although all were called parties, what they had common was their military wings which carried out many armed activities, or as called today terrorist activities. The flag of the Dashnaks which had on one side five stars encircling the number sixty one and on the other side the slogan "vengeance, vengeance" and a skeleton make the aim and the method of the 'party' clear.¹⁹

As most of the Armenian organizations formed outside of the Ottoman territory, their leadership took decisions on the activities,

¹⁸ Artinian, *The Armenian Constitutional...*, p. 65.

¹⁹ Ternon, *The Armenians*, pp. 74-82.

including rioting, in the European capitals. To cite an example, when the Armenian committees which had their leadership in Brussels, Paris and London prepared for battle in July 1996, Theodor Herzl, in the words of Yair Auron "the founder of political Zionism and "prophet" of the modern Jewish state", tried to organize a ceasefire and persuade them to delay this for a month.²⁰

Since the places where the Armenian committees claimed independence were inhabited overwhelmingly in numbers by Muslims from different ethnic origins, including the Kurds and Circassians who were expelled from their historical homeland in the Caucasus where the Armenians were settled by the Russians, the activities of the Armenian independence caused a civil disturbance and clashes between Muslims and the Armenians, harming many civilians alongside with the fighting elements. These intercommunal clashes were presented as the slaughter of the Armenians by the Muslims in the European press with the influence of the Armenian leadership based in the European capitals. Again Theodor Herzl points out on this as follows:

'I did not visit Constantinople without investigating the question of the subject peoples of the Turkish Empire, and I truly believe that people in England have not been entirely fair toward the Sultan. He personally abhors brutality, and he honestly yearns to live in peace with all of his subjects. In a recent discussion of this question, he made a particularly apt comment. 'My subjects' he said, 'are like the children of different wives. They argue amongst themselves but they can have no quarrel with me because I am their father'.²¹

The scope of this work does not permit a detailed discussion of the activities carried out by the Armenian terrorist groups. Yet, it seems that one difference between the Jewish case and Armenian issue is that the Jewish case had one side full of power, Nazis, to carry out whatever they wanted to do and defenseless civilian victims, whereas in the Armenian issue some heavily armed Armenian terrorist bands were in an armed conflict with the official state forces and Muslim civilian elements.

²⁰ Yair Auron, *The Banality of Indifference*, (New Brunswick: Transaction Publishers, 2000) pp. 102 and 112-113.

²¹ Interview with a Jewish journalist and activist, Lucien Wolf, of the *Daily Graphic*, 6 July 1896. (Quoted by Auron, *The Banality of...*, p. 117.)

The Jews in WWII and Armenians in WWI

The Jewish Holocaust is a result of an intended and well planned state activity carried out by the Nazi officials as explained above. Anti-Semitism and Nazism provided an ideological base for the annihilation of the European Jewry during the World War II. The innocent, defenseless and unarmed civilian Jews were the victims. In this part of the paper the Armenians in the World War I

World War I was regarded by the Armenian revolutionary committees as "the most opportune time to begin a general uprising to achieve their goals".

and especially the 1915 relocation of the Armenians will be examined to find out the differences and similarities of the Holocaust and what the Armenians experienced in the World War I. To this end, the most important material is the legal documents of the Ottoman archives that help us to reach sound conclusions on the perception of the relocation by the Ottoman state.

It is clearly accepted even by the Armenian nationalist historians that the Armenians tried to use the entry of the Ottoman Empire in the World War I. For example Nalbandian pointed out that this was regarded by the Armenian revolutionary committees as "the most opportune time to begin a general uprising to achieve their goals".²² Apart from a general uprising, it must also be pointed out that with the start of the World War I some Armenians fought for the Allies, in particular for the Russians, against the Ottoman Empire. French Premier Clemenceaus's letter of 14 July 1918 to an Armenian leader points out this fact in saying:

'The spirit of self-abnegation of the Armenians, their loyalty towards the Allies, their contributions to the Foreign Legion, to the Caucasus front, to the Legion d'Orient, have strengthened the ties that connect them with France.'²³

On the one hand, the Ottoman army fought against the Allied forces supported also by the radical Ottoman Armenians and, on the other, the Armenians revolted, posing threat to the domestic

²² Louise Nalbandian, *Armenian Revolutionary Movement*, (Los Angeles: University of California Press, 1963), pp. 110-111.

²³ Mandelstam, *La Societe des Nations et les Puissances Devant le Probleme Armenien*, 1970, pp. 472-473. (Quoted by Toriguian, *The Armenian Question...*, p.98.)

It is obvious that there was no intent to annihilate the Armenian population of Anatolia and it was the security needs of the Empire that dictated to taking measures.

order of the Ottomans in many provinces. In Van province, for example, although initially local Van Armenians, especially those who lived in urban areas, had no intention of rebelling, as a result of the activities of revolutionary committees with the help of the Russians, the Armenians were armed in anticipation of a widespread rebellion. In early April 1915 the Armenian uprising began. Coupled with the Russian advance, the government ordered their own Muslim population to evacuate the city. Many Muslims suffered and lost their lives during the process of evacuation. It is clear that it was the bloody Armenian rebellion in Van that left no alternative to the Ottoman government but relocate those citizens deemed disloyal and rebellious in other parts of the Ottoman territory. Enver Pasa, the Deputy Commander-in-Chief, send the following dispatch to the Interior Minister Talat Bey (later Pasa) on 2 May 1915:

According to information provided by the Commander of the Third Army, the Russians, on April the 20th, began expelling their Muslim population, by pushing them without their belongings across our borders. It is necessary, in response to this action...either to expel the Armenians in question to Russia or to relocate them and their families in other regions of Anatolia. I request that the most suitable of these alternatives be chosen and implemented. If there is no objection, I would prefer to expel the creators of these centers of rebellion and their families outside our borders, and to replace them with the Muslim refugees pushed across our borders.²⁴

To comment on the dispatch, it is obvious that there was no intent to annihilate the Armenian population of Anatolia and it was the security needs of the Empire that dictated to taking measures. Moreover, the Deputy Commander-in-Chief's dispatch suggested two alternatives of which the expulsion of the Armenians from Anatolia to Russia was favored by the Deputy. Obviously suggesting some alternatives other than the extermination of the population shows the absence of any intention to annihilate the

²⁴ Journal of Military History Documents, 81, December 1982, Document No: 1830.

Armenians. After giving a full consideration the Interior Ministry chosen the alternative of the relocation of the local Armenian population in other parts of the country. Although the Interior Ministry did not give reasons why the Ministry preferred this to the expulsion of the Armenians, it could be suggested that the expulsion would have caused detrimental harm to the Armenian population. Because they would have passed through a war zone between the Ottoman and Russian armies and the soldiers on both sides would have attacked the relocated for various reasons like vengeance and looting. Moreover, they would have been attacked by the Muslim population expelled from the Caucasus by the Russians when their contact on their route was inevitable.

On 27 May 1915, the Ottoman Empire passed a law for the resettlement of the people who posed security threat to the Ottoman Army. This obviously included especially the Armenians who were engaged in rebellious activities. The relocation was painful because displacing thousands of people and resettling them was not an easy task. The year 1915 witnessed the killing of some Armenians by some elements of the local Muslim population for revenge on their route to their new settlements. Some government officials also contributed to this campaign. However, Talat Bey made it clear that the relocation of the Armenians was not aimed at massacring them. In a coded telegram of 19 August 1915 to the highest ranking officers of the places from where the Armenians were forced to immigrate and the places to which they were relocated, Talat Bey explained the aim of the relocation as follows:

'The objective sought by the government in evicting the Armenians from their resettlement and moving them to the areas marked for resettlement is rendering this ethnic element unable in engaging in anti-government activities and prevent them from pursuing their national aim of founding an Armenian government. The annihilation of these people is, not only out of question, but also the authorities should ensure their safety during their movement and see to it that they are properly fed, making the necessary expenditures from the Refugee Fund. Apart from those evicted and moved, the Armenians allowed to stay should be exempt from further evictions. As communicated earlier, the Government has taken a firm decision not to move families of soldiers sufficient number of artisans as well as Protestant and Catholic Armenians. Firm

Compared with the decisions taken at the Wansee meeting, it is clear from the position taken by the government that the extermination of the Armenians was not the objective of the 1915 Relocation.

measures should be taken against those who attacked the moving parties or any gendarmes or officials who instigate such attacks. These people should be immediately expelled and court-martialed. Provinces and *sandjaqs* will be held responsible for the recurrence of any such events.²⁵

Compared with the decisions taken at the Wansee meeting, it is clear from the position taken by the government that the extermination of the Armenians was not the objective of the 1915 Relocation. Equally true that many Armenians lost their lives during the relocation. The number of the Armenians and how they lost their live does not fall within the scope of this paper which compares the features of the official Nazi and Ottoman positions here.

It also becomes clear from the above quotation that not all the Armenians but some of them were relocated in contrast with the Nazis who tried to exterminate all the Jews wherever they were found. The Nazis also tried to exterminate other ethnicities like the Gypsies, Poles, Slavs and all political opponents and homosexuals. As explained in the relevant section of this paper, the aim of the Nazis was to create a Europe with no inferior races. However, the Armenian relocation of 1915 contradicts with this total campaign, as an infamous Armenian author accepts that sometimes the Armenian Catholics and Protestants as well as the Armenians of Istanbul and Izmir (Smyrna) were exempted from the deportation decrees.²⁶ As pointed out by Halaçoğlu, of course, when some those allowed to stay were seen engaged in harmful activities, they, too, were relocated irrelevant of their creed.²⁷

²⁵ BOA, Chipper Desk, No: 55/292. (Also published in Armenians in Ottoman Documents Directorate of Ottoman Archives, Ankara, 1995, pp. 94-95. The English translation quoted by Yusuf Halaçoğlu, 'Realities behind the Relocation' in Türkkaya Ataöv (ed.), *The Armenians in the Late Ottoman Period*, (Ankara: Turkish Historical Society, 2001), pp. 111-112.

²⁶ Hovannisian, *Etiology and Sequence...*, p. 124.

²⁷ Halaçoğlu, *Realities behind ...*, p. 122.

Aftermath of the World Wars and Justice

A special international tribunal was formed for the prosecution of those who committed war crimes in the Nazi era. The Nuremberg Tribunal condemned twelve to death by hanging. It is striking that only twelve people were responsible for the extermination of six million Jews and others. By prosecuting twelve was supposed to bring justice. Justice has been a key word with regard to the Armenian case as well.

As the relocation was beginning, the Allies issued a joint declaration on 24 May 1915. They alluded to the "assistance of Ottoman authorities" in harming the Armenians and announced that "they will hold personally responsible ... all members of the Ottoman government and those of their agents who are implicated in such massacres".²⁸ This declaration is a result of the wide coverage by the European press of the relocation which was presented as an attempt to massacre of the Armenians by the Armenian committees and some Allies that wanted the American entrance in the World War I on their side. However, the Americans maintained their neutrality towards Turkey.

When the Armistice was signed on 30 October 1918, Turkey lay at the mercy of the European Allies. As they announced, they had to punish all those who were responsible for the alleged Armenian massacre. Justice, however, required appropriate jurisdiction, legal evidence, and the machinery to administer the applicable laws. There were two different mechanisms with regard to the Armenian case, one is domestic and the other one is international, to punish the alleged criminals. By the end of the war, the ruling party's leading figures fled from the country and a new government with strong opposition, if not hostility to, the former ruling party was installed by the sultan. The new government formed a special Court Martial whose statutes were set forth on 8 May 1915. The principal task of the tribunal was the investigation of the alleged "massacres and unlawful personal profiteering" as well as the charge of "overthrow of the government".²⁹ The second charge makes it clear that the tribunal directly involved in politics and the punishment of those associated with the former governing party.

²⁸ FO 371/2488/51010 (28 May 1915) (Also cited by Vahakn N. Dadrian, 'Genocide as a Problem of National and International Law: The World War I Armenian Case and Its Contemporary Legal Ramifications' *The Yale Journal of International Law*, Vol. 14, No. 2, 1989, p. 262.)

²⁹ *Takvimi Vekayi*, No: 3540, 5 May 1919 and *Takvimi Vekayi*, No: 3571, 13 June 1919.

The political considerations of the special tribunal were reflected on its composition and decisions as well as the way it operated. It was composed of non-professionals of law, composed of Armenian members who may have not been completely unbiased, operated under pressure, sometimes with intervention, of the government and Allies which occupied Istanbul, relied on the testimonies of the people who had never been to the places where the massacres allegedly taken place and testimonies of the children who were even under the age of five as eye-witnesses.³⁰ Since the criminals of the Holocaust were not punished by the domestic tribunals, but by an international tribunal, there is no need to go deeper in the Turkish Court Martial formed after the World War I.

The first attempt to form an international tribunal was made by the Ottoman government which requested two lawyers each from Denmark, Spain, Sweden and Holland "to participate in the international committee to be formed to investigate if any injustices were made during relocation".³¹ The delegates of the international committee were to visit places where the alleged massacres occurred to make investigations and to establish the facts which would have led to prosecution of alleged criminals. However, the attempt failed since the mentioned neutral countries were reluctant to participate.

The inevitable biased decisions of the Turkish 'special' tribunals under the circumstances touched upon above caused disappointment in the Turkish population, often reflected in the Istanbul press. This prompted the British to initiate measures for the transfer of the detainees, who were arbitrarily arrested by the new government in Istanbul, often, by the directives of the occupying Allied forces, to British custody in Malta.³² The total number of the Malta deportees were more than one hundred and forty. The prominent members of the Turkish society, like the former Grand Vizier, speaker of parliament, chief of general staff, ministers, members of parliament, senators, army commanders, governors, university professors, editors, journalists composed the deported.³³

³⁰ Senola, bilgi ye, akşine, atif. See Şenol Kantarcı "Speeches on the Armenians Attributed to Atatürk and his Help to the Victims of Armenian Terrorists and "Court Mortals". *Armenian Studies*, Vol.1, Issues 2002.

³¹ BOA, HR:MÜ. 43/17, 6 May 1919.

³² Dadrian, *Genocide as a Problem of...*, p. 285.

³³ Bilal N. Şimşir, *The Deportees of Malta and the Armenian Question*, (Ankara: Foreign Policy Institute, 1992), pp. 18-33.

None of the deportees was arrested on any evidence in the legal sense.

On 4 August 1920, the British Cabinet decided that "The list of the deportees be carefully revised by the Attorney General with a view to selecting the names of those it was proposed to prosecute, so

that those against whom no proceedings were contemplated should be released at the first convenient opportunity."³⁴ And the Attorney General wrote to the Foreign Office that the "British High Commissioner at Istanbul should be asked to prepare the evidence against those interned Turks whom he recommends for prosecution on charge of cruelty to native Christians."³⁵

Sir Harry Lamb, the political-legal officer of the British High Commission at Istanbul, stated on the issue of evidence of the alleged massacre:

"No one of the deportees was arrested on any evidence in the legal sense...The whole case of the deportees is not satisfactory...There are no dossiers in any legal sense. In many cases we have statements by Armenians of differing values...The Americans must be in possession of a mass of invaluable material..."³⁶

Then, the British Foreign Office decided to ask the assistance of the US State Department. On 31 March 1921, Lord Curzon telegraphed to Sir A. Gedes, the British Ambassador in Washington, the following:

"There are in hands of His Majesty's Government at Malta a number of Turks arrested for alleged complicity in the Armenian massacre...There is considerable difficulty in establishing proofs of guilt...Please ascertain if United States Government are in possession of any evidence that would be of value for purposes of prosecution."³⁷

The Embassy returned the following reply:

"I regret to inform Your Lordship that there was nothing therein which could be used as evidence against the Turks who are

³⁴ FO 371/5090/E.9934: Cabinet Officer to Lord Curzon of 12.8.1920.

³⁵ FO 371/6499/E.1801: Law Officers to Foreign Office of 8.2.1921.

³⁶ FO 371/6500/E.3554: Inclosure, minutes by Sir H.Lamb, dossier Veli Nedjdet.

³⁷ FO 371/6500/E.3552: Curzon to Geddes. Tel No 176 of 31.3.1921.

**The charges made against
the accused will be
capable of legal proof in a
Court of Law.**

being detained for trial at Malta. The reports seen...made mention of only two names of the Turkish officials in question and in these case were confined to personal opinions of these officials on the part of

the writer, no concrete facts being given which could constitute satisfactory incriminating evidence...I have the honour to add that officials at the Department of State expressed the wish that no information supplied by them in this connection should be employed in a court of law...Having regard to this stipulation and the fact that the reports in the possession of the Department of State do not appear in any case to contain evidence against these Turks..., I fear that nothing is to be hoped from addressing any further enquiries to the United States Government in this matter."³⁸

The Attorney-General's Department returned the following reply:

"...It seems improbable that the charges made against the accused will be capable of legal proof in a Court of Law...Until more precise information is available as to the nature of the evidence which will be forthcoming at the trials, the Attorney-General does not feel that he is in a position to express any opinion as to the prospect of success in any of the cases submitted for his consideration."³⁹

Upon the receipt of this reply, W.S. Edmonds, Under-Secretary in the Eastern Department of the Foreign Office, minuted:

"From this letter it appears that the changes of obtaining convictions are almost nil... It is regrettable that the Turks have confined as long without charges being formulated against them..."⁴⁰

Sir H. Rumbold, the High Commissioner in Istanbul, wrote:

"Failing the possibility of obtaining proper evidence against these Turks which would satisfy a British Court of Law, we would seem to be continuing an act of technical injustice in further

³⁸ FO 371/6504/E.8515: Craigie, British Charge d' Affaires at Washington, to Lord Curzon, No.722 of 13.7.1921.

³⁹ FO 371/6504/E.8745: Procurator-General's Department to the Under Secretary of State for Foreign Affairs, 29.7.1921.

⁴⁰ Ibid: Minutes by Mr. Edmonds of 3.8.1921.

The Law Officers of the Crown abstained from accusing anyone of Turkish deportees of massacre of the Armenians and all Turkish deportees were released and repatriated without being brought before a tribunal.

detaining the Turks in question. In order, therefore, to avoid as far as possible losing face, in this matter, I consider that all the Turks... should be made available for exchange purposes."⁴¹

From now on, the Turkish detainees at Malta were not considered as "offenders" for prosecution, but rather as "hostages" for exchange against British prisoners in Anatolia.⁴²

Subsequently all Turkish deportees at Malta were exchanged with the British prisoners of war. The Law Officers of the Crown abstained from accusing anyone of Turkish deportees of massacre of the Armenians and all Turkish deportees were released and repatriated without being brought before a tribunal. The findings of the British obviously contradicts what the Tribunal found in the Holocaust trials.

Conclusion

This paper examined the main differences of the Holocaust and Armenian case. It has become clear that they had not much in common. Anti-Semitism and Nazism provided the ideological background for the Holocaust. There is no doubt that without anti-Semitism and racist ideology, the laws discriminating Jews would not have passed. The Holocaust was the intentional and planned organized crime as expressed by the Wannsee Conference. Not only the Jews but also other 'inferior races' became the victims of the Nazis. Moreover, no victim involved in any activity against the Nazis. The perpetrators were brought before the justice after the World War II.

The Armenian case greatly, if not completely, differs from the Holocaust. No anti-Turk or anti-Muslim element, let alone anti-Armenism, existed in the Ottoman legal and social system. In contrast with the victims of the Nazis, the Armenians formed revolutionary organizations and carried out activities to terrorize

⁴¹ FO 371/6504/E.10023.

⁴² Şimsir, *The Deportees of Malta...*, pp.45-48.

Shimon Peres, closes the discussion:

“We reject attempts to create a similarity between the Holocaust and the Armenian allegations.”

the civilian population of both Muslim and non-Muslim. The Armenians' corroborations with Russians, hostile of the Ottomans, in the World War I left the government with no alternative but to relocate those who posed security threats to other parts of the Empire. It is unfortunate that during the relocation lost their lives. But there is no evidence that the casualties were intentional. On contrary, official legal documents provide that the casualties were to be kept minimum. Although the Western press widely covered the relocation and reported the stories of massacres as a apart of the war-time propaganda, the alleged criminals were released even without charges being formulated against them before an international tribunal, because neither Britain nor the USA was able to provide any evidence capable of legal proof in any court of law.

The following quotation from a Nobel Prize winning Israeli statesman, Shimon Peres, closes the discussion:

‘We reject attempts to create a similarity between the Holocaust and the Armenian allegations. Nothing similar to the Holocaust occurred. It is a tragedy what the Armenians went through but not a genocide...Israel should not determine a historical or philosophical position on the Armenian issue. If we have to determine a position, it should be done with great care not to distort the historical realities.’⁴³

⁴³ ‘Peres: Armenian Allegations are Meaningless’, *Turkish Daily News*, 10 April 2001; Haig Boyadjian, ‘Peres Claims Armenians Did Not Experience Genocide’, *Asbarez*, 10 April 2001.

ARMENIA'S JEWISH SCEPTICISM AND ITS IMPACT ON ARMENIA-ISRAEL RELATIONS

Dr. Sedat LAÇINER*

'It is in our blood to hate the Turks. However, we hate Bulgarians and Greeks also. The Jews like Turks, but they hate Arabs. The Arabs, in their turn, are not in favour with the Turks. And the level of hatred is rising'

Narek Mesropian¹

Although the Jewish community in Armenia dates back almost 2,000 years, the population of the Jews has reduced to fewer than 1,000 individuals in Armenia and in Karabakh province, which is the Azerbaijan territory under the Armenian occupation. Ironically this tiny Jewish community has exposed to the rising Armenian anti-Semitism in the recent years,

The reasons for anti-Semitism among the Armenians is not actually the Jewish activities, but the regional and international politics and the historical mistrust.

and now they are considered as 'guests' in Armenia where they have lived for the ages.² The reasons for anti-Semitism among the Armenians is not actually the Jewish activities, but the regional and international politics and the historical mistrust, namely the problems between Armenia, Turkey and Azerbaijan, and

Israel's recent co-operation with Turkey. Before analysing the reasons, the study will provide the historical background of the Armenian 'antagonism' against the Jews and the history of the Jewish community in Armenia. Then it will move in to the current reasons of the Armenian Jewish scepticism in the recent years.

* Senior Researcher, *Institute for Armenian Research* (Ankara), and lecturer in *Çanakkale Onsekiz Mart University*, the Faculty of Economic and Administration Science, Department of International Relations. E-mail: slaciner@eraren.org.

¹ *Golos Armenii*, 5 August 1997.

² 'Anti-Semitism in Armenia', *NCSJ Armenia Country Report*, 2001.

It was a common belief among the Armenians that the Jews slaughter young Christian Armenians and use their blood at the Passover feast.

The study, in questioning the reasons, also focuses on Armenia-Israel relations and the Israeli-Turkish alliance's impact on Armenia's perception of the region. The article further discusses Israel's and the world Jewish community's attitude regarding the Armenian 'genocide' allegations. The author reminds that the Jewish community clearly oppose the Armenian allegations and reject all the Armenian attempts to create a similarity between Holocaust and the 1915 events, and the article discusses the Jewish opposition's effects on the Armenian issue.

I. ARMENIAN ANTI-SEMITISM IN THE OTTOMAN PERIOD

The Ottoman experience proves that anti-Semitism is an old Armenian habit. The main reason for anti-semitism among the Ottoman Armenians was mainly religious biases. For the Christian Armenians the Jews were in great sin. It was a common belief among the Armenians that the Jews slaughter young Christian Armenians and use their blood at the Passover feast. In Amasya province for instance local Armenian priests and notables claimed that an Armenian woman had seen Jews slaughter a young Armenian boy and use his blood for religious purposes. Stanford J. Shaw describes the following events:

'Several days of rioting and pillaging and attacks on Jews followed, with Armenian mobs devastating the Jewish quarter of the city, beating men, women and children alike. The Armenian notables convinced the local Ottoman governor to imprison several Jewish leaders, including Rabbi Yakub Avayu, who was accused of having supervised the blood letting. They were said, after undergoing severe torture, to have confessed to their crimes and were hanged. Later, however, the Armenian boy who supposedly had been murdered was found and a new Ottoman governor punished the accusers, though nothing could be done about the Jews who had suffered in the process.'³

As Abraham Ben-Yakob put it, the Armenian and Greek attacks against the Armenians continued in the following years:

³ Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, (New York: New York University Press, 1991), p. 84.

'There were literally thousands of incidents in subsequent years, invariably resulting from accusations spread among Greeks and Armenians by word mouth, or published in their newspapers, often by Christian financiers and merchants who were anxious to get the Jews out of the way, resulting in isolated and mob attacks on Jews, and burning of their shops and homes.'⁴

Apart from the religious prejudices, the Jewish community in the Empire dramatically rose in numbers and their influence over the administration and economy increased, and this development made the Christian subjects (Armenians, Greeks etc.) more worried. Unfortunately this continuous competition between the Jews and Christians resulted in a long series of attacks against the Jews by the Armenians and Greeks, who simply did not want to lose their influential position in the Empire in terms of politics and economy. In these assaults many Jews were assassinated. When the Europeans increased their economic and political influence over the Ottoman Empire they publicly supported the Ottoman Christians and the Armenians and Greeks gained a clear privilege in trade, which was unfavourable to the Jews. The local Armenians and Greeks had the American and the European diplomats and businessmen with them, while the Jews had to rely on their own sources and their good relations with the Ottoman bureaucracy. In addition, as the Armenians and Greeks got richer and more influential, harassments and the constant attacks against the Jews increased as witnessed in Izmir during the 19th century. The competition between the Armenians and the Jews was severe in Palace and the financial system in particular. When the Armenian bankers sustained monopoly over the Ottoman financial system they did everything to get the Jews out of the Palace, and even libelled Jews by accusing them of not being loyal to the Sultan. As a result of these slanders, many Jews lost their life.⁵

Another dramatic development for the Jews was the impact of the European military victories and conquests of Ottoman territories by the European armies, because when the Christian European armies occupied the Ottoman possessions they were

⁴ Abraham Ben-Yakob, 'The Immigration of Iraki Jews to the Holy Land in the 19th Century', paper delivered in the First International Congress for Study of Sephardic and Oriental Judaism', 27 June 1978, quoted in Stanford Shaw, *Christian Anti-Semitism in the Ottoman Empire*, www.tetedeturc.com/Armenien/Antisemitisme.htm.

⁵ For the examples see Shaw, *The Jews...*, p. 148.

The radical Armenians perceived the Jews as the agent of the state against their 'revolutionary' movement.

supporting their Christian 'brothers', Armenians, Greeks and Bulgarians, and punishing the Jews and Muslims alike.⁶ Consequently the Jews became the most loyal ones to the government in the 19th century and this also worsened the relations between the nationalist Armenians and the Jews. The radical Armenians perceived the Jews as the agent of the state against their 'revolutionary' movement. Even some Armenians would claim that some of the responsible officers for the 1915 events, which the Armenians see these events as 'genocide', were Jews, freemasons or supported by the Jews or freemasons. Although this kind of claims cannot be considered as serious or scholarly, they are useful to understand the degree of the Armenian anti-semitism.

The fourth negative development for the Ottoman Jews was the nationalist-separatist movements in the Arab territories, the Balkans and in Anatolia. The only protector of the Jews in these regions was the Ottoman state and its governor because the Arabs and the Christians hated the Jews due to the tradition and religion. That is why the Jews became more and more loyal to their state, and this more annoyed the nationalist groups, particularly the Greeks and the Armenians. In many Greek uprisings for instance the Jews supported the Ottoman State against the rioters as witnessed in the Ottoman – Greek War in 1897 for Crete island. The Ottoman security forces had to intervene to protect the Jews from the Armenians, Greeks and the Arabs especially in the 19th century. In Syria in particular the Christian Arabs and Armenians hated the Jews as a result of the religious biases.⁷

⁶ Shaw, *The Jews...*, p. 127.

⁷ For the Jews in the Ottoman Empire and their relations with the state and the other *millet*s see also: Shaw, *The Jews...*; Stanford J. Shaw, *Turkey and the Holocaust, Turkey's Role in Rescuing Turkish and European Jewry from Nazi Persecution, 1933-1945*, (London: Macmillan Press Ltd., 1993); B. Braude and B. Lewis (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, (New York: Holmes and Meier, 1982), pp. 185-207; Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, (Princeton: 1984); C. H. Dodd, *Nations in the Ottoman Empire: A Case Study in Devolution*, Hull Papers in Politics, No. 18, University of Hull, April 1980; Uriel Heyd, 'The Jewish Communities of Istanbul in the Seventeenth Century', *Oriens*, Vol.: VI, 1953, pp. 299-314; M. Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri* (Turkey Jews), (Ankara: İletişim Yayınları, 1991); Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler* (The Jews in the Ottoman State), (İstanbul: Alperen Yayınları, 2001); Hakan Alkan, *500 Yıllık Serüven, Belgelerle Türkiye Yahudileri I* (The 500-Years Adventure, Turkey Jews I), (İstanbul: Zvi-Geyik Yayınları, 2000); Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, (The Westernisation of Turkey Jews), (İstanbul: Ayraç, 2001); Eva Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler* (Jews in the Islamic and

In summary, the Armenians continually attacked the Jews for the religious reasons and for personal and ethnic interests. In the words of Shaw, 'the attacks were brutal and without mercy. Women, children, and aged Jewish men were frequently attacked, beaten and often killed'.⁸ These **attacks inevitably caused a severe tension and nourished mutual hate between the Armenians and the Jews.** As a result the Jews sometimes co-operated with other ethnic groups against the Armenians as Shaw puts it:

'Jewish resentment against the continued persecution and ritual murder attacks by Greeks and Armenians led to such hatred that, for example, many Jews actively assisted the attacks of Kurds and Lazzes on the Armenian quarters of Istanbul in 1896 and 1908, showing the Kurds where Armenians lived and where many of them were hiding and joining them in carrying away the booty. The result was even greater Armenian hatred for Jews than had been the case before, leading to further persecution and attacks in subsequent years'.⁹

In addition to the assaults against the Jewish people the Armenians and Greeks made enormous efforts to keep the Jews out of the Palace and other important official places. Furthermore they tried to prevent constructing new synagogues in Istanbul. Guleryuz' research on Turkish Jewry gives an example:

'Greeks and Armenians agitated widely to prevent Jews from constructing new synagogues when needed in the Empire. The best example of this came with Greek and Armenian opposition to the construction of a new Jewish synagogue at Haydarpasha in 1899. Sultan Abdul Hamid II allowed the synagogue to be built, and assured its opening despite the protests by sending a contingent of soldiers from the nearby Selimiye barracks, leading the contregation to adopt the name Hemdat Israel synagogue, but also the word Hemdat was close to the name of their benefactor, Sultan Abdul Hamid.'¹⁰

In conclusion, anti-Semitism was a strong tradition among the Ottoman Armenians, and as will be seen it would be revived in the modern ages.

Ottoman World), (Istanbul: Belge, 1999); Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler* (The Jews in the Republic of Turkey), (Ankara: İletişim Yayınları, 1998).

⁸ Stanford J. Shaw, 'Christian Anti-Semitism in the Ottoman Empire', *Belleterin*, Vol. LIV, No. 68, 1991, p. 1129.

⁹ Shaw, *The Jews...*, p. 210.

¹⁰ Guleryuz, 'Türkiye Yahudileri Tarihi' (The History of Turkey Jews), *Salom*, 19 November 1986.

II. THE SECOND WORLD WAR: ARMENIAN-NAZI COLLABORATION?

The historical Armenian mistrust towards the Jews continued in the 1930s and 1940s and some radical Armenians did not hesitate to support the Nazi administration. Ayhan Ozer claims that Hitler aimed to get the Armenian support in his anti-Semitic campaign. In other words both, Nazi party and the radical anti-Semitic Armenians saw each other in the same side. Apart from the

The historical Armenian mistrust towards the Jews continued in the 1930s and 1940s and some radical Armenians did not hesitate to support the Nazi administration.

'common feelings' about the Jews, in foreign policy, 'Hitler's future invasion plans of Russia provided a golden opportunity for the Armenians to liberate what they considered to be 'Historic Armenia' from the Soviet as well as the Turkish rule'.¹¹ The Armenian-German alliance alarmed not only

Turkey but also the Turkish Jews. The British Ambassador in Ankara reported to his government that 'the Armenians (in Turkey) are extremely fruitful ground for German activities, and these non-Muslim elements with their mentality (rooted in the Ottoman years) are always viewed with mistrust by the Turkish authorities'.¹²

Ozer claims that as a result of the Armenian-Nazi alliance, the 812th Battalion later developed into a so-called 'Armenian Legion' with the efforts of Alfred Muradian, a German-Armenian, and by Armik Jamalian, the son of Arshak Jamalian, the Foreign Minister of the short-lived Armenian Republic. Some of this 20,000-strong Armenian legion were trained by the SS and its Security Division S. D. and later they joined the Nazi Einsatzgruppen in the invasion of the Crimea and the North Caucasia.¹³ The skilled legion served the Nazi army as police unit for internal intelligence and controlling the 'undesired elements' like the Jews.

Moreover as Christopher Walker, a pro-Armenian researcher, admits that the relations between the Nazis and the Dashnaks living in the Nazi occupied areas were very close and active. The Armenians of Bucharest in May 1935 for example attacked the

¹¹ Ayhan Ozer, *The Armenian-Nazi Collaboration in WWII*, www.ataa.org/ataa/ref/arm_nazi.html

¹² Public Record Office, F.O. 371/30031/R5337, quoted in Ozer, *The Armenian...*

¹³ Ozer, *The Armenian...*

local Jews.¹⁴ Walker summarises the close ties between the Nazis and Dashnag Armenians:

'There remains the incontestable fact that relations between the Nazis and the Dashnags living in the occupied areas were close and active. On 30 December 1941 an Armenian battalion was created by a decision of the Wehrmacht, known as the Armenian 812th Battalion. It was commanded by Dro, and was made of a small number of committed recruits, and a larger number of Armenians from the prisoners of war taken by the Nazis in their sweep eastwards. Early on the total number was 8,000; this number later grew to 20,000. The 812th Battalion was operational in the Crimea and the North Caucasus.'¹⁵

Apart from the assaults against the Jews, **the Armenians also published a German language magazine, with fascist and anti-Semitic tendencies.** In these publications the radical Armenians supported the Nazi doctrines and justified the anti-Semitic Nazi policies.¹⁶

Though pro-Armenian researcher Christopher J. Walker admits that the Armenians collaborated with the Nazis, some of the Armenian authors may refuse these claims. However the Armenian periodicals of that period provide abundant proof for the Nazi-Armenian collaboration. For example the Armenian-language daily *Hairenik* on 17 September 1936 tried to legitimate the Nazi administration:

'...and came (to power) Adolph Hitler after Herculean struggles. He spoke to the racial heart strings of the German, opened the fountain of his national genius...'¹⁷

Similarly *Hairenik* named the Jews as 'poisonous elements' in its 19 and 20 August 1936 issue:

'Sometimes it is difficult to eradicate these poisonous elements (the Jews) when they have struck deep root like a chronic disease, and when it becomes necessary for a people (the Nazis) to eradicate them in an uncommon method these attempts are regarded as revolutionary. During a surgical operation the flow of blood is a natural thing...'¹⁸

¹⁴ Christopher J. Walker, *Armenia: The Survival of a Nation*, (London: 1980); *The Times*, 19 July 1941, p. 5, also see Sonyel, *The Great...*, p. 183.

¹⁵ Walker quoted in Türkaya Ataöv, *Hitler and the "Armenian Question"*, (Ankara: 1984).

¹⁶ Ataöv, *Hitler...*, p. 91; Salahi Sonyel, *The Great War and the Tragedy of Anatolia*, (TTK, 2000), pp. 182-183.

¹⁷ quoted in Ozer, *The Armenian...*

¹⁸ Quoted in James G. Mandalian, *Who Are The Dasnags*, (Boston: Hairenik Press, 1944), pp. 13-14.

'...Jews being the most fanatical nationalists and race-worshippers, are compelled to create an atmosphere of internationalism and world-citizenship in order to preserve their race. As the British use battleships to occupy lands, the Jews use internationalism or communism as a weapon...'19

These quotations need no further comment as they speak for themselves. In this context, the next section will focus on the current Armenian scepticism towards the Jews.

III. RISE OF ANTI-SEMITISM IN ARMENIA AND KARABAKH

Jews in Caucasus and Armenia: Mountain Jews

The Jews from the Caucasus region are known as Mountain Jews and these people are one of the oldest inhabitants of the region.²⁰ 'The distinct identity of Mountain Jews is believed to have crystallized by the eight century, which waves of Jewish immigrants began migrating to the Caucasus from Persia. Members of the community spoke Dzhuhuri – a kind of "Persian Yiddish" – a Farsi dialect with a heavy mixture of Hebrew'.²¹ Unlike the other parts of the Caucasus, (like Georgia, Azerbaijan,²² Chechnya, Kabardino-Balkaria and Dagestan), Armenia and Nagorno Karabakh had never had significant Jewish populations. Although the Jews were known to live in Armenia in ancient times, most of them had emigrated from the region in the early years. However, in the early 19th century they began arriving in the region mainly from Persia and Poland, creating *Ashkenazic* and *Sephardic* communities in the city of Yerevan.

After the 1917 Bolshevik Revolution the Armenian nationalists declared their independence in May 1918. The relations between the Armenians and the Jews were relatively good during this period although the radicalism of the Armenian nationalists

¹⁹ Hairenik, 20 August 1936, quoted in Mandalian, *Who...*, pp. 13-14.

²⁰ For the medieval Jews see: Michael Nosonovsky, 'Medieval Jewish Community in Eghegiz, Armenia', *Christian Orient*, Vol. 1 (3), 1912 (translated. by www.ubalt.edu); Lev Gorodetsky, 'Mountain Jews in Jeopardy', *The Jerusalem Post*, 31 October 2001; Kevin Alan Brook, 'The Unexpected Discovery of Vestiges of the Medieval Armenian Jews', *The Sephardic Voice*, No. 45, December 2001; Daphna Lewy, 'The Lost Jews of Armenia', *Ha'aretz*, 4 February 2001; Frank Brown, 'Stones From The River', *The Jerusalem Report*, 24 September 2001, pp. 44-45; Jacob Neusner, 'The Jews in Pagan Armenia', *Journal Of The American Oriental Society*, Vol. 84, 1964, pp. 239-240.

²¹ Gorodetsky, 'Mountain...'

²² Although Azerbaijan had one of the oldest Jewish centres the economic crises forced the Jewish to move. Some went to Moscow, while some others to Israel: Gorodetsky, 'Mountain...'

The radical nationalists argued all 'foreign elements' must be out by starting an Armenisation campaign.

caused a short-term fear among the Jews. However, when the Red Army defeated the Dashnaks (Armenian nationalists) Armenia became one of the Soviet republics under the communist system in 1921 for about seven decades.

The number of the Jewish community increased after the World War Two when Moscow sent a number of Jews from the different territories of the Union to Yerevan. After the war the number of Jews was estimated over 5,000. Although the number of the Jews dramatically decreased in the 1970s and the 80s, the Jews maintained their position in Armenia as one of the major minorities. In brief, the Jewish community had managed to survive, and thrive under the Muslim, Christian and communist rulers in Armenia until the end of the Soviet Union.²³

a. Jewish Under the Rule of Independent Armenian Republic

In the Soviet Union the Jewish population in Armenia was over 6,000 people. The largest Jewish wave arrived in 1965 and 1972, mainly engineers and members of intelligentsia from Russia and Ukraine.²⁴ However their number declined in the 1970s and 80s as a result of the bad treatment, political reasons and economic catastrophes. In 1991 independent Armenian Republic recognised the existence of the Jews in Armenia. However for the Armenian Government, the Jews were in the 'guests status' in the country like the Russians, Polish and Azerbaijanis.²⁵ Apart from the official mistrust towards the Jews, the revival of Armenian nationalism caused communal tension between the Armenians and the minorities. The radical nationalists argued all 'foreign elements' must be out by starting an *Armenisation* campaign. In this campaign the central and local government 'encouraged' the

²³ Daphna Lewy, 'The Lost of Jews of Armenia Traces of a Previously Unknown Jewish Community Dating Back to the Middle Ages Have Been Discovered by Chance', *Ha'aretz*, English version via net: www.sephardichouse.org/armenia.html;

²⁴ 'The Jewish Community of Armenia History and Activities', www.iatp.am/resource/ngo/jewish/text.html.

²⁵ 'Anti-semitism in Armenia', *NCSJ Armenia Country Report*, 2001.

people to speak Armenian instead of speaking their native languages or other languages other than Armenian.²⁶

When the armed conflicts erupted and the Armenian forces entered the Azerbaijani territories the fears and mistrust towards 'foreigners' and ethnically non-Armenians reached its peak in the country and some radical Armenians saw the Jewish minority as representatives of the 'evil forces' in the country, although the Jews did not betray their country during the conflicts. As a result of the ethnic tension and economic problems the number of the Jews dramatically decreased in the 1990s. The Jewish population in Armenia in 2000 down to about 1500, while the number of Jews in Karabagh was just 30.²⁷ The estimations for 2002 show that there are less than 1000 Jewish in Armenia. The remained Jewish like their ancestors speak Armenian and know very little Hebrew. Most of those who remained aim to immigrate to Israel or any Western state. Those who cannot speak Hebrew go to the Sunday schools to learn Hebrew language because they hope Hebrew may helpful to become Israel citizens.

The Armenian Jewish had no problem with the state authority and showed their loyalty in many cases. Most of the members of the community come from mixed marriage.²⁸ They have limited contact with any other foreign country. Israel makes some financial assistance yet it is limited. In another word, apart from the historical mistrust, there is no tangible basis for anti-Semitism. In Armenia as mentioned above the main reasons of anti-Semitism are foreign policy considerations and need to blame a group for the economic and political failure. Because of this, **those who use anti-Semitism as a tool in their policy, target an imaginary 'Jewish enemy'**. For this group there is a Jewish conspiracy against Armenia and Armenians. This conspiracy, for them, includes Israel and the Jewish lobbies based in the United States, Europe, Turkey and Russia and uses the Jewish minority in Armenia as well. Igor Muradyan's article appeared in *Golos Armenii* (Voice of Armenia) in April 1999, which is one of the vivid

²⁶ At the end of the 1990s Armenian language campaign failed and some groups argued that Armenia needs other languages notably Russian to develop itself in terms of economy and education. For a detailed debate see Susanna Petrosian, 'Armenia's Cultural Watershed', *IWPR*, CRS No. 82, 14 May 2001.

²⁷ 'Antisemitism in the Former Soviet Union and the Baltic Republics', in *Antisemitism Worldwide 1997/98*, Tel Aviv; 'Armenia', in *Antisemitism in Georgia, Azerbaijan and Armenia, UCSJ Special Report, Union of Councils for Soviet Jews*, via net, www.fsmonitor.com/stories/asem1az.shtml.

²⁸ Sydney Galanty, '2,000 Strong Jewish Community in Armenia Struggles to retain Identity', *Armenian Mirror-Spectator*, 27 June 1998.

For Ara Saakian the people who opposed ratification were 'playing into hands of the Jewish lobby'.

examples of the anti-Semitic publications in Armenia, reflects the main idea of this group. Muradyan in his article claims that Armenian-Jewish relations have historically been filled conflict between "Aryan" Armenians and "Semitic" Jews.

Igor Muradyan further blames Jews for inciting ethnic conflicts in the region, including the dispute over Nagorno-Karabagh. According to Muradyan's view the greatest threat to Armenia posed by the close ties between Turkey and Israel. Interestingly Muradyan argues that Turkey's 'founding fathers' were Young Turks and they were 'Masonic' with very good relations with the Jews.²⁹

Saakian: 'Jewish Danger Against Armenia'

Another example happened in November 1997. Ara Saakian, the Vice-Speaker of the Armenian National Assembly announced the danger of the 'Jewish lobby' and its plans over Armenia. Saakian at that time was supporting the ratification of the pact for allowing a Russian military base in Armenia and he accused those, who opposed any foreign military base in Armenia, as agents of the 'greater anti-Armenian lobby'. For Ara Saakian the people who opposed ratification were 'playing into hands of the Jewish lobby'.³⁰ It is interesting that the number of those who opposed the ratification was just four parliamentarians.

Saakian's speech caused a hot debate in Armenia over the 'Jewish problem'. First response came from the Russian-language newspaper *Golos Armenii*. Narek Mesropian, on 3 May 1997, in his 'When Brother Acts Against Brother' article focused on the so-called 'Jewish issue':

'Ara Saakian even mentioned the Jewish problem. It is very painful problem, by the way. And it is so not only in Russia. In short, he sharply criticized the Jewish lobby, which allegedly disregarded all the rules of decency to profit from the oil of

²⁹ Igor Muradyan, *Golos Armenii*, April 1999; For the English version of Muradyan's article see: 'Armenia', via net, www.fsmonitor.com/stories/082599caucasus.shtml.

³⁰ Michael Danielian, 'An Armenian Journalist Discusses "The Jewish Problem" in Armenia', *Express-Chronicle*, 10 October 1997 (Translated into English by Lena Cochran, 5 November 1997 and edited by UCSJ).

Baku. And the Jewish lobby turned into a pro-Azerbaijan power... Furthermore, it is well known that Ara Saakian, as one of the leaders of the Armenian National Movement, naturally considers himself among the so-called democrats... And all the Russian democrats are either Jews or controlled by the Jews...'³¹

Mesropian's 5 August 1997 article, which was published again in *Golos Armenii*, reflects tension between the Jews and Armenians and clearly implies the historical mistrust between the two communities:

'It is in our blood to hate the Turks. However, we hate Bulgarians and Greeks also. The Jews like Turks, but they hate Arabs. The Arabs, in their turn, are not in favour with the Turks. And the level of hatred is rising.'³²

Furthermore, *The Ajzm*, weekly publication of the National Democratic Union,³³ in its response to Oskanian accused the Armenian authorities. *The Ajzm* on 13 May 1997 published an article titled 'They Say Jew, They Understand a Representative of the West'. In this article the unnamed author argued that the Armenian authorities mean Jews when they speak about West and perceive the Jews as identical with the concepts of the West, United States, MOSSAD or CIA.³⁴

From Mistrust to Anti-Semitism: 'Armenian Book Denies Holocaust'

The most recent example of the Armenian mistrust towards the Jews shows the anti-Semitic understanding behind the Jewish sceptic groups; as the JTA reported an anti-Semitic book 'National System' was distributed in the early days of 2002.³⁵ The book identifies Jews and Turks as the leading enemies of the Armenian nation. According to the 'National System' the Holocaust is a myth, which was created by the Zionists. The leader of Armenian Jewry at the 9 February gathering said, they are going to meet with Armenian President about the rising anti-Semitism in Armenia, yet the officials made no statement about the book and the anti-

³¹ Mesropian, quoted in Danielian, 'An Armenian...'

³² *Golos Armenii*, 5 August 1997.

³³ The movement's leader is Vasgen Manukian. Manukian was the opposition candidate for president.

³⁴ Quoted in Danielian, 'An Armenian...'

³⁵ 'Armenian Book Denies Holocaust', *Jewish Telegraphic Agency*, 18 February 2002.

Vartan Oskanian, Armenian Foreign Minister, for instance argued 'Israeli and Armenian interests are diametrically opposed in the Caucasus region'.

Semitic movements in the country.

below Armenia first of all has developed close ties with Israel's 'enemies', namely Iran and Syria. Armenia even signed a military co-operation agreement with Syria.³⁶ Second, Armenian decision makers have perceived the Israeli and Jewish initiatives in the region against their national interest. Vartan Oskanian, Armenian Foreign Minister, for instance argued 'Israeli and Armenian interests are diametrically opposed in the Caucasus region'.³⁷ According to Oskanian the main reasons for this are 'Israel's alliance with Turkey, and Israel's interest in getting Azeri oil out to the Western market'.³⁸

In addition to the mistrust towards the Jewish minority inside, the scepticism against Israel and the Jewish lobbies is significant in Armenian foreign policy. As will be detailed

The Armenian policy makers in general perceive that the Jewish lobby in the United States is so strong and dominates the US Congress and the White House. Even the Armenian press frequently claim that the Jewish lobby blackmails the US administration to protect the Israeli interests.³⁹ According to this view the Jewish lobby determines the American foreign policy

³⁶ 'Syria, Armenia Sign Defense Cooperation Deal', *Reuters*, 27 August 2001.

³⁷ Marilyn Henry, 'Armenia Asks Israel to Recognize Turkish Genocide', *The Jerusalem Post*, 22 April 1999.

³⁸ Henry, 'Armenia...'

³⁹ For the example see *Ayots Ashkar's* 23 September 2000 issue. For the English version of this Armenian newspaper see 'Armenian Newspaper Says Jews Blackmailed the United States', *Union of Councils for Soviet Union*, www.fsumonitor.com/stories/092600Arm.shtml.

⁴⁰ Not only the Armenians in Armenia but also some radical Armenians in diaspora and some other anti-Semitic groups argue that there is an 'anti-Armenian Jewish conspiracy' in the regions of Caucasus and Central Asia. Lyndon LaRouche, the American 'presidential candidate for 2004', who has close ties with the Armenian Americans in Los Angeles, claimed a Turkish-Israeli conspiracy in these regions. According to LaRouche's statement published by the Armenian press the conspiracy is organised by the US and the UK: "Freeman asks: '... Several Arabian newspapers recently published articles, which confirm that Israel secretly delivers military technology to Azerbaijan... during the visit of the Israeli Premier Ariel Sharon to Ankara, both sides discussed the issue of rendering joint assistance to Azerbaijan... Please comment on this situation.'

Lyndon H. LaRouche replies: '...The Israelis are part of that. They show up as parts of this operation (an operation by the US and the UK). It is not an Israeli conspiracy, nor an Israeli-Turkish conspiracy... So, therefore, you have a Turkish-Israeli involvement in Central Asia, which should be looked at as an Israeli conspiracy, or a Turkish-Israeli conspiracy, but as a reflection, through these two entities, of a more general operation, of the type which is the Clash of Civilisations type... obviously, the Israelis and the Turks

regarding the region and the Jewish Americans favoured Azerbaijan because of oil and other reasons.⁴⁰

b. Karabakh

During the Soviet Union period, the Nagorna Karabakh in Azerbaijan was one of the ethnic and religious tolerance havens for the Soviet Jews. Thousands of Jews from Russia, Ukraine, Belarus and other parts of the Soviet Union arrived in Karabakh of Azerbaijan to escape anti-Semitism. Despite of that the majority was Armenian, the Azerbaijani administration had allowed the Jews to live their religion and culture freely and they had a close connection with the Jewish organisations in Baku, the capital of Azerbaijan. As mentioned the majority of the Karabakh Jews had flocked in the region in order to escape persecution. The second

When the armed conflict erupted between Armenians and Azerbaijanis in 1988, most of the Jews had to hide from the Armenian guerrillas.

reason was to find a job. The mixed-marriages was another reason for coming in Karabakh for the Jewish community. The community had no problem neither with the other minorities (Russians, Polish and Azerbaijanis) nor the Armenians. However, anti-Semitism erupted with the rise of the Armenian separatist

nationalism in Karabakh against the Azerbaijani rule.⁴¹ For the Armenian nationalists all non-Armenian people were foreigner or 'guest' in the 'Armenian territory'. Maria Spector Groisman, who escaped from Ukraine to Karabakh, summarises the change; she says the life for the Jewish community there was relatively easy in the 1970s and 1980s, and they lived a relatively open Jewish life; they even received regular packages from the Star of David

have conspired. Well they didn't really conspire; they were induced to conspire. They are simply auxiliaries of this Anglo-American, Utopian interest – the thing that I have to fight inside the United States... behind the Turkish operations, behind the Israeli operations there are larger forces." (For the details see LaRouche's Campaign site or <http://groong.usc.edu/news/msg43557.htm>).

⁴¹ For the rise of Armenian separatist nationalism in Karabakh and the ethnic conflicts see: Kamer Kasim, 'The Nagorno-Karabakh Conflict, Caspian Oil and Regional Powers', in Bülent Gökay (ed.), *The Politics of Caspian Oil*, (New York: Palgrave, 2001), pp. 185-198; Kamer Kasim, 'The Nagorno-Karabakh Conflict From Its Inception to the Peace Process', *Armenian Studies*, Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, pp. 170-185; S. E. Cornell, 'Turkey and the Conflict in Nagorno-Karabakh: A Delicate Balance', *Middle Eastern Studies*, Vol. 34, No. 1, January 1998; Gerard Liberidian, *The Karabagh File: Documents and Facts on the Region of Mountainous Karabagh, 1918-1988*, (Cambridge: Zorian Institute, 1988); Michael P. Croissant, *The Armenia-Azerbaijan Conflict, Causes and Implications*, (London: Praeger, 1998); Paul A. Goble, 'Coping With the Nagorno-Karabakh Crisis', *Fletcher Forum of World Affairs*, 16, 2, Summer, 1992; Tim Potier, *Conflict in Nagorno-Karabakh, Abkhazia, and South Ossetia : A Legal Appraisal*, (Kluwer Law International, 2000).

association in Baku. But, she says when the wave of Armenian nationalism grown life became harder for the Karabakh Jews. Many Jews emigrated to Israel in the 1970s. Groisman recalls that Karabakhi nationalists had threatened to have Groisman fired from her job as a telephone operator unless she wrote an article describing the wretched conditions experienced by Soviet Jews in Israel and praising Armenian tolerance, and she said she had refused.⁴²

When the armed conflict erupted between Armenians and Azerbaijanis in 1988, most of the Jews had to hide from the Armenian guerrillas. Steve Swerdlow, who is a human rights monitor for the Union Councils and the US Department's Young Leadership Fellow in the Caucasus, reports that Alexander and Svetlana Peisakhov were two of them:

'A mixed Jewish-Armenian couple, Alexander and Svetlana Peisakhov, lived in Stepanakert where their children, Sergei and Stella, were known as "local prodigies". However during four years of fighting, the children's grandparents, Niusia and Gelta Sarkisian, kept them back from school and hid them in basement. "We would bury the dead at night because the heavy shelling during the day made it too dangerous" said Nuisia Sarkisian. **"We were scared because our children were not Armenians. We did everything we could them out through Baku"**.⁴³

The Armenians won the war with the Russian military support⁴⁴ and the Armenian forces occupied not only the Karabakh territories but also some other parts of Azerbaijan (over 20 % of all Azerbaijani territories). In the words of Sverdlow, the Armenian victory and 'the war has ushered in a new era of chauvinism and intolerance to non-Armenians living in Nagorny Karabakh. And the Jewish community has dwindled to just 30 people'.⁴⁵ In this new era, **the Jews had to hide their Jewish identity, because the ordinary Armenians think that Israel helps Azerbaijan and they perceive the Jewish community as the agents of the anti-Armenian West.** Sverdlow gives another significant example for discrimination against the Karabakh Jews:

⁴² Steve Swerdlow, 'The Forgotten Jews of Karabakh', *IWPR*, CRS No. 85, 14 June 2001.

⁴³ *ibid.*

⁴⁴ Russia provided military equipments, and significant Russian troops joined the war on the Armenian side. Russia's Minister of CIS Affair Aman Tuleyev and defence Minister Rodionov admitted this support by conforming that 84 T-72 tanks and 50 armoured personnel carriers, 24 Scud missiles and other military equipment had been given to Armenia: Kasim, 'The Nagorno-Karabakh Conflict From...', p. 180; Martin Sieff, 'Armenia Armed by Russia for Battles with Azerbaijan', *The Washington Times*, 10 April 1997, p. 11.

⁴⁵ Swerdlow, 'The Forgotten...'

**The family was told
"Only Armenians are
full-fledged citizens.
You should leave for
Israel!"**

'When the war broke out in 1988, Daniel and Svetlana Groisman were living in Shushi, now Nagorny Karabakh's second largest town. Daniel joined the Armenian army fought from 1990 until the ceasefire in 1994. Says

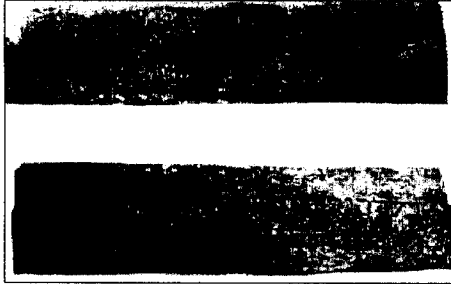
Svetlana, "My husband helped retake Shushi. So many fled during the war. We aren't even Armenian but we stayed and didn't betray Karabakh. But now people call us Yids." After the war, the new government paid out compensation to veterans of the conflict but Daniel was denied the benefits awarded to "pure-blooded" Armenians. When the city court confiscated the Groismans' garage in 1998 and gave it to an ethnic Armenian veteran, the family was told "Only Armenians are full-fledged citizens. You should leave for Israel!"⁴⁶

Since 1988, the Karabakh Jews have been almost entirely isolated from the Jewish organisations in Baku, Yerevan and Israel, and they could not connect even with the humanitarian organisations, like the Joint Distribution Committee which sends humanitarian aid and special foods.

c. Diaspora Armenians' Jewish Scepticism

Apart from the homeland, the Armenians living abroad also shows mistrust towards the Jewish communities. In the United States in particular the Armenian community perceive that the Jewish are manipulating the public opinion and decision making process against Armenia and Armenians. The Jewish activities in the Congress are especially considered by the radical Armenians as a part of an anti-Armenian conspiracy. The role of the Jewish representatives in blocking the Armenian resolutions are seen as proof for such a plan although the American State Department and the White House made it clear that the Armenian anti-Turkish attempts in the Congress damage the American national interests in the Middle East, the Balkans, and the Caucasus and the Armenian allegations are not based on the historical truth. When the latest Armenian resolution failed in the Congress for example the radical Armenian political groups saw Israel, American Jewish

⁴⁶ *ibid.*

The historical researches show that the Jews date back about 2,000 years in the region.

community, CIA, Pentagon, State Department and President Bill Clinton as responsible for the failure. Hagop Chakrian expressed this point of view in *Asbarez*, Armenian daily, on 27 July 2001:

'When the Armenian genocide resolution was rejected by the US, the Turkish President, Prime Minister, Foreign Minister, and

Deputy Prime Minister expressed special gratitude to the White House, Pentagon, CIA, and State Department, as well as to Jewish organizations in the US, since **President Clinton intervened on the issue at the request of Israel.**'⁴⁷

Chakrian and those who share his view do not provide any proof for their claims yet the words mentioned above clearly show the existence of Armenian Jewish scepticism among the Armenians in diaspora.

IV. THE MAIN REASONS FOR ARMENIAN SCEPTICISM TOWARDS ISRAEL AND JEWISH PEOPLE IN MODERN ERA

As will be seen the anti-Semitic and sceptic attitude towards the Jewish minority inside, and Israel and Jewish diasporas outside continued in the independent Armenian Republic period. Surprisingly the most significant factors which nourished the 'Armenian paranoia' and the Armenian hostility towards the minorities were, as mentioned, not the minority activities inside, but mainly the international developments. Three developments in particular were very important at this stage; Baku oil project, Turkey - Israel strategic cooperation and the improving relations between Turkey and Georgia. Armenia has perceived all these developments as an extension of anti-Armenian conspiracy, which for the Armenians orchestrated by the Turks and Israeli lobbies.⁴⁸

⁴⁷ Hagop Chakrian, 'US Promotes Turkey's Anti-Armenian Policy', *Asbarez*, 27 July 2001.

⁴⁸ Mikael Danielian, 'An Armenian Journalist Discusses "The Jewish Problem" in Armenia', *Express-Cronicle*, 11 May 1997, (Trans. By Lena Cochran) translated in 'Report From Yerevan', *Union of Councils for Soviet Jews News Report*, 12 November 1997.

In this context it can be argued that there are seven different main reasons for the Armenian mistrust towards the Jews:

- a. Historical Reasons,
- b. Religious Reasons,
- c. The Armenian Western Scepticism and the Armenian Isolationist Perception,
- d. Armenia Feels Isolated: From Fears to Paranoia?
- e. Israel-Turkey Friendship's Impact on Armenia
- f. Azerbaijani Oils, Israel and the American Jewish Lobby,
- g. Israel's Attitude to the Armenian Allegations.

a. The Historical Reasons

As discussed in the previous sections anti-Semitism is an old Armenian habit or 'disease' experienced in the Ottoman period. Unfortunately the Soviet period did not help in curing this 'disease', contrary the Soviet's scepticism nourished anti-semitism among the Armenians. In this period and later the Armenians have seen the foreigners including the Jews as the main source of their problems (scapegoat).

Apart from the historical mutual mistrust between the Armenians and the Jews, the traditional Turkish-Jewish friendship also affected the Armenian-Jewish relations. As a well known fact that when Jews suffered persecution in Spain in 15th century, the Ottoman Turks offered them sanctuary and ten thousands of them migrated to the Ottoman Empire. For the centuries the Ottoman Turks provided legal and political protection to the Jews and this friendly relations continued in the 20th century. However, 'my enemy's friend is my enemy' understanding has made the Armenians more sceptical about the Jews.

b. Religious Reasons

As the religious reasons of Armenian-Jewish scepticism were discussed above these reasons are not detailed here.⁴⁹

⁴⁹ For anti-Semitism and its religious roots see also: David I. Kertzer, *The Popes Against The Jews: The Vatican's Role in the Rise of Modern Anti-semitism*, (2001); Sidney G. Hall, *Christian Anti-Semitism and Paul's Theology*, (2000); Judith Taylor Gold and Joseph Gold (eds.), *Monsters and Madonnas: The Roots of Christian Anti-Semitism*, (New York: Syracuse University Press, 1999); Rosemary Ruetether, *Faith and Fratricide: The Theological Roots of Anti-semitism*, (New York: Seabury Press, 1971); David M. Szonyi (ed.), *The Holocaust: An Annotated Bibliography and Resource Guide*, (New York: KTAV for the National Jewish Research Center, 1985); Turkkaya Ataöv, 'The Jewish Holocaust and the Armenians', in Turkkaya Ataöv (ed.), *Armenians in the Late Ottoman Period*, (Ankara: 2001), pp. 314-344.

United Jewish Community
of Armenia

c. Armenia's Western Scepticism

One of the most important characteristics of the newly independent Armenian state is the feeling of an isolated Armenia. The Armenian decision makers similar to the laymen have accused the Western states of being indifferent toward the Armenians' problems. For them the West had used the Armenians for their own interest yet in the end they deserted the Armenians in 'cold' before the Turks, Iranians and the Russians. Second, the Armenians have seen the Jewish people and Israel as the agents or representatives of the West. As a direct result of this perception the Armenian people's Western scepticism shapes their policies towards the Jewish people and Israel. **In many cases when the Armenians accuse the Jewish people and the State of Israel they mostly mean the West in general, not only the Jews and Israel.** For many Armenians the CIA, MOSSAD, Israel, Jews and the United States are identical.⁵⁰

d. Armenia Feels Isolated: From Fears to Paranoia?

The dissolution of the Soviet 'Empire' made the Armenian independence possible, and Armenia became an independent state for the second time in history. However Armenia was born as a weak and in a problematic geography, which made preserving independence highly difficult. Armenia was the smallest of the successor states of the former Soviet Union. It was located in the Caucasus mountains as a completely landlocked country. All these factors increased the Armenian insecurity feelings and led scepticism towards the minorities including the Jews.

Furthermore, after gaining independence in 1991 the country continued to be a zone of Russian influence. Moscow had economic, political and military leverages over the 'independent' Armenia,⁵¹ and Armenia had to improve good relations with the neighbouring states, namely Turkey, Azerbaijan, Georgia and Iran,

⁵⁰ 'When They Say Jewish They Understand The Representative of the West' article which was published on 13 May 1997 in The Ajzhn daily is a good example for this perception. For the English version of this article see: Mikael Danielian, Express-Chronicle (Lena Cochran), via UCSJ, 'An Armenian Journalist Discusses "The Jewish Problem" in Armenia', *Union of Councils for Soviet Jews*, 12 November 1997.

⁵¹ Gayane Novikova, 'Armenia and the Middle East', *MERIA, Middle East Review of International Affairs*, Vol. 4 (4), December 2000.

When Armenia clearly supported the Karabakh Armenians against Azerbaijan, and occupied about 20 percent of the Azerbaijani territories, Turkey could not improve its relations with Armenia.

in order to overcome its internal economic and political problems and to escape from the Russian hegemony. Moreover, it needed economic aid from the Western powers, notably the United States and the European Union. As a matter of fact that the environment was suitable for the Armenian policy makers to follow a more constructive

foreign policy; Russia was in a domestic economic and political turmoil; the West was enthusiastic to integrate the former Soviet Union territories into the European political system and Turkey was ready for co-operation with Armenia despite of the historical disputes. Turkey even was one of the first countries to recognise the independence of Armenia. The moderate government under Ter-Petrosian, which put aside the historical Armenian claims in order to improve relations with Turkey, was another positive factor in the Armenian side. However, the Karabakh problem restricted Armenia's freedom of action in foreign policy; When Armenia clearly supported the Karabakh Armenians against Azerbaijan, and occupied about 20 percent of the Azerbaijani territories, Turkey could not improve its relations with Armenia,⁵² and diplomatic ties were never established between the two countries since Turkey indexed it to the settlement of the Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia.⁵³ Instead of improving relations with Armenia, Turkey moved into Georgia, Azerbaijan and the other former Soviet Union republics, and declared that it cannot improve its relations with Armenia until the Armenian occupation forces withdrew from the Azerbaijan territories. For instance, Mehmet Ali İrtemçelik, former Turkish State Minister, summarised the situation as 'Turkey's ties with Armenia can improve in parallel with the development of relations between Baku and Yerevan'.⁵⁴ In practice Turkey restricted its economic and political relations with Armenia, and focused on relations with its kin-state, Azerbaijan. Yet, Turkey's good relations were always perceived as hostile in both Yerevan and Moscow, and two states got closer

⁵² As known Azerbaijani people are ethnically Turkish and speak Turkish language similar to the Turks in Turkey.

⁵³ Sibel Yeşilmen, 'Back to Square One in Clandestine Flirt', *Diplomacy Papers*, June 1998, p. 30.

⁵⁴ İlnur Çevik, 'Ankara Hopeful About the Future of Ties with Armenia', *Turkish Daily News*, 4 November 1999.

each other during the 1990s. Yet the Armenians even could not trust the Russians fully, and the co-operation in this period was limited.⁵⁵ In another word, Armenia saw almost all its neighbours as 'enemy, Turks, Russians, Georgians and Iranians.

The Armenian occupation of Azerbaijani territories was not approved by the Western states as well and none of the countries recognised Nagorno-Karabakh as an Armenian territory. The leading Western states called the Armenians to withdraw their forces from the region. As far as the Western interests are concerned, another consideration regarding the Armenians was that the Russians and the Iranians were planning to use Armenia's problems with the other states to implement their regional policies against the Western block and this obviously disturbed the US, Israel and some of the European States and they warned Armenia not to turn its face to Moscow or Tehran.⁵⁶

Apart from the security considerations, Armenia had to rebuild its devastated economy and strengthen its fledgling democracy. Under these circumstances Armenia could not get a serious aid from the West, and widespread dissatisfaction with the moderate Ter-Petrosian government increased, and although he won the 1996 elections, thanks to the growing opposition and street demonstrations, he had to resign in two years (3 February 1998). The resignation of Ter-Petrosian granted power to the radical nationalists, and Robert Kocharian, a hard-core nationalist and a war veteran from Karabakh, became the President of Armenia after the second round of the 1998 elections.⁵⁷ Kocharian's foreign policy was so different than Ter-Petrosian; Kocharian implied the change in Armenia's Turkish policy before the elections:

'If I am elected, there will be some new developments in our relations with Turkey, there will be some new emphases; we shall soon clarify our new line regarding our relations'.⁵⁸

His first action in office was lifting the ban on the activities of the fanatically anti-Turkish Dashnak Party, which was considered as terrorist organisation by the Turkish state. The Dashnak Party had been banned by the previous Armenian President Ter-Petrosian in 1994 on the grounds that it was engaged in terrorist

⁵⁵ *Country Review Armenia 2001*, (Texas: CountryWatch, 2000), pp. 16-18.

⁵⁶ Caspar W. Weinberger and Peter Schweizer, 'Russia's Oil Grab', *The New York Times*, 12 May 1997.

⁵⁷ *Country...*, p. 20.

⁵⁸ Yeşilmen, 'Back...', p.31.

activities. Ankara's response was calming. Ankara advised Kocharian to solve the Karabakh problem and withdraw its soldiers from the Azerbaijani territories, give up the 'genocide' claims and respect the international borders of his neighbours. Yet Kocharian choose the worst alternatives for Turkey; he refused all peace plans for Nagorno Karabakh claiming the problem was already solved since Karabakh was an Armenian territory, and approached to the Russians, the traditional rival of the West and Turkey in the region, to counter-balance the Turks. Armenia under Kocharian's rule furthermore focused on the 'Armenian genocide' claims, and tried to apply pressure on Turkey pushing Turkey to accept to establish diplomatic relations with Armenia by simply threatening it with the international pressure.⁵⁹ The worst of all was to open the Armenian territories to the Russian military forces. By doing this, Armenia was challenging not only to Turkey but also to the Western interests while Georgia and Azerbaijan have viewed good relations with Turkey as a way to counter-balance Moscow and as an aid in building their relations with the US in order to escape permanently from the Russian sphere of influence and became a really independent state.⁶⁰ In this framework Georgia and Azerbaijan implied that they wanted a NATO or a NATO member's military base in their country, while there has been Russian soldiers in Armenia.

These policies increased the gap between Armenian policies and the Western Block's policies in the Caspian region, including Turkey, Israel and the US. Apart from the problems in the external

⁵⁹ Most of the Armenians believe that the Ottoman Turks massacred 1.5 million Armenians as a state policy, and they named these events happened in 1915 as the 'first genocide of the 20th century, while the Turks refuse all these claims. The Turkish people argue that they did not massacred the civilian Armenians. For the Turkish argument, 'the Ottoman territories, surrounded by war, had lost its peace and order as a result of the Armenian revolts, which broke out one after other, and by famine and epidemics. The gangs struck, these attacks were retaliated, and blood was shed everywhere. Under these circumstances, compulsory immigration was decreed, resulting in the death of thousands civil Armenians, including women, men and children' (Gürsel Göncü, 'The Tragedy of Hundreds of Thousands', Atlas, June 2001, p.68). The Ottoman government punished several officials who acted negligently, even some of them were sent to prison. The Government admitted that its officers and civil servants failed to implement the project properly. However none of the Government members were anti-Armenian or racist and as proved by many researchers the Government did not intend to massacre or genocide a people. As a result of the events occurred in the last years of the Ottoman Empire, thousands of Turkish were killed by the Armenian bands while the Kurdish bandit attacks and the war circumstances with the epidemic diseases caused thousands of casualties in the Armenian side. For the details see: Mim Kemal Öke, *The Armenian Question, 1914-1923*, (Oxford: University Printing House, 1988); Türkkaya Ataöv (ed.), *The Armenians in the Late Ottoman Period*, (Ankara: TTL, 2001); Salahi Sonyel, *The Great War and the Tragedy of Anatolia, Turks and Armenians in the Maelstrom of Major Powers*, (Ankara: TTK, 2001); McCarthy, 'The Anatolian Armenians, 1912-1922', in *Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, (Istanbul: 1984), pp. 17-25.

⁶⁰ Gayane Novikova, 'Armenia and the Middle East', *Meria, Middle East Review of International Affairs*, Vol. 4 (4), December 2000.

One of the most important factors caused anti-Semitic attitudes and sceptic Israel policy in Armenia has been Israel's friendly relations with Turkey and Azerbaijan.

fears became a 'paranoia', which as will be seen below, ultimately stroke the minorities, namely Jewish, Azerbaijanis etc.

relations, the economic depression caused a social turmoil in the country and the politicians accused the foreigners for all these problems. Under these circumstances the mistrust and fears among the Armenians dramatically increased towards the foreign powers, and the

e. Israel-Turkey Friendship's Impact on Armenia

Apart from the mistrust towards the West and isolated Armenian foreign policy, one of the most important factors caused anti-Semitic attitudes and sceptic Israel policy in Armenia has been Israel's friendly relations with Turkey and Azerbaijan, both of which are Armenia's traditional enemies. As Inbar puts it the relations between Israel and Turkey greatly expanded and reached an unprecedented degree of closeness.⁶¹ Turkey upgraded its diplomatic relations with Israel to ambassador level at the end of 1991 and then the two states have exchanged many high – level state visits and bilateral trade has grown significantly. As a cooperation of two pro-American democracies of the Middle East Turkey-Israel partnership has become an important factor in the region. Not only the Arab states,⁶² but also Greece, Southern

⁶¹ Efraim Inbar, 'Regional Implications of the Israeli-Turkish Strategic Partnership', *Meria*, Vol. 5 (2), June 2001. For Israel-Turkey co-operation also see Andrew I. Killgore, 'Consequences of the Israel-Turkey Alliance, The Israel-Iran Alliance Failed: Can Israel and Turkey Fare Any Better?', *Washington Report on Middle East Affairs*, March 2000; Raphael Israeli, 'The Turkish-Israeli Odd Couple', *Orbis*, 2001, pp. 65-79; Hakan Yavuz, 'Turkish-Israeli Relations Through the Lens of the Turkish Identity Debate', *Journal of Palestine Studies*, Vol. 27, No. 1, 1997, pp. 22-37; Amikam Nachmani, 'The Remarkable Turkish-Israeli Ties', *Middle East Quarterly*, June 1998; Neil Lochery, 'Israel and Turkey: Deepening Ties and Strategic Implications, 1995-98', *Israel Affairs*, 5 (5), Fall 1998; George Gruen, 'Dynamic Progress in Turkish-Israeli Relations', *Israel Affairs*, 1 (4); Daniel Pipes, 'The Emerging Turkish-Israeli Entente', *The National Interest*, Winter 1997/98; Don Waxman, 'Turkey and Israel: A New Balance of Power in the Middle East', *The Washington Quarterly*, Vol. 22, No. 1 (Winter 1999), pp. 25-32; Alan Gresh, 'Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East', *Middle East Journal*, 52 (2), Spring 1998; John Tirman, 'The Ankara-Jerusalem Axis', *Nation*, 1 April 1999, Vol. 268 (1); Anat Lewin, 'Turkey and Israel', *Journal of International Affairs*, Fall 2000, Vol. 54 (1); Gil Dibner, 'My Enemy's Enemy', *Harvard International Review*, Winter 1998/1999, Vol. 21 (1); Stanley K. Sheinbaum, 'Israel Plays Turkey', *NPQ, New Perspectives Quarterly*, Summer 1996, Vol. 13 (3); Kamer Kasım, 'Türkiye-İsrail İlişkileri: İki Bölgesel Gücün Stratejik Ortaklığı' (*Turkey-Israel Relations: The Strategic Co-operation of Two Regional Powers*), in Idris Bal (ed.), *Türk Dış Politikası (Turkish Foreign Policy)*, (Ankara: Alfa, 2001).

⁶² For the Arab states' response see: 'Turkish-Israeli Links Criticized', *Jane's Defence Weekly*, 2 July 1997; Efraim Inbar, 'Regional Implications of the Israeli-Turkish Strategic Partnership', *Meria Journal*, Vol. 5, No.

Caucasus Jews (Mountain Jews) in traditional customs

Cyprus, Iran⁶³ and Armenia panicked and perceived the 'alliance' as a threat for their security.⁶⁴ For the radical Armenians the 'alliance' targeted Armenia. Haik Marcar for instance said: **'Israel is now is in bed with Turkey, the mortal enemy of Armenia'**.⁶⁵ As a matter of fact that Israel was trying to counter-balance Syria and

other Arab states in the Palestinian problem while Turkey was making efforts to find a strategic partner against Syria, which supported the PKK terrorism by providing a safe haven to its leader and bases, and logistical support for its armed operations against Turkey. Naturally there were more reasons for such a sensitive partnership yet none of the partners perceived the 'entente' against Armenia or Greece. Despite this, the strategic Turkish-Israeli alignment 'reinforced' Yerevan, Tehran and Athena partnership. Later Syria and the Greek Cyprus joined the Armenia-Iran-Greece co-operation.⁶⁶ It is understandable that the Israeli-Turkish co-operation was a great disappointment for the radical Armenians and it can be said that Turkish-Israeli co-operation has played a crucial role in Armenia's search for co-operation with the above mentioned states half of which are in the United States'

2, June 2001; Andrew Borowiec, 'Arab Nations Decry Turkey's Israel Ties', *The Washington Post*, 1 June 2001; Nadia E. El-Shazly, 'Arab Anger at New Axis', *World Today*, January 1999, Vol. 55, No. 1.

⁶³ Iran condemned Turkey's closeness to Israel and claimed that Turkey's friendly relations with this country would provoke the feelings of the Islamic world: 'Iran Condemns Turkey, Israel, US Naval Exercises', *Asbarez*, 16 January 2001. For Iran-Armenia partnership see: 'Kocharian Says Iran One of Armenia's Principal Trade Partners', *Asbarez*, 18 April 2001; 'Iran, Armenia Reconfirm Close Ties', *Asbarez*, 17 July 2001.

⁶⁴ Robert D. Kaplan argues that 'a real battle has commenced' and 'on one side are the Turks, their fellow Azeri Turks in Azerbaijan, the Israelis and the Jordanians' while on the other side are Armenians, Syrians, Iraqis, Kurds and Greeks: Robert D. Kaplan, 'Redrawing the Middle East Map', *The New York Times*, 21 February 1999.

⁶⁵ Haik Marcar, '2000-Forgotten Jews in a Country Forsaken By The Nabobs of the Media and the Barons of Finance!', www.codoh.com/newsdesk.html.

⁶⁶ For Syria-Armenia cooperation see: 'Syria, Armenia Sign Defense Cooperation Deal', *Reuters*, 27 August 2001; 'Armenian-Syrian Cooperation to be Expanded', *Asbarez*, 24 August 2001; 'Syria Sends Assistance to Armenia', *Asbarez*, 4 October 2001; 'Armenian-Syrian Political & Economic Relations Can Improve', *Noyan Tapan*, 11 February 2002; 'Syria's President Ratified Syrian-Armenian Agreement', www.armenpress.am/eng/arxiv/2001/jun/25txt.htm; 'Armenia Cozies Up To Russia, Syria and Iran', *Weekend Passport*, 11 September 1997, Vol. 4, No. 27. For Greece-Armenia co-operation see: 'Armenia and Greece to Increase Military Cooperation', *GIU, Global Intelligence Update*, 16 July 1997.

Israel openly declared that 'one of the reasons for the frozen relations is Iran-Armenia political and military co-operation'.

Terrorist States List. In addition, Armenians argued that Turkey-Israel relations have shaped Israel's position regarding the Armenian issue and because of this Israel has never given support to the Armenian cause. Tsoluk Mornjian, Armenia's Consul-General in Jerusalem clearly expressed the official Armenian view:

'I understand Israel's position for the time being. Turkey is very strategic ally for Israel, especially because of Syria (which borders, and is hostile to, both countries)'.⁶⁷

In brief, while Turkey has extremely good relations with Israel and the United States, Armenia has developed military and political co-operations with Israel's enemies and rivals like Syria and Iran, and all these choice has affected Armenia's attitude towards Israel and the Jews in general, including the Jewish minority in Armenia. However at the next stage, Armenia's good relations with Iran and Syria as a reaction to Israel-Turkey close ties worsened Armenia-Israel relations and Israel openly declared that 'one of the reasons for the frozen relations is Iran-Armenia political and military co-operation'.⁶⁸

f. Azerbaijani Oil, Israel and Jewish Lobby: Israel-Turkey and Azerbaijan Block?

Both sides have always sympathised with each other and had good relations since the independence of Azerbaijan. Azerbaijan in particular has given enormous importance to develop close ties with Israel.⁶⁹ All Azerbaijani Prime Ministers have not allowed any anti-Semitic movement in their country and opposed Iranian type fundamentalism. Israel has also seen Azerbaijan as a potential partner with Turkey. One of the most import factors determined Israel's Caucasus policy has been the Caspian oil in the last decade. Israel who does not have good relations with the Arab

⁶⁷ Patrick Goodenough, 'Armenia Seeks Recognition of "Genocide"', *Conservative News Service*, 23 April 1999.

⁶⁸ Armenian news agency Mediamax claimed that Israel's Ambassador to Armenia Rivka Kohen told the Armenians 'Iran factor' is the key reason for the weak relations between Israel and Armenia: *Miramax*, 15 February 2002.

⁶⁹ Anar Veliev, 'The Israel-Turkey-Azerbaijan Triangle: Present and Future', *Central Asia and the Caucasus*, No. 2, 2000.

The Section 907 was repealed. However this was perceived as a Turkish-Jewish conspiracy against Armenia and led nationalist Armenians to blame the local Jews.

states and Iran has seen the Azerbaijani oil and the natural gas in the other Turkish republics namely Uzbekistan, Kazakhstan and Turkmenistan as an opportunity to lessen its dependency in the energy sector. Moreover, Israel has perceived the rise of the Muslim and Turkish republics as important actors in international arena as an opportunity to balance the other Muslim states and legitimate itself in world politics by getting support of Turkish Muslims against Iranians and Arabs. Furthermore the American Jewish businessmen viewed the area with the commercial considerations. For the American Jewish businessmen Azerbaijan would be 'another Kuwait' and it was a golden opportunity for the American petroleum companies. To get the biggest portion from this market, good relations with Azerbaijan, Armenia's archenemy, was essential. Apart from these factors Armenia as a small and isolated state with no natural resource or industry cannot provide any cooperation opportunity to Israel and the American Jews. Because of these factors, the American Jewish lobby has made enormous efforts in the name of Azerbaijan. The efforts by some Jewish groups in the United States (US) to repeal Section 907 of US foreign assistance legislation that prohibits most the US aid to Azerbaijan are significant. In 1992, the well-financed Armenian lobby in the Congress had succeeded in inserting Section 907 into the Freedom Support Act. That provision prohibited direct U.S. Government assistance to the government of Azerbaijan and in effect had labelled Azerbaijan the aggressor although the Armenian forces still occupy more than 20 per cent of the Azerbaijani territories. The 11 Jewish organisations in the United States in Autumn 2001 declared that they were against the Section 907.⁷⁰ The Jewish lobby groups clearly argued that Azerbaijan is an important partner for Israel, the US and the West and must be supported by the US.⁷¹ Thanks to the Jewish organisations' and Turkey's efforts the US

⁷⁰ For a detailed history of Section 907 see: Araz Aslanlı, 'ABD'de Adaletsizliğe Verilen Ara: 907 Sayılı Ek Madde'nin Uygulanmasının Durdurulması' (A Pause to an Unjust Decision: Repeal of Section 907), *Stratejik Analiz*, Vol. 2, No. 21, January 2002, pp. 55-62.

⁷¹ For the press release of these 11 organisations and the copy of the letter signed by them and sent to the senators see *Appendix 1* and 2.

Congressmen were convinced, and the Section 907 was repealed. However this was perceived as a Turkish-Jewish conspiracy against Armenia and led nationalist Armenians to blame the local Jews, whom they see as representatives of Israel.⁷²

Apart from the Jewish lobby and oil policies, **Israel has seen Azerbaijan as an important actor in the Caucasus against Iran and the Russian policies.** In the early years (Elcibey Period) Azerbaijan had troubles with Iran and searched good relations with Israel. According to Elcibey Israel could help Azerbaijan in Karabakh problem by convincing the Americans to stop the Armenians. Though some researchers, like Jane Hunter, claimed Israel sent arms to Azerbaijan to use against Armenians,⁷³ it can be said that Israel avoided from directly involving Azerbaijani-Armenian conflict. For the Armenians, Turkey has encouraged Israel to support Azerbaijan⁷⁴ yet it can be argued that such an argument would be simplification of the case and this strategy seems Israel's own choice.

It also should be noted that Israel further makes efforts to develop its relations with another regional state, Georgia. Israel and Georgia signed many co-operation agreement and Israel now is one of the most leading foreign investors in Georgia⁷⁵ while Turkey is Georgia's the biggest trade partner.⁷⁶ It is also a well known fact that Israel pays extra attention not to contradict with the American interests in the region.⁷⁷ Considered the United States' political support for Georgia, Israel's 'friendly' Georgian policy can be understood more easily. As a result of their importance, Israel have embassies in Tbilisi and Baku while the Israeli ambassador to Tbilisi is at charge for the affairs concerning Armenia.⁷⁸

However Turkey's and Israel's good relations with Georgia and Azerbaijan cause conspiracy theories in Yerevan, and the radical

⁷² 'Anti-Semitism in Georgia, Azerbaijan and Armenia', *UCSJ Special Report*, 25 August 1999.

⁷³ Jane Hunter, 'Israel and Turkey: Arms for Azerbaijan', *Middle East International*, 23 October 1992, p. 12.

⁷⁴ For that claim see *Nezevisimaya Gazeta*, 4 December 2001. For its Turkish version: 'Israil-Türkiye-Azerbaycan', *AZG Armenian Daily*, 6 December 2001.

⁷⁵ The principal foreign investors in Georgia are: Israel, Turkey, Ireland, United States, Korea, Germany, Great Britain, Netherlands and Russia: *Fact Sheet: Republic of Georgia*, 1 August 2001, www.bignis.doc.gov.

⁷⁶ The other main partners are: Turkey, Russia, Germany, Azerbaijan, United States, Ukraine, Switzerland, and Italy. *Georgia's Ten Largest Trading Partners*, 2000, <http://web.sanet/mospr/News/announcement.htm>.

⁷⁷ Novikova, 'Armenia...'

⁷⁸ RFE / RL 5-18.

Turkey's and Israel's good relations with Georgia and Azerbaijan cause conspiracy theories in Yerevan, and the radical Armenians argue that the Jews play the main role in this 'anti-Armenian great strategy'.

Armenians argue that the Jews play the main role in this 'anti-Armenian great strategy'.⁷⁹ As a matter of fact that Israel's interest regarding to Azerbaijan and Georgia should not be interpreted as an anti-Armenian policy because Azerbaijan and Georgia's commercial and political potentials cannot be compared with the Armenia's potential.

g. Israel's Approach to the Armenian Allegations

One of the formidable obstacles in Jewish-Armenian and Israel-Armenia relations is Israel's attitude towards the Armenian anti-Turkish claims. As expected for the Armenians, Israel is the most important state in convincing the world to the 'Armenian genocide claims' and as *Asbarez* pointed out, for the Armenians, the importance of the recognition of the Armenian political claims by the Jews, and more importantly by Israel, cannot be overstated.⁸⁰ Therefore, the Armenian international campaign especially has focused on Israel and the Jews.⁸¹ However Israel has consistently refrained from acknowledging the Armenian claims. Israel even in the recent years officially declared that the 1915 Relocation and the following inter-communal clashes couldn't be called 'genocide' or 'holocaust'. Government representatives have never participated in the memorial assemblies held by the Armenians every year on 24 April to commemorate the 'genocide'.⁸²

In last two decades four significant events show Israel's opposed position against the Armenian arguments. First of all in 1978 the screening of a pro-Armenian film about the Armenian quarter in Jerusalem was cancelled and the film has never been shown since that time because the Israeli authorities considered that the film was a political and a propaganda material. As a matter of fact that Israeli Broadcasting Authority (IBA) had requested a documentary on the historical Armenian quarter in the

⁷⁹ Mehriban Babazade, 'National Interests in Formation of Contemporaray Azerbaijani Foreign-Policy Concept', <http://bridge.aznet.org/bridge/interest.htm>.

⁸⁰ 'Dr. Yair Auron Responds to Shimon Peres' Statements', *Asbarez*, 18 April 2001.

⁸¹ Marilyn Henry, "Armenia Asks Israel to Recognize Turkish Genocide", *The Jerusalem Post*, 22 April 1999.

city. However, though the film was supposed to be about the Armenian quarter in the Old City of Jerusalem, Michael Arlen, director of the film, had focused on the 1915 Armenian Relocation and had accused the Turkish people. In another word, Arlen was repeating the well known Armenian political claims instead of concentrating on the Armenian quarter of Jerusalem. Naturally the IBA refused to broadcast the film. In convincing the IBA, the Turkish Jews and the Jews had emigrated from Turkey to Israel played a significant role. Jews in Turkey argued that the documentary was a 'one-sided political propaganda film'.

In 1982, when some Armenian researchers aimed to participate in an international conference on the subject of the Holocaust and Genocide in Tel Aviv (Israel), the Israeli Government saw this attempt as a part of the politically motivated propaganda campaign. **For the Israeli Foreign Ministry, the Armenians were trying to manipulate the public opinion by using the conference in Israel.** As a result the Foreign Ministry rejected the Armenian applications and tried to limit the subjects regarding the Armenian claims. However the Armenian applicants started an international campaign against Israel and blamed the Israeli Government of damaging academic freedom.⁸³

The third significant development occurred at the end of September 1989 when some American senators mainly led by the Armenian and Greek lobby proposed a bill in the American Senate Judiciary Committee to commemorate the so-called 'Armenian genocide' indicating a memorial day in the American calendar. As a matter of fact that the United States House of Representatives had previously rejected two similar attempts in 1985 and in 1987.⁸⁴ In the previous cases the US Presidents, the Government and the Congress had clearly showed that the US does not agree with the radical Armenians and never recognised such political claims. Turkey as expected condemned the attempt, yet the

⁸² Yair Auron, *The Banality of Indifference*, (New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2000), p. 352.

⁸³ Israel Charny, 'The Conference Crisis. The Turks, Armenians and the Jews', in *The Book of the International Conference on the Holocaust and Genocide. Book One: The Conference Program and Crisis*, (Tel Aviv: 1982); on, *The Banality...*, pp. 354-355; Leora Eren Fruncht, 'A Tragedy Offstage No More', *The Jerusalem Post*, 15 June 2000. Also see: Amos Elon, 'Their Holocaust', *Ha'aretz*, 11 June 1982; Yad Vashem, 'We and the Armenians', *Ha'aretz*, 29 June 1982; Israel Amrani, 'A Little Help for Friends', *Ha'aretz*, 20 April 1990; Norman G. Finkelstein, *The Holocaust Industry, Reflections on Exploitation of Jewish Suffering*, (Verso Books, 2001), Chapter 2.

⁸⁴ Auron, *The Banality...* Also see: Yoav Karmi, 'Battle of Politicos Over the Armenian Holocaust' *Ha'aretz*, 27 October 1989.

campaign against the bill was mainly organised by the Turkish Jews. The Chief Rabbi of Turkey sent a personal letter to every member of the US Senate and said 'We recognise the tragedy which befell both the Turks and Armenians ... but we cannot accept the definition of "genocide". The baseless charge harms us just as it harms our Turkish countrymen.'⁸⁵ **The Chief Rabbi, moreover, pointed out that the Turks were tolerant towards the minorities in the Ottoman and Republican periods.** However, the Turkish Jews and the official Turkish representatives were not able to affect the balance in the Congress as the Armenian and Greek lobbies were strong enough to manipulate the other senators for such a bill. Israel's and the Jewish lobby in this context played a vital role by working behind scenes.⁸⁶ The American Jews officially did not accept their efforts in preventing the Armenian bill, because they did not want to alienate their relations with the American Armenians. Though Israeli diplomats denied such an initiative, **Ha'aretz**, the respected Hebrew daily, on 17 October 1989 declared that the Jews and Israeli diplomats worked to prevent the commemoration. Similarly *The Jerusalem Post* later wrote 'the Israeli Embassy in Washington actively lobbied to block a US congressional measure to commemorate the Armenian events. In that instance, the Foreign Ministry chided embassy officials for their excessive involvement...'⁸⁷ Not only the Israeli and Turkish lobbies but also the American administration was against the bill and another Armenian attempt also failed, and this once more underscored that the Turkish and Jewish have a similar view on the issue.

Another case showing the Israeli attitude about the Armenian allegations was witnessed in 1990. IBA cancelled screening another pro-Armenian documentary called 'Journey to Armenia' in 1990. As IBA confirmed 100.000 Turkey immigrant Jews sent protest letters to the institution. In all these letters the Turkey Jews argued that **the Ottoman Empire protected the Jewish minority for the ages and the Turkish people have been outstanding in its humane and tolerant treatment of its Jewish minority for 500 years following the Expulsion of the Jews from Spain and saved masses of Jews from massacre.** In this framework the letters further argued a massacre against the Armenians or any other ethnic group cannot be expected. A

⁸⁵ Auron, *The Banality...*, p. 356.

⁸⁶ Yoav Karni, 'Battle of the Politicos Over the Armenian Holocaust', *Ha'aretz*, 27 October 1989.

⁸⁷ Leora Eren Fruncht, 'A Tragedy Offstage No More', *The Jerusalem Post*, 15 June 2000.

Israel in the 1970s and 1980s opposed the Armenian attempts to draw similarities between Holocaust and 1915 Relocation event, yet it made extreme efforts not to alienate the Armenians.

member of the IBA Board of Directors clearly said that the documentary is a propagand film:

'The film contains propaganda and injury to part of the public, because a Holocaust happened only to part of the public, because a Holocaust happened only to the Jewish people'.⁸⁸

'We Reject the Armenian Attempts'

Israel in the 1970s and 1980s opposed the Armenian attempts to draw similarities between Holocaust and 1915 Relocation event, yet it made extreme efforts not to alienate the Armenians. Therefore all Israeli efforts to prevent the Armenians were secret and 'behind the curtain'.⁸⁹ Naturally there has been a pro-Armenian group in Israel as well and this group does not share the official policy. However the pro-Armenian politicians are not strong enough to shift the official Israeli position and does not reflect the official view. On the other hand the fragile political structure and coalition system allows the marginal groups to enter the cabinet. For instance Yossi Sarid's, Israel's Education Minister, efforts resulted in including some Armenian claims in the national curriculum. Similarly Yossi Beilin, then Deputy Foreign Minister, had given support to the radical Armenians in April 1994. In the following years two Israeli ministers expressed their sympathy for the Armenian argument. However David Levy, the Israeli Foreign Minister, declared that the Israeli position regarding the issue was the same and the two ministers' statements on the issue in no way reflected the Israeli Government's position, expressing his wish to maintain the already excellent relations with Turkey on every level. David Levy reiterated in his letter to his Turkish counterpart İsmail Cem that the Israeli government was clinging to its policy that the Armenian allegations should be discussed by historians, not by politicians or diplomats.⁹⁰

⁸⁸ *Kol Ha'air*, 22 June 1990, quoted in Auron, *The Banality...*, p. 359.

⁸⁹ For the details of these examples see: Patrick Goodnough, 'Armenia Seeks Recognition of "Genocide"', *Conservative News Service*, 23 April 1999, www.conservativenews.org/; Leora Eren Fruncht, 'A Tragedy Offstage No More', *The Jerusalem Post*, 12 May 2000.

⁹⁰ 'Levy Clarifies Israeli Policy On Alleged Armenian Genocide', *People's Daily*, 26 May 2000; *Turkish Daily News*, 25 May 2000.

Peres having claimed 'Turkey and Israel are in the same boat and Turkey-Israel relations are extremely good, said that he hoped the lobby would continue to lend support to Turkish causes.

meaningless.⁹¹

In recent years the Israeli government's attitude vis-à-vis Turkish and Armenians has changed and Israel has not hesitate to declare its opposition to the Armenian claims. The Nobel Peace Prize Awarded Israeli Foreign Minister Shimon Peres for example declared that the Armenian political claims are

Peres in his speech in April left no doubt about that Israel has a similar view with the Turkish government on the question of the 1915 Relocation, saying that the fate of the Armenians in Anatolia was a 'tragedy', not a genocide.⁹² Peres further continued:

'Armenian allegations are meaningless... We reject attempts to create a similarity between the Holocaust and the Armenian allegations. Nothing similar to the Holocaust occurred. It is a tragedy what the Armenians went through but not a genocide... Israel should not determine a historical or philosophical position on the Armenian issue. If we have to determine a position, it should be done with great care not to distort the historical realities.'⁹³ (Emphasis added, s.l.)

Apart from the Armenian claims issue Peres underscored the good relations between the Turkish and Jewish peoples, and made special note of the esteem in which Turkey is held by the Jewish lobby in Washington. Peres having claimed 'Turkey and Israel are in the same boat and Turkey-Israel relations are extremely good, said that he hoped the lobby would continue to lend support to Turkish causes.⁹⁴ Peres' statement caused great reaction among the radical Armenians; *The Asbarez*, a periodical of a radical Armenian political group, labelled Peres and Israel as 'denier'.⁹⁵

⁹¹ Haig Boyodjian, 'Peres Claims Armenians Did Not Experience Genocide', *Asbarez*, 10 April 2001; 'Israeli Opposition Leader Mr/ Yossi Sarid Attends Memorial Service: He Addresses Commemorative Rally at the Armenian Convention Jaffa', *The Armenian National Committee of Jerusalem*, 25 April 2001.

⁹² Thomas Patrick Carroll, 'Ankara's Strategic Alignment with Tel Aviv: Implications for Turkey and the Region', *Middle East Intelligence Bulletin*, Vol. 3, No. 5, May 2001.

⁹³ 'Peres: Armenian Allegations are Meaningless', *Turkish Daily News*, 10 April 2001; Boyodjian, 'Peres...'

⁹⁴ Carroll, 'Ankara's...'; Boyodjian, 'Peres...'

⁹⁵ 'Dr. Yair Auron responds to Shimon Peres' Statements', *Asbarez*, 18 April 2001.

The Yerevan Synagogue

Haig Boyodjian from the same periodical protested Israel and further said 'we Armenians in turn reject Israeli efforts at denying the reality of another genocide preceding theirs'.⁹⁶

Memorial Day: 'No Way to the Armenian Allegations'

In addition to Shimon Peres' statements the First Holocaust Memorial Day in Britain also provided clear proofs for the Jewish stance on the issue of the Armenian attempts to create parallel between the 1915 events and the Jewish Holocaust. When the British government with the BBC organised a Holocaust Memorial Day, the Armenian lobbying groups saw this as an opportunity although the focus of the day was solely the events in the World War Two. In spite of this the Armenian political groups accused the British government and claimed that the British simply ignored the Armenians. Nevertheless they applied to join the day as the 'victims' of, as they called, a 'genocide'. As expected the Armenian application was turned down by the British Government and the BBC and the Armenian groups were informed by the Home Office that the memorial ceremonies were designed for the Holocaust only.⁹⁷ **The representatives of the British Government frequently declared that the United Kingdom had never recognised the 1915 events as 'genocide' and its stance regarding the Armenian allegations remained the same.**⁹⁸ Not only the British but also the Jewish people and Israel were unhappy with the Armenian political attempts. As discussed Shimon Peres clearly refused the Armenian claims while the British Jewish never supported the Armenian attempt. Turkey's Jewish community also declared that inclusion of other 'so-called

⁹⁶ Boyodjian, 'Peres...'

⁹⁷ *Independent*, 22 November 2000.

⁹⁸ Sedat Laçiner, 'Armenian Diaspora in Britain and the Armenian Question', *Armenian Studies*, Vol. 1, No.: 3, September-October-November 2001, pp. 223-257; Ara Sarafian, *Denial of the Armenian Genocide by the British Government*, a lecturer delivered in London on 24 March 2001, organised by the Socialist History Society.

genocides' in the commemoration of Holocaust Memorial Day in Britain would be disrespectful to the Jews killed by the Nazis.⁹⁹

Israel: 'No Parallels Between Holocaust and the 1915 Events'

As the examples demonstrated that Israel has made it clear its position about the Armenian allegations and officially and clearly rejected all Armenian attempts

Rivka Kohen implied that the 1915 events couldn't be considered as 'genocide' because the mass killings in these events were not planned and the Turkish Government had no intention to destroy a nation or a group of people.

to present the 1915 Relocation as 'genocide'. The most recent example came from the Israeli Ambassador to Armenia Rivka Kohen. Mrs. Kohen on 7 February 2002, during a press conference in Yerevan said that the Israeli people and government are sorry for the both sides of the tragic events of 1915, but she refused to draw any parallels between the 1915 events and Holocaust.

Rivka Kohen implied that the 1915 events couldn't be considered as 'genocide' because the mass killings in these events were not planned and the Turkish Government had no intention to destroy a nation or a group of people. As a well-known fact many people from the Armenian and Muslim groups had lost their life in these events. She further argued that Holocaust is unique:

'Holocaust was a unique phenomenon, since it had always planned and aimed to destroy the whole nation. At this stage nothing should be compared with Holocaust.'¹⁰⁰

The Armenian reaction to Kohen's comment was bitter: First, Dzyunik Agadzhanian from the Armenian Foreign Ministry said Kohen's statements were "unusual and sad":

⁹⁹ 'Rabbi in Turkey Says Jews Only at UK Holocaust Day', *Asbarez*, 26 January 2001.

¹⁰⁰ 'Israeli Ambassador Says No Parallels Between Holocaust and 1915 Genocide', *Asbarez*, 8 February 2002 and *National Television of Armenia*, 9 February 2002 (via Groong).

'It is sad that the political leadership of the nation which went through the Holocaust continues to adhere to such position, based on unclear political reasons'.¹⁰¹

Then, the Armenian *Aryan* party urged *persona non grata* status for the Israeli Ambassador. For the *Aryan* party, Kohen's "pro-Turkish" statement was "cynical and interference in Armenia's internal affairs". *Aryan's* press release declared Israel as "genocide denier" and claimed that Israel helps Turkey and Azerbaijan against Armenia.¹⁰² After an anti-Israel campaign, Armenian Foreign Ministry had to change its 'moderate' position. On 15 February Dzyunik Agadzhanian the spokeswoman for the Armenian Foreign Ministry gave an interview to the Armenian press and criticised Kohen and Israeli policy regarding the Armenian issue. Agadzhanian told the reporter that the Armenian Foreign Minister strongly denounced Israeli Ambassador's remarks:

'Foreign Minister Vardan Oskanyan has unequivocally negatively assessed Ambassador Kohen's statement. Earlier the Armenian Foreign Ministry also negatively assessed a similar statement by Israeli Foreign Minister Shimon Peres. This time the Armenian foreign minister has again taken serious steps to express his dissatisfaction... It is really regrettable that Israeli diplomacy sticks to such a position, which stems from certain political considerations...'¹⁰³

After the statement Armenian Foreign Ministry issued a note of protest to Israel over the Ambassador's remarks¹⁰⁴ and the Ministry cancelled Oskanian's official visit to Israel which had been planned before the Ambassador crisis as Ms. Ashjain said 'at this moment no visit on the level of foreign affairs minister is planned to Israel, and no delegation is expected from Israel at this moment in Armenia.'¹⁰⁵ As expected Israel did not accept the accusations

¹⁰¹ Avet Demourian, 'Armenian Radical Party Calls For Declaring Israeli Envoy Persona Non Grata', *Associated Press*, 12 February 2002.

¹⁰² 'Armenian Party Urges Persona Non Grata Status For Israeli Envoy', *Arminfo*, 11 February 2002; Demourian, 'Armenian...'

¹⁰³ 'Oskanyan Reacts Negatively To Ambassador Kohen's Statement', *Iravunk* (Armenian daily), 15 February 2002 (For English version see: *Groong*, 15 February 2002).

¹⁰⁴ *Press Release*, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, 15 February 2002; 'Armenia Files Complaint With Israel Over Comments On Genocide', *Ha'aretz*, 17 February 2002; 'Armenia Protests To Israel Over Envoy's Genocide Comments', *Agence France Press*, 16 February 2002.

¹⁰⁵ 'Armenian Foreign Minister Not To Visit Israel In Near Future', *ArmenPress News Agency*, 15 February 2002; 'Foreign Ministry Sends Protests to Israel', *Asbarez*, 15 February 2002.

The Armenians and the Armenian press blamed Israel and accused the Israeli Foreign Ministry of 'playing dirty political games'

and Israeli Foreign Ministry released its answer to the Armenian note of protest:

'As Jews and Israelis we are sorry for the killings and tragedies that took place particularly in 1915-16. We understand the outbursts of the feelings of both sides (Turks

and Armenians - s.l.), know that there were many victims and realize the suffering of Armenia nation. The examination of this theme requires discussions with participation of large communities of society and dialogue of historians, which will be based on facts and proofs.'¹⁰⁶

As anticipated this reply did not satisfy the Armenians and the Armenian press blamed Israel and accused the Israeli Foreign Ministry of 'playing dirty political games'¹⁰⁷ In conclusion, Israel's attitude regarding the Armenian allegation has deeply affected the relation between both states; on the one hand Armenia has insisted on its allegations and accused Turkey and Israel for their positions, on the other it has criticized Turks and Israelis for not to develop good relations with Armenia.

CONCLUSION

To conclude, the anti-Semitic attitudes among the Armenians, and the Armenian scepticism about Israel and the Jews are apparent. One of the reasons for this is obviously the historical thorny relations between the Armenians and the Jewish communities and the historically good relations between the Turkish and the Jewish peoples. However, much of the Armenian anti-Semitism and Armenian Jewish scepticism stems from the relatively good relations Israel, and the United States currently have with Turkey and Azerbaijan. According to the American, European and Israeli policy makers the priorities in the region are stability and the security. The energy routes are also important for these countries. The 'unreliable states' of the region, like Syria, Iran, Iraq and Afghanistan, are sources of conflict and the Western

¹⁰⁶ Press Release, The Israeli Foreign Ministry, 18 February 2002.

¹⁰⁷ Rouzan Poghosian, 'Diplomatic Incident: Israeli Foreign Ministry Answers Armenia's Protest Notes', *AZG Armenian Daily*, 19 February 2002.

world needs partners to stabilise the region and to maintain the security of the energy routes. Turkey, Georgia and Azerbaijan in this framework provide the co-operation the West needs. On the other hand, Armenia's aggressive foreign policy has stirred up the regional states; Armenia first of all supported the separatist Armenians in Nagorna Karabagh and occupied 20 percent of the Azerbaijani territories. It then opened its territories to the Russian military forces. Furthermore Armenia supported the separatist Armenians in Georgia and sought military and political operations with the 'rough states' of the region, namely Iran and Syria. Armenian policy makers also implied that they do not recognise the international borders drawn by the international agreements signed by the State of Armenia and the Soviet Union. As a result of all these aggressiveness the regional states (Georgia, Azerbaijan and Turkey) have sought cooperation possibilities in order to maintain stability in the region, and their efforts have been supported by the United States, United Kingdom, European Union and Israel. However many Armenian policy makers have perceived all these developments as a 'Jewish and Turkish conspiracy' instead of questioning their own foreign policy. The first victim of this foreign policy understanding was the Azerbaijanis and the other minorities in Armenia and Nagorno Karabakh region including the Jews. Although the existence of the Jewish community in Armenia dates back the first centuries the Armenian nationalists forced thousands of them to immigrate from the country and their number is now less than 500 families in whole country while the Azerbaijani population is now in Armenia almost 'zero'. Apart from the minorities in Armenia, the 'conspiracy' theories have harmed Armenia itself. This tiny state with no natural resources has been isolated from the region, and now its relations with Israel and the US are damaged as a result of Armenia's uncompromising attitude on the historical issues. In this context, it can be said that Armenia first of all must question its own policies before blaming the others for its isolation from the region and the world, and then make efforts to save today before the historical debates over the events happened about 100 years ago.

Appendix 1.
Copy of the Press Release Signed by the 11 American Jewish Organisations

“Eleven Jewish groups, representing the organized Jewish community in the United States, have welcomed the inclusion of language to the Senate Foreign Operations appropriations bill that will ease restrictions on US assistance to **Azerbaijan, a critical American ally in the war against international terrorism.**

In particular, the organizations commended Senator Sam Brownback (R-KS), a long-time advocate of US engagement in the Caspian region and Central Asia and the primary sponsor of the measure.

Section 907 of the Freedom Support Act, passed in 1992, precludes the United States, among other things, from accepting Azerbaijan’s offer to allow US military overflight rights and the use of its military bases, as well as access to medical facilities and intelligence cooperation. Secretary of State Colin Powell, writing on behalf of President Bush, stated recently that Section 907 “severely constrains our ability to provide most support to the Government of Azerbaijan including assistance needed to support our operations in the ongoing war against terrorism.”

The new language will enable the President of the United States to waive the restrictions, in the interests of the global war against terrorism, as well as to protect Azerbaijan’s border security.

In a letter to senators, the Jewish groups observed that an easing of Section 907 “advances America’s immediate defense needs and long-term strategic objectives in the Caspian Basin.... As such countries as Azerbaijan look to the West, it is incumbent upon the United States to engage them and their societies, to add credibility to their road toward democracy and promoting of human rights, and reduce any pressure from other powers – Iran in particular – that seek opportunities to expand strategic influence and instill a very different world view than our own.”

The governments of Azerbaijan and Israel have had productive bilateral relations for several years, thereby providing further evidence that moderate Muslim nations can enjoy friendly ties with the Jewish State. Azerbaijan’s recent announcements that it will open an embassy in Israel next year and the foreign minister’s planned visit to Israel are additional demonstrations of Baku’s staunch support of the Western world.

The organizations supporting this development are: Agudath Israel of America; American Jewish Committee; American Jewish Congress; Anti-Defamation League; B'nai B'rith International; Conference of Presidents of Major American Jewish Organizations; Hadassah – The Women's Zionist Organization of America; Jewish Council for Public Affairs; Jewish Institute for National Security Affairs; NCSJ: Advocates on behalf of Jews in Russia, Ukraine, the Baltic States & Eurasia; and Union of Orthodox Jewish Congregations of America."

Appendix 2.

Copy of the American Jewish Organizations' Letter to the American Congress

**Agudath Israel of America
American Jewish Committee
American Jewish Congress
Anti-Defamation League
B'nai B'rith International
Conference of Presidents of Major American Jewish Organizations
Hadassah
Jewish Council for Public Affairs
Jewish Institute for National Security Affairs
NCSJ: Advocates on behalf of Jews in Russia, Ukraine, the Baltic States & Eurasia
Union of Orthodox Jewish Congregations of America
October 24, 2001**

Dear Senator:

As Jewish organizations representing the consensus of Jewish communities and national leadership across the United States, we urge you to support S. 1521 which advances America's immediate defense needs and long-term strategic objectives in the Caspian Basin.

Secretary of State Colin Powell, on behalf of President Bush, wrote on October 15 to Senator Jesse Helms in support of this legislation,. According to Secretary Powell, Section 907 of the Freedom Support Act of 1992 "severely constrains our ability to provide most support to the Government of Azerbaijan including assistance needed to support our operations in the ongoing war

against terrorism...This type of assistance is a critical element of the United States fight against global terrorism." The Administration now seeks a national security interest waiver of Section 907, which Senator Brownback has introduced in the form of S. 1521. We join in supporting this urgent measure.

We supported similar legislation in 1999, believing that genuine independence, peace and prosperity for the nations of the southern Caucasus and Central Asia will benefit the national interests of the United States and of Israel, as well as other regional allies. S. 1521 will strengthen U.S. ties to the strategically vital Caucasus and Central Asia.

As such countries as Azerbaijan look to the West, it is incumbent upon the United States to engage them and their societies, to add credibility to their road toward democracy and promoting of human rights, and reduce any pressure from other powers – Iran in particular – that seek opportunities to expand strategic influence and instill a very different world view than our own. These states nervously watch as powerful neighbors maneuver for influence, sometimes at their expense.

Building on the rich heritage of Azerbaijan's diverse peoples, including ancient Jewish communities, it is a positive sign that Israel has developed productive bilateral relationships with the emerging, mostly secular Islamic republics adjacent to its own hostile neighborhood. The announcement that Azerbaijan will open an embassy in Israel next year is just one more indication of Azerbaijan's commitment to be included in the pro-West, modern coalition of states that look to the industrialized, secular democracies for leadership.

A NEW PERSPECTIVE: ARMENIAN ALLEGATIONS IN THE LIGHT OF ISRAEL AND THE JEWS

Aydan IYIGÜNGÖR*

Introduction

Israel is a state with which Turkey has a deep and broad relationship, that has strengthened in the last decade. Israel presents her good relationship with Turkey as an example for the ability of having a positive, productive actually a 'normal' relationship with a Muslim state. The historical fact of the Ottoman Empire saving Sephardic Jews from the Spanish inquisition in the 15th century is still stressed gratefully by Jews and by the Israeli state. Jews fleeing from Nazi-Germany were not only welcomed in the Turkish Republic, but were also helped to flee by Turkish diplomats, who provided them with Turkish passports.¹ The recent developments of the 90'ies between the two states are mainly concentrated on the cooperation in the fields of security and

Contrary to the positive character of Turkey's relation to Israel, Turkey's relation with Armenia is a very problematic one. intelligence, which are very sensitive fields and which need reliance to one another. The capture of PKK terrorist Abdullah Öcalan is viewed as a successful result of MI6 and Mossad cooperation. Meanwhile Israel and Turkey are allies, bound to each other with strategic ties, built up on several military and security agreements.

Contrary to the positive character of Turkey's relation to Israel, Turkey's relation with Armenia is a very problematic one, which sticks in stagnation. In the tradition of a witches circle, Armenia only wants to start relations with Turkey, when Turkey recognizes a 'genocide' committed towards Armenians in 1915. Turkey only

* Institute for Armenian Research and Rheinische Friedrich Wilhelms University Bonn, Researcher and PhD Student
iyigungor@eraren.org

¹ Stanford Shaw, The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic, (New York University Press: 1991)

accepts to get closer to Armenia, when Armenia gives up this claim, when Armenia further accepts the eastern border of Turkey, when Armenia leaves the occupied territories of Azerbaijan and supports a peaceful solution to the Nagorno-Karabagh conflict. At present Turkey and Armenia do not have any official relations and the border between the two states is closed.

This Turkey – Israel – Armenia triangle is of a great importance to Turkey. Armenia's genocide claim on the one side, Israel's Holocaust experience on the other side, makes this triangle relation very sensitive for Turkey. Armenia wishes Israel's international support in its genocide claim. Turkey welcomes Israel's attitude of viewing the Holocaust not comparable to anything else, including the events of 1915. To this triangle relation, the dimension of the influential Jewish and Armenian lobbies in the USA is added.

This article intends to view Turkey's relations with Israel and Armenia from the above mentioned perspectives, by presenting the Armenian community in Israel and the Jewish community in Armenia, presenting the Holocaust versus the genocide claim and finally by having a look on the Armenian and Jewish lobbies and their activities in the USA.

Jews in Armenia

Jewish existence in Armenia started 2000 years ago with 10.000 people. Today this number has shrunk to some 1000 Jews only. Although there has never been a strong Jewish community in the past of Armenia, the fact of the decrease of the amount shows openly that out of some reasons Jews chose to emigrate, mostly to Israel. The greater part of the Jews in Armenia are Ashkenazim, originating from the former Soviet Union.² A synagogue in Yerevan permits them to practice their religion. 'The United Jewish Community of Armenia' is a roof organization where the little number of Jews find a platform to come together.

The small Jewish community is financially supported by Israel and the Jews of the USA. As all Jews all over the world, they have the right to settle in Israel. Looking at the immigration rate of the last decade one can easily calculate that the resting Jews won't stay long in Armenia. This is a general tendency in Armenia. After

² Jewish Communities of the World, Armenia, <http://www.wjc.org.il/wjcbook/armenia/>

**It is a fact that Jews in
Armenia feel some
pressure, concerning the
genocide issue.**

the collapse of the Soviet Union, half of Armenia's population went to other countries.

Dr. Sedat Laçiner will deal in his article "Armenia's Jewish Scepticism and its Impact on Armenia – Israel Relations" in this issue of Armenian Research in a detailed way with Jews in Armenia.

It is a fact that Jews in Armenia feel some pressure, concerning the genocide issue. For example, a memorial stone was donated to the Holocaust Monument by the Jews. This is a sign for the mentioned pressure. Still, nothing else should be expected from a small Jewish community, living in Armenia.

An example for anti-semitism was experienced in 1997, when it was discussed in the parliament whether to allow a Russian military base in Armenia. Which of course was only a rhetoric question for the Russian-closed Armenia. The majority in the parliament voted pro-Russian, only four parliamentarians opposed. Somehow this led to the situation that these opposing votes were brought in relation to the "Jewish lobby".³ The vice speaker of the National Assembly, Ara Saakian was the one, who attacked the Jews. He said that he is suspicious about the integrity of Armenian Jews. He perceived that the Jewish lobby was deeply interested in the Azerbaijanian oil, therefore did not want close relations with Russia. The expression "the Jewish lobby turned into a pro-Azerbaijani power" was used. It seems so far beyond any reality to talk of a 'Jewish lobby', in a country where only 1000 Jews live. Apart from this, it shows that diverse opinions are not expected easily in Armenia. It is difficult to stay outside of trends, which is also valid for the genocide discussion.

In a report of the 'Union of Councils for Jews in the Former Soviet Union'⁴ we can see a very logical explanation for the above mentioned example. Although in general within the population there cannot be seen any specific negative behaviour towards Jews in special, the author points out the sensitive issues of Armenians.

³ Mikael Daniellian, Express-Chronicle, 11.05.1997

⁴ *Antisemitism in Georgia, Azerbaijan and Armenia*, An in-depth special report in: Union of Councils for Jews in the Former Soviet Union, 25.08.1999, www.fsmonitor.com/stories/082599caucasus.shtml

Israel's partnership with Turkey and Israel's closeness to Azerbaijan concluded in anti-semitic attacks towards Jews in Armenia.

Israel's partnership with Turkey and Israel's closeness to Azerbaijan concluded in anti-semitic attacks towards Jews in Armenia. The fact that with the support of the Jewish lobby in the USA sanctions towards Azerbaijan has been stopped, lead to another fact of Jews being blamed in Armenia. Armenians criticize Jews for not being loyal towards their government (Armenia) and for not being critical enough towards pro-Turkish and pro-Azerbaijan developments.

Still the main point of criticism remains the genocide issue. The fact that Israel not only refuses to name the relocation of Armenians in 1915 as genocide but further shows her unwillingness of the comparison of those events to the Holocaust of the Jews, causes deep uncomfotability within the Armenians, which leads to such expressions:

"Nevertheless, some Armenians allege that Jews want all the attention of victims for themselves and some Armenian extremists have even asserted that the founder of modern Turkey Kemal Atatürk's mother was Jewish and that this is proof that Jews were complicit in the Armenian genocide"⁵

This statement shows that there is an obvious jealousy towards Jews! Armenians, who claim that there has been committed genocide toward their people in history, want to be treated equally to the Jews.

Another expression shows, that fanatic Armenians do not need any 'excuses', as above for being anti-semitic:

"Armenian – Jewish relations have historically been filled with conflict between Aryan Armenians and Semitic Jews. Jews incite ethnic conflicts, including the dispute over Nagorno-Karabagh."⁶

This phrase shows openly a Nazi-minded anti-semitism, which separates people into races. The historical Jewish – Armenian relations are reflected, because seen from this point of view, in a negative light. But in comparison to the above quoted journalist,

⁵ ibid

⁶ Muradyan, in: Golos Armenii, April 1999

Armenians are expecting a hard time in their genocide allegations, because these developments show the failure of their foreign policy, which is build up on the genocide issue.

criticism towards Jews and Israel not only gets louder but also much ruder:

"The one and only country in the world that has treated the Jews as equals and never discriminated against them, is now, in the hour of their desperate need, being shunned and ignored by Israel and influential Jews throughout the

world. As if, that ingratitude wasn't enough, now she (Israel) is in bed with Turkey, the mortal enemy of Armenia."⁷

Armenians are openly blaming the Jews in their country for Israel's cooperation with Turkey. This cooperation is viewed as unfaithfulness and disloyalty towards "the one and only country in the world that has treated Jews as equals".

Most recently the Israeli ambassador to Georgia and Armenia, Rivka Kohen, made the view of Israel in this issue clear once again. She stated on the 8th of February that Jewish Holocaust is unique because the Jews in Germany under the NAZI regime were annihilated systematically. The elimination of Jews was state policy and was implemented in a planned way. This is the main reason, she said why the death of Armenians in 1915 cannot be considered as genocide.⁸

Armenians are expecting a hard time in their genocide allegations, because these developments show the failure of their foreign policy, which is build up on the genocide issue. Maybe these negative developments will lead Armenia to define other priorities in her foreign policy in order to be more successful.

Armenians in Israel

The number for Armenians in Israel is not much different than the number of Jews in Armenia: around 1000. This number shows that Armenians fleeing from the Ottoman Empire did not direct

⁷ Haik Marcar, *2.000 Forgotten Jews in a country forsaken by the nabobs of the media and the barons of finance!*, in: *Armenian Mirror Spectator*, 27.07.1998

⁸ AZG, 14.02.2002

Diaspora Armenians stress their religious part of identity, whenever they can make use out of it.

their route towards Israel, as it is presented exaggeratedly.⁹ In Jerusalem, which is the center for the three big religions Christianity, Jewry and Islam, there is also an Armenian quarter, where the little Armenian community lives. The number of Armenians in Israel used to be nearly 20.000. In 1948 the Armenian population was about 16.000.¹⁰ The Armenian Patriarchate has semi-diplomatic status.¹¹ Again the characteristic of religion seems to play a major role in the identity of Armenians. Arthur Hagopian admits in his research on Armenians in Israel, that:

“The Armenian Patriarchate is one of the three guardians of the Holy Places. The importance of the Armenians in Jerusalem derives from the fact that their church is one of the custodians of the holy places: we rank second in importance after the Greek Orthodox and the Latin Patriarchate. Without this the Armenians here would be no more than simple landholders.”

This explanation underlines a fact that we try to show in our researches. Diaspora Armenians stress their religious part of identity, whenever they can make use out of it. Armenians in Germany are closed to the Protestant Church. With this link they can address more people, can gain financial support and find a larger platform to promote pro-Armenian and anti-Turkish views. The system Armenians apply in Israel is comparable. On the one side they show closeness to other Christian groups and parallel to that they also present a mood of understanding towards the Jews, because in this relation Armenians try to stress the ‘common past of experiencing holocaust or genocide of the two peoples’. For fanatic Armenians this is a way to promote their own case. In this constellation soon a picture of the ‘evil Muslim Turk’ and the ‘innocent, suffering Christian Armenian’ can be drawn. By blaming Muslims they create a parallel to others, who blame Muslims (f.e. Israelis, Americans) and on the other side by creating the picture of a Christian, who faced injustice (rather than an Armenian) the

⁹ “In more recent times, the Armenian Quarter provided shelter for refugees after the Ottoman Turks massacred over 1.5 million Armenians during World War I.” By: Allen Rabinovitz, in: The Jerusalem Post, *An Amazing Armenian Maze*, 10.06.2001

¹⁰ Jewish Virtual Library, http://www.us-israel.org/jsource/Society_&_Culture/geo/armenianq.html

¹¹ Arthur Hagopian, *Armenians in Israel*, in: Jerusalem Center for Public Affairs, 02.07.1986

**As history has shown us,
it is more important to
evaluate and present
Armenian archive
material, which describes
the developments at the
end of the Ottoman
Empire.**

probability of raising emotions within the Christian world is much higher (because the Christian world is much bigger than the Armenian world).

Expressions like "Turkish Armenia" that Hagopian uses in his research show openly that he does not accept a geographical, political and meanwhile the historical fact of

the Republic of Turkey. The Armenian Church in Jerusalem also seems to have a missionary function:

"The theological seminary is home for less than a score of young students, drawn chiefly from Turkey and Lebanon, who occupy a sprawling new building put up by the American -Armenian philanthropist Alex Manougian. They come from distant villages in the mountains of Turkish Armenia, bearing outlandish names that have no connection with their ancestors and hardly knowing a word of Armenian."¹²

Armenians in Israel praise themselves for having one of the best libraries in the diaspora. This library is founded by a rich Armenian and consists of over 50.000 books in Armenian, English, French and German - a place of which Turkish archive investigators should make use of! As history has shown us, it is more important to evaluate and present Armenian archive material, which describes the developments at the end of the Ottoman Empire.

As a new trend, which is practiced within most of diaspora Armenians, in Israel there also take several 'genocide memorial' events place. A monument in memory is also not missing.¹³

Attached to the Hebrew University of Jerusalem there is an Armenian Studies program, which has been established 30 years ago and offers B.A., M.A., PhD degrees in related fields. Unfortunately the profile of this place of education is shown in its introductory note as:

¹² ibid

¹³ "The centerpiece of the cemetery is a monument erected in memory of the fallen heroes of the Armenian Legion in 1917. It also serves as a reminder of the Armenian victims of the Turkish genocide in 1915." In: Jewish Virtual Library, The Armenian Quarter, www.us-israel.org/jsource/Society_&_Culture/geo/armenianq.html

"The similarities between the history of the Armenian and Jewish peoples are striking -- independence, dispersion and exile, holocaust and genocide, a pride in their distinctive heritages and the will to maintain them against all odds."¹⁴

It is not presentable that within a university such a prejudiced expression takes place and is being reflected to young students. An ideal university should be an institution that gives students the necessary tools to gain information. Directing students/ people to certain viewpoints, especially such a subject, which is under debate, is truly not a principle of an ideal education.

The fact that the Armenians of Israel use the Hebrew word 'Shoah', which means Holocaust,¹⁵ is another emotional attempt that raises just the opposite reactions of the Israelis than it intends.

Holocaust Versus Genocide Allegations

It is a fact that Armenia promotes internationally the recognition of their genocide claims. This promotion was partly fruitful (France) and partly not (Germany, Switzerland, Great Britain). The genocide issue is for both states an obstacle for a relationship. While Armenia pronounces the genocide issue as a precondition for having diplomatic relations with Turkey, Turkey's precondition is the giving up of this claim. On the one side there is a young, small, weak state, which surely builds up her existence on the genocide issue. On the other side there is a state, which is a powerful actor on the international platform and in her region.

One of Armenia's tools to promote the genocide issue internationally is the open tendency to equalize the Holocaust of the Jews to the events of 1915 in the Ottoman Empire. The expression of "parallel historical experiences of their people"¹⁶ is

¹⁴ The Hebrew University of Jerusalem, Armenian Studies, <http://micro5.mssc.huji.ac.il/~armenia/>

¹⁵ Robert Fisk, *Dead Reckoning*, in: *Independent*, 05.08.2000

¹⁶ Georgetown University, NAIMUN, 2002

so classical by now. It seems that the Armenians do not feel that their own arguments are strong enough for recognition of their genocide claims. It seems that they almost want to upgrade their cause, by trying to present parallels between the Holocaust of the Jews and the relocation of Armenians in 1915 in the Ottoman Empire.¹⁷ Although Armenia is well aware of Israel's strong partnership with Turkey, she keeps on aiming Israel's support in her genocide allegations.

Israel up to now does not have a representation in Armenia. Israel's ambassador in Georgia is responsible for Armenia, too. In the year 2000 Armenia opened an embassy in Israel and in the same year president Kocharian visited Israel for the first time.¹⁸ However no visa versa visit has taken place until now. These tendencies show openly that it is more the Armenian side, which is insisting on a close relationship rather than the Israeli side!

In 1997 the new Israeli Ambassador to Turkey explained openly the view of his country by stating that no genocide towards Armenians has taken place.¹⁹ Most recently the Israeli Foreign Minister Shimon Peres stated:

"We reject attempts to create a similarity between the Holocaust and the Armenian tragedy. Nothing similar to the Holocaust occurred. It is a tragedy what the Armenians experienced but not genocide. This issue should be dealt with by historians and we do not support the comparison of the Armenian tragedies to the Jewish Holocaust"²⁰

This explanation by the Israeli Foreign Minister is extremely important for Turkey. Although there might be some Jewish historians, who are of another opinion, the official position of the Israeli state and the majority of the Diaspora Jews' opinion is the above mentioned one. This view reflects two very significant things:

1.) Israel does not welcome Armenia's attempts to compare and to equalize the events of 1915 to the Holocaust and

2.) Israel pronounces Turkey's official view, which is to leave this topic to historians.

¹⁷ "Ermenilerde Holokost hasedi denen bir tavır belirdi. Tehciri Yahudi soykırımına benzetmeye uğraşıyorlar." by: Gündüz Aktan, in: Radikal, 19.12.2001

¹⁸ www.iatp.am

¹⁹ www.iatp.am

²⁰ Asbarez Daily, 13.04.2001

Another fact that we as an institute tried to point out in our previous publications is the reality of the newness of the genocide recognition campaign. Even if people are hardly to convince on historical facts, maybe this fact might open the eyes of some readers. One recent example is the 'Holocaust Memorial Day' of the SOAS in London. It is a new development that Armenian historians etc. participate at these days in order to popularise 'their genocide'.

Within the less Jewish historians, who choose to define the events of 1915 as genocide there still seems to be a definite taboo: they distance themselves from using the term Holocaust instead.²¹ This is a significant distinction, which shows the uniqueness of the Holocaust. It further implies that the Holocaust was an organized crime, committed with the purpose of annihilating a certain group of people. Even some Armenians object the use of the term 'holocaust' referring to the events of 1915. Richard Hovannisian, who published a book, entitled "The Armenian Holocaust" raised criticism.²²

Another new trend is the inflation in the use of the term genocide. The columnist Gündüz Aktan states that he didn't wonder that the participants of the SOAS 'Holocaust Memorial Day' commonly described the events of 1915 as genocide, because there was the talk of 50 genocides after WW II.²³ Aktan concludes that this logic leads to the fact that any event, which ends in the death of people, is being considered as genocide. This development raises criticism. If this logic goes on, then we can definitely talk of the inflation of the term.

What one always should consider when using this term is the fact that 'genocide' is a legal term, which brings a legal responsibility in terms of international law with it. On the legal definition of the term genocide Dr. İbrahim Kaya will deal extensively in his article "The Holocaust and the Armenian Case: Highlighting the Main Differences" in this issue of Armenian Research.

As in the last 1-2 years, within the context of the Jewish Holocaust the term 'holocaust industry' is being introduced. Maybe it is luckily that this term is used by a Jew, who does not oppose

²¹ Harut Sassounian, *Which came first: Holocaust or Genocide?*, in: California Courier Publisher, 09.11.2000

²² ibid

²³ Gündüz Aktan, *Holokost Ulusal Günü*, Radikal 30.01.2002

**The Armenians work hard
to build up their own
holocaust industry.**

the Holocaust itself but rather the industry deriving from it. Finkelstein is of the opinion that financial benefit is being made via the grief of so many Jews. The exploitation of feelings that leads to financial benefit in the end. Finkelstein further accuses Israel to draw benefit from the Holocaust in order to justify an offensive policy.²⁴ Setting of from this perspective we can easily say that the Armenians view the Jews, Israel and the Holocaust as a model. This further means that Armenians want to imitate the 'career' of the Jews. The Armenians work hard to build up their own holocaust industry. Everything is planned according to the model of the Jews, even the reparation details. A very recent example:

"The Armenian community in the USA is stepping up pressure on a major U.S. insurance company, that is facing a multimillion dollar lawsuit over the unpaid life insurance policies of thousands of Armenians massacred in the Ottoman Empire between 1915 and 1922. Some of the victims' relatives or beneficiaries accuse the company of unlawful enrichment."²⁵

It is a fact that Armenia is a very poor country, that is looking for ways to get more powerful, respected and wealthy. Finkelstein's methodology would explain the conduct presented by Armenia. It seems to be the only way for them to show that they (Armenia, Armenians) are existing at all. They did not have this obligation in Soviet times. The question of identity turned out to a problem and a complex of identity for Armenians. "I think therefore I am"²⁶ is being interpreted as "I experienced genocide, therefore I am" by Armenians. Armenians do not put their cultural heritage or their ancient language in the foreground but only the topic of genocide is being dealt with, especially on the international platform. People, who visited Armenia report that the issue of genocide is not on the agenda there!²⁷ This is not surprising. But as soon as the 'Turkish – Armenian Reconciliation Commission' was founded, of which the basic principle was not to discuss the genocide issue, the press in Armenia attacked this

²⁴ Norman G. Finkelstein, *Soykırım Endüstrisi*, (Söylem Yayınları: 2001)

²⁵ Radio Free Europe, 13.02.2002, <http://www.rferl.org/nca/features/2002/02/12022002093349.asp>

²⁶ René Descartes

²⁷ Arto Tunçboyacıyan, NTV – TV channel in Turkey, 24.01.2002

respectable attempt. Actually the criticism and attacks by the Armenians were so strong that the Armenian members of the commission couldn't stand the pressure anymore and resigned from the Commission.²⁸

Jewish and Armenian Lobbies in the USA

The fact of the significance of diverse lobbies in the American congress in decision-making is undoubtable.

"...ethnic lobbies will continue to shape American policy abroad."²⁹

Turkey is directly affected by the decisions supported or favoured by the Greek, Armenian and Jewish lobbies. For the Greek and Armenian lobbies cooperate for decisions opposing

**Turkey is directly affected
by the decisions
supported or favoured by
the Greek, Armenian and
Jewish lobbies.**

Turkish interests. The Jewish lobby, in the light of Turkey's good relations with Israel, constitutes a counterbalance in some cases to the Armenian and Greek lobbies. The Jewish lobby's attitude, in connection with the genocide dispute is of a high importance for the small Turkish lobby in the USA and for Turkey. Although within the Jewish Community there are voices that support the similarity of the 1915 events and the Holocaust, in general the Jews seem to distance themselves from this view. The Armenian lobby on the other side tries hardly to find supporters under the Jews. This new development can be summarized in the way that rightist Jews support the Armenian case but leftist ones do not.

Armenians tried hard in the last years to get Israel and the Jewish lobby in the USA on their side. Whenever Armenian officials went to the USA, meetings with the representatives of the Jewish communities were suddenly broadly on the agenda.³⁰ What is the result of these ambitions of the Armenians? The Jewish community in the USA counts over 6 million, whereas the

²⁸ Kamer Kasım, *Turkish Armenian Reconciliation Commission: Missed Opportunity*, in: *Armenian Research*, issue 4, 2002

²⁹ James M. Lindsay, *Getting Uncle Sam's Ear, Will Ethnic Lobbies Cramp America's Foreign Policy Style*, in: *Brooking Review*, The Brooking Institution, Washington D.C., Winter 2002, Vol.20, No:1, p.37-40

³⁰ Embassy of the United States of America Yerevan, Armenia, *Armenian Media Highlights*, 20.11.2001

**Two of the best-organized
and financed Washington
lobbies.**

number of Armenians is around 1 million. Despite the power of both lobbies there is a huge difference in the number. The Washington Post titles them as "two of the best-organized and financed Washington lobbies."³¹ The lobbies' aim is to act in the interest of their homelands – one should never forget this while evaluating their acts. Although there is difference of a 1 million lobby on the one side and a 6 million lobby on the other side, we can easily say that there was/ is a balance and that both lobbies are quite strong. Within the Congress according to the votes of the lobbies, weaponry sanctions are initiated or other significant foreign policy/ economic steps are directed. Most recently sanctions on Azerbaijan were stopped with the support of the Jewish Lobby. Traditionally the Greek and Armenian lobbies oppose the selling of military equipment to Turkey, the Jewish lobby supports it; since 1994 Turkey has a deepgoing relationship with Israel in the military field and military equipment is being sold to Turkey in this framework already.³²

The events of 11th September brought also a new dimension to the lobby activities of the USA. The Jewish lobby might gain in power whereas the Armenian lobby, although it is considered as successful in financial means, is not considered as successful in political means:

"...and the Armenian lobby has made Armenia one of the highest per capita recipients of U.S. aid, but neither has disrupted close U.S. security ties with the Turkish government...

The Jewish lobby succeeds partly because it is pushing on an open door – it advocates policies that most Americans favor on the merits. Conversely, Armenian Americans cannot persuade Congress to criticize Turkey for refusing to apologize for the Armenian genocide during and after WWI because oil companies, defense contractors, and the U.S. military have joined to fend off a policy that jeopardizes their considerable interests in Ankara."³³

³¹ David B. Ottaway and Dan Morgan, *Jewish-Armenian Split Spreads on the Hill Strategic Issues Put Onetime Lobbying Allies at Odds*, in: Washington Post, 09.02.1999

³² Robert D. Kaplan, *Eastward to Tartary*, 2000 Random House Inc.

³³ James M. Lindsay, *Getting Uncle Sam's Ear, Will Ethnic Lobbies Cramp America's Foreign Policy Style*, in: Brookings Review, The Brookings Institution, Washington D. C., Winter 2002, Vol.20, No.1, Page 37-40

Armenia failed in her ambitions to convince Israel to recognize the so called genocide.

received about 1.4 billion Dollars. Besides this Weems also explains that the lobbying efforts of the Armenian Americans to establish a pipeline route via Armenia will fail out of several reasons.³⁴

Armenian lobbies' strong financial support is being dealt with in a book to be published in April by Samuel A. Weems. He states that Armenia, via the lobbying activities of Armenians in the U.S.A.

Conclusion

Armenia failed in her ambitions to convince Israel to recognize the so called genocide. Armenia officially addressed Israel to recognize the genocide. This attempt not only failed but Armenians even got a dressing down, because Israel made a complete opposing statement.

Armenia wants to stress her geostrategic location and introduced the term of the "northern extension of the Middle East", which should have had an attractiveness for Israel. Israel is a potential consumer of the Caspian oil, which constitutes another reason for Armenia to aim close relations with Israel and to promote the pipeline route via Armenia.

The balance of this triangle is of a high importance to Turkey. The genocide claims of the Armenians occupy more and more Turkey's foreign policy agenda. Therefore it is strategically necessary that Turkey finds partners, or strengthens her relations to already existing partners, to be able to oppose these claims on the international platform more effectively.

Israel experienced herself being accused of genocide at the World Conference on Racism in Durban/ South Africa. Over 3000 NGO's signed a proclamation, stating that Israel is applying racist policies and is practicing ethnic cleansing and genocide. Zionism was set equal to racism.³⁵ After such an experience it is not to expect that Israel would easily declare another country for committing genocide.

³⁴ Samuel Weems, *The Great Deception: Secrets of a Muslim Terrorist state*, St. John Press, to be published in April 2002, www.stjohnpress.com

³⁵ Milliyet, 03.09.2001

It is more realistic to expect Armenia restraining from her policy rather than Israel changing her policy in this issue.

The most important facts for Israel not recognizing a genocide are firstly that the Jewish people experienced Holocaust in the past, which makes them capable of qualifying events in a detailed way to decide whether it was a genocide or a Holocaust or not.

In this respect Jews are the best jury to decide on this issue and if this jury has made a decision (it did!), we can be sure about it that it is a reliable decision. The second reason, why Israel would not be a tool in this discussion, is her excellent relations with Turkey. Israel has much more advantages of being closed to Turkey rather than being close to Armenia, with which not only the economic benefit is meant. Besides the USA, Israel is the closest military ally of Turkey. Still the relations didn't reach its final highest point yet. The relations are growing, extending to other fields etc.

Therefore it is more realistic to expect Armenia restraining from her policy rather than Israel changing her policy in this issue. The latest development of the Israeli Ambassador to Georgia and Armenia showed (again) openly Israel's straight opinion of not accepting the genocide allegations directed to Turkey. The trend after September 11th shows that the Jewish lobby in the USA will strengthen. The USA are giving open signals for the peaceful solution of the Nagorno-Karabagh conflict. All these development can be interpreted as being in the same line with Turkey's policies. There are a lot of reasons for Armenia to distance herself from the genocide allegations in order to start a normal relationship with Turkey, which will be of advantage for Armenia. The past policies of Armenia lead the country openly to an isolation. Turkey showed her good will in starting the visa procedures at the borders for Armenian citizens. This system was frozen when France accepted a law, recognizing a genocide. The time for a change of Armenia's policies is ripe, too.

CHRONOLOGY OF 2001

Assist. Prof. Dr. Kamer Kasım*

January

4 January: The Armenian Energy Minister held talks in Tehran for the purchase of Iran's gas.

8 January: Turkish Parliamentary delegation, led by Bülent Akarcalı went to France to hold contacts regarded with the draft law on so-called genocide on Armenians.

9 January: Russian President Vladimir Putin started his two-day official visit to Azerbaijan.

10 January: The Foreign Affairs Committee of French lower house of parliament, National Assembly approved a bill about so called genocide against Armenians.

15 January: NATO Secretary General George Robertson arrived in Yerevan for a two-day visit.

18 January: The French Parliament adopted a bill, which stated, "France recognizes the Armenian 'genocide' of 1915."

18 January: Turkey recalled its ambassador to France for consultations after the French Parliament adopted a bill recognizing the Armenian genocide allegation.

19 January: Turkish Parliament protested at French Parliament's genocide vote.

25 January: Armenia and Azerbaijan became full members of the Council of Europe.

25 January: Armenian and Azeri Presidents held news conference on Karabakh in Strasbourg.

25 January: Armenian terrorist Topalian sentenced to 37 months in prison.

* Institute for Armenian Research, Abant İzzet Baysal University, Bolu

27 January: Britain commemorated its first Holocaust Memorial Day.

29 January: Local authorities in Paris voted to erect a memorial for the so-called genocide of Armenians.

February

4 February: Foreign Minister of Armenia visited Iran.

12 February: Armenian President Kocharian started his five-day visit to France.

20 February: Armenian Parliament ratified military agreements with Russia.

25 February: A rally held in Turkish city of Uşak to protest massacre of Azeris by Armenians

26 February: The Supreme Court of Nagorno-Karabakh sentenced former Defense Minister of "Nagorno-Karabakh" Samuel Babayan to 14 years in prison.

27 February: Romanian Foreign Minister and Chairman-in-office of the Organization for Security and Cooperation in Europe began his three-day tour of the South Caucasus.

March

3-5 March: Azerbaijani President Aliyev and Armenian President Kocharian met in Paris.

3 March: Armenian "Genocide" monument was opened in French city of Serves.

8-9 March: The head of the military committee of NATO, Admiral Guido Venturoni met with Armenian President Kocharian.

8 March: Greek, Armenian and Iranian Foreign Ministers held talks in Athens and signed cooperation accord.

9 March: Armenia's Human Rights Commission Chairman Paruyir Hayrikian requested the annulations of the Kars Treaty of March 16, 1921 and the annexation of Kars, Ardahan and Nakhichevan to Armenia. This declaration caused reactions from the Turkish and the Armenian governments.

10 March: The US state of New Mexico passed a resolution designating 24th of April as so-called Armenian Genocide Remembrance Day.

12 March: Turkey signed a 15-year agreement with Azerbaijan to buy gas from the Shakh Deniz fields.

12 March: Azerbaijani President Aliyev began his four-day visit to Turkey.

13 March: Swiss Parliament rejected a non-binding resolution, which called on government to recognize Armenian "genocide".

16 March: Armenian Foreign Minister Vartan Oskanian met his Russian counterpart Igor Ivanov and Russian Security Council Secretary Sergey Ivanov in Moscow.

17 March: 17 political parties and 2 public organizations in Azerbaijan participated in the rally under the slogan "No Azerbaijan Without Karabakh!".

20 March: Armenian Foreign Minister Vartan Oskanian met the US Secretary of State Colin Powell in Washington D.C.

20 March: Symposium on Turkish-Armenian relations throughout history was held in İzmir.

23-25 March: A conference titled as "The Heavy Burden of History: An Attempt at Armenian-Turkish Dialogue", was held in Mülheim, Germany.

24 March: California's state Senate approved a resolution designating 24th of April as California Day of Remembrance for the so-called Armenian Genocide.

27 March: Maryland's state Senate approved a resolution designating 24th of April as California Day of Remembrance for the so-called Armenian Genocide.

27 March: The US state of Arkansas issued proclamation to recognize 24th of April as the Day of Remembrance for the so-called Armenian Genocide.

April

3-6 April: Armenian President Robert Kocharian, Azerbaijani President Haydar Aliyev met in Key West, Florida.

5 April: Azerbaijani and Armenian delegations met with Minsk group co-chairs in Key West.

9 April: Armenia and Romania signed military cooperation program.

9 April: Armenian President Robert Kocharian, Azerbaijani President Haydar Aliyev met with the US President Bush.

10 April: Armenian President Kocharian and French President Jacques Chirac met in Paris.

14 April: Symposium organized by the Union of Turkish Parliamentarians on 'Turkish-Armenian Relations Throughout History' started at the Turkish Parliament.

20 April: The Michigan House of Representatives passed a resolution designating 24th of April as Michigan Day of Remembrance of the so-called Armenian Genocide.

24 April: Armenian terrorist, Varujian Garbisian who convicted of a 1983 bomb attack at Orly airport in Paris, which killed eight people, was freed and deported to Armenia.

May

4 May: The Russian and Armenian air forces inaugurated a joint air defense system on Armenia's border with Turkey and Iran.

5 May: A US mediator in peace talks between Azerbaijan and Armenia over the Nagorno-Karabakh arrived in Baku.

5 May: President of Lebanon visited Armenia.

11 May: Armenia and Syria signed bilateral agreements.

16 May: Armenian Defense Minister Sarkisian admitted the Armenian occupation of Azeri lands.

18-20 May: Co-chairs of the OSCE Minsk Group visited Azerbaijan, Armenia and Karabakh.

21 May: German Foreign Minister Joscha Fischer met President of Azerbaijan, Aliyev.

23 May: President of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev visited Armenia.

24 May: Leaders of Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan came together in Yerevan for CIS Collective Security Council Summit.

28 May: Armenia marked the 83rd anniversary of the first independent republic of Armenia.

31 May: Miramax Films has acquired domestic distribution rights to Ararat movie.

31 May: President of Azerbaijan, Aliyev and President of Armenia, Kocharian met in Minsk.

June

2 June: The first session of the Armenia-Greece-Iran cooperation committee on the level of deputy ministers for construction and territorial planning was held in Yerevan.

7 June: Armenian President Kocharian visited Belgium.

12 June: Institute for Armenian Research was set up as part of the Center for Eurasian Strategic Studies (ASAM) in Ankara.

14 June: The US House of Representative Members, Knollenberg, Crowley, Pallone and Sweeney had submitted a draft resolution in which they stated that US should not fund any pipeline project in South Caucasus.

21 June: President of Azerbaijan, Aliyev and Foreign Minister of Azerbaijan, Guliyev discussed Karabakh problem with OSCE Secretary-General Jan Kubis.

22-24 June: OSCE, Minsk Group co-chairmen discussed prospect for the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict in Malta.

July

1-10 July: OSCE Minsk Group co-chairs visited Yerevan, Baku and Stepanakert.

9 July: Turkish-Armenian Reconciliation Commission was formed in Geneva.

11 July: OSCE Minsk Group co-chairs issued a common declaration in which neither peace nor war situation was described as dangerous.

20 July: Ilya Klebnov, Deputy Prime Minister of Russian Federation went to Armenia for two-day working visit.

31 July: Ten political parties in Armenia condemned the establishment of the Turkish-Armenian Reconciliation Commission with a joint statement.

August

1 August: President of Azerbaijan, Aliyev and President of Armenia, Kocharian met during the CIS Summit in Sochi.

14 August: Armenia-Australia Parliamentary Friendship Group was formed.

28 August: Armenia and Syria signed military cooperation agreement.

29 August: Armenian Foreign Minister Oskanian visited Yugoslavia.

September

5 September: Despite the pleas of several international organizations, local government elections took place in the unrecognized Republic of Nagorno-Karabakh.

8 September: Turkish-Armenian and Azeri journalists met in Yerevan.

13 September: Russian Defense Minister Sergey Ivanov arrived Armenia for an official visit.

14 September: Swiss court cleared prominent Turkish Organizations of charges that they violated racial discrimination laws by disputing so called Armenian genocide.

14-17 September: Russian President Vladimir Putin had official visit to Armenia.

16 September: Armenian National Committee of America criticized the US government for its involvement of the Turkish Armenian Reconciliation Commission.

16 September: As a response of Armenians' petition demanding the German Parliaments' recognition of so-called Armenian genocide, the Commission for Petitions decided that this was not a matter that the Parliament could deal with and that the sensitivity of Turkey should be taken into consideration.

20 September: Defense Minister of Greek Cyprus, Sokrates Hesikos went to Armenia for three-day official visit.

20-23 September: 1700th anniversary of the adoption of Christianity by Armenia was celebrated.

21 September: The 10th anniversary of the independence of Armenia was celebrated in Yerevan.

23-25 September: Turkish-Armenian Reconciliation Commission held its second meeting in Istanbul.

24 September: Russian-Armenian Inter-Parliamentary Commission met in Yerevan.

25-27 September: Pope Jean Paul II visited Armenia.

October

1 October: Defense Minister of Azerbaijan, Sefer Ebiyev came to Turkey for three-day visit.

2 October: Russian Chief of Staff visited Armenia.

23 October: President of Georgia, Eduard Shevardnadze began a two-day official visit to Armenia.

25 October: The US Senate decided to make some changes in Freedom Support Act Section 907.

26 October: A demonstration, in which the resignation of Armenian President Kocharian was demanded, held in Yerevan.

31 October: Romanian President, Ion Iliesku visited Armenia.

November

4-5 November: Bartholomeos, the Greek Patriarch of Istanbul visited Armenia.

4-6 November: OSCE Minsk Group co-chairs visited Karabakh, Armenia and Azerbaijan.

8 November: Turkish-Armenian-Azerbaijani journalistic cooperation protocols were signed.

13 November: two-day trilateral conference involving Iran, Armenia and Greece was held in Tehran.

14 November: President of Poland, Alexander Kwasniewski visited Armenia.

18-21 November: Turkish-Armenian Reconciliation Commission held its third meeting in New York.

27-28 November: International Turkish-Armenian History and Culture Symposium was held in Ankara.

December

11 December: Armenian members of the Turkish-Armenian Reconciliation Commission withdrew from the Commission with a joint declaration.

18 December: Russian President Putin and Armenian President Kocharian met in Moscow.

19 December: Armenian President Kocharian visited Japan.

25 December: Armenian President Kocharian visited Iran.

ENGLISH SUMMARIES OF THE TURKISH ARTICLES

TÜRKÇE YAZILARIN İNGİLİZCE ÖZETLERİ

Dr. Bilâl N. Şimşir*

THE OTTOMAN AMBASSADOR TO WASHINGTON, ALEXANDRE MAVROYENI AND THE ARMENIAN BURDEN (1887-1896)

*WASHINGTON'DA OSMANLI ELÇİSİ ALEXANDRE MAVROYENI
BEY VE ERMENİ GAİLESİ (1887-1896)*

This article focuses on a significant period, which is the end of the century and the time peace before the war. **Alexandre Mavroyeni** is the Ottoman ambassador to Washington from 1887 to 1896. The author describes the developments concerning the 'armenian issue' from the perspective of the Armenians, who immigrated to the USA in the years of talk. Şimşir further examines the circumstances, that lead to the immigration of Armenians to the USA.

When **Alexandre Mavroyeni** was appointed ambassador to Washington, the embassy was established only 20 years ago and he was going to stay for almost 10 years in office.

In this period there were 8 important developments related to Armenians:

- with the support of American missionaries an immigration wave from the Ottoman Empire to the USA started
- this lead to the fact that a respectable Armenian community established in the USA
- parallel to these developments the Armenian revolutionary parties Hintshak and Tashnaksutyun have been founded
- these two parties also influenced the Armenians of the USA and founded representatives there
- Armenian revolutionaries, who received the US-citizenship, went back to the Ottoman Empire and were active, with the protection of their new citizenship

* Rtd. Ambassador and Historian

- An Armenian press soon established in the USA and made systematically anti – Turkish propaganda
- American missionaries also increased their anti–Turkish propaganda
- Within the US–press, anti–Turkish propaganda and pro–Armenian propaganda increased

This list gives us a clue about the sensitiveness of **Alexandre Mavroyeni**'s period and job content. Mavroyeni was observing these developments carefully and reporting to the Empire. He not only observed but he also intervened actively by hiring several Armenians, in order to get insider information. An important reality, which resulted of his investigations is that within the immigration wave there were also many Muslims, who were shown as Armenians. These persons were also convinced by American missionaries to emigrate. It is noted that the main aim by doing so, was to propagate Christianity.

The figures of 1891 show that almost 4000 Armenians immigrated to the USA and one year later additionally 7000 Armenians. So there was a straight increase of the immigration of Armenians. The regions of Harput and Merzifon were completely de-populated by Armenians. The first Armenian church in the USA was established in Worcester.

Ambassador **Mavroyeni** is very incontent with the offending behaviour of the missionaries. But he cannot expect any support from the American officials, that's why he chooses the way of hiring several Armenians, to be informed about the coming plans of the Armenians. Later he uses American detectives instead.

Although **Mavroyeni** is that active he cannot hinder that several books, which accuse the Turks and celebrate the Armenians, are being published. The authors of these books are all former missionaries and their aim is pretty clear, which is popularization of Christianity and the accusation of Muslims, therefore the religious closeness to the Armenians has been abused.

**GERMAN HEAD OF THE GENERAL STAFF, FELIX GUSE'S
ARTICLE ENTITLED "1915 REBELLIONS AND ITS RESULTS"**

**OSMANLI ÜÇÜNCÜ ORDUSU KURMAY BAŞKANI FELIX GUSE'NİN
"1915 ERMENİ AYAKLANMASI VE SONUÇLARI" ADLI MAKALESİ**

Doç. Dr. Selami Kılıç*

The good relations of the Ottoman Empire with Germany improved even more when the Union and Progress Party came to power. In this mood the Ottoman Empire entered WWI at the side of Germany. In this period German officers took office at several positions of the Ottoman Army and were influential in decision-making.

Therefore the political and military developments that Turkey was going through at that time, especially negative developments during the years of war, like the relocation decision have to be viewed from this perspective. Parallel to Turkish archive material, German reports and memoirs of German officers, who were serving within the Ottoman Army have to be evaluated equally.

According to Joseph Pomiankowski, during the war more than 40 German officers served within the Ottoman Army. One of them was Felix Guse, who was Chief of the General Staff of the 3rd army. Staying for more than 3 years in such an important post made it possible for Felix Guse to study the country and its people closely, and to deepen his information on events and developments. Besides Guse's memoirs, which have been translated to Turkish, there is an article written by him entitled "**1915 Armenian Rebellions and its Results**". In this article Guse stresses that false evaluations on the Armenian issue are widespread. He refers to his own experiences and he underlines them with quotations from significant sources. By doing this, he presents a realistic approach to the Armenian issue.

Actually Guse's effort is concentrated on acquitting accuses, that tried to make Germany and the Germans responsible for fights and slaughters and other unlucky developments within the Empire. Still I consider his article as quite objective and realistic, as it can be seen in the summary of the article below:

* Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

As being in office at the Caucasian front for more than 3 years I could see that, against opposite claims, there was no region in the East, which was overwhelmingly populated by Armenians. Armenians were living in a heterogeneous environment, together with Kurds, Turks and other people, not only in the East but also in the whole of Anatolia. Armenians were more active than Turks in social and economical life and were getting along very well, until the British and the Russians indoctrinated them the idea of nation-state. The Tashnaks did not want separatism from the Ottoman Empire while the Hunchaks started turmoils in the population, which led to the massacres that the Armenians committed towards the Turks at the end of the 19th century.

I witnessed in 1914 in Sivas that the requests of the Armenian Community were fulfilled immediately, whereas the Armenians were simply opposing everything. The Armenian leader Pasdermadjian admitted in his book that the Armenians were secretly arming themselves. At the Tashnak Congress in Erzurum in 1914 Turks offered the Armenians autonomy when they joined the Turkish side and stopped supporting the Russians. The solution that the Turkish government found against the Armenian rebellions was the population-relocation, which intended to resettle the Armenians of Anatolia to Mesopotamia away from the war zones. Of course there were some difficulties during the relocation. But the fact that land and places to live were given to the relocated population, shows the goodwill of the Turks. This goodwill might have been at a minimum in the European sense, still for Eastern standards Turks did the best to comfort the Armenians. During the relocation there were losses, but so-called reports of some Armenians were nothing but propaganda. In these reports exaggeration and repetition of some events can be observed. The negative events during the relocation were also considered as such by Turkish officials and high punishments were given to persons, who committed these crimes. German Consulate reports show that many governors openly helped Armenians. There is no proof that Turks intended to annihilate the Armenians. Another significant point is the issue of the number of Armenians. The given numbers of Armenians, living in Anatolia are exaggerated. Lepsius says that there were 40.000 Armenians in Erzincan, which is not true, as 20.000 Armenians were living in Erzincan. The claim of genocide is completely

incorrect, because at the end of the war there was a big number of Armenians living in Turkey.¹

THE GERMAN NEWSPAPER: DEUTSCHE ALLGEMEINE ZEITUNG, 24.07.1921

The German General Bronsart von Schellendorf, Assistant Chief of the Turkish General Staff at the beginning of WWI, stated in a newspaper article his opinion about the famous Tehlirian trial, at which the murderer of Talat Paşa was considered not guilty and was set free.

At the Tehlirian trial witnesses, who do not directly have to do with this issue, have been heard. Witnesses, who reported hearsay have been heard. Persons who witnessed the reality have not been invited to the trial. Why did they not invite German officers, who served at the places of discussion? Some of the German officers have been informed by the court that they might be invited as eyewitnesses but at the very end none of them was actually heard. What I try to do now is to fulfil my duty as a witness by writing this article, because out of these unlucky circumstances I missed this opportunity.

One has to go back in history to understand why the Minister of Interior of the Ottoman Empire, Talat Pasha, who has been assassinated, is being accused by committing genocide towards the Armenian population.

The brutality of Armenians has its roots back in history. Since Armenians have been living together with Turks and Kurds in the geographic triangle of Russia, Iran and Turkey, these brutalities took place repeatedly.

Whereas the Kurds were nomads and owning animals, the Armenians were mostly farmers, craftsmen and merchants. Kurds did not receive any education and were not familiar with money and its functions. Armenians, who are much more capable of

¹ Felix Guse, Der Armenieraufstand 1915 und seine Folgen, in: Wissen und Wehr 6, No.10, Berlin, 1925, p.609 - 621

money issues, took financial advantage of the inexperienced Kurds. The deceived Kurds took revenge – there we have the Armenian brutality. It is important to stress that the diversity of religion has nothing to do with these fights.

When the Armenians during the Great War started rebellions at the eastern borders, these ancient misunderstandings came up again. There was no specific reason for these rebellions. The reforms that were forced by the other powers had positive effects. Armenians received the right to vote and the right of having seats in the parliament. Even the Minister of Foreign Affairs was an Armenian for a time. Like the other people of the Empire, the Armenians gained equal social and political rights.

All the material that has been captured in the regions where Armenians lived (weapons, provocative pamphlets, ammunition, explosives) showed that a third power organized and financed these rebellions. It is obvious that Russia supported these rebellions.

The male population of the Empire was serving in the army, therefore the Armenians caused massacres among the defenceless population. I witnessed that the massacres the Armenians caused were much more brutal than the cruelty that the Turks were accused having committed towards the Armenians.

It was decided that the gendarmerie, which was connected to the Ministry of Interior, should suppress the rebellions. The Minister of Interior of that time, who was Talat Pasha, was giving the orders. The Turkish population was completely frightened and started to flee in masses. A quick decision was needed. At this very critical point the Council of Ministers declared that the Armenians constituted a danger to the state and decided that the Armenians should be removed from the war zones in the East and resettled in northern Mesopotamia. The gendarmerie that organized the relocation was directly linked to the French General Baumann.

Talat Paşa was not an unstable and revengeful murderer, he was a long-term thinking statesman. He could foresee that the West would turn this to a 'Christian hunting' - that is why he stayed away from any kind of violence. He was right! Propaganda entered the scenery and people believed in this nonsense. This happened in a state that has Christian allies and in which numerous Christian officers are in its own army.

Now I want to pay attention on the relocation. The lack of infrastructure, which existed, because of the size of the Empire, lead to the fact that the provinces were quite independent from the central government. The governors of the provinces had more authorities than their colleagues in the West. It is argued that the governors of the provinces are more familiar with the problems of the region and can evaluate the developments better than Istanbul. This lead to the fact, that some orders of Istanbul were not fulfilled properly.

Besides thousands of Muslim refugees, who had to flee from the war zones, thousands of Armenians had to be directed to the right paths, had to be fed and to be sheltered. This was an obligation not easy to fulfil for the uneducated civil servants of the region. At this point Talat Paşa put hand on the situation. He took the direct command over the gendarmerie and the governors. The orders he gave at that time must still exist. I witnessed myself several correspondences that took place between him and the Ministry of War. In these correspondences the army was asked for help. In times were the military situation was suitable this help was given. The army itself was lacking food, transport vehicles and medical equipment, but still these things were given as aid. Against all efforts thousands of Muslim refugees and relocated Armenians died. Still I supported the decision that was given.

ANI UNDER THE ARMENIAN, BYZANTIUM AND TURKISH RULES

ERMENİ, BİZANS VE TÜRK HAKİMİYETLERİNDE ANI

Yrd. Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU*

Anı was an historical city, which located on the politically, militarily and economically important road. At the same time, Anı was an important military station for Byzantium Empire. Archeological researchers show prints of Roma, Byzantium, Iran, Arab, Georgian, Armenian and Turkish civilizations in Anı. Selcuk

* Atatürk Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkilerini Araştırma Merkezi Müdürü

Turks conquered Ani after the war with Byzantium on 16 August 1064.

Conflicts between Byzantium and Armenian forces started in 961. Armenian king of Ani Yovannes-Smat was an ally of Georgian Giorgi. After Byzantium invaded Georgia, Yovannes sent Catholicos Petros to the Byzantium Emperor II. Yovannes died in 1041. In the year 1042, Byzantium tried to take Ani twice, but both attempts were unsuccessful. Byzantium forces entered Ani in 1045. Although Byzantium lost the conflict, the people of Ani surrounded the city to save their king Gagik's life. During the Byzantium rule Armenians faced cruelty from the administration, particularly during the era of emperors, II. Basileos and Konstantinos IX. Monomakhos. All Byzantium emperors tried to destroy Armenian national identity. Armenian people in Ani were forced to immigrate to Bulgaria and southern Anatolia. Byzantium rule in Ani continued until 16 August 1064 when Turkish rule started there.

During the Turkish rule places, mosques, bridges were constructed in Ani. The first Emir of Ani was Menüçehr who printed money on which Sultan's name was written.

***SPEECHES ON THE ARMENIANS ATTRIBUTED TO ATATÜRK
AND HIS HELP TO THE VICTIMS OF ARMENIAN TERRORISTS
AND "COURT MARTIALS"***

*ERMENİLERCE ATATÜRK'E ATFEDİLEN SÖZLER VE DIVAN-I
HARB-I ÖRFİ İLE ERMENİ TERÖRİSTLER TARAFINDAN ŞEHİT
EDİLENLERE ATATÜRK'ÜN GÖSTERDİĞİ İLGI*

Şenol KANTARCI*

In this article, claims attributed to the Founder of Turkish Republic, Mustafa Kemal Atatürk were investigated and it will be researched whether these claims were true or false.

* Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ve Atatürk Üniversitesi

In this research, firstly, the claims about Atatürk were presented. Then materials, which supported these claims or rejected them, were researched.

To find sources about the subject, research was conducted in archives and libraries. Original documents were found in the Directorate General of State Archive. At the end of the research, it was found out that speeches were wrongly attributed to Atatürk and claims about Atatürk contradict each other.

Atatürk helped the members of the Union of Progress, who were unjustly treated by the "Court Martials", which were under the pressure of England, and he also helped relatives of those who were killed by Armenian terrorists.

The first claim about Atatürk was that he was one of the witnesses, who supported Armenians in the "Court Martials" in İstanbul. In this claim, Mustafa Kemal Atatürk was confused with the Chairman of the "Court Martials", Mustafa Kemal, whose nickname was Nemrud. During the trials in İstanbul, Mustafa Kemal Atatürk was in Ankara as a leader of the national struggle.

The second claim was about the statement, which was attributed to Atatürk, given to Los Angeles Examiner in 1926. However, it was proven that this claim, which was made by Armenians in various platforms, was false. There was no evidence that a Swiss journalist, who was called Hilderband, came to Turkey. Moreover, a journalist named Hilderband was not found in the documents of Swiss authorities.

The third claim about Atatürk was put forward in newspaper the Yeni Binyıl on 8 October 2000. According to this claim in his speech in the Turkish Grand National Assembly, on 24th of April, Atatürk condemned the leaders of Young Turks for their genocide policies. After the research of the speech records of Turkish Grand National Assembly in both open and secret sessions, it was proven that Mustafa Kemal did not held such a speech.

One of the last claims about Atatürk was put forward by the European Parliament, Foreign Affairs Committee's report on Turkey on 22nd of November 2001. In the footnote of this report it is claimed that Mustafa Kemal gave a speech in Turkish Grand National Assembly on 10th of April 1921, in which he said Young Turks regime followed genocide policy against Armenians in the First World War. After the research of the speech reports of Turkish

Grand National Assembly, it was seen that Mustafa Kemal did not speak in Turkish Grand National Assembly in April 1920. He even did not attend any session of Assembly during April 1920.

In this article, Courts of Martial, which were set up by the Ottoman government under the pressure of England, were examined. The trials of governor of Boğazlıyan, Kemal Bey and governor of Urfa, Nusret Bey, who were treated unjustly and executed, were examined in this article. After this examination, it was found out that Atatürk put Kemal Bey's and Nusret Bey's families a salary and even he gave them a house.

As a consequence, it was shown in this article that the claims about Atatürk were false and he was not the type of person, who would say the things attributed to him.

***THE AZERBAIJANI TURKS OF ARMENIA:
FROM PAST TO PRESENT***

Hatem Cabbarlı*

There are extensive number of publications on the so-called Armenian genocide, although only a few are scholarly academic papers and most of them propaganda material. One thinks that one of the aims of the supporters of the Armenian case may be to cover up what the Armenians have done to the Azerbaijani Turks in Armenia for 200 years. The history and culture of the Turks of Armenia is an understudied field, despite there is no specific reason for this. Therefore, this paper is an original contribution to the subject.

Erivan was only a small khanate until 1828 when it was occupied by the Russians. During the Russo-Iranian War of 1826-1828, which resulted with the defeat of the Iranians, 420 Turkish villages were destroyed, most of their population were killed and their property were looted by the members of the Armenian committees that fought in the Russian lines against the Iranians. Many destroyed Turkish villages, 105 in numbers, were re-populated by the Armenians who immigrated from Iran.

* The Institute for Armenian Research

There was an attempt to populate the boundary area by the Russians, in order to create a buffer zone. To this end, the General Commander of Caucasus, General Paskeevic, appealed to the Tsar on 5 January 1829. The attempt failed, but, instead of the Russians, Armenians who lived in Anatolia and Iran were encouraged to immigrate and settle down in Caucasus. As pointed out by a Russian army officer, Shavrov, 1,000,000 of the Armenian population of 1,300,000 in Caucasus immigrated to the region from outside. Even Armenian historians accept the immigration of the Armenians to Caucasus.

The immigration policy has changed the demography of the region. Before the Russian occupation the total population was 169,155 of which 83,5 % was Muslims. In the light of the statistical figures of 1829-1831 the population rose to 241,112 as a result of the Armenian immigration policy. The Armenians became the majority of the Erivan region, forming 58,8 % of the total population. The situation of the Turks further deteriorated with 1905 massacres and 1918-1920 massacres under the regime of the Tashnaks. More Turks were killed and deported. As pointed out by some Armenian researchers as well, for example Korkodyan, 565,000 out of 575,000 Azerbaijani Turks of Armenia were either killed or deported by the Tashnak regime between 1918-1920, only just over 10,000 remaining. Under the Soviets, the pressure on the Turks was a bit relaxed and 60,000 returned back, making the total population of the Turks of Armenia 72,596. Yet, the policy of 'purification' of Armenia, in another word Armenification, has continued to be implemented. Until 1935 the names of the almost all, 95%, geographical places, like mountains, rivers, valleys, and villages and towns were Turkish. This is confirmed by the military maps prepared by the Russians. The Armenian government officially replaced the Turkish names with Armenian ones. Also on the one hand the Armenian population of Iran was encouraged to settle in Armenia, and on the other hand Turkish population of Armenia, as witnessed in 1953 when 150,000 Turks deported to Azerbaijan, was reduced.

As the Nagarno Karabagh conflict came to existence in 1988, nearly a quarter million of Azerbaijani Turks either expelled or killed by the Armenian militia which operated under the auspices of the government, sometimes with direct involvement of the government. Note that this figure excludes the Karabagh Turks, a million of them seeked refuge in Azerbaijan. Today the number of

the Turkish population living in Armenia is almost zero, in contrast with 60,000 Armenians living in Azerbaijan.

To conclude, Armenia had long before started to implement an ethnic cleansing policy. As a result of the immigration of the Armenians from outside and deportation of the local Turkish population, the territory called Armenia today has been created.

CONFERENCES

KONFERANSLAR

INTERNATIONAL TURKISH-ARMENIAN HISTORY AND CULTURE SYMPOSIUM

International Turkish-Armenian History and Culture Symposium was held in Ankara with a large participation on 27-28 November 2001. Three ASAM, Institute for Armenian Research researchers, Assist. Prof. Dr. Kamer KASIM, Dr. Sedat LAÇİNER and Şenol KANTARCI presented their papers in the symposium.

Kamer KASIM presented a paper titled *Domestic Politics Affect On Armenian Foreign Policy And Its Reflections To The Region*. He evaluated Armenian foreign policy during Ter-Petrosyan and Kocharian era. He particularly analyzed diaspora's effect on Armenian foreign policy. Kamer Kasım argued that diaspora based political parties in Armenia tried to impose their own agenda and ideas about Armenian foreign policy. Diaspora based political parties, particularly; Armenian Revolutionary Front's (Dashnak) foreign policy approach was unrealistic, considering the fact that newly independent Armenia needs peace and good relations with its neighbors.

Kamer Kasım further argued that Ter-Petrosyan and Armenian National Movement tried to establish good relations with Turkey. However, Ter-Petrosyan was harshly criticized by diaspora based political parties. The Nagorno-Karabakh problem was an important effect on Armenian domestic and foreign policies and the process led to the resignation of Ter-Petrosyan started with his acceptance of CSCE's proposal for the settlement of the Nagorno-Karabakh problem

Dr. Sedat Laçiner's paper was on *the anti-Semitic movements in Armenia*. Dr. Laçiner, in his speech, gave a brief historical background of Armenian anti-Semitism and then moved to the modern Armenian State and the occupied Karabakh region. Laçiner argued that the Armenians clearly supported the Nazi

administration in their anti-Semitic policies: "Armenians in Germany and in many other countries helped the Nazis in order to destroy the Jewish communities. The main reason was the ideological similarities. In addition, the political aims should not be neglected: For Hitler the Caucasian oil was vital and he considered the Armenians with some other nations as a useful tool in occupying the region while the Armenians saw the Nazi occupation as a golden chance to establish their independent state. The Armenian periodicals of that time vividly prove this co-operation".

Dr. Sedat Laçiner focused on the situation of the Jewish minority in the occupied Nagorno Karabakh region. Dr. Laçiner argued that the Jews' problem after the Armenian occupation of the region increased: "The Armenian scepticism had disturbed the Jewish and the Turkish people before the 1990s, yet the Azerbaijani administration had prevented any possible ethnic clashes. As a matter of fact that Karabagh under the Azerbaijani rule was considered as a 'minorities-haven' by the Soviet Jewish and many had immigrated to the region. However this picture was completely changed by the Armenian occupation. The nationalist Armenians occupied the Karabakh province and about 20 percent of Azerbaijan, and they declared their independent state. The Karabakh state has not been recognised by any state in the world although the State of Armenia secretly gives financial and military support to this illegal 'state'. The nationalist Karabakh Armenians, after the independence, not only massacred the Azerbaijanis but also saw all the minority groups as 'enemy', including the Jewish who have lived here for the ages. Now the Jews are less than 500 families, yet they were still accused."

Laçiner argued that another reason for the Armenian hostility towards the Jewish is the current co-operation between Turkey and Israel. Laçiner said "Armenia choice the wrong side, bad men. It signed military agreements wit Iran, Syria and Russia and threaten the regional states, namely Azerbaijan, Georgia and Turkey. It opened its territories for the Russians troops while Turkey and Azerbaijan act with the Western democracies like the United States and the United Kingdom. The Western block in the region makes efforts to strengthen stability, democracy and the liberal economy while the Russians try to maintain their military domination over the Caucasus. This balance has isolated more the State of Armenia and the Armenians in the Karabakh. Surprisingly

the Armenians have accused the others for their choice and some of the Armenian groups talked about a 'great Jewish conspiracy'. For these groups the Jewish in Israel, the United States and Europe organise this 'anti-Armenian' block. As a result the Armenian anger turned into the minorities and the Jewish people in Armenia."

Şenol KANTARCI talked about *the Armenian diaspora in the United States and its activities*. He argued that Armenian diaspora aimed to manipulate the American public opinion in favour to the Armenian cause. Kantarcı gave information about Armenian immigration to the United States, Armenian organizations and political activities and their publications in the United States. He also dealt with the September the 11th terrorist attack and its reflections on the Armenians and the Armenian question. Kantarcı stated that the claim of that the Armenians spread all over the world after the 1915 Re-location Act and formed diaspora in different countries was false and unfounded. When considered the archive documents, it is obviously understood that the mentioned claim was used in order to prove the Armenian arguments, Hai Tahd. He mentioned that the Armenians had always been an immigrant nation, and they had been forced to re-located in many times as witnessed in the Byzantium Empire period. It can be argued that immigration has been one of the most natural characteristics of the Armenian history. In other words the 1915 Relocation Act cannot be considered as the starting point of the Armenian immigrations or of the formation of the international Armenian diaspora. The situation in the US also proves this claim; The Armenians had immigrated to the US before 1915 as a result of the economic considerations. In his speech Kantarcı argued that the Armenian lobbies have made great efforts to prevent improvement in the relations between Turkey and the US. They could not succede to put an end to the good relations although they damaged the relations for short periods. The reason for their failure, he argued, that is not their lack of efforts, but the American national interests regarding Turkey and the Middle East. Since the US needs Turkey's support in its foreign policy, the American foreign policy makers (the President, the secretaries and the Congress) did not allow the Armenians to prevent good relations between the US and Turkish Republic.

CONFERENCE ON ARMENIAN PROBLEM FROM PAST TO PRESENT

A conference titled as Armenian Problem From Past to Present was held at Abant İzzet Baysal University, Bolu, Turkey on 25th of December. Rtd. Ambassador and Director of Institute For Armenian Research, Ömer Engin Lütem and two researchers from the same institute, Assist. Prof. Dr. Kamer KASIM and Assist. Prof. Dr. İbrahim KAYA participated the conference.

Director of Institute for Armenian Research and Rtd. Ambassador Ömer E. LÜTEM's speech explained Armenian problem from its start and he mainly focused on the developments in the Armenian problem since 1980. Lütem identified the period between 1980 and 1986 as Armenian Terror period and in the period from 1986 till today Armenians fastened their activities for international recognition of so-called genocide. Lütem mentioned that although the killing of the Turkish Consul General and his deputy in Los Angeles in 1973 was not organized terror act, it triggered organized Armenian terror. Ömer Lütem stated that the aim of Armenian terrorism was to publicize the Armenian genocide claims. 34 Turkish diplomats and Turkish officials were murdered in foreign countries, between 1973 and 1985. The assassins attacked the representative symbol of the Turkish state. In Turkey books were published and speakers from Turkey attended international conferences about Armenian problem until 1986. Lütem stated that due to the Turkey's activities and lack of sympathy for terror in the international arena, Armenian terror against Turkish diplomats stopped in 1986. After 1986 with the increasing activities of the Armenians for the recognition of the so-called genocide, some countries and the US states adopted resolutions, which recognized so-called Armenian genocide.

Assist. Prof. Dr. Kamer KASIM gave a speech titled 'The Nagorno-Karabağ Conflict and Turkey's Relations With Armenia'. He mentioned that the Nagorno-Karabakh conflict was one of the bloodiest conflicts in the Caucasus, which claimed 25,000 lives and created 1 million refugees and as a result of the conflict, over 20 per cent of the territory of Azerbaijan remained under Armenian occupation. Kasim stated that Turkey's foreign policy towards the conflict aimed at mobilizing the international community to condemn Armenian occupation and to prevent the Nagorno-Karabakh conflict being defined as a Christian-Muslim confrontation.

Kamer Kasim argued that the Khojaly massacre was the most important development, which turned international media's attention to the Nagorno-Karabakh conflict. In his speech, Kasim also dealt with Turkey's peace proposal, which included transferring an Armenian controlled land bridge between Azerbaijan and Nakhichevan to Azerbaijani control and leaving a part of Nagorno-Karabakh under the Armenian control. But the proposal was rejected by both sides.

In terms of Turkey's relations with Armenia, Kamer Kasim stated that during Ter-Petrosyan era in Armenia, Turkey tried to improve its relations and Turkey aimed to strengthen Armenian President Ter-Petrosyan's hand against strong nationalist Dashnak opposition on the basis that eventually Armenia would reach an agreement with Azerbaijan.

Kamer KASIM argued that the normalization of Turkey's relations with Armenia would only possible after the Nagorno-Karabakh problem was solved.

Assistant Professor Doctor İbrahim KAYA delivered a speech on "the 1915 Relocation of the Armenians and Genocide Claims". He took a comparative approach and highlighted the differences between the Jewish Holocaust and Armenian case.

İbrahim Kaya stated that with the increasing awareness of the Holocaust around the world, the concept of Holocaust gained currency as a most horrendous crime. Therefore, the charge of Holocaust became a weapon and the supporters of the so-called Armenian genocide have frequently used the term "Armenian Holocaust". Because the Holocaust is the most inhuman treatment of man to man and anything similar, or the same, deserves to be condemned and, consequently, punished. A significant portion of Armenian efforts has been devoted to establishing a linkage between their own historical experiences and those of European Jewry during the World War II. This is evidenced by frequent using of the infamous Hitler quote: "Who, after all, speaks today of the extermination of the Armenians?", although there is no historical basis for attributing such a statement to Hitler. The aim is to prove that Hitler was encouraged by the lack of reaction to the fate of the Armenians.

Assistant Professor Kaya examined the main differences of the Holocaust and Armenian case. As İbrahim Kaya pointed out that it has become clear that they had not much in common. Anti-

Semitism and Nazism provided the ideological background for the Holocaust. There is no doubt that without anti-Semitism and racist ideology, the laws discriminating Jews would not have passed. The Holocaust was an intentional and planned organized crime as expressed by the Wannsee Conference. Not only the Jews but also other 'inferior races' became the victims of the Nazis. Moreover, no victim involved in any activity against the Nazis. The perpetrators were brought before the justice after the World War II.

Kaya stated that the Armenian case greatly, if not completely, differs from the Holocaust. No anti-Turk or anti-Muslim element, let alone anti-Armenianism, existed in the Ottoman legal and social system. Ottoman millet system allowed the Armenians, among other minorities, to keep their ethnic cultures, observe their religion, and use their language freely. In contrast with the victims of the Nazis, under the influence of the nationalistic and socialist ideologies the Armenians formed revolutionary organizations and carried out activities to terrorize the civilian population of both Muslim and non-Muslim during the 19th and beginning of the 20th centuries. The corroboration of Armenians with Russians, hostile of the Ottomans, in the World War I left the government with no alternative but to relocate those who posed security threats to other parts of the Empire. Kaya pointed out that the Ottoman authorities took every means to care for the emigrated and their property. However, the deportation was painful because displacing thousands of people and resettling them is not an easy task. Climatic conditions, hunger, epidemics and lack of medical supplies as well as the fighting between the various Muslim and Armenian groups claimed a considerable number of the Armenian lives during the process of resettlement. But there is no evidence that the casualties were intentional. On contrary, by using official legal material Kaya put forward that the aim of the Ottoman government was not the annihilation of the Ottoman Armenians. By using the official documents of Britain Assistant Professor Kaya demonstrated that although the Western press widely covered the relocation and told the stories of massacres as a part of the war-time propaganda, the alleged criminals were released even without charges being formulated against them before an international tribunal, because neither Britain nor the USA was able to provide any evidence capable of legal proof in any court of law.

GENERATIONS OF GENOCIDE CONFERENCE

Generations of genocide conference was held by Institute of Contemporary History and Wiener Library at University of London, 26-27 January 2002

The Conference started with an opening speech delivered by Ben Barkow, Director of the Institute and Library. Barkow read the expectations of the Home Office for establishing a British National Holocaust Memorial Day, first of which was commemorated last year. Barkow underlined that the Nazis denied humanity to the Jews believing 'others' must have been exterminated. Holocaust must always be remembered and teaching of tolerance and respect for 'others' must be ensured. That is what a National Holocaust Day is about.

The opening speech was followed by the first panel chaired by Dr. Mark Levene, University of Southampton/UK with the participation of Dr. Joyce Apsel, International Association of Genocide Scholars-New York University/USA, Prof. Margaret Cox, Bournemouth University/UK, Andrew Hogg, Medical Foundation for the Care of Victims of Torture/UK, Prof. William Schabas, National University of Ireland/Ireland and Dr. Margrit Wreschner Rustow, Psychoanalyst. Dr. Levene pointed out that many victim groups of genocide were not represented at the Conference. Levene's remarks were significant especially for Turkey as he stated that the Balkan Turks and Circassians were the victims of the first genocide of the 20th century. He also emphasised that over 50 genocides were took place after the World War II. Cox underlined that over 170 million civilians were killed by governments in the 20th century and explained the contribution of forensic archaeology/anthropology to the Tribunals and researchers on genocide. Prof Schabas, a leading legal expert on human rights in general and genocide in particular, made a presentation on the law of genocide explaining the meaning of the term 'genocide' as accepted by the 1948 United Nations Genocide Convention. He particularly pointed out that there is an enlargement of application the crime of genocide by the recent ad hoc tribunals for Rwanda and Former Yugoslavia. This attitude would lead ignoring some of the constituent legal elements of the crime of genocide such as intent and protected groups.

The first panel of the second day was chaired by Prof. Frank Chalk. Armenian Zoryan Institute's Director Prof. Vahakn Dadrian

delivered the first speech. This was followed by a presentation on Romanies and Racism by Prof. Ian Hancock, University of Texas. Dadrian's paper was entitled "The Documentation of the Armenian Genocide in the Light of Persistent Turkish Denials". Prof. Dadrian labelled Turks as occupiers from Central Asia who used Islam for 'extermination'. According to Dadrian Turkish Denials are based on five arguments which follow:

1. Deportations are not massacres.
2. Deportations were applied to the segment of an Armenian population, not whole of them.
3. Some Armenians provoked Turks, engaging with terrorist activities.
4. There was a civil war, not state-organized massacre.
5. Turks lost more lives.

Saying there was no enough time, Dadrian examined only the last two of the arguments mentioned above. Although he accepted that some 2 and half million Turks lost their lives, he added that this figure involved battlefield losses. He classified the Armenian casualties as "losses of a centrally organized crime". He never accepted that the Armenian losses were, even at least partially, as a result of a civil unrest. Dadrian named his methodology "Inclusion and Exclusion Paradigm" by which he mean using of documents of Imperial Germany and Austria, war-time allies of the Ottomans, and official Ottoman Documents consisting of Court Martials' documents, Parliamentary Debates and what he called 'Ittihad's unofficial orders'. Despite its shiny name, his paradigm was based on the documents whose authotency has always been in question. It is also interesting that he paradigm did not include the official Ottoman orders on the deportation, which in contrast to the so-called documents provided by Dadrian, and proved to be fraud many years ago by researchers of history, provided for caring of the population to be resettled not extermination even by implication. Dadrian claimed that the Turks objective was to create an ethnically purified territory by exterminating non-Muslim elements. He failed, however, by not answering why not some of Armenians and all of the Greeks and Jews of the Ottoman Empire were exempted from the relocation.

Prof. Peter Pulzer, University of Oxford/UK, Dr. Eric Markusen, Danish Center for Holocaust and Genocide Studies/Denmark and

Dr. Greg Stanton, Genocide Watch/USA participated in the second panel, which was chaired by Dr. Raphael Gross, Leo Baeck Institute/UK. Dr. Markusen gave a talk on the genocide in the Former Yugoslavia, while Dr. Stanton talked on the possibility of the prevention of genocide in Rwanda.

After a lunch break, workshop presentations took place. Workshop Two was the one with direct reference to the so-called Armenian Genocide. Dr. Yair Auron, Open University/Israel, Prof. Kevork Bardakjian, University of Michigan/USA, Dr. Hilmar Kaiser, Ruhr University/Germany and Ara Sarafian Gomidas Institute/UK delivered speeches on the so-called Armenian genocide. Dr. Auron talked on the "Attitudes of the Jewish 'Yishuv', the Zionist Movement and State of Israel toward the Armenian Genocide", simply summarising his book, entitled the Banality of Indifference. Upon a question on the reasons of the refusal for rejecting the recognition of the 1915 events as genocide by the State of Israel, Yair Auron publicly blamed Israel of being "unmoral". Although Dr. Auron tries to draw some parallels between the Holocaust and what the Armenians experienced in 1915, Israel and Jewish researchers and public overwhelmingly do not agree with him. Dr. Hilmar Kaiser also spoke of the Turkification of Anatolia and massacres as a tool for this end as did Dadrian a day ago. Bardakjian and Sarafian also blamed the Turks for the massacres of the Armenians. In favour of their arguments both used the documents, which proved long ago to be forgeries. Participants asked why they cannot produce the original, authentic versions of the documents which they use for their arguments, including that of the document contained the infamous Hitler quotation of "Who, after all, remembers the Armenians" and why if there was a real massacre, the British who deported the leading figures accused by the Armenians of the alleged massacres to Malta released without being charged in a court of law. The speakers were not able to giving satisfactory answers to the questions. About twenty participants, more than fifteens were local Armenians, comprised the workshop.

The last panel was held with the participation of Dr. Kurt Grünberg. Prof. Henry Huttenbach, Dr. Hilmar Kaiser, Linda Melvern, Kemal Pervanic talked at the closing plenary. Dr. Kaiser pointed out that the only a minimal amount of the sources of the historical facts on the 1915 events have been studied so far. He also added that the recent Turkish publications deserve to be

taken seriously. Dr. Kaiser gave the impression that as a genocide scholar he is open to academic discussion.

The conference concluded with a speech of Lutz Becker, Executive Committee, Wiener Library. It will be interesting to see whether Turks and Circassians among others will be represented in the next years National Holocaust Day events as the victims of genocide. It will also be very helpful to bring together the real scholars, with open mind and non-partisan attitudes, to discuss the Armenian and Turkish points of view and exchange ideas.

BOOK REVIEWS

KİTAP TAHLİLLERİ

ERMENİ MESELESİNİN SİYASİ TARİHÇESİ (1877-1914)
(THE POLITICAL HISTORY OF THE ARMENIAN QUESTION 1877-1914) MÜNİR SÜREYYA BEY

Ankara: Directorate General of the State Archives, Publication No: 53, 2001. 1079 pages + introduction + footnotes + index. ISBN: 975-19-2777-3

Assist. Prof. Dr. İbrahim Kaya*

The author of the present work, Münir Süreyya Bey (1871-1932), was a member of the foreign service of the Ottoman Empire and Republic of Turkey. The work was completed in 1916 and given to the Ministry of Foreign Affairs as a report on the Armenian Question. It is very fortunate that the report was made available to the public 85 years after its completion by the Directorate General of the State Archives. The work is published with a preface by M. Selçuk Polat, Deputy Under-Secretary for Prime Ministry, and an introduction by Dr. Yusuf Sarnay, Director General of State Archives.

Without adequately examining the roots and nature of the Armenian question, dealing only with the 1915 events from only one point of view would lead illusions. Therefore, being a part of the continuous process of the Armenian question the 1915 events would only be examined adequately by going to the roots of the Armenian question. The book makes a contribution to a fuller understanding of the Armenian Question. As pointed out by Polat the book deals specifically with the role and political manoeuvres of the Great Powers in the Armenian Question. The Great Powers perceived themselves as the protectors of the non-Muslims living in the Ottoman territory. Therefore, the Great Powers had a free

* The Institute for Armenian Research (Ankara) and Çanakkale Onsekiz Mart University, The Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration. E-mail: ikaya@eraren.org.

hand to intervene the domestic matters of the Empire. Russia became the protectorate of the Armenians by an international treaty, the Treaty of St. Stefanos of 1878. Other Great Powers also gained the same status with respect to the Armenians by the Treaty of Berlin in 1878. The Ottoman government had to recognize the international dimension of the Armenian question and promised for reforms in the Eastern Anatolia which constitutes the one third, or a bit more, of the total territory of Turkey. It must be emphasized that 'six provinces' where the reforms were to be made was not populated by the Armenians only. They even did not form the majority of the population. However, by using the Armenian population of the region the individual members of the Great Powers found an opportunity to influence the Ottoman Empire in their race with other European powers for their own interests. Therefore, it could conveniently pointed out that the Armenians of the Ottoman Empire was not only used as a weapon against the Ottomans but also as a tool against other members of the European powers. This is well documented by Mûnir Süreyya Bey in his report.

The book is divided into three parts, each covering the following historical periods: 1. 1880-1883, 2. 1894-1897 and 3. 1912-1914. The first phrase starts with a diplomatic note given to the Ottoman Empire by Britain, France, Russia, Germany, Austro-Hungary and Italy on 11 June 1880. Second part starts with Sasun uprising, while the third one starts in 1912. As pointed out by Mûnir Süreyya Bey the hardest one was the second period, because six European powers were in complete accord.

An appendix containing the original copies of 183 official documents has been annexed to the book. Most of them have been previously published by Bîlal Şimşir. This is book provides a cogent selection of documents, background information and expert analysis. Mûnir Süreyya Bey will appeal not only to the students and teachers of the Armenian question, but also of history, diplomacy, international relations, strategy and other disciplines of social sciences. It is extremely important that the English version of the book, at least the original report excluding the appendix, should be published, although the foreign scholars on the Armenian question are supposed to be fluent in Turkish, but they are simply not.

AZERBAIJAN BELGELERİNDE ERMENİ SORUNU (1918-1920)
(*ARMENIAN PROBLEM IN THE AZERBAIJANI DOCUMENTS 1918-1920*)

Ankara: Directorate General of State Archives publication,
2001, 682 pages.
ISBN: 975-19-2778-1.

Assist. Prof. Dr. Kamer KASIM*

In this book there are 108 copies of documents, originals of which are in the National Archives of Azerbaijan. Most of the documents were written in Russian language and in the book these documents were summarized in Turkish within 91 pages. There are also nine pages index, which follows the summary of documents.

Most of the documents show the Armenian massacres of Azeri population in the Caucasus. Sources of the documents are included: the official report of Azerbaijani Government Investigation Commission, eyewitnesses' statements, letters between entente states and Armenian officials.

Director of the Directorate Azerbaijan State Archives, Dr. Atahan Paşayev wrote an introduction in which he analyses the regional effects of Russian invasion of the south Caucasus and Russia's pro-Armenian policies. Russia invaded south Caucasus in the first half of the 19th century. After the end of the Russia-Iran war with Gülistan agreement in 1813, Azerbaijan divided into the two parts. 40.000 Armenian was settled in Yerevan, Nakhichevan and Karabakh between 1826-1828. After the 1828-1829 Turco-Russian War, 84,000 Armenian were also settled in Yerevan, Nakhichevan and Karabakh. As a result an "Armenian province" was created in the territory of Azerbaijan. While the population of "Armenian province" consisted of 49.875 Azerbaijani Turks and 20.073 Armenian between 1829-1832, after this date, Armenian population rose to 82.498 and the population of Azerbaijani Turks was 81.749 as a result of the Russian immigration policy. Until 1880's Armenians' aim was to increase their population in Yerevan, Nakhichevan and Karabakh through good relations with

* *The Institute For Armenian Research and Abant İzzet Baysal University, The Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Bolu. E-mail: kkasim@eraren.org.*

Russian Czar. Between 1880-1890 was the period of the creation of Armenian political organizations. This book includes documents, which shows how violence against Azerbaijani Turks conducted by so-called Armenian political organization.

Armenian Problem In the Azerbaijani Documents provides information, which shed light to the events between 1918-1920.

THE OTTOMAN ARMENIANS, VICTIMS OF GREAT POWER DIPLOMACY

(OSMANLI ERMENİLERİ, BÜYÜK DEVLET DİPLOMASİSİNİN KURBANLARI)

Salahi Ramsdan SONYEL.*

K. Rustem and Brother, London, 1987. 426 pp. Bibliography, Index.

ISBN: 9963-565-06-9.

Assist. Prof. Yücel ACER

It is no secret that most of the studies on the relations between the Armenians and the Turks have been carried out either by the Western researchers or by the Armenians. Naturally, most of these studies are partisan in the sense that they do not reflect the Turkish view of the events properly. The studies made by the Turks are relatively very few. Another significant fact is scarcity of the studies made by the Turks in foreign languages, especially in English. The Turkish side of the events therefore stays mostly unknown for the western readers who are dominantly fed by the Armenians' and the Westerners' views of the past events that took place between the Turks and the Armenians especially in the 19th and early 20th centuries.

This is a very unfortunate omission that has to be rectified by serious and documented works to be made by the Turkish historians particularly in English. The study made by Salahi Sonyel is such a work that, at least for this reason, should be acknowledged as a very valuable one.

* Çanakkale Onsekiz Mart University, The Faculty of Political Sciences, Department of International Relations.

It is emphasized in the book that any individual researcher or a study would be unable to get at the root of the relations between the Turks and the Armenians, especially that of the conflict between them simply because such a task requires not only the examination of mostly disorganized and deficient achieves but also the through examination of many other primary and secondary sources. And all these should be done on a 'very controversial subject which usually has more than one version, and even liable to much falsification, distortion, and sensation at the hands of unscrupulous and self-seeking writers.'¹

The book however sets a goal to get deeper into and shed more lights on the Turco-Armenian relations through a comprehensive study of events and questions that remained unresolved even today. When we get into the details of book, it becomes clear that the book establishes itself as a comprehensive work.

Like most of the studies made on the relations between the Turks and the Armenians, the book starts with describing the Armenians, their origins, original homeland, culture and history before they came under the control of the Ottomans.

It devotes a considerable space and thoughts to the status and organization of the Armenians during the Ottoman rule. More significantly, it deals with all the main events that eventually led to the inception of the 'Armenian Question'. It is emphasized that the inception of the Armenian question was contributed to significantly by the 'Eastern Question' which fundamentally relates to the Western expansion on the Ottoman Empire. In this context, the war of 1877-78 between Russia and the Ottomans and the resulting international instruments like the Treaty of San Stefano, the Cyprus Convention and the Treaty of Berlin are considered significant and examined in details in the inception of the Armenian Question in the Ottoman Empire as they embodied the western goals on the Ottoman Armenians into binding accords. It was through these instruments that the Great Powers, especially Britain and Russia would be able to interfere into the Ottoman rule and further the Armenian Question towards the fulfilment of their own goal of expanding.

The book makes a through examination of the British protection on the Ottoman Armenians. It could be noted with a great comfort that it contributes significantly to the reveal of the events that took place particularly in the British internal politics towards the

¹ p. 313.

Ottoman Christians in general and the Ottoman Armenians in particular. It becomes clear that one of the early policy of the Great Britain towards the Armenians was to pave way to the establishment of an autonomous Armenian province in the eastern soils of the Ottoman Empire. Liberal Party which came to power in April 1880 was placated as having greater zeal in pursuing a stronger policy towards the Ottomans in this regard. The book emphasizes in this regard that the Britain contributed to the establishment of secret Armenian societies in order to procure an autonomous Armenian province in the Eastern Anatolia.

Why such a support did not eventually pay off for the Armenians is an interesting and a discussed point in the book. The book dwells in this respect on the conflicting interests of the Great Powers and the Armenians.

What differentiates this book from the similar studies is also the fact that it deals with not only what the Great Powers and the Armenians did to initiate a problem between the Ottomans and the Armenians, but also what the Ottomans failed to do to avert the emerging problem. This is to question the treatment of the Ottoman Empire to its subordinates, the Armenians during the related years of 18th and the 19th centuries although the blame would mostly be put on collapsing Ottoman financial and administrative systems for some other and deeper reasons. It is no surprise that the book also examines the financial and economic situation of that time in the Ottoman Empire when it deals with the Ottoman Armenians and related problems.

The study of Mr. Sonyel takes on another peculiar but mostly suppressed aspect of the Armenian issue. This is the Armenian terrorism which were inflicted on various elements of the Ottoman Empire in the efforts to establish an autonomous or independent Armenia in the Eastern Anatolia. The Armenian terrorism is reflected to the readers by getting into details of the establishment of secret revolutionary Armenian societies such as 'Hintchak' and the 'Dashnaktsutiun'. The point that is taken on is that such societies indulged 'indiscriminately' in a campaign of terror, assassinations, sabotage, incendiarism, abductions, and forced levies inflicted even on the Armenians, which eventually forced the Ottomans to set up against them the 'Hamidiye' regiments.

As it deals with primarily the troubled aspects of relations between the Ottomans and the Ottoman Armenians, the book also reviews the full-scale conflicts between the Ottomans and its Armenian subordinates in a detailed manner. These are the revolts

that were, as studied in the book, orchestrated by both the Armenian revolutionaries and the outsiders such as Britain and Russia. It is emphasized that such revolts were so serious in some events that they could be regarded as a civil war, such as the revolt of Summer 1895 in Sasun in eastern Turkey.

It should particularly be noted here that the book gets into another less known aspect of the relations between the Ottomans and the Ottoman Armenians. It reflects the efforts made to reconcile the Turks and the Armenians following the revolts and similar events that took place between 1894-1896. It could be a point of controversy that the book considers the 'Young Turks Revolution' as a major event that significantly calmed the Armenian oppressions down until First World War.

It is unavoidable for the book to touch eventually on the issues of the alleged 'genocide' and 'Armenian atrocities and treachery' against the Turkish nation, as it is the most notorious and inherited aspect of the Armenian question by the Turkish Republic which has been established following the collapse of the Ottoman Empire. The book makes possible to comprehend the events and decisions that led to the deaths of many people from both Turks and the Armenians during the World War I, but alleged as 'massacre' of the Armenians by the Turks.

The book consequently establishes itself as a significantly valuable source in English which should be referred to understand 'what really happened' and 'why it happened' between the Ottomans and the Ottoman Armenians especially from the less reflected view, the Turkish view.

RECENT BOOKS EN SON KİTAPLAR

Compiled by Dr. Sedat LAÇİNER*

**On Armenia, Azerbaijan,
Caucasus and Turkey****

Beginner's Armenian.

Hagop ANDONIAN.
Hippocrene Books, 216 pages.
ISBN: 0781807239.

**Armenian Dictionary and
Phrasebook.**

Nicholas AWDE. London:
Curzon, 2001. 176 pages.
ISBN: 0700706623.
Publisher : Curzon Press Ltd.,
51a George Street, Richmond,
Surrey, TW9 1HJ, England.
Tel: 0044 20 8948 4660. Fax:
0044 20 8332 6735.
e-mail:
publish@curzonpress.co.uk.

**Political Organization in
Central Asia and Azerbaijan,
Sources and Documents.**

Vladimir BABAK, Demian
VAISMAN and Aryeh

WASSERMAN (eds.).
London: Frank and Cass, 2002.
352 pages.
ISBN: 0714648388.

**Peoples of the Hills: Ancient
Ararat and Caucasus.**

Charles BURNEY and David
Marshall LANG.
London. Phoenix Press, 2001.
324 pages.
ISBN: 1842122525.

**Turkey in the New Century,
Speeches and Texts
Presented at International
Fora (1995-2001).**

İsmail CEM
Rustem, 2001 (Expanded
second edition). Paperback.
228 pages.
ISBN: 975-97030-5-X

The Kingdom of Armenia.
Mark CHAHIN. London: Curzon

* Institute for Armenian Research (Ankara) and Çanakkale Onsekiz Mart University, Department of International Relations

** In alphabetical order according to the authors names. For the Turkish books see the Turkish section of this journal. The name of the listed Turkish books are translated into English.

Press, 2001. Paperback.
ISBN: 0700714529.

**Energy and Conflict in
Central Asia and the
Caucasus.**

Robert E. EBEL and Rajan
MENON (eds.).
Rowman & Littlefield
Publishing, 2000. 288 pages.
ISBN: 0742500632.

**Uluslararası Türk - Ermeni
İlişkileri Sempozyumu,
24-25 Mayıs 2001.**

(International Symposium on
Turkish – Armenian Relations,
24-25 May 2001).

Organisation: Selçuk EREZ ve
Mehmet SARAY.

İstanbul: T. C. İstanbul
Üniversitesi Rektörlüğü, 2001.
558 sayfa / pages.

ISBN: 975-404-637-9.

Some of the Papers are:
'British Sources for The Study
of Turko-Armenian Relations –
History Falsified' (Salahi R.
SONYEL); 'Hatred Against
A People: An Avesome
Component of Some National
Identities' (Selçuk EREZ);
'The Armenian Deportation in
Line With National and Foreign
Sources of Information'
(Arslan TERZİOĞLU).

**The Armenian Kingdom in
Cilicia During the Crusades,
The Integration of Cilician
Armenians with the Latins,
1080-1393.**

Jacob G. GHAZARIAN. London:
Curzon, 2000. 256 pages.
ISBN: 0700714189.

**The Heritage of Armenian
Literature: From the Oral
Tradition to the Golden Age.**

A.J. HACIKYAN, Gabriel
BASMAJIAN, Edward S.
Franchuk and Nourhan
OUZOUNIAN (eds.).
Wayne State Univ. Press.,
2000. 388 pages.
ISBN: 0814328156.

**Azerbaijan: A Quest for
Identity.**

Charles Van Der LEEUW.
London. Palgrave, 2000.
256 pages, Hardcover.
ISBN: 0312219032.

**Oil and Gas in the Caucasus
& Caspian: A History.**

Charles Van Der LEEUW.
London. Palgrave, 2000.
224 pages.
ISBN: 0312232543.

The Caspian Region.
Moshe GAMMER.
London: Frank Cass, 2002.
Two volumes. Vol I: 256 pages,
Vol. II: 256 pages.
ISBN: 0714652474 and
0714652482.

**The Armenians,
A Handbook.**
Edmund Herzig (ed.). London:
Curzon, 2001. 256 pages.
ISBN : 07000706399.

**Eastward to Tartary: Travels
in the Balkans, the Middle
East, and the Caucasus.**
Robert D. KAPLAN.
Vintage Books, 2001. 364
pages.
ISBN: 0375705767.

**Armenian Monodic Music,
History and Theory.**
Kh. S. KHUSHNARYAN. London:
Curzon, 2001. 500 pages.
ISBN : 0700706380.

**Western Engagement in the
Caucasus and Central Asia.**
Neil MACFARLANE.
London. Royal Institute of
International Affairs, 2000.
Paperback.
ISBN: 1862030790.

**Turkey's Relations with Iran,
Syria, Israel and Russia,
1991-2000.**
Robert W. OLSON.
Mazda Pub., 2001.
Paperback. 240 pages.
ISBN: 1568591330.

**Democracy and Pluralism in
the Muslim Regions of the
Former Soviet Union.**
Yaacov RO'I (ed.).
London: Frank Cass, 2002.
256 pages.
ISBN: 0714652253.
Publisher: Frank Cass, Crown
House, 47, Chase Side,
Soutgate, London, N14 5BP,
England.
Tel: 0044 2089202100. Fax:
0044 2084478548.
e-mail: jlegg@frankcass.com.

DOCUMENTS

BELGELER

The Common Declaration of the Political Parties of the Turkish Grand National Assembly on the European Parliament's Decision*

A respectable parliament, elected from 15 countries is consciously denying historical facts, supporting unfounded Armenian allegations and are accepting decisions which injure Turkish history, State and Nation, is a disgrace for itself. This decision has no foundation and unfortunately it is not the first injustice of the European Parliament towards Turkey. However the fact that this decision was taken on the day of the Convention, which intends to discuss the future of Europe, at which members of the Turkish government and the Grand National Assembly participated too, shows a definite and unacceptable intention.

The Grand National Assembly at first row, all Turkish institutions and the Turkish public are deploying great efforts for the full EU membership of Turkey. If this mean act intends Turkey's renouncing from her aim of becoming a full EU member, we feel it as our duty to express that you are mistaken and that you won't succeed.

History cannot be distorted with arbitrary decisions. During the 40 years lasting Cold War, Turkey made great efforts for the common defense to pursue and maintain the freedom and the territorial integrity of the states, which today take unjust decisions towards us. The act of the European Parliament towards Turkey is upsetting and does not elevate it.

We hope that one day, after historians examined the archives, the truth will come to daylight once again and those who accepted this resolution will feel ashamed.

The answer of the Turkish Grand National Assembly towards the arbitrary decision of the European Parliament is the truth and the truth is on our side.

* <http://www.byegm.gov.tr/on-sayfa/teпки.htm>

Ministry of Foreign Affairs of Turkey
28.02.2002**STATEMENT***

The European Parliament ratified today in its plenary session with the majority of the votes, the report entitled "European Union's relations with the South Caucasus, under the partnership and cooperation agreements". The reference made in this report to the European Parliament's 1987 decision, which recognizes the so-called Armenian genocide and the unjustified accusation of Turkey to practice a blockade towards Armenia, are unacceptable.

Parliaments, making political evolutions about the events which took place in the past does not serve any aim other than unilaterally distorting the historical realities.

The report's referring to the EP resolution dated 1987 won't change the historical realities. The history has to be left to the evaluations of historians

Turkey as a country, which was one of the first countries that recognized Armenia, extended support to all initiatives aiming to help Armenia in integrating with the international society. When the flights of Armenian airlines on Yerevan-Istanbul-Yerevan route, the usage of Turkish airspace by international airway companies which fly to Armenia and the visa regime started to be implemented by Turkey recently are taken into consideration, it is seen that the claims telling that Turkey blockades Armenia are not true. The European Parliament has to take into consideration the realities, as this is also a necessity of its own convincing character. The resolutions and reports to be adopted by EP will be meaningful as long as it respects these realities.

The report, which is not binding, is not a positive step taken by EP, which is more important that the report also contradicts with the efforts to improve Turkey-EU relations.

On the other hand, in the explanatory part of the report in a footnote, it was claimed that Mustafa Kemal Atatürk, in his address to the Grand National Assembly on 10 April 1921, stated that the Young Turk regime had committed genocide against the Armenian people during World War I. This is a serious distortion of the reality. One should not need to be an expert to know that Atatürk

* <http://www.mfa.gov.tr/turkce/Avrparlraporu.htm>

did not have such a statement. This is both a widely-known fact by the public opinion and also the parliament record book show that no session was held in the parliament on 10 April 1921. Even this clearly displays the truth that the mentioned claim is not baseless and can't be taken seriously.

INFORMATION FOR CONTRIBUTORS

ARMENIAN STUDIES

A Quarterly Journal of History, Politics and International Relations

Armenian Studies accepts original articles, which are not under consideration by another publication at the time of submission. Articles as a rule should not exceed 8500 words in length (maximum 3500 words for book reviews), should be free from jargon and should be written as clearly and concisely as possible. Unsolicited articles cannot be returned. Accepted articles must conform to *Armenian Studies* style requirements. Please submit articles to: The Editors, *Armenian Studies*, Konrad Adaneuer Cad., No. 61, Yıldız, Çankaya, Ankara, Turkey or e-mail to info@eraren.org

Submissions: Authors should submit four typed copies of their manuscript along with a file copy of the manuscript saved on a floppy disc. Where possible, the file should be saved in the Word for Windows or RTF. Whichever is used please indicate this clearly on the disc itself. Alternatively the journal accepts submissions by e-mail using one of the above formats. If e-mail is used then please be sure that you received a confirmation from the Institute. The authors should send a large summary of their studies.

Presentation: Manuscripts should be one-and-half or double-spaced throughout (including all quotations and footnotes) and typed in English or Turkish on single sides of paper. Generous margins on both sides of the page should be allowed. Pages should be numbered consecutively. The author should retain a copy, as submitted manuscripts cannot be returned. Full names of the author(s) should be given, an address for correspondence, and where possible a contact telephone number, facsimile number and e-mail address. Current and recent academic and professional affiliations should be supplied for inclusion in Notes on Contributors, together with a list of major publications and forthcoming books.

Footnotes and Endnotes: In the case of books the following order should be observed: author, title, (place of publishing: publisher, year). For example:

1. Türkkaya Ataöv, *A Statement Wrongly Attributed to Mustafa Kemal Atatürk*, (Ankara: Sistem Ofset, 1984), p. 16.
2. Ataöv, *A Statement....*, p. 22.
3. Charles van der Leeuw, 'Newly Independent Azerbaijan: Ever-Present Gunsmoke and the Kremlin's Long Arm', in Antero Leitzinger (ed.), *Caucasus and an Unholy Alliance*, (Vantaa: Leitzinger Books, 1997), pp. 48-52.
4. Arslan Terzioğlu, 'The Assasination of Dr. Bahaddin Sakir...', *Armenian Studies*, Vol. 1, No. 3, September-October-November 2001, pp. 274-304.

Proofs: Please note that authors are expected to correct and return proofs of accepted articles within 48 hours of receipt. Authors are responsible for ensuring that their manuscripts conform to the journal style. The Editors will not undertake retyping of manuscripts before publication.

Pek yakında:

ARMENIA

The Great Deception

Secrets of a "Christian" Terrorist State

Yazar:

- Samuel A. Weems -

Kitabı temin edebileceğiniz internet sayfaları:

www.stjohnpress.com
www.turkishforum.com

ERMENİ ARAŞTIRMALARI / ARMENIAN STUDIES
ABONE FORMU / SUBSCRIPTION FORM

Yıllık Yurtiçi Abonelik
TL. 12.000.000,-

1 Year Subscription (Abroad)
USD.30,-

BANKA ARACILIĞI İLE ÖDEME (PAYMENT WITH BANK ACCOUNT):

Lütfen formu doldurup banka dekontu ile birlikte faks veya posta ile bize ulaştırınız
(Please fill in the form and either fax or mail it to us together with the bank receipt).

-Banka Hesap Numarası: TL- 304400-2001540 Döviz DTH- 4001541 Vakıflar Bankası - Yıldız Şubesi / Ankara
(Bank Account Number: TL- 304400-2001540 Döviz DTH- 4001541 Vakıflar Bankası - Yıldız Branch / Ankara)

POSTA ÇEKİ İLE ÖDEME (POST CHEQUE - ONLY FOR TURKEY):

Lütfen formu doldurup dekont ile birlikte faks veya posta ile bize ulaştırınız.

-Posta Çeki Hesap Numarası: 100 80 63 Avrasyabir Vakfı - Ankara Şubesi.

Adı Soyadı (Name Surname):

Adres (Address):

İl (City) - Ülke (Country):

Telefon (Telephone) - Faks (Fax):

Elektronik Posta Adresi (E-Mail):

KREDİ KARTI İLE ÖDEME (PAYMENT WITH CREDIT CARD):

Lütfen formu doldurup faks veya posta ile bize ulaştırınız
(Please fill in the form and either fax or mail it to us):

Adı Soyadı (Name Surname):

Kredi Kartı Numarası (Credit Card Number): _ _ _ _ _

Güvenlik Kodu (Security Code Number):

Geçerlilik Tarihi (Credit Card Expiry Date): _ _ / _ _

Adres (Address):

İl (City) - Ülke (Country):

Telefon (Telephone) - Faks (Fax):

Elektronik Posta Adresi (E-Mail):

Tutar (Amount):

İmza (Signature):

İş bu imzama yukarıdaki bedelin kredi kartı hesabımdan çekilmesini kabul ediyorum.
(I accepted that above mentioned amount can be debited from my credit card.)

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ: Konrad Adenauer Cad. No: 61 Yıldız-Çankaya /ANKARA
Tel: +90 312 491 70 14 Faks: 0 312 491 70 13 E-Mail: info@eraren.org

*Cumhuriyet'le
büyüdük...*

...büyümeye devam ediyoruz.

ÜLKER

www.ulker.com.tr

1944'den beri

ISSN: 1303-068X

